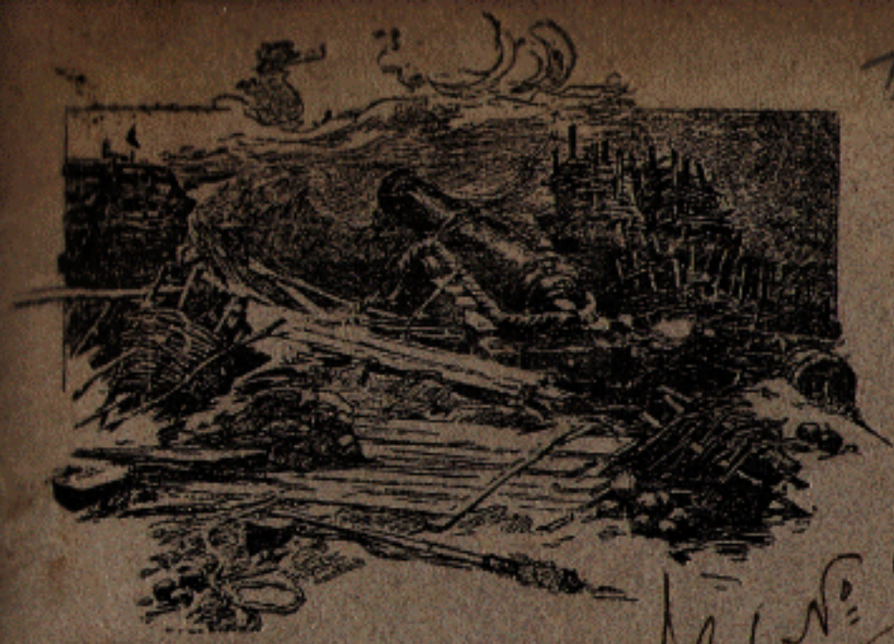

Г. С. Джуталиевъ.

ИСТОРИЯ
НА
ШУМЕНСКАТА КРЕПОСТЬ

(Приносъ къмъ историята на
градъ Шуменъ).

Шуменъ, Печатница „Спасъ Поповъ"
1927.

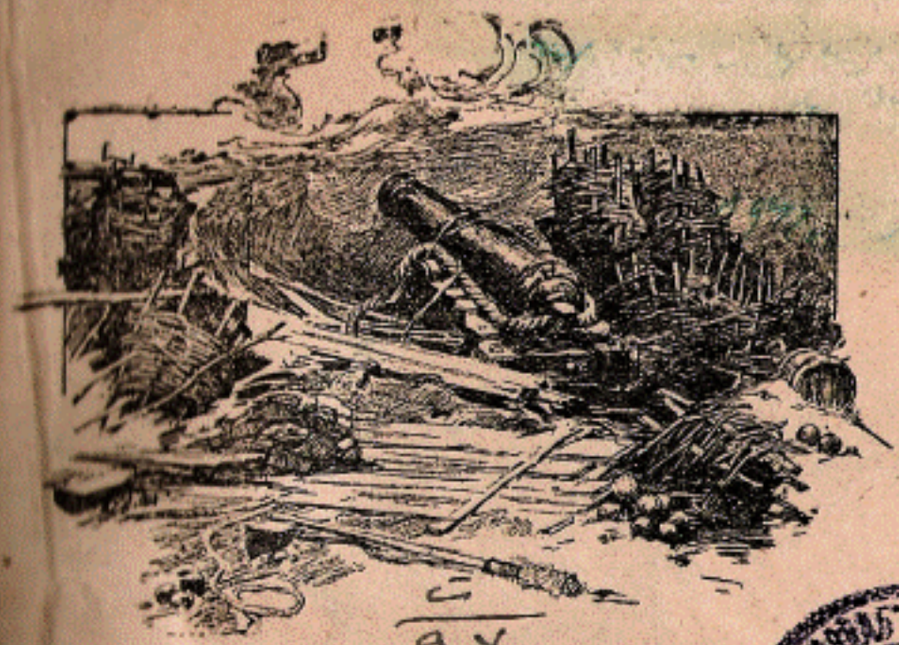

Г. С. Джуталиевъ.

а4
686

ИСТОРИЯ
НА
ШУМЕНСКАТА КРЕПОСТЬ

(Приносъ къмъ историята на
градъ Шуменъ).

Шуменъ, Печатница „Спасъ Поповъ"
1927.

Посвещава се
на чиноветъ отъ храбрия
Шуменски гарнизонъ.

Предговоръ.

Нашето отечество е било арена на множество важни исторически борби още въ най-древнитѣ времена; откжслечнитѣ сведения за тѣзи борби сж разхвърляни изъ разнитѣ стари хроники и за сегашния българинъ е трудно да узнае какви бурни събития е преживявалъ този народъ, на който той е потомъкъ.

Българската история е била една отъ най-богатитѣ, но тя е заличена презъ време на двойното робство подъ турци и гърци. Дори и най-новата ни история, историята за подемането на българската община въ предосвободителния периодъ, е заглъхнала.

Едно отрадно явление на сегашно време е стремлението да се напише историята на градоветѣ и селата. Въ нѣколкото сполучливи опити въ тази посока ние виждаме единъ отъ пжтищата за възстановяване загубената далечна и поблизка история на нашия народъ.

Но историята на единъ градъ, която обема историческия животъ на народа въ всичката му пълнота, неможе да се възстанови наведнъжъ и отъ единъ само човѣкъ, ако ще би той да разполага и съ много сурови материяли. Трѣбва да се потърси историческото минало, да се изучи стопанското развитие, да се види, какъ сж се развивали разнитѣ съсловия, които изнесоха на плещитѣ си българското възраждане, най-после трѣбва да се проследи значението на множеството борби, при които много градове и села, дори цѣли области сж били опостошавани отъ неприятелски нахлувания.

Градътъ Шуменъ, по своето положение, е ималъ твърде голѣмо значение за турцитѣ, когато тѣ владѣеха Дунавската равнина. Поради това тѣ подържаха крепостьта и извънредно голѣмъ гарнизонъ въ нея. Този гарнизонъ е спо-

могналъ да се развие еснафското съсловие — най-важния стопански и общественъ факторъ въ време на българското възраждане.

Въ настоящата монография градъ Шуменъ е изследванъ само въ военно отношение; използувани сж всички източници за да се възстановятъ военнитѣ събития подъ стенитѣ на неговата знаменита крепость, играла първостепенна роля на воененъ центъръ на С. източна България презъ всички исторически епохи.

Само по този пжть, като се нагърбятъ съ изследването повече хора, ще може да се събере и подреди грамадния материалъ, отъ който ще се изгради историята на единъ градъ като Шуменъ. Задачата на бждащия историкъ на Шуменъ ще бжде облекчена, ако настоящия трудъ бжде последванъ отъ монографии по стопанството, етнографията, просветното движение, възраждането, благоустройството и архитектурата, обществените борби, обичаитѣ и народнитѣ умотворения на Шуменъ и близката му околность.

Г. С. Джумалиевъ.

ОТДѢЛЪ I.

Възникване и издигане на Шуменската крепость.

„На Крума страшенъ нѣкогашенъ станъ,
Ти споменъ пазишъ неговитѣ порти,
И славний духъ на подвига му ранъ,
И стѫпкитѣ на войни и кохорти".

С. Чилингировъ.

ГЛАВА I.

Шуменъ и неговата околность презъ времето на Тракитѣ, Римското и Византийско владичества.

Траки въ Шуменската равнина.

Нѣколко вѣка пр. Р. Хр. северо-източната часть на Балканския полуостровъ била населена съ траки; около Шуменъ живѣели кробизитѣ, а въ Малка Скития (1) гетитѣ. Тракитѣ дошли тукъ отъ пространнитѣ степи на Голѣма Скития, около 2000 години пр. Р. Хр., и намѣрили гостоприемство въ обширнитѣ девствени гори около Шуменската равнина. Вѣкове изминали докато тѣ преминали отъ чергарство къмъ заседналъ земледѣлски животъ; отъ тогава (VIII или VII в. пр. Р. Хр.) горската пустиня почнала да губи своя девственъ видъ: пѫтеки опасали хълмоветѣ и могилитѣ, а лѣсоветѣ чезнѣли за да отворятъ мѣсто на ниви и пасбища; жилищата, които се потайвали въ високитѣ пещери или по недостѫпнитѣ скали, слезли близо до рѣкичкитѣ и нивитѣ. Цѣлата страна била гѫсто покрита съ тракийски селища, за което свидетелствуватъ пръснатитѣ навсѣкѫде изъ страната могили и многобройнитѣ следи отъ стари селища (2). Хубавото, естественото мѣстоположение на Шуменъ и богатството на водата не е могло да не бѫде съгледано и използувано отъ околнитѣ тракийски племена, между които сѫществувала постояна и жестока вражда — причина винаги да се вематъ мѣрки за защита на живота и имота.

Прокопий споменава градоветѣ βοδαι и παδισάρα, които били разположени нѣкѫде въ Шуменската равнина или между Шуменъ и Варна. Евтропусъ споменава за града βουρζία (Вурция), който лежалъ близо до сегашния Шуменъ; при тоя градъ римскиятъ полководецъ Лукулъ разбилъ тракитѣ и следъ това завоювалъ Източна Мизия (3).

Нашествието на римляните и последствията му.

Въ първи вѣкъ пр. Р. Хр. Римъ простѣлъ своето владичество надъ цѣлия Балкански полуостровъ; малко по-кжсно императоръ Траянъ завзелъ и Дакия. Влиянието на Римъ въ културно и религиозно отношение върху Балканския полуостровъ, и частно върху Източна Мизия, било отъ първостепенно значение — тракитѣ били романизирани. Римска култура, обичаи и закони проникнали въ градоветѣ, които се оживѣвали отъ римски погранични войници, занаятчии, търговци и доставчици. Въ това време важно икономическо и стратегическо значение придобили градоветѣ Novae, (Свищовъ), Marsianopolis (4), Durostorum (Силистра), Abritus (5) и Odessus (Варна). Римлянитѣ, които се отличавали съ здрава администрация и широкъ воененъ мирогледъ, прокарали важни пжтища, чрезъ които съединили главнитѣ икономически и воени центрове на империята. Почти всички римски пжтища въ северо-източна Б ъ л г а р и я (Moesia Inferiore) (6) минавали презъ Шуменската равнина, която се намира въ срѣдата на

Римски пжтища презъ Шуменската равнина.

тая провинция. Най-важния римски пжть, който пресичалъ Шуменската равнина, отивалъ отъ Visantium (Цариградъ) за Odessus. Какво голѣмо значение му придавали римскитѣ полководци се вижда ясно отъ многочисленитѣ укрепления, изградени навсѣкжде по неговото протяжение. Той минавалъ

презъ Одринъ, пресичалъ Източно — Балканския хребетъ презъ усѣяния съ безброй крепости проходъ βερέγαβα, прехвърлялъ р. Panyssos (Камчия) и въ северната часть на Шуменската равнина се съединявалъ съ пжтя Melta — Nicopolis. Преправата презъ р. Panyssos се отбранявала отъ укреплението при с. Вели-бей, на дѣсния брѣгъ на рѣката. Пжтя Melta-Odessus (7) е билъ по-малко важенъ поради това, че и двата тия градове имали съвсемъ самостоятелно стопанско и стратегическо значение; затова по него имало твърде малко станции. Отъ Marsianopolis презъ Ясж-тепенското поле пжтьтъ преминавалъ между Стана-планина и с. Козлуджа-Тавшанъ въ северната часть на Шуменската равнина; между с. Градище и с. Дерекьой наближавалъ Шуменската планина и се насочвалъ на юго-западъ къмъ с. Дралфа, а после къмъ с. Ковачевецъ, кждето имало станция. Шуменската планина господствувала надъ тая часть отъ пжтя; въ северните поли на Бастионната планина е била построена първата станция, южно отъ която, въ недрата на планината, имало римско селище. Станцията била укрепена съ силно каменно укрепление.

Отъ равнината въ северна посока излизали три главни пжтя: а — Въ посока на Разградъ и Русе; на мѣстата на тия градове имало голѣми римски селища и крепости; б — Пжть за Добруджа презъ с. Сулеманкьой и крепостьта Abritus; в — Най-кжсия пжть за р. Istros презъ долината на р. Ири-дере.

По протежение на тия пжтища, или въ сжседство съ тѣхъ, били разположени много римски селища; такива имало при с. Троица (въ южнитѣ поли на Шуменската планина), с. Драгоево, с. Овчарово, с. Мадара, с. Кюлевча, с. Марковча, с. Могила и селата разположени въ басеина на Муладаларската рѣка и притока ѝ р. Чаликларъ.

Римски и византийски крепости.

Още въ римско време Шуменската равнина, която жадно привличала околното население съ своитѣ плодородни мѣста и обширни пасбища, била затворена отъ всички страни съ укрепления. Наследници на Римъ, византийцитѣ построявали нови укрепления и поправяли старитѣ негодни такива, понеже за тѣхъ било явно, че само съ многочислени гарнизони ще удържатъ тая важна за тѣхъ земя, лежаща на най-краткия пжть отъ Дунава за Цариградъ. Въ това отношение Шуменската планина играла голѣма роля; въ нейнитѣ недра били издигнати най-силнитѣ укрепления, чиято постройка била така съобразена, че укрепленията се координирали въ цѣла крепостна система. Отъ римско време датиратъ крепостьта северно отъ Бастионната планина и Шуменската крепость. По-кжсно, вѣроятно въ византийско време, били издигнати тукъ още четири крепости: Бобата, Сивритепе, Малъ-тепе-кале и Черенче-кале (8).

Независимо отъ стратегическитѣ и голѣми търговски пжтища, пресичащи равнината въ всички посоки на свѣта и

водящи къмъ главнитѣ икономически и административни центрове на полуострова, особенно въ времето на императора Юстиниянъ II, когато фортификацията и благоустройст-

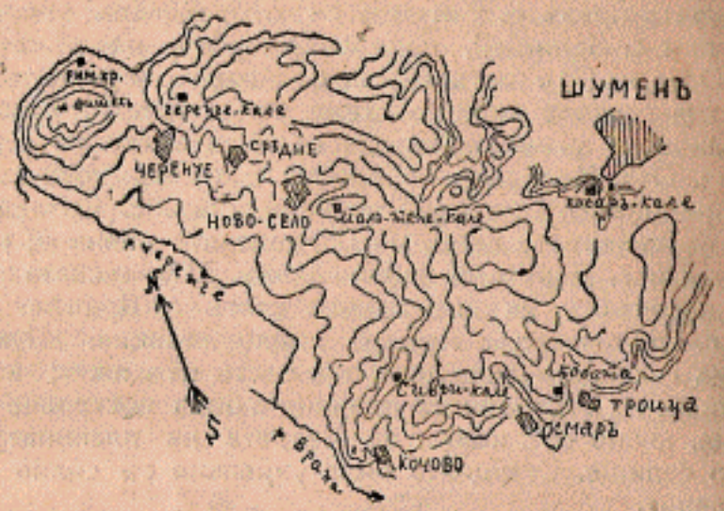

Стари-крепости въ Шуменската планина.

вото били въ пъленъ разцвѣтъ, се построили и много мѣстни пѫтища, които съединявали малкитѣ укрепления въ планината съ гѫсто населенитѣ долини на рѣкитѣ Враня, Провадийска и Ана-дере. Централенъ пунктъ въ източната часть на равнината се явява крепостьта Сиврикосъ-кале — североизточно отъ с.Овчарово.Обаче доминирующе значение имала крепостьта Хисаръ, надъ градъ Шуменъ, която заемала въ сложната крепостна система на Шуменската планина централно положение и съставлявала редюитъ на отбраната.

Крепостьта Шуменъ и нейното значение.

На юго-западъ отъ градъ Шуменъ, отъ Цитаделното плато се вдава силно напредъ планински издатъкъ съ каменисть върхъ, нареченъ отъ мѣстното население Хисаръ (450 м. височина); върху стръмнитѣ скали на тоя върхъ, въ форма на клинъ, съ острие обърнато на западъ, е била построена древната Шуменска крепость. Северните и източни стени на крепостьта се издигали надъ скалистите обриви, а южната се протакала по склона на върха. Дължината на укреплението е 350 крачки, а най-голѣмата му широчина 150. Отъ каменнитѣ крепостни стени днесъ сѫ останали само слаби следи отъ основитѣ, но въпреки това ясно личи, че северната стена била усилена съ четири издаващи се навънъ кули. Укреплението имало три входа: главенъ въ западната стена и два малки: въ северната и южната. Западната стена била усилена съ ровъ, изсеченъ въ скалата; отъ крепостьта излизалъ каменень пѫть, който водѣлъ въ Вранското равнище. На западъ отъ крепостьта се намиратъ следи отъ голѣмъ военень лагеръ.

Значението на Шуменската планина въ борбитѣ съ варваритѣ.

Изобщо римляни и византийци придавали голѣмо значение на Шуменската планина. Варварскитѣ народи, които

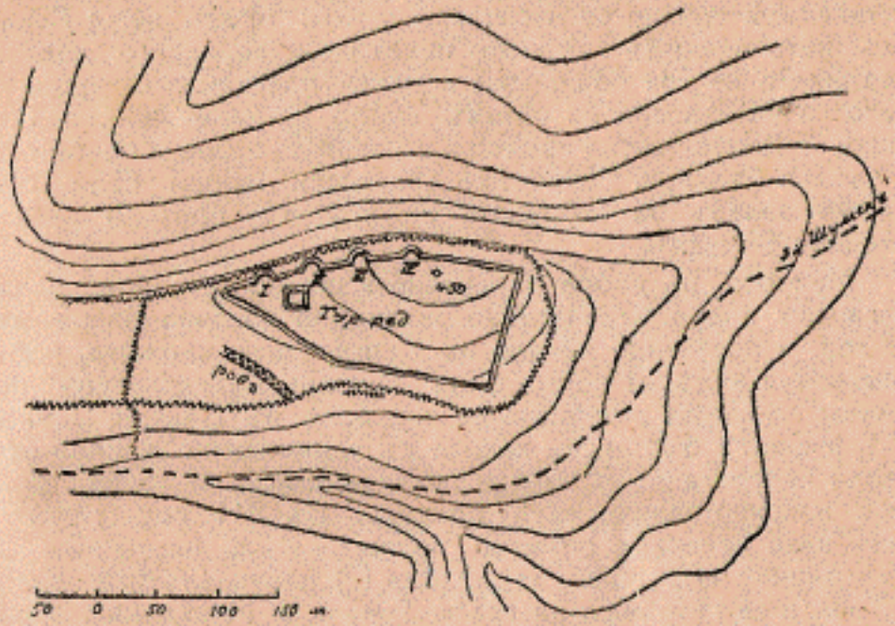

Древната Шуменска крепость.

непрестанно преминавали долния Дунавъ и тревожели североизточнитѣ предѣли на империята, много пѫти достигали Шуменската равнина и се опитвали да нашествуватъ Задбалканскитѣ провинции; но отъ добре отбраняваната и господствующа надъ равнината планина, повечето пѫти съ успѣхъ, тѣ били отблъсвани назадъ къмъ Дунава.

ГЛАВА II.

Идване на славяни и българи въ Източна Мизия. Крепостна политика на първитѣ български ханове.

Утвърдяване на българитѣ въ Източна Мизия.

Петь вѣка сл. Р. Хр. славянитѣ преминали окончателно р. Дунавъ и заели по-голѣмата часть отъ Балканския полуостровъ. Въ Източна Мизия се заселили северцитѣ, а на югъ отъ тѣхъ, споредъ нѣкои гръцки историци, по течението на р. Panissos живѣели други седемъ славянски народи. Славянитѣ не господарували дълго време тукъ; въ VII вѣкъ, презъ царуването на императора Константинъ IV Погонатъ, българитѣ подъ предводителството на хана си Аспарухъ преминали р. Дунавъ при Исакча и нахлули въ предѣлитѣ на империята (670 г.). Като влезли въ съюзъ съ славянскитѣ

племена, българитѣ осуетили всички опити на Византия да ги изтласка отново задъ Дунава. Въ тия борби Верегавския проходъ ималъ първостепенно военно значение, тъй като византийскитѣ войски се насочвали винаги презъ него; Аспарухъ, като оценилъ голѣмото превъзходство, което давало владѣнието на тоя балкански проходъ, преселилъ северцитѣ, които го населявали на истокъ около по-маловажнитѣ Гулишки и Лопушненски проходи, а неговата отбрана повѣрилъ на своитѣ българи. Седемтѣхъ славянски народи били пратени на западъ за отбраната на другитѣ проходи презъ Източния Балканъ.

Малкото, но добре възпитано и здраво дисциплинирано българско племе, окончателно завладѣло източна Мизия въ 679 год. и поставило начало на българската държава, първоначалния аулъ на която билъ Малкия Переяславецъ на Дунава; по-късно столицата се пренесла въ Плиска. Цѣлъ вѣкъ първитѣ български ханове съ неимовѣрни усилия отбивали непрестаннитѣ походи на византийскитѣ императори къмъ източно-балканскитѣ проходи. Въ 811 год. Крумъ, следъ като нанесалъ страшно поражение на византийцитѣ въ тѣснинитѣ на Върбишкия проходъ (9), напусналъ брѣговетѣ на Тича и се хвърлилъ да граби Тракия и Македония. При наследника на Крума, хана Омортагъ, България оздравила се върху новопридобититѣ територи се отдала на вжтрешна културна работа. Презъ това време Плиска се издига като цвѣтущъ градъ и силна крепость. Спокойствието настжпило презъ царуването на Омортага указало силно благотворно влияние върху българитѣ: взети били сериозни мѣрки за уреждане на администрацията и за запазване държавата отъ вънкашни нападения. На всички важни стратегически пунктове били построени крепости; сърдцето на държавата — Плиска била укрепена съ двойна крепость, заемаща 23 кв. км. пространство. За да усигурятъ по-добре владѣнието на околната мѣстность и пжтищата къмъ планинскитѣ проходи, българитѣ построили нови земляни укрепления на разстояние 8—9 км. отъ Плиска (10) (Ново-пазарския, Гьоджеженския, Войводакьойския и Кабиюшки окопи). Крепостната политика на римляни и византийци, успешно продължена отъ Крума, била доведена до разцвѣтъ отъ Омортага, отъ опитното и далновидно око на когото не е могло да избѣгне важното и сжществено за държавната отбрана значение на Шуменската равнина, която по своето централно положение между Дунава и Балкана винаги играела важна роля. По рѣката Дунавъ отъ Тутраканъ до устието му, били издигнати редица крепости, които трѣбвало да служатъ за опорни пунктове въ борбата съ севернитѣ варвари; отпосле много отъ тѣхъ се обърнали въ богати търговски градове. Но Омортагъ, виждайки че най-сериозната опасность за държавата сж византийцитѣ, които лесно могли да проникнатъ презъ тритѣ важни

Крепостна политика на хана Омортагъ.

източно-балкански проходи, съединяващи Цариградъ съ Източна Мизия, обърналъ най-голѣмо внимание на южната си граница.

Възникване на крепостьта Велики Преславъ.

На р. Тича (Камчия) той построилъ крепостьта Преславъ(11). Мѣстото, гдето е построена тая крепость е ключъ на тритѣ източно-балкански проходи; нейното владѣние осуетява каквото и да било нахлуване въ Източна Мизия отъ югъ, красноречиво доказателство за което е нещастния походъ на императоръ Никифора въ 811 г. По-късно столицата била пренесена въ тая крепость, която се развила въ хубавъ и цвѣтущъ градъ Велики Преславъ. Всичко това свидетелствува за важното въ очитѣ на българитѣ военно-стратегическо значение на Шуменската равнина, въ северната часть на която се били вече утвърдили чрезъ крепостьта Плиска. Преславската планина отдѣля Шуменската равнина отъ Герловската котловина, кждето се събиратъ Котленския, Върбишкия (Сидера) и Ришкия (Верегава) проходи; тѣхнитѣ изходи били добре укрепени; старитѣ римски и византийски крепости, увѣнчаващи много хълмове и могили, били изправени и усилени. Шуменската планина, която стояла на срѣдата между двѣтѣ крепости — столици — съсрѣдоточия на българския срѣдновѣковенъ животъ и култура, въ това отношение жадно привличала погледитѣ на хановетѣ. Въ плана на тѣхната обща отбранителна система, която целила главно защитата на Шуменската равнина — най-важната область на първото Българско царство, била включена и Шуменската планина. Освенъ двѣтѣ главни крепости на двата й края: юго западния и северо-източния, била подновена крепостьта на Сиври-тепе, която стои на изхода на Кочовския проходъ въ Вранското равнище, а сжщо и крепостьта Бобата. По тоя начинъ укрепената система на планината, съ своето командующе положение надъ откритото на югозападъ Вранско равнище и юго-истокъ Камчийска низина, е служила за връзка на грамадната крепостна система, разхвърлена въ най-северната и най-южната части на Шуменската равнина и се координирала съ нейнитѣ крепости въ едно цѣло — здраво свързанъ и добре командуванъ български станъ.

Роля на Шуменската планина въ крепостната система на българскитѣ ханове.

Нападателенъ характеръ на българското военно изкуство и влиянието му въ крепостната политика.

Българитѣ обладавали широкъ воененъ окомѣръ и правилно оценявали мѣстностьта, но въ инженерното изкуство не достигнали съвършенство. Действително крепоститѣ по Дунава, а така сжщо Плиска и Преславъ, били създадени по образецъ на византийскитѣ, но тѣ били малко за да запазятъ границитѣ; широко разпространена била системата на крепостнитѣ валове, които прикривали най-опаснитѣ граници по цѣлата имъ дължина. Трѣбва обаче да се изтъкне, че българитѣ осланяли своята безопасность не толкова върху крепоститѣ, колкото на способностьта си къмъ подвижна война, на устрема на настжплението, силно вкоренено въ

тѣхния характеръ. Причината, която накарала българскитѣ ханове да премѣстятъ въ IX в. своята столица отъ Плиска въ Преславъ, а не въ подножието на силно укрепената Шуменска планина, стратегическото превъзходство на която тѣ признавали, лежи въ офанзивния характеръ на българското племе. На пръвъ погледъ се струва че Омортагъ сгрешилъ много, като не построилъ своята главна крепость на Цитаделното плато, което било въ срѣдата на Източна Мизия, вжзелъ на пжтища и заобиколено съ плодородни долини. Обаче, Омортагъ ималъ предъ видъ други не по-малко важни обстоятелства; почувствувалъ необходимостьта да пренесе центъра на отбраната на югъ отъ Плиска, той се установилъ въ Преславъ като най-близъкъ пунктъ до входоветѣ на източно-балканскитѣ проходи, тъй като опасността за сжществуване на неговата държава постояно се увеличавала отъ югъ. Лошото състояние на пжтищата, и безъ това не твърде много, налагало новата голѣма крепость да бжде по-близо до балканскитѣ проходи, за да може последнитѣ веднага да се заематъ и укрепятъ, ако стане за това нужда; пъкъ и самата стратегия и тактика на това време налагали отбраната на южнитѣ предѣли да се води отъ една най-близка до Балкана позиция, каквато била Преславската планина, отъ която лесно може да се наблюдава и маневрира на югъ — въ Герловската котловина.

Епоха на Византийско владичество.

Отъ края на X в. чакъ до нашествието на турцитѣ Източна Мизия станала арена на продължителни нахлувания и опустошения. Плененъ отъ хубоститѣ на България Киевския князъ Светославъ нахлулъ на два пжти въ Източна Мизия; печенеги, кумани и грозни татарски пълчища едни следъ други налитали и разграбвали тая земя. Презъ XI в. византийскитѣ императори често воювали съ куманитѣ, а въ 1088 год. жестоко билъ разбитъ отъ тѣхнитѣ многобройни дружини Алексей I Комненъ, съ което дивитѣ варвари страшно отмъстили за смъртьта на любимии си вождъ Целгу-ханъ; само скарването между кумани и печенеги предотвратило грознитѣ бедствия, които очаквали страната. Бояйки се много отъ страшната конна орда на варвалитѣ, въ надвечерието на голѣмото нещастно сражение, императорътъ се изкачилъ на Шуменската планина и тамъ устроилъ лагеръ, въ който бивакиралъ вънъ отъ всѣкаква опасность отъ неочаквано нощно нападение (12). Вѣроятно, той искалъ да се опре на силнитѣ крепости, които прегражда ли входоветѣ въ планината.

Произходъ на името „Шуменъ".

Византийскиятъ историкъ говори, че войскитѣ били разположени на нѣкой върхъ, който се наричалъ Симеоновъ върхъ. Това обстоятелство дава да се предполага, че селището, което се намирало въ подножието на тоя върхъ е наименовано на името на славния български царь Симеонъ, а отпослѣ измѣнено на Шуменъ. Напротивъ, бележития арабски пжтешественикъ Идриси (XII в.) казва, че близо до

Преславъ билъ разположенъ стария и богатъ градъ Мисионосъ; Томашекъ смѣта, че това е Шуменъ; Шкорпилъ предполага че градъ Мисионосъ не е тукъ, а нѣкжде по-назападъ, близо до Дервентския проходъ.

Епоха на феодализъмъ въ България

Съ премѣстването на столицата въ Търново, центърътъ на българския политически и воененъ животъ станала новата столица. Източна България, открита за нашествието на кумани и татари, обедняла и обезлюдѣла. Първитѣ престолни градове били разграбени и разорени; за смѣтка на тѣхъ се издигнали и увеличили по-рано малкитѣ и бедни градове Варна, Шуменъ, Балчикъ и Провадия. Въ епохата на феодална България, презъ XIV в., тия градове повеждатъ по-самостоятеленъ животъ. Особенно това е положително за Шуменъ, който въ ущърбъ на далечъ захвърления въ недрата на Балкана Преславъ, се издигналъ като важенъ стопански и воененъ центъръ въ епохата на последнитѣ български царе Иванъ Александъръ и Иванъ Шишманъ, главно поради това, че лежалъ на главния пжть на Дубровнишката сухопжтна търговия отъ София презъ Търново за Провадия и Балчикъ. Презъ това време Шуменъ навѣрно се е издигалъ и като крепость, разбира се, вече не съ предишното стратегическо значение на звено между сърдцата на държавата, а само като мѣстна крепость, подъ владѣнието на нѣкой боляръ — феодалъ (13).

ГЛАВА III.

Завоеванието на Шуменъ отъ турцитѣ. Обсадата на поляцитѣ въ 1444 год. Издиганото на Шуменъ като първостепененъ турски стопански и воененъ центъръ. (XV — XVIII в.).

Завоеванието на Шуменъ въ 1388 г. и значението на крепостьта презъ тоя походъ.

Въ края на XIV в. България гнетена отъ племенни вражди, разпокжсана на нѣколко царства и десятки феодални владѣния, бързо отивала къмъ гибелъ. Султанъ Мурадъ I за да отмъсти за поражението си при Плочникъ почналъ презъ 1387 год. война съ непокорния си васалъ Иванъ Шишманъ — последния български царъ. Презъ пролѣтьта на 1388 год. великия везиръ Али-паша съ 30000 армия тръгналъ на походъ да завоюва България. Той излезалъ отъ Одринъ, преминалъ Източния Балканъ презъ Гулишкия проходъ, и следъ като изпратилъ полководеца си Якши-бей съ силенъ отрядъ да завладѣе Провадия, самъ той се насочилъ къмъ Шуменъ съ главнитѣ си сили (14). Географътъ Х. Калфа (XVII в.) и историкътъ Васифъ-ефенди (XVIII в.) споменаватъ въ своитѣ съчи-

нения, че въ това време Шуменъ е билъ значителна крепость, която Али-паша взелъ следъ продължителна обсада. Къмъ това знаменития пжтешественикъ Евлия-челеби добавя, че Али-паша следъ като превзелъ тая крепость я наекалъ Шуменъ (15). Въпреки първоначалния си успехъ, турцитѣ напразно се опитвали да завладѣятъ крепоститѣ Варна, Силистра и Никополъ, кждето се затворили българскитѣ войски. Тогава самъ султанъ Мурадъ тръгналъ съ голѣма войска за Северна България за да накаже Иванъ Шишмана; турцитѣ като пчеленъ роякъ налетѣли навсѣкжде, уплашенъ Ив. Шишманъ обещалъ да сдаде Никополъ и Силистра и сключилъ тежекъ миръ съ своя сюзеренъ. Но щомъ султанскитѣ войски напустнали България, царь Шишманъ отказалъ да сдаде Никополъ се приготвилъ за отчаяно съпротивление. Обаче, благодарение на това, че великия везиръ владѣялъ здраво Шуменъ и Провадия (16), които крепости обезпечавали комуникационнитѣ му линии, минаващи презъ източно-балканскитѣ проходи, той успелъ не само да се задържи въ тия пунктове, но и да дочака подкрепления и следъ тѣхното пристигане решително да настжпи. Всички вжтрешни крепости се сдали на турцитѣ; Шишманъ билъ взори пжть обсаденъ въ Никополъ и принудечъ на позоренъ миръ. Важната стратегическа роля, която Шуменъ игралъ въ тая гибелна за България война, подбудила султанъ Мурадъ II (1421 — 1451) да обърне голѣмо внимание на тая крепость и да поднови укрепленията ѝ — за да бжде тя пакъ опоренъ стълбъ на Отоманската империя въ предѣлитѣ задъ Балкана. И наистина, снабденъ съ малъкъ, но храбръ гарнизонъ, Шуменъ указалъ голѣма помощъ на султана въ борбата му срещу поляцитѣ.

Похода на поляцитѣ въ 1444 г. Щурма на Шуменската крепость

Въ 1444 год. полския кралъ Владиславъ IV почналъ втория походъ за освобождение на християнитѣ отъ отоманско иго. Съ малочислена армия той преминалъ р. Дунавъ при Оршова и тръгналъ по дѣсния брѣгъ на тая рѣка съ намерение да достигне Варна, откждето по море да отиде на помощь на Цариградъ. Поляцитѣ лесно превзели малкитѣ вжтрешни крепости, но тѣ срещнали силно съпротивление въ планинската крепость Шуменъ (17). Въ края на октомврий, по стария римски пжть, поляцитѣ достигнали до градъ Нови-Пазаръ. Отъ тукъ к р а л я пратилъ възвания къмъ гарнизонитѣ на всички турски крепости въ Североизточна България, подканяйки турцитѣ да се сдадатъ, като въ противенъ случай ги заплашвалъ съ смъртъ. Шуменския гарнизонъ, макаръ и малочисленъ, се решилъ на твърда защита. На 25 октомврий многобройни полски и съюзни войски, подъ предводителството на кралъ Владислава, се явили предъ крепостьта и я заобиколили отъ всѣкжде. Цѣли три дни поляцитѣ нападали непрекжснато недостжпната планинска крепость и следъ голѣми загуби едва сполучили да я превзематъ. Обаче остатъка отъ турския гарнизонъ, на брой

около 50 человѣка, отстжпилъ въ главната кула и подъ началството на коменданта си, продължилъ съ отчаяна храбрость отбраната; тая кула се указала дълго време недостжпна. Съ голѣмъ трудъ поляцитѣ направили дървена скеля близо до кулата и съ помощьта на стенобойна машина пробили брешъ въ стената ѝ; като напъхали въ него дърва и слама, тѣ запалили кулата; турцитѣ за да не се задушатъ отъ дима се хвърлили отъ кулата въ пропастьта, кждето намерили достойна смърть. Следъ като престоялъ седемъ дни въ Шуменъ, кралъ Владиславъ се върналъ въ Нови-Пазаръ и опжтилъ за Варна, кждето билъ настигналъ отъ войскитѣ на Мурада II и страшно разбитъ, преди да успѣе да влезе въ връзка съ флотата си. И така, крепостьта Шуменъ, следъ като указала такова упорно съпротивление, задържала поляцитѣ нѣколко дни, което било достатъчно на султанъ Мурада да узнае посоката на християнитѣ, да ги настигне неочаквано и разбие.

Материяленъ разцвѣтъ на Шуменъ презъ епохата XV—XVIII в.

Отъ тогава значението на Шуменъ въ военно и икономическо отношение бързо се увеличавало. Арабскиятъ пжтешественикъ и географъ Х. Калфа, който пропжтувалъ цѣлия Балкански полуостровъ, пише въ своитѣ бележки, че Шуменъ при завоеванието отъ турцитѣ ималъ около 800 кжщи; а два вѣка следъ това Х. Калфа преброилъ въ Шуменъ 5000 кжщи (18). Въ голѣма степенъ това бързо развитие на Шуменъ се дължѣло на систематичната турска колонизация, започнала още въ началото на XV в. Въ Северо-източна България, която пострадала силно отъ нашествието на завоевателитѣ, колонизацията на турски компактни селски маси се явява решителенъ моментъ въ етнографията на тая страна. А настжпилото спокойствие и сигурностъ презъ епохата на най-голѣмата турска мощь дало възможность на гжстото население на Шуменската равнина, Герлово и Дели-Ормана да закрепне въ стопанско отношение и да достигне даже до едно по-завидно материялно състояние. Тогава, наредъ съ голѣмитѣ вече градове Шуменъ, Варна, Провадия и Силистра, изникнали и процъвтѣли редица други нови: Русчукъ, Разградъ, Джумая, О.-Пазаръ и Добричъ. Земледѣлието, занаятитѣ и търговията се повдигнали на значителна височина, благоприятно условие за което представлявала голѣмата и разнообразна консумация на многочисленитѣ турски гарнизони, разположени въ градоветѣ. Въ това отношение Шуменъ стоялъ на първо мѣсто (19); действително разнообразнитѣ произведения на неговитѣ здраво сплотени еснафски цехове не се отличавали съ съвършенство, но затова трайни и ефтини, тѣ намирали обширни пазари въ Дели-Ормана, Добруджа и басеина на р. Камчия. За състоянието на Шуменъ презъ това време може да се сжди отъ споменитѣ и пжтнитѣ бележки на ония европейски пжтешественици, които на пжть отъ Цариградъ за Полша и Унгария мина-

вали презъ Шуменъ и Влашко(20). По-кжснитѣ пжтешественици (Бошковичъ (21), Божуръ (22), Ами-Буе (23), Молтке (24), Хилберъ (25) и Каницъ (26) сжщо така рисуватъ Шуменъ като голѣмъ административенъ, икономически и воененъ центъръ (27). Презъ епохата на постепенното, но безспирно отпадане на турската мощь, продължителнитѣ и опустошителни войни разорили Северо-източна Бълг а р и я; оредѣлото население на страната бързо обеднѣло и потънало въ дълбоко невежество. Презъ това неспокойно време (края на XVIII в.) Шуменъ се и з д и г н а л ъ най-много като първостепененъ воененъ центъръ—сборенъ пунктъ за съсрѣдоточаване главнитѣ турски войски и важенъ отбранителенъ пунктъ на държавата. Постепенно турцитѣ се отказвали отъ отбранителнитѣ линии, изнесени далечъ на северъ отъ р. Дунавъ по р. Бугъ, Днестръ и лѣвитѣ дунавски притоци и възложили отбраната на своята северна граница на дългата Дунавска отбранителна линия, за подръжка на която Шуменъ и Варна били доведени до състояние на първостепенни крепости. Така билъ създаденъ знаменатия крепостенъ четирижгълникъ Шуменъ—Варна—Силистра—Русчукъ. Дунавската линия, благодарение на своя слабъ дѣсенъ флангъ, бивала скоро форсирана; тогава, чрезъ упоритата отбрана на крепостния четирижгълникъ, главно опирайки се на неговата осъ—крепостьта Шуменъ, турцитѣ винаги успевали да запазятъ до край Дунавската равнина за себе си.

Създаването на крепостния □-къ и значението на Шуменъ въ тая система.

ОТДѢЛЪ II.

Описание на мѣсностьта и крепостнитѣ верки.

„Шуменъ ще има всѣкога едно твърде голѣмо военно значение, не само чрезъ своитѣ позиции върху най-кжситѣ пжтища отъ Русчукъ и Силистра за Цариградъ, но и защото е въ началото на долината, която има своето дебуше въ Варненски заливъ".

Баронъ Феликсъ Божуръ.

(„Voyage militaire dans l' Impire Ottoman").

ГЛАВА I.

Общъ обзоръ на мѣсностьта за настжпателни действия противъ крепостьта Шуменъ.

(Стратегическо значение).

(Прилож. № 1).

С. И. България като съединително звено между Източна Европа и Балкански п-въ

Северо-източна България звема източната часть на хълмистата Дунавска столова земя, ограничена на истокъ съ Черно море. С. и. България и далечъ издадената на северъ Добруджа служатъ за съединително звено между Източна Европа и Балканския полуостровъ; презъ тукъ минаватъ най-кжситѣ и най-важнитѣ пжтища за Цариградъ и брѣговетѣ на Срѣдземно море, отбраната на които се улеснява твърде много отъ дългитѣ напречни линии, които прегражданъ тия пжтища. Това сж дветѣ естествени отбранителни линии не само на с. и. България, но и на цѣлия Балкански полуостровъ: р. Дунавъ и Балканския хребетъ.

Р. Дунавъ.

Мѣсностьта на северъ отъ р. Дунавъ — Влашко и Бесарабия не представлява почти никакви препятствия за северния нападатель, който ако владѣе долинитѣ на р. Прутъ и р. Серетъ по тѣхъ лесно ще достигне брѣговетѣ на Дунава. Рѣка Дунавъ преставлява сериозна водна преграда, която служи за северна граница на с. и. България. Въ долното си течение р. Дунавъ тече въ широка, открита долина, съ пѣсъчливъ грунтъ, пресечена отъ многобройни лѣви и дѣсни притоци. Преправата презъ рѣката не е особенно трудна, ако се извършва вънъ отъ сферата на влияние на много-

бройнитѣ крепости, разположени по дѣсния високъ брѣгъ, които въ значителна степенъ усилватъ отбраната на рѣката. Дѣсния флангъ на Дунавската обранителна линия е сил-

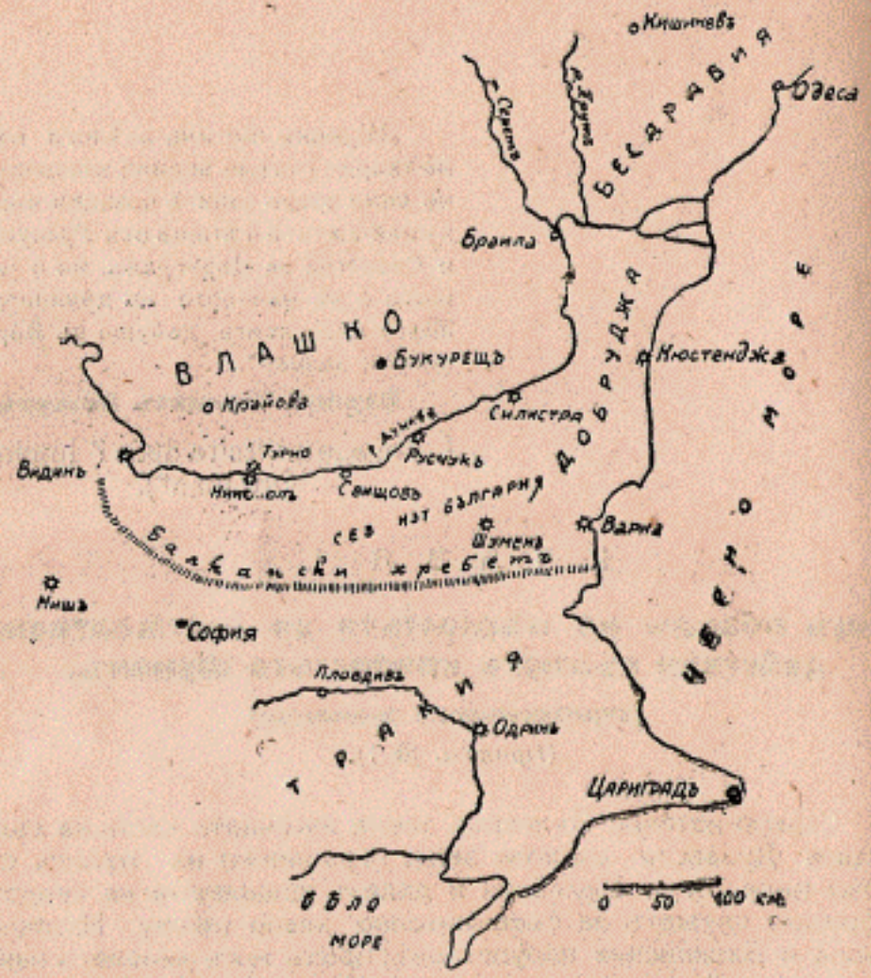

но издаденъ напредъ; това дава възможность на северния нападателъ да премине рѣката презъ удобнитѣ преправи при Хърсово или Черна-Вода, да се насочи къмъ Баба-дагъ и отрѣже долно-Дунавскитѣ крепости Тулча, Мачинъ и Исакча отъ с. и. България. Съ компрометиране отбраната на северна Добружда, отбраната на Долния Дунавъ се свежда главно въ защитата на силнитѣ крепости Силистра и Русчукъ.

Дѣсния флангъ на Дунавската линия е прикритъ отъ брѣга на Черно море съ морскитѣ крепости Кюстенджа и Варна.

Балканския хребетъ.

Втората естествена отбранителна линия, която прегражда пѫтищата идящи огъ Дунава е Балканския хребетъ. Той се явява не по-малко трудно и мѫчно преодолимо препятствие отъ р. Дунавъ, поради своитѣ стръмни подеми, ограничени пѫтища и оскѫдность на мѣстни продоволствени и

фуражни срѣдства. Като отбранителна линия, успоредна на р. Дунавъ, източната часть на Балканския хребетъ има още по-голѣмо значение, понеже отъ в. Желѣзни-врата се раздѣля на три клона, които въ източна посока достигатъ морето, като постепенно се понижаватъ. Срѣдната височина на Източния Балканъ (1) е 500—700 метра; издигането на пластоветѣ е станало въ две посоки: продолна — успоредна на р. Дунавъ и напречна — успоредна на Черно-морския брѣгъ. Продолното направление е означено съ тритѣ главни вериги, а напречното съ хребета Сакаръ-Балканъ, Байрямската, Ришката и Бѣлишката седловини.

Източно-Балкански хребетъ.

Това насрещно направление на хребетитѣ преставлява добри и силни отбранителни позиции, способствува за образуването на обширни котловини и затруднява изтичането на водата, като я заставлява да си пробива пѫтъ съ чудни завои, презъ тѣсни живописни проломи; голѣма часть отъ разклоненията на гребенитѣ сѫ размити, благодарение тѣхната широката формация на пластоветѣ. Деятелно участие въ образуването релефа на Източния Балканъ и Шуменската планинска система е взела р. Камчия съ притоцитѣ си, които пробиватъ главнитѣ Балкански вериги на три мѣста: Преславския проломъ, Байрямъ-дерското дефиле и Лудо-Камчийския проломъ. Вранското равнище и Шуменската равнина, срѣдъ които като продължение на хребета Сакаръ-Балканъ се издига усамотената Шуменска планинска група, сѫ образувани чрезъ размиване на пластоветѣ отъ р. Врана и дѣснитѣ притоци на р. Камчия.

Източно-Дунавска столова земя.

Мѣсностьта между р. Дунавъ и Балкана — Източно-Дунавска столова земя представлява силно пресечена хълмообразна мѣстность, на мѣста покрита съ обширни лѣсове. Непосрѣдствено на югъ отъ леглото на р. Дунавъ тя се издига на стѫпала и подъ името Дели-Ормански тераси достига Орта-махленската седловина и Стана-планина, по билото на които минава водораздѣла между водитѣ на Черно море и р. Дунавъ. На югъ, мѣсностьта се спуща стръмно къмъ обширната вълнообразна Шуменска равнина и слабо нагънатото Ясѫ-тепенско поле. На истокъ Дунавската столова земя губи своя хълмистъ видъ и преминава въ пространна степна область — Добруджа. На западъ Дели-Орманскитѣ тераси постепенно достигатъ Ломскитѣ възвишения, които се спущатъ обривисто въ тѣсната скалиста долина на р. Ломъ.

Пѫтища.

Пѫтищата (2), които пресичатъ Източно-Дунавската столова земя иматъ главна посока отъ северъ къмъ югъ и отиватъ по долинитѣ на рѣкитѣ. Отъ западъ къмъ истокъ мѣсностьта е мѫчно достѫпна; най-важнитѣ пѫтища отиватъ по дѣсния брѣгъ на р. Дунавъ и по долинитѣ на р. Провадийска и р. Камчия. Главнитѣ напречни пѫтища почватъ отъ преправитѣ на р. Дунавъ и се стремятъ къмъ Балканскитѣ

проходи, събиратъ се въ южнитѣ поли на Източния Балканъ и презъ Одринъ достигатъ Цариградъ и брѣговетѣ на Бѣло море.

Най-важнитѣ напречни пѫтища сѫ:

1. Русчукъ — Разградъ — Джумая — О.-Пазаръ — Котелъ — Сливенъ;
2. Русчукъ — Разградъ — Шуменъ;
3. Силистра — Алфатаръ — Шуменъ;
4. Исакча — Мачинъ — Карасу (Межидие) — Добричъ — Провадия — Айтосъ;
5. Тулча — Бабадагъ — Кюстенджа — Варна — Бургасъ.

Групиране на Източно-Балканскитѣ проходи въ зависимость отъ положението имъ спрѣмо Шуменъ и Варна.

Тия пѫтища достигатъ крепостната линия Шуменъ — Варна и навлизатъ въ проходитѣ на Балканския хребетъ; на всѣки единъ отъ тѣхъ съответствува и по единъ проходъ презъ Балканския хребетъ. Проходитѣ презъ Източно-Балканския хребетъ, въ зависимость отъ това на какво разстояние минаватъ отъ двата крайни пункта на крепостната линия Шуменъ — Варна, се раздѣлятъ на три групи:

1. Проходи вънъ отъ сферата на непосрѣдствено влияние на крепоститѣ;
2. Проходи въ сферата на непосредственно влияние на крепостьта Шуменъ;
3. Проходи въ сферата на непосрѣдственно влияние на крепостьта Варна.

Проходи вънъ отъ сферата на крепостното влияние.

Вънъ отъ сферата на непосрѣдственно влияние на крепоститѣ сѫ Котленския и Гулишкия проходи.

Първия проходъ (4) е най-кѫсъ; на него лежатъ важнитѣ географически пунктове Джумая, О.-Пазаръ и Котелъ, които сѫ вѫзели на пѫтищата въ Герловската котловина. Пѫтя Разградъ — Джумая — Котелъ обхожда 30 км. западно Шуменската крепость, обаче той пресича Балканския хребетъ въ началото на разклоненията му, което прави превалитѣ му трудни за движение. Презъ втория проходъ (5), лежащъ въ срѣдата на крепостната линия и вънъ отъ сферата на непосрѣдственно крепостно влияние, минава най-кѫсия пѫть отъ Добруджа за Одринъ; на него лежатъ важнитѣ географически пунктове Добричъ и Провадия. За движение е труденъ, понеже минава презъ долното течение на р. Камчия и тритѣ главни вериги на източния Балканъ.

Котленски проходъ.

Гулишки проходъ.

Проходи въ сферата на влияние на кр. Шуменъ.

Въ крепостьта Шуменъ се съсрѣдоточаватъ пѫтищата отъ Русчукъ, Тутраканъ, Силистра и Добричъ; на югъ тия пѫтища прехвърлятъ Балканския хребетъ презъ три превала: Върбишкия, Ришкия и Лопушненския. И тритѣ превали сѫ трудни за движение, защото преминаватъ презъ три планински вериги и дветѣ Камчии (6).

Проходи въ сферата на влияние на кр. Варна.

Въ сферата на влияние на крепостьта Варна е Айваджишкия проходъ (7), който съединява тая крепость съ Месемврия и Бургасъ. Тоя проходъ е лесно достѫпенъ поради нискитѣ си превали и близостьта на морето, откѫдето съ флота може да се съдействува на движението.

Значение на кр:постния □-къ за отбраната на с. и. България.

Отбраната на Източно-Балканския хребетъ се състои въ отбраната на горнитѣ петь прохода и р. Камчия; обаче най-голѣмо значение въ това отношение иматъ крепоститѣ Шуменъ и Варна, които разпространяватъ своята сфера на влияние надъ всички Източно-Балкански проходи и линията на р. Камчия; настѫпающия отъ северъ не може да премине Балканския хребетъ безъ да държи смѣтка за тия две крепости.

И така, отбраната на с. и. България и Добруджа има за главни упорни точки Дунавскитѣ крепости Русчукъ и Силистра и предбалканскитѣ крепости Шуменъ и Варна, координирани въ знаменития крепостенъ □-къ. Въ сферата на влияние на крепостния □-къ северния нападателъ ще бѫде заангажиранъ въ продължителна крепостна война; той не ще може да действува противъ коя да е отъ съставляющитѣ го крепости, безъ да се обезпечи отъ страната на другитѣ. А като погълне нападающитѣ войски за действия подъ крепоститѣ, крепостния □-къ ще съдействува косвено за о т с л а б в а н е на полската нападателна армия, поради които последната ще се обрече на пагубно бездействие, ще позволи на отбраната да спечели време и издебне благоприятни моменти, като усили своя плацдарменъ корпусъ, опирайки се на крепоститѣ, да премине въ настѫпление и отхвърли нападателя въ Дунава.

Стратегическо значение на крепостьта Шуменъ.

Крепостьта Шуменъ, вѫзелъ на пѫтищата, водящи отъ Русчукъ, Разградъ, Тутраканъ, Силистра, Добричъ, Провадия и Варна за Търново и Цариградъ, е ключъ на крепостния □-къ и Източно-Балканскитѣ проходи. Съ своитѣ обширни позиции крепостьта прегражда настѫплението отъ северъ и разпространява своето влияние, както на западъ, така и на изтокъ. Завладѣването му означава завладѣване на цѣла с. и. България и обезпечава база за завладѣване на централната Дунавска столова земя.

Г Л А В А II.

Подробно описание на мѣстностьта около Шуменъ.

(Приложения № № 2 и 3.)

Шуменска равнина. Граници.

Градъ Шуменъ е разположенъ въ западния край на Шуменската вълнообразна равнина, която е заградена отъ всички страни съ планини и възвишения. На северъ тя достига до стръмнитѣ южни склонове на Стана-планина, на югъ до северната верига на Източно-Балканския хребетъ, на изтокъ до скалистата Провадийска планинска система, а на западъ се ограничава отъ Шуменската планинска група и източнитѣ полегати склонове на Водораздѣлнитѣ Ломски възвишения. Водораздѣлния хребетъ, съединяващъ Шуменс-

ката планинска група съ Провадийската планинска система раздѣля Шуменската равнина (1200 кв. км.) на две части: северна—Абобско поле и южна—Срѣдно-Камчийска низина.

Абобско поле. Абобското поле влиза въ басеина на Провадийската рѣка; то се понижава отъ западъ (Кулфаларското възвишение — 433 м.) къмъ истокъ (Мадара — 160 м.). Въ срѣдата му се издига варовитата Кабиюшка могила (333 м.), а на източния край, на границата съ Ясж-тепенското поле е личния върхъ Таушанъ-Козлуджа (370 м.).

Р. Канара дере. Абобското поле се прорѣзва дълбоко отъ рѣчната система на Провадийската рѣка, която въ горното си течение се нарича р. Канара. Тя извира отъ Водораздѣлнитѣ Ломски възвишения и тече на юго-истокъ, като събира водитѣ отъ южнитѣ склонове на западна Стана-планина. На истокъ отъ с. Калугерица р. Канара напуща скалистия грунтъ и тече презъ ниска блатиста мѣстность, която въ дъждовно време залива.

Мадарска рѣка. Мадарската рѣка — най-важенъ дѣсенъ притокъ на Провадийската рѣка, извира отъ Орта-Кьойската канара въ Равелинната планина и тече въ източна посока. Въ горното си течение (Акъ-су-дере), тя приема дѣсенъ притокъ р. Темна, която извира отъ Капонирната планина; тия две планински рѣкички дълбоко прорѣзватъ севернитѣ склонове на Шуменската планинска група и я раздѣлятъ на две части: северо-западна и юго-източна. Въ срѣдното си течение Мадарската рѣка заобикаля отъ северъ Звездния хребетъ, събира водитѣ отъ севернитѣ му поли, а отлѣво приема Бѣлокопитовската рѣка. Отъ тукъ до с. Буланъкъ мѣстното население нарича рѣката Стража-дере. При с. Мадара долината на Мадарската рѣка се разширочава и на мѣста става блатиста; следъ като събере водитѣ отъ западнитѣ склонове на Мадарското плато, тя завива на с. истокъ и при с. Каспичанъ се влива въ Провадийската рѣка.

Р. Ири-дере. Лѣвъ притокъ на Провадийската рѣка е р. Ири-дере, която извира отъ Дели-Орманскитѣ възвишения при с. Ахларъ и при с. Ири-дере, като завива на югъ, пробива Стана планина въ живописното Ири-дерско дефиле, напоява източната половина на Абобското поле, събира водитѣ отъ западнитѣ склонове на Източна Стана планина и южно отъ с. Енево се влива въ Провадийската рѣка.

Р. Провадийска. Р. Канара следъ като приеме р. Ири-дере и Мадарската рѣка, преминава Каспичанското блато и като значителна рѣка навлиза въ дългото Провадийско дефиле, подъ името Провадийска рѣка.

Срѣдно-Камчийска низина. Срѣдно-Камчийската низина е по-ниска отъ Абобското поле (250—300 м.); тя има срѣдна височина 160 м. и се понижава къмъ долината на р. Камчия (80 м.), която пресича презъ срѣдата тая низина. При градъ Преславъ р. Голѣма-Камчия (9) пробива северната верига на Източно-Балканския

хребетъ въ тѣсния скалистъ Преславски проломъ и като пълноводна рѣка навлиза въ Шуменската равнина. Следъ като приеме голѣмия си притокъ р. Врана при с. Читаларъ, р. Камчия завива на юго-истокъ, а при с. Смедово отново прави голѣмъ завой на истокъ, приема планинската рѣка Байрямъ-дере и като опасва отъ югъ в. Драгоша навлиза въ тѣсната Срѣдно-Камчийска долина, ограничена на северъ отъ Далмалийския планински хребетъ, а на югъ отъ северната верига на Източно-Балканския хребетъ. Въ срѣдното си течение р. Камчия преминава презъ широка отъ 3 до 4 км. пѣсъчлива открита долина съ лесно достжпни брѣгове. На северъ мѣсностьта се повишава терасовидно и достига юго-източнитѣ поли на Цитаделното плато; тоя участъкъ е прорѣзанъ отъ лѣвитѣ притици на р. Камчия, които вематъ началото си отъ юго-източнитѣ склонове на Шуменската планинска група: р. Ченгелска, р. Поройна и р. Акъ-судере (Текедере). Между долинитѣ на тия рѣки, отъ с. западъ къмъ юго-истокъ, се протакатъ дълги плосковидни гребени, които като продължение на източнитѣ спускове на планината на югъ достигатъ р. Камчия.

На югъ отъ р. Камчия мѣсностьта е силно пресечена отъ кжситѣ ѝ дѣсни притоци и постепено се повишава на югъ за да достигне севернитѣ гористи склонове на северната верига на Източно-Балканския хребетъ

Ломски възвишения. Стана планина. На северъ Шуменската равнина се затваря отъ Стана планина, която на западъ чрезъ Орта-Махленската седловина се съединява съ Водораздѣлнитѣ Ломски възвишения и Дели-Орманскитѣ тераси. Водораздѣлнитѣ Ломски възвишения сж съединително звено между Стана планина, Дели-Орманскитѣ тераси и Шуменската планинска група; по тѣхното било минава водораздѣлната линия на р. Ломъ и р. Врана отъ една страна, и на р. Ломъ и р. Провадийска отъ друга. Р. Ири-дере раздѣля Стана планина на две части: западна и източна; и двѣтѣ части сж високи, гористи и мжчно проходими. Южнитѣ имъ склонове се спущатъ стръмно въ Абобското поле, а на северъ образуватъ хълмиста мѣсность, която преминава въ Дели-Орманскитѣ тераси.

Провадийска планинска система. На истокъ отъ Шуменската равнина се издига Провадийската планинска система, която има правожгжлна основа съ дължина 43 км. На истокъ и югъ тая планинска система се издига надъ Ясж-тепенското поле, Девненското и Султанларското равница и Срѣдно-Камчийската долина. Р. Провадийска въ срѣдното си течение дълбоко прорѣзва Провадийската планинска система и я раздѣля на северна и южна групи. Северната група (Невшенска, Вѣнчанска, Джиздаркьойска и Девненска планини) се състои отъ самостоятелни, независими една отъ друга столови планини. Южната група се състои отъ три клона, които затварятъ отъ северъ, западъ и югъ широката долина на р. Ана-дере, дѣсенъ притокъ на р. Провадийска.

Северна група.

Южна група.

Северния клонъ—Мадаро-Кривненската планина (430 м.) се спуща стръмно и скалисто къмъ Шуменската равнина, а на юго-изтокъ постепенно се понижава къмъ долината на р. Ана-дере. Тая планина представлява гористо, мжчно достжпно отъ западъ и северъ плато, раздѣлено на две части отъ дълбоката долина на р. Далбукъ. Севернитѣ склонове на планината сж стръмни, скалисти и изрѣзани отъ дълбоки оврази.

Западния клонъ (350 м.) почва отъ Овчаровската седловина, която го свързва съ Мадарското плато на северъ и съ Водораздѣлния хребетъ на западъ; на югъ свършва съ в. Драгоша (320 м.) надъ р. Камчия. Западнитѣ и южни склонове на тая планина сж стръмни и гористи; източнитѣ склонове сж по-полегати и прорѣзани отъ планински рѣкички, които образуватъ р. Ана-дере.

Южния клонъ на Провадийската планинска система има характеръ на значителенъ планински хребетъ, спускащъ се стръмно на северъ къмъ р. Ана-дере и на югъ — къмъ р. Камчия. На западъ, чрезъ р. Куруджа-дере южния клонъ (Далмалийския хребетъ) се отдѣля отъ западния клонъ, а на изтокъ, чрезъ тѣсната и ниска Шереметска седловина, се съединява съ Авренската планина. Далмалийския хребетъ е мжчно проходимъ; въ срѣдата му се издига в. Кушъ-тепе (558 м.) — най-високия въ Провадийската планинска система. Хребета е пресеченъ отъ два прохода: Ново-селския, съединяващъ градъ Провадия съ Ново-село и Шереметския — Провадия съ с. Кюприкьой. По билото на хребета минава водораздѣла между р. Камчия и р. Провадийска.

Изобщо, Провадийската планинска система е силно пресечена хълмиста областъ, и съ изключение на долината на р. Ана-дере, покрита съ гори; на западъ и на югъ е помжчно достжпна, а на изтокъ движението се улеснява отъ многобройни рѣчни долини, главно тая на р. Ана-дере. Главенъ населенъ пунктъ въ тая область е градъ Провадия, разположенъ въ източната часть на Провадийското дефиле; тоя градъ нѣкога е билъ силна крепость (Овечъ).

Шуменска планинска група. Граници.

Шуменската планинска група се издига усамотено надъ Вранското равнище и Шуменската равнина; отъ далечъ тя прилича на пресеченъ конусъ съ широка основа. Шуменската планинска група заема пространство, дълго въ северозападна посока 18 км, а широко 14 км. Отъ всички страни тя е опасана отъ дълбоки рѣчни долини, презъ които текатъ рѣкитѣ Черенче, Врана, Камчия и Мадарската рѣка. Рѣка Темна раздѣля планинската група на юго-източна часть — Шуменска планина и с.-западна — Равелинна планина.

Шуменска планина. Цитаделно плато.

Основание на Шуменската планина е Цитаделното плато (10), което се спуща обривисто и скалисто въ всички посоки и служи за южень базисъ на Шуменската крепость. Цитаделното плато има диаметъръ 6 — 7 км.; най-високитѣ му пунктове се издигатъ въ западната (Търновъ-табия — 503 м) и източната (Ченгелъ-табия — 483 м.) му части; срѣдната му височина е 450 м. Западния гористъ склонъ на платото се спуща къмъ долината на р. Черенче и преминава въ пресечена хълмиста мѣстность; по цѣлата си дължина склона е увѣнчанъ съ обратни височини, които отстоятъ отъ края на платото на около 1000 крачки и представляватъ изгодни отбранителни позиции предъ главната отбранителна линия. Южнитѣ склонове се прорѣзватъ дълбоко отъ Осмарската, Кочовската, Турвиската и Калугерската долини. Въ юго-западна посока отъ платото се отдѣля ниския Кочовски гребенъ, който южно отъ с. Кочово свършва съ върха 182 надъ долината на р. Врана. Успоредно на Кочовския гребенъ, на югъ отъ платото се подава Осмарската планина; отъ главния гребенъ, имащъ юго-източна посока, се отдѣлятъ два второстепенни, които полегато достигатъ р. Врана и притока й Осмарската рѣка. Въ срѣдата на Цитаделното плато съ посока отъ югъ на северъ, дълбоко се врѣзва Турвиската долина, въ дъното на която тече р, Сучиканъ-дере, притокъ на р. Врана. Между Осмарската и Турвиската долини платото завършва съ планинския скалистъ издатъкъ Бобата, въ южния край на който, надъ отвеснитѣ скали е била издигната стара крепость. На изтокъ отъ с. Троица въ платото се вдава Калугерската долина; юго-западния склонъ на Ченгелъ-табия, образуващъ лѣвия брѣгъ на тая долина, се подава като клинъ въ Срѣдно-Камчийската низина и завършва северно отъ с. Читаларъ. Къмъ с. Читаларъ той се спуща стръмно, обривисто и образува Читаларскитѣ възвишения, които на югъ достигатъ сливането на р. Врана съ р. Камчия.

Кочовски гребенъ. Осмарска планина.

Терасенъ гребенъ.

Източнитѣ скалисти слабо врѣзани склонове на Цитаделното плато завършватъ съ високи до 10 м. отвесни скали; въ по-долната си часть политѣ на платото ставатъ по-достжпни и преминаватъ въ плоския Терасенъ гребенъ (11), който въ юго-източна посока достига с. Марашъ. Южнитѣ склонове на Терасния гребенъ сж стръмни и на мѣста обривисти, а севернитѣ едва забележимо се понижаватъ къмъ долината р. Ченгелска. Терасния гребенъ (150 м.) е нисъкъ; той се издига надъ долината на р. Камчия като първо стжпало на Срѣдно-Камчийската низина; пжтя Шуменъ — Преславъ пресича тоя гребенъ и за това той се явява удобна преградна позиция съ фронтъ на югъ, тактически ключъ на която е върха 222. Надъ с. Ченгелъ, въ с. западна посока, въ платото се врѣзва кжсата Бешъ-Бунарска долина, на с.-западъ отъ която се издига най-източната часть отъ Цитаделното плато—Наблюдателната планина (12), която по своето мѣстоположение и далеченъ обзоръ съставлява прекрасенъ естественъ наблюдателенъ пунктъ, въ подножието на който се растила цѣлата Шуменска равнина. На северъ Наблюдателната планина завършва съ Илчовия баиръ (450), склоноветѣ на който се спущатъ стжпаловидно къмъ долината на

Наблюдателна планина.

р. Поройна. Отъ юго-източния склонъ на Наблюдателната планина се отдѣля въ юго-източна посока плоския Ченгелски гребенъ (180 м.), който на югъ достига с. Насърлий. Северните поли на Цитаделното плато сж врѣзани отъ две долини: първата съ посока на юго-истокъ отдѣля Наблюдателната планина отъ платото, а втората има посока отъ с. истокъ на ю.-западъ. Въ с.-западната часть на платото, завършваща съ отвесни скали, се вдава долината на р. Поройна, която въ горния си край се раздвоява и образува два дълбоки оврага: Сулумара и Бузлуджа; между тия два оврага се издига гористата поляна Паланга (470 м.), която свързва Цитаделното плато съ Вжзелното. Отъ с.-западния жгълъ на платото, въ широката долина на р. Темна, се подава Капонирната планина (13) съ върха Голѣмо-тепе (484 м.). Капонирната планина е ось на Шуменската планинска група; чрезъ ниската Горжева седловина (340 м.) тя свързва Равелинната планина съ Шуменската.

Капонирна планина.

Вжзелно плато.

На северъ високата поляна Паланга се разширочава до единъ км. и образуза Вжзелното плато (14), което по на северъ достига Дурмушкия проходъ (408 м.). Вжзелното плато е висока до 440 м. площадка, западнитѣ склонове на която сж полегати и гористи, а източнитѣ голи, каменисти и стръмни. Въ най-източния му край, надъ Шуменъ, се издига личния върхъ 471; юго-източния спусъкъ на платото е прорѣзанъ отъ скалистия оврагъ Гюлюкъ; на истокъ отъ оврага мѣстностьта се издига и образува стръмния скалистъ ридъ Каменна планина (15) (386 м.), северните склонове на която достигатъ леглото на р. Енчева, а южнитѣ — брѣговетѣ на р. Поройна. Въ източна посока, отначало обривисто, а после съвършено полегато политѣ на Каменната планина се спущатъ къмъ градъ Шуменъ и на 1.5 км. отъ гребена на планината образуватъ широка, издигаща се надъ долинитѣ на р. Енчева и р. Поройна височина (310 м.); източния склонъ на тая височина се протака като езикъ между двете рѣчни долини и свършва надъ устието на р. Енчева въ р. Поройна (183 м.). Между Звездния хребетъ и Вжзелното плато въ планината се врѣзва широката долина Чашка. На западъ отъ Вжзелното плато се отдѣля Жгловия хребетъ (16) (467 м.), който като достигне долината на р. Темна се пречупва подъ остъръ жгълъ на с.-истокъ и свършва съ Люнетния върхъ (321) надъ горното течение на р. Мадарска. Билото и западнитѣ склонове на Жгловия хребетъ сж стръмни и скалисти, покрити съ гжста гора. На с.-истокъ хребета постепено се понижава; на югъ отъ Каменоломния връхъ (405 м) Дурмушкия проходъ пресича гребена и по юго-западнитѣ склонове на хребета се спуща въ с. Дурмушъ. Между южнитѣ склонове на Жгловия хребетъ и западнитѣ спускове на Вжзелното плато се образува овражестата Тилова долина, по дъното на която върви пжтя за Ново-село.

Каменна планина.

Жгловъ хребетъ.

На северъ отъ Вжзелното плато се отдѣля Звездния хребетъ (17) (440 м.), който се протака въ източна посока до с. Стража. Южнитѣ спускове на Звездния хребетъ сж стръмни и скалисти; само надъ долината Чашка склона се спуща по-полегато и надъ градъ Шуменъ, като се повишава отново, образува Кофърната могила (320 м.); на юго-истокъ мѣстностьта представлява слабо наклонено къмъ долината на р. Акъ-су-дере поле (230 м.), което обаче на югъ се спуща стръмно къмъ долината на р. Енчева. На югъ отъ пжтя Шуменъ — Нови-Пазаръ това поле се стѣснява и преминава въ плосковидния Лагеренъ гребенъ, който се протака между долинитѣ на р. Акъ-су-дере и р. Поройна въ юго-източна и южна посока до долината на р. Камчия. На мѣста въ Лагерния гребенъ се очертаватъ рѣзко ниски обли върхове съ обривисти юго-западни склонове (Узунъ-табия (205 м.), Капларъ-табия (198) м.) и върха 153). Въ най-южната си часть Лагерния гребенъ достига р. Камчия при с. Злокучене, кждето завършва на лѣвия й брѣгъ съ личния върхъ 127.

Звездень хребетъ.

Западнитѣ поли на Звездния хребетъ се спускатъ въ долината Чаталъ-Бунаръ-дере, която рѣзко отдѣля Звездния хребетъ отъ Жгловия. Билото на Звездния хребетъ е плосно, наклонено на северъ плато, покрито съ шубраци, които силно затрудняватъ движението. На северъ, успоредно на главния хребетъ се протака по-нисъкъ гребенъ, който на западъ почва съ върха Алтънъ-Тарла (411 м.). Въ с. източна посока отъ главния хребетъ се отдѣля Скалистия хребетъ (18) (Малкия Илдъзъ), въ който се издигатъ два скалисти върха (370 м.). Между Скалистия и Звездния хребети, отъ къмъ с. Стража въ западна посока, се врѣзва оврага Текедере, въ дъното на който тече р. Акъ-су-дере. Въ северния си край Скалистия хребетъ се пречупва на истокъ и стръмно преминава въ Водораздѣлния хребетъ (19) (250 м.). Въ юго-източна посока плоския Водораздѣленъ хребетъ достига Овчаровската седловина, чрезъ която се свързва съ Провадийската планинска система. По гребена на хребета минава водораздѣлната линия между водитѣ на р. Камчия и р. Провадийска. Видающи пунктове на хребета сж: Московъ-табия (293) м.), Бешъ-тепе (247 м.) и в. 210.

Скалистъ хребетъ.

Водораздѣленъ хребетъ.

Равелинната планина (20) се издига на с. западъ отъ Шуменската планина, като равелинъ на фронта, минаващъ по гребена на Жгловия хребетъ и западния край на Вжзелното плато. Отъ Шуменската планина тя се отдѣля чрезъ широката и дълбоката долина на р. Темна, която при устието на тая рѣка въ р. Акъ-су-дере се разширочава въ Дурмушкото поле.

Равелинна планина.

Равелинната планина се състои отъ два планински хребети, които се протакатъ въ западна посока до с. Черенче, кждето се съединяватъ и образуватъ високото Плацдармено плато (460 м.). Южния хребетъ се съединява на истокъ съ

Капонирната планина чрезъ ниска седловина; самия хребетъ започва съ върха Голишъ-тепе (467 м.); успоредно на Жгловия хребетъ, отъ Голишъ-тепе се спуска къмъ долината на р. Акъ-су-дере гористия Теналенъ гребенъ (21). Южнитѣ спускове на южния хребетъ въ горнитѣ си части сж обрывисти; после тѣ преминаватъ въ хълмиста мѣстность, пресѣчена отъ долинитѣ на лѣвитѣ притоци на р. Черенче. Надъ Ново-село, въ подножието на в. Голишъ-тепе, мѣсностьта отново се повишава и образува самостоятелния хълмъ Малъ-тепе (310 м.). Отъ Плацдарменото плато въ източна посока се протака северния фасъ на Равелинната планина (420 м.), който завършва западно отъ с. Дурмушъ съ в. 372; на северъ отъ в. 372 чрезъ Дерекьойската седловина (270 м.), Равелинната планина се свързва съ Водораздѣлнитѣ Ломски възвишения; въ източна посока северния фасъ на планината се продължава като нисъкъ плосъкъ гребенъ до сливането на Бѣлокопитовската рѣка съ р. Акъ-су-дере (Мадарската рѣка), подъ името Плосъкъ гребенъ. Плоския гребенъ е дългътъ 8 км. и високъ срѣдно 280 м.; западната му часть е покрита съ гжста гора.

Отъ източния край на Плацдарменото плато, завършващъ съ Ортакьойската канара, взема началото си Мадарската рѣка, наричана отъ мѣстното население Акъ-су-дере; между двата фаса на Равелинната планина тая рѣка образува широка гориста долина, брѣговетѣ на която колкото отива по на изтокъ ставатъ все по-полегати. Водораздѣлната линия между р. Врана и р. Мадарска преминава отъ гребена на Капонирната планина по гребена на южния фасъ на Равелинната планина и, като се прехвърля по северния фасъ, завива на северъ по гребена на Дерекьойската седловина, откждето си изкачва на Водораздѣлнитѣ Ломски възвишения. На западъ, чрезъ ниската Черенченска седловина (200 м.) Плацдарменото плато се свързва съ отдѣлната Бастионна планина, която по своето положение надъ ниското Вранско равнище (150 м.) и Черенченска долина (200 м.) има изгледъ на величествена и грандиозна планина. Склоноветѣ на Бастионната планина сж стръмни и скалисти; на билото ѝ се издигатъ три каменисти върха, отъ които в. Фисекъ (493) е най-високъ. Отъ северъ, западъ и югъ р. Черенче — голѣмъ лѣвъ притокъ на р. Врана, като змия опасва тая планина, господствующа надъ обширното Вранско равнище, въ което тя се подава като крепостенъ бастионъ.

Бастионна планина.

Вранско равнище.

Вранското равнище се простира по двата брѣга на р. Врана, между северната верига на Източно-Балканския хребетъ на югъ и Водораздѣлнитѣ Ломски възвишения на северъ; на изтокъ то се ограничава отъ Шуменската планинска група, а на западъ отъ северницѣ разклонения на Сакаръ-Балканъ, който чрезъ Фюмбелерската седловина се свързва съ Водораздѣлнитѣ Ломски възвишения. Вранското равнище е дълбоко прорѣзано отъ долината на р. Врана и нейнитѣ лѣви (р. Черенче и р. Бешъ-бунаръ-дере) и дѣсни притоци (Авдаларската, Дългачката и Имренлерската рѣки). Р. Черенче по цѣлата си дължина опасва отъ западъ, а р. Врана въ долното си течение отъ югъ Шуменската планинска група. На западъ отъ градъ Преславъ водораздѣлната линия между р. Врана и р. Камчия се спуска отъ северната верига на Източно-Балканския хребетъ и достига брѣговитѣ възвишения (220 м.), които се издигатъ надъ устието на р. Врана въ р. Камчия.

Характеристика на Шуменската планина и равнина.

Шуменската планинска група е варовита формация, почти цѣлата покрита съ гжсти широколистни лѣсове, освенъ източнитѣ склонове, които сж голи и каменисти. Благодарение карстовия характеръ на мѣсностьта подпочвената вода се губи дълбоко въ земнитѣ пластове и въ видъ на буйни извори излиза на повърхнината въ подножието на планината. Шуменската равнина е маловодна и безлѣсна вълнообразна степна область. Рѣкитѣ, които я пресичатъ иматъ планински характеръ; тѣ сж маловодни, често и рѣзко мѣнятъ уровена на водата си, като се препълватъ въ периода на дъждоветѣ, а презъ лѣтото повече отъ тѣхъ пресъхватъ. Поради маловодието си, даже въ периода на дъждоветѣ, рѣкитѣ не представляватъ сериозно препятствие за движение и дѣйствие на войскитѣ; обаче, въ горното и срѣдното си течение тия рѣки минаватъ презъ скалисти долини, тѣсни проломи и дълбоки образи, които изрѣзватъ скатовете на планината и се продължаватъ далечъ въ равнината. Въ горното си течение рѣкитѣ обикновено иматъ каменисто легло, но съ спущане въ равнината рѣчната долина се разширочава, камънитѣ изчезватъ и леглото на рѣката става глинесто и блатисто, а брѣговетѣ низки и полегати. Следствие недостатъка и лошото качество вода рѣкитѣ не могатъ да служатъ за източникъ на вода за пиене; мѣстнитѣ жители вематъ вода за пиене отъ чешми, а главно отъ кладенци. Запаса отъ подпочвена вода е голѣмъ, обаче водоноснитѣ пластове лежатъ дълбоко, за което съоржжаването на кладенци, особено въ Абобското поле, представлява сериозни затруднения.

Подпочвена и надпочвена вода; военно значение на рѣкитѣ.

Изобщо, рѣкитѣ които напояватъ Шуменската околность, съ изключение на р. Камчия, иматъ нищожно военно значение: за движение на войски и обози сж слаби препятствия, а за отбранителни линии не могатъ да служатъ. Въ горното си течение само, рѣкитѣ иматъ по-сериозно военно значение, защото силно пресечената отъ тѣхъ мѣстность забавя и затруднява движението и действията на войскитѣ по нея, улеснява отбраната и способствува за развиване на партизански действия.

Годишни времена. Климатъ.

Зимата въ Шуменската равнина е малоснѣжна, но сурова и вѣтровита, а лѣтото е много сухо и знойно; есеньта

и пролѣтьта сѫ дъждовни. Най-доброто време настѫпва въ края на месецъ Августъ и трае презъ Септемврий и Октомврий; това е ясно, топло, но не жарко време, безъ вѣтрове и дъждове, съ ясни прохладни нощи. Отъ голѣмо военно и здравословно значение сѫ две главни особености на климата:

1. Въздушнитѣ измѣнения презъ лѣтото — бързъ преходъ отъ дневния жаръ къмъ нощния хладъ; влиянието на тия денонощни колебания въ температурата се отразява вредно за здравето на войницитѣ; треската и поноситѣ, макаръ и не господствующи болести, се явяватъ твърде скоро и вематъ широки размѣри;

2. Различното нагреване на въздушнитѣ слоеве, особено презъ есеньта и зимата, способствува за образуване на мъгли, които тукъ сѫ много гѫсти и продължителни. Често тѣ траятъ по нѣколко дни наредъ и сѫ съпроводени съ дребенъ дъждъ. Въ здравословно отношение мъглитѣ, поради голѣмата влажность на въздуха, причиняватъ катаръ въ гърлото и ревматизъмъ. А въ тактическо отношение затрудняватъ ориентирването и отправлението на стражевата и разузнавателна служби.

Пѫтища. Почти всички срѣдства за съобщение въ Шуменската область сѫ грунтови пѫтища; въ най-добро сѫстояние, въ зависимость отъ климатичнитѣ особености, тѣ идватъ презъ лѣтото и началото на есеньта; първия есененъ дъждъ ги разваля, като размива пѫтното платно и размегчава грунта.

Характерна особеность на пѫтищата въ равнината се явява тѣхната лека разтворимость на грунта имъ въ вода.

Въ планината пѫтищата изключително сѫ прокарани въ долинитѣ на рѣкитѣ; обикновено грунта имъ е скалистъ и достѫпенъ въ сухо време, но въ дъждовно време долината се залива, а самия пѫть се обръща въ бързо текущъ потокъ. Най-голѣмата трудность въ планината сѫ превалитѣ.

По-важнитѣ пѫтища, които водятъ въ Шуменската крепость сѫ:

1. Е. Джумая — Евашево — Бухларъ — Градище — Шуменъ — 46 км. Тоя пѫть е шосиранъ; върви покрай сѣвернитѣ поли на Шуменската планинска група; главното му достоинство се състои въ това, че нѣма стръмни подеми и е напълно достѫпенъ за артилерия и обози.

2. Е. Джумая — Авдаларъ — Елимларъ — Ново село — Дурмушъ — Шуменъ — 37 км.

3. Е. Джумая — Авдаларъ — Надарово — Кочово — Шуменъ — 33 км.

Последнитѣ два пѫтя сѫ обикновени грунтови пѫтища, които по най-кѫситѣ посоки съединяватъ градъ Джумая съ крепостьта Шуменъ; обаче мѫчния подемъ и спусъкъ при преминаване на Шуменската планина затрудняватъ движението на артилерията и обозитѣ. При все това и двата пѫтя сѫ отъ голѣмо значение за Шуменъ, като най-кратки пѫтища за Вранската долина.

4. Разградъ — Тахчи — Кеселеръ — Дерекьой — Шуменъ — 52 км.

Шосе, безъ голѣми подеми, удобно за движение на артилерия и обози.

5. Силистра — Алфатаръ — Акаданларъ — Чулфанларъ — Шарви — Гюргенли — Каялѫ-дере — Стража — Шуменъ — 120 километра. —

Грунтовъ пѫть, минава презъ лѣсоветѣ на Дели-Ормана.

6. Силистра — Алфатаръ — Каурга — Козлуджиларъ — Т. Арнаутларъ — Нови-Пазаръ — Шуменъ — 150 км.

7. Провадия — Невша — Т. Козлуджа — Нови-пазаръ — Буланлъкъ — Шуменъ — 58 км.

8. Провадия — Черковна — Марковча — Кюлевча — Шуменъ — 49 км. Това е най-кѫсия пѫть отъ Провадия за Шуменъ; грунтовъ, съ стръмни подеми и спускове, неудобенъ за тежести.

9. Провадия — Комарево — Чамурна — по дѣсния брѣгъ на р. Камчия — Марашъ — Шуменъ — 75 км; тоя пѫть преминава презъ силно пресечена мѣстность и е много труденъ за движение на артилерия и обози.

10. Добричъ — Козлуджа — Ясѫ-тепе — Нови-пазаръ — Шуменъ — 97 км. и

11. Варна — Девня — Кутлу-бей — Ясѫ-тепе — Нови-пазаръ — Шуменъ — 89 км.; и двата пѫтя сѫ въ по-голѣмата си часть удобни и широки шосета съ слаби наклони.

12. Айтосъ — Алмадере — Бохасдере — Дискотня — Текенликъ — Преджа — Салманово — Марашъ — Шуменъ — 98 км.

13. Карнобатъ — Добролъ — Ришъ — Драгоево — Преславъ — Шуменъ — 90 км.

14. Ямболъ — Мокренъ — Исупли — Върбица — Бекерли — Преславъ — Шуменъ — 130 км.

Пѫтя Айтосъ — Шуменъ минава презъ неудобния за движение на тежести Лопушненски проходъ, а последнитѣ два презъ сравнително удобнитѣ Ришки и Върбишки проходи; обаче и тритѣ пѫтя изобилствуватъ съ стръмни превали и опасни завои.

Население и населени пунктове. Стопанство. Шуменската околность е рѣдко населена и слабо обработена область. Населението се състои отъ българи (50%) и турци (50%) и е сгрупирано преимуществено въ села: по голѣми и по-богати въ политѣ на планинитѣ и сравнително по-малки и бедни въ безводната равнина. Българскитѣ и турскитѣ села се отличаватъ съ голѣмо число жилищни домове; срещатъ се села съ по 200 — 300 и повече кѫщи, обаче повечето населени пунктове сѫ малки (60 — 80 кѫщи) и твърде отдалечени едни отъ други. Кѫщитѣ се строятъ главно отъ плетъ, съ каменна основа; стенитѣ се съставятъ отъ дървени рамки съ решетки отъ плетъ, които се измазватъ съ глина и боядисватъ съ варь. Обикновено кѫщи-

тѣ се състоятъ отъ 1 — 3 стаи, раздѣлени съ тънки прегради и иматъ земляни подове. Въ стаята има огнище, а единствената мебель е низка кржгла маса — софра, около която българитѣ и турцитѣ сѣдатъ на земята, по посланитѣ килими. Стъкла въ прозорцитѣ нѣма; тѣ сж закрити съ дървени решетки, които се облепватъ съ книга. Подъ кжщата или отстрани се намиратъ помещенията за животнитѣ и хамбаритѣ. Обикновено двора е заграденъ съ висока ограда, която у мусюлманитѣ има и назначение да скрива женитѣ имъ отъ погледитѣ на чужди хора. Тѣснитѣ и криви улички и високитѣ огради способствуватъ за упорита отбрана на населенитѣ пунктове.

Северо-източна България е много богата по своитѣ естествени произведения, между които първо мѣсто заема пшеницата. Тукъ се сѣятъ почти всички видове житни растения: пшеница, ръжъ царевица, ечемикъ и просо. На много мѣста се отгледватъ зеленчукови, фруктови градини и лозя. Горското стопанство е въ първобитно състояние; горитѣ сж изключително широколистни; хвойния лѣсъ се явява само въ политѣ на Източно-Балканския хребетъ. Изобщо горитѣ и шубрацитѣ сж много гжсти и достжпни само за единични хора и конници, и то по тѣснитѣ пжтеки. Дребния и едрия рогатъ добитъкъ заедно съ земледѣлието сж основа за сжществуване на населението. Трѣвнитѣ пространства сж доста обширни и разположени главно около долнитѣ течения на рѣкитѣ; Абобското поле е широка степна областъ, буйната растителность на която презъ лѣтото скоро изсъхва.

Изобщо, населението е бедно, особенно онова въ Дели-Ормана и Абобското поле; но, все пакъ може да се разчита, че то ще е въ състояние да достави за нѣколко дни продоволствие и фуражъ на единъ по-малъкъ или по-голѣмъ отрядъ. За единъ продължителенъ периодъ отъ време настжпающата армия трѣбва да основе цѣлото си продоволствие изключително на подвозъ отъ тила, посрѣдствомъ голѣмо количество транспорти; отъ населението мжчно и въ голѣмъ срокъ отъ време може да се добиятъ кола и впрегатни животни. И така, Шуменската околность не е въ състояние да даде правилно хранене на една армия. даже и за малъкъ срокъ отъ време.

ГЛАВА III.

Описание на крепостнитѣ верки.

(Прилож. №№ 4 и 5.)

Шуменската крепость въ древно и срѣдновѣковно време.

Още въ мрака на древността римлянитѣ турили началото на Шуменската крепость; понеже срѣднитѣ вѣкове не дали почти нищо ново на фортификацията, византийцитѣ и българитѣ оставили крепостьта такава, каквато я и заварили. Едва следъ усъвършенствуване на огнестрелното оржжие, когато рицарскитѣ замъци — крепости станали вече феодална отживѣлостъ, Шуменъ е билъ заобиколенъ съ валъ — крепостна ограда, която минавала по най-близкитѣ височини около града. Отначало турцитѣ не обръщали внимание на крепостнитѣ верки; но следъ набѣга на руситѣ къмъ Шуменъ, въ войната презъ 1773 г., турцитѣ заели добре и усилили веркитѣ на Предбалканскитѣ крепости Шуменъ и Варна. При все това Шуменската крепость имала слаби верки; даже графъ Румянцевъ предполагалъ, че крепостьта може да се вземе безъ каквито и да е сериозни усилия. Следъ поражението на плацдармения корпусъ въ Южна Добруджа, предъ угрозата на руско настжпление къмъ Шуменъ, великия везиръ Мусинъ-заде-паша взелъ сериозни мѣрки за усилване и умножаване на крепостнитѣ верки. Презъ време на похода въ 1774 г. укрепленията на Шуменъ (22) се състояли отъ единъ главенъ землянъ валъ, заграждащъ града отъ изтокъ — отъ Звездния хребетъ до севернитѣ поли на Наблюдателната планина; на северния и южния си край вала завършвалъ съ по единъ квадратенъ редутъ. Главния валъ, снабденъ съ тѣсенъ и плитъкъ ровъ не давалъ удоства за флангово обстрелване на рова; въ него не били устроени никакви закрития, каземати и казарми за живѣене. На Звездния хребетъ и Наблюдателната планина били устроени два лагера. Предни постройки нѣмало, освенъ единъ слабъ ретраншаментъ, изнесенъ на около 1000 крачки предъ вала.

Състояние на Шуменската крепость презъ 1774 г.

Въ началото на XIX в. благодарение обширнитѣ военни реформи на султанъ Селима, въ Шуменъ били направени голѣми казарми, складове и военни учреждения, а крепостьта била усилена съ нови укрепления; крепостната ограда била разпространена около цѣлия градъ (23). Почнали да строятъ и отдѣлни изнесени напредъ фортификационни постройки, чието разположение въ предлежащата мѣсность, координирано съ сгоднитѣ теренни условия, давало на крепостьта физиономия на грозна непристжпна твърдиня. Тогава били възведени редутитѣ Канлж-

Състояние на Шуменската крепость въ началото на XIX в.

табия, № № I—IV и Северния ретраншаментъ; останалия отъ войната презъ 1769 — 1774 г. редутъ на източния край на Звездния хребетъ билъ обърнатъ въ силно укрепление. Войната въ 1806 — 1812 г. заварила крепостьта въ това положение; само въ северната часть на крепостния полигонъ веркитѣ к о м а н д у в а л и предлежащата мѣстность; напротивъ, южния фронтъ се доминиралъ отъ отстоящето само на 500—600 крачки отъ него господствующе Цитаделно плато. Ободрени отъ неуспеха на кървавия щурмъ на крепостьта въ 1810 г., съ съдействието на полски инжинери, турцитѣ продължили да укрепяватъ Шуменъ въ сжщия духъ; тѣ не придавали голѣмо значение на крепостната ограда, а главно на силната предлежаща мѣстность. Най-първо се обърнало голѣмо внимание на Звездния хребетъ и успоредницѣ джгообразни гребени източно отъ града, а по-кжсно и на Цитаделното плато. Въ войната презъ 1828—29 г. (24) укреплението Илдъзъ-табия било обърнато въ силенъ фортъ; по гребена на Лагерния хребетъ, на растояние 1000 до 1500 крачки отъ крепостната ограда, били възведени отдѣлни укрепления, които образували първата отбранителна линия; а преднитѣ позиции на крепостьта се изнесли на 7—8 к. м. отъ града, по гребена на Водораздѣлния хребетъ.

Усъвършенстуване на Шуменската крепость въ срѣдата на XIX векъ.

Въ 1835 г. майоръ Молтке, придруженъ отъ пруски инжинерни офицери, обиколилъ крепостьта, утвърдилъ и допълнилъ плана за силно укрепяване на предлежащата мѣстность. Въ надвечерието и презъ самата Кримска война (1853 — 55 г.) работитѣ по укрепяването продължили въ сжщото направление, но по-далечното и последно усъвършенствуване на крепостьта се дължи на Стрекеръ-паша, (25) непосрѣдствено предъ войната въ 1877 — 78 г. Стрекеръ-паша възприелъ идеята да се изнесе главната отбранителна линия на 7—8 км. напредъ, по южнитѣ краища на Цитаделното плато, Жгловия хребетъ, Плоския гребенъ, предния гребенъ на Звездния хребетъ, Скалистия хребетъ и Водораздѣлния хребетъ. Тогава, въ течение на 6—7 години, били започнати и довършени форіоветѣ Московъ-табия, Бешъ-тепе-табия, Касапларъ-табия, Ченгелъ-табия, Търново-табия и укрепленията Зебекъ-табия, Кечи-табия, Чакмаклж-табия и Измиръ-табия.

И така, въ продължение на единъ вѣкъ, съобразявайки се съ развитието на фортификацията и артилерията и, стремейки се да използуватъ и осигурятъ за крепостьта предлежащата мѣстность, турцитѣ обърнали Шуменъ въ грамадна крепость — лагеръ, която се издигала като първа величина въ крепостния □-къ.

Характеръ и групировка на крепостнитѣ верки.

Преди да бждатъ описани по-подробно крепостнитѣ верки, необходимо е да се забележи, че като се почне отъ 1810 г. дори до 1877 г. турцитѣ не ремонтирали и неподновявали никакъ старитѣ вече построени укрепления, а обвзети отъ стремлението да изнесатъ напредъ отбранителната линия, работѣли постоянно все нови укрепления; благодарение на това, почти всички фортификационни постройки не сж усъвършенствувани или сж работени съ слаби материали и леки закрития, а даже много отъ тѣхъ сж набърже издигнати временни укрепления.

Споредъ разположението си на мѣстностьта, положението си едни спрѣмо други въ общата укрепителна система и времето на постройка, крепостнитѣ верки може да се раздѣлятъ на три групи:

1. Централна крепостна ограда;
2. Междинна укрепена линия и
3. Главна фортова линия.

Тая групировка на крепостнитѣ верки ще улесни тѣхното описание, а сжщевремено ще даде ясна представа за тѣхното състояние поотдѣлно и въ общность презъ време на военнитѣ действия подъ Шуменъ.

Крепостна ограда; форма и очертание

Централната ограда на крепостьта има форма на неправиленъ □-къ — трапеция, който обхваща отъ всички страни града. До 1774 г. града не е билъ заобиколенъ съ непрекжсната централна ограда. Тогава укрепленията на Шуменъ се състояли само отъ валъ, който прегражддалъ града отъ изтокъ, отъ Звездния хребетъ до Наблюдателната планина; следъ това турцитѣ издигнали около цѣлия градъ крепостенъ валъ. На западъ крепостната ограда е прекжсната отъ дълбоката и широка долина на р. Поройна. Отъ гребена на Каменната планина крепостната ограда се спуща въ долината на р. Енчева и достига Кофърната могила, отъ която въ източна посока върви по Лагерния гребенъ. На с.-изтокъ отъ Шуменъ крепостната ограда се пречупва почти подъ правъ жгълъ и достига до политѣ на Илчовъ-баиръ; отъ тукъ, въ подножието на Цитаделното плато, тя се простира на западъ и свършва източно отъ старата крепость Хисаръ. Северния и източния фронтове иматъ значителенъ обзоръ и обстрелъ, а западния и южния, построени въ подножието на господствующитѣ надъ цѣлата равнина Цитаделно и Вжделно плата, въ всѣко отношение се командуватъ отъ последнитѣ. При постройката на крепостната ограда главно ржководно начало е било приспособяването и използуването на мѣстния теренъ, а не каква и да е фортификационна идея. Никаква строго опредѣлена система на построяване укрепленията въ планъ не е била спазвана; начертанието въ планъ е направено по две главни системи: бастионенъ фронтъ и полигоналенъ фронтъ (кремалиери се срещатъ много рѣдко). Крепостния валъ се състои отъ нисъкъ валганъ, съ отпредъ тѣсенъ и плитъкъ ровъ, безъ ескпарово облекло. Задъ гласиса нѣма прикритъ пжть; за тая цель служи рова. Вал-

Профилъ

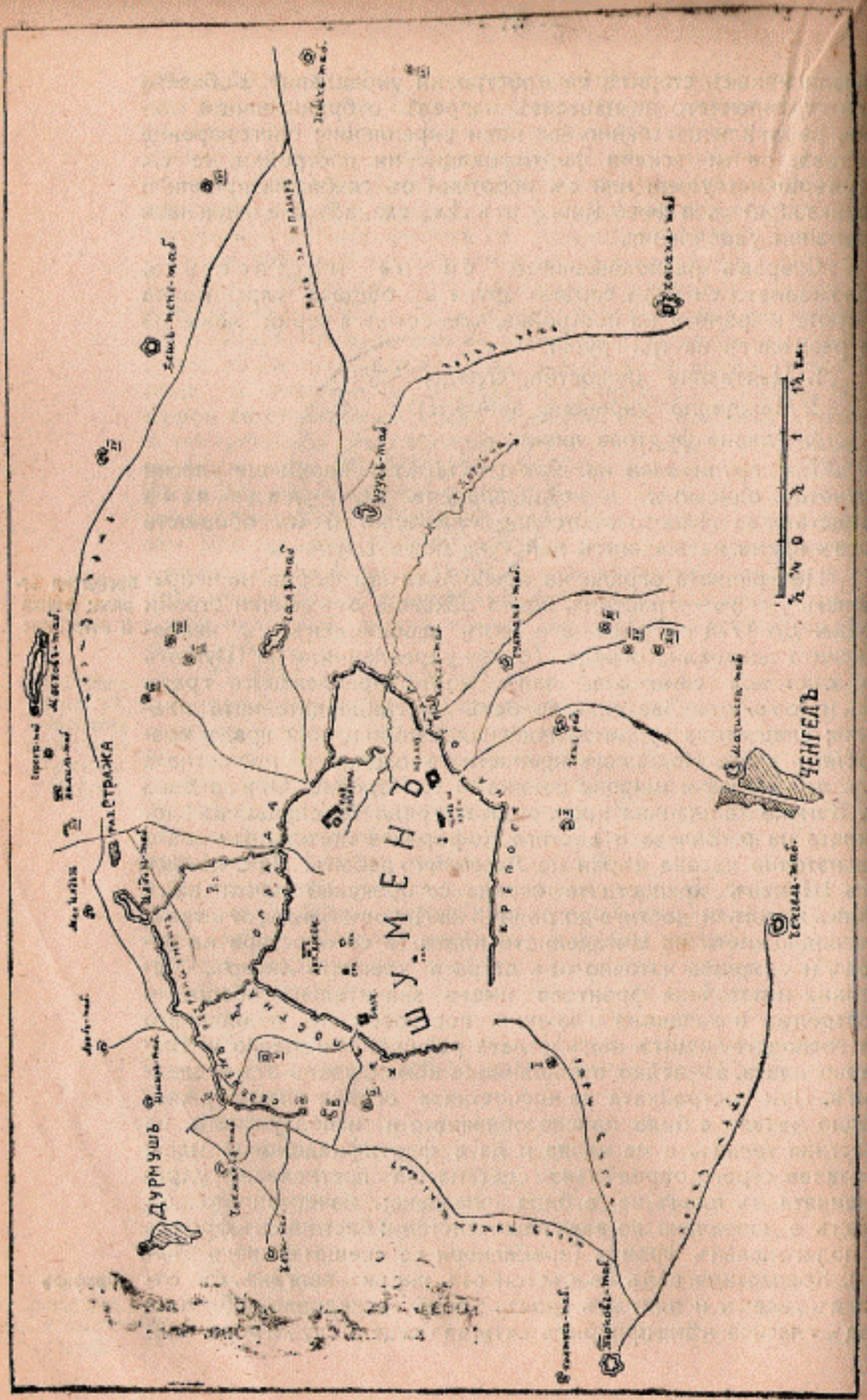

Схема на разположението на крепостнитѣ верки.

гана, широкъ 6 — 7 метра, е приспособенъ за орждейна и пушечна отбрана. Предлежащата мѣстность предъ северния и източния фронтове се обстрелва съ кръстосанъ огънь; за обстрелване на рова сж устроени малки и слаби бастиони; на мѣста бастионния фронтъ е сполучливо съединенъ съ тенално и кремалиерно очертание. За съобщение съ външната мѣстность въ крепостната ограда сж устроени врата, нощемъ заключвани съ желѣзни куфари; тѣзи врати били дървени, обковани съ тежки желѣза. Близо до тѣхъ имало постройки за стражата, състояща се отъ 10 — 15 человѣка. Навънъ отъ крепостьта водятъ следнитѣ врати: Разградска, Саръ капу и Силистренска въ северния фронтъ, Ново-пазарска и Цариградска въ източния фронтъ.

Крепостни врата

Подъ валгана нѣма каземати, нито жилищни помещения; обаче близо до крепостната ограда, на 200 — 300 крачки отъ нея сж построени голѣми и солидни казарми съ дебели камени стени, които представляватъ здрави и опорни пунктове при отбрана и слаби убежища при бомбардировка. Задъ северния фронтъ на полигона сж разположени артилерийския арсеналъ, житнитѣ складове, голѣмия военень хоситалъ и кавалерийскитѣ казарми; на юго-източния край се намира голѣма пехотна казарма, приспособена за пушечна отбрана, а западно отъ нея щаба на крепостьта, гарнизонната хлѣбопекарна и военната джамия.

Казарми и други военни учреждения.

Въ района на крепостьта има достатъчно вода за пиене; и при най-тѣсна блокада липса на вода не е била почувствувана. Обаче, по отношение продоволствието съ хранителни и фуражни прапаси, гарнизона на крепостьта бивалъ значително затрудненъ. За една продължителна отбрана трѣбвало да се струпватъ въ голѣмо количество хранителни припаси и многочисленото население на града, достигаще до 30000 жители, да се продоволствува отъ гарнизонитѣ складове, тъй като повечето отъ гражданитѣ били занаятчии и търговци, следователно не произвеждатъ никакви хранителни припаси.

Идеята за създаване укрепена позиция предъ крепостната ограда, зародена въ 1810 год., получила пълно приложение презъ войната въ 1828—29 г. По гребена на Звездния хребетъ, успоредно на северния фронтъ на централната ограда е издигнатъ северния ретраншаментъ, който въ западната си часть преминава по Вжзелното плато, гдето се опира на редута № IV. На югъ отъ него, съ фронтъ на западъ, за завардване на Тилната долина били построени редута № II и люнета № III. Дурмушкия проходъ, кждето ретраншамента образува правъ жгълъ, е защитенъ отъ редута № V и пехотното укрепление №VI. Източния край на ретраншамента достига форта Илдъзъ-табия, а съ централната ограда се съединява съ два напречни ретраншаменти (R_1 и R_2)| по-между тѣхъ и централната ограда се заключава об-

Междинна отбранителна линия. Северенъ ретраншаментъ

ширенъ укрепенъ лагеръ. Ретраншамента R_2 има голѣмо значение за отбраната на северния фронтъ на крепостната ограда, понеже съ фланговъ и анфиладенъ огънь обстрелва цѣлото предлежаще пространство.

Фортъ Илдъзъ-табия

Форта Илдъзъ-табия, разположенъ на източния край на Звездния хребетъ, е отдаленъ на 2 км. отъ крепостната ограда. Въ планъ има видъ на неправиленъ тржгълникъ съ тжпия жгълъ на северъ. Западната и северната страни образуватъ бастионенъ фронтъ; южната страна, отива по продължението на скалистия обривъ, имащъ отъ 7 до 10 метра височина, като се фланкира само отъ нѣколко изстжпа отъ фронта на тая линия. Отъ подножието на скалитѣ мѣстностьта се понижава на югъ, като се наклонява подъ жгълъ 45° къмъ лежащата 250 метра по-ниско равнина. Тамъ, гдѣто скалитѣ сж прекжснати, е построена подпорна ескарпова стена, висока 6 — 7 метра. Рова на форта, широкъ 12 метра, е облеченъ въ каменна ескарпова и контъръ-ескарпова стена; рова се фланкира отъ фланкитѣ на бастионитѣ. Вжтрешното пространство е дефилирано по надлеженъ начинъ отъ отпредъ находящата се Скалиста планина и отъ западната часть на Звездния хребетъ съ траверси по дължината на валгана и напречни такива. Задъ срѣдния бастионъ се намира казематрована казарма за 200 человѣка. Подъ напречнитѣ траверси сж разположени безопасни отъ бомби барутни погреби за военно време. Форта Илдъзъ-табия, поради голѣмата си вдаденость на северъ и превишението си надъ веркитѣ въ източната часть на крепостьта, заема командующе положение въ североизточния фронтъ на крепостния полигонъ. Съ града се съобщава чрезъ ретраншамента R_2 и по пжтя, който минава въ политѣ на Звездния хребетъ.

Фортъ Чалж-табия

Форта Чалж-табия е разположенъ на с. източния край на централната ограда, обърнатъ съ фронтъ на с. изтокъ. Има бастионенъ фронтъ; тѣсния, но дълбокъ ровъ нѣма ескарпово и контъръ-ескарпово облекло, обаче се обстрелва добре отъ фланкитѣ на бастионитѣ. Приспособенъ и за артилерийска отбрана, валгана на форта има добъръ обзоръ и значителенъ артилерийски обстрелъ; освенъ това, форта може да бжде подържанъ и отъ артилерийския огънь на крепостната ограда, отъ която отстои само на 500 крачки. Съ вънкашната мѣсность се съобщава чрезъ горжата, сжщо приспособена за отбрана на тилния ровъ. Въ укреплението има два барутни погреби за военно време.

Междинни редути VII, VIII и IX.

За обстрелване южнитѣ склонове на Водораздѣлния хребетъ и дълбоката долина на р. Акъ-су-дере, по дѣсния брѣгъ на последната, сж издигнати квадратнитѣ редути №№ VII, VIII и IX, които могатъ да се подържатъ съ артилерийски огънь, както отъ форта Илдъзъ-табия, така и отъ Чалж-табия. Тия редути съставляватъ добри упорни пунктове въ голѣмата междина между двата форта.

Фортъ Узунъ-табия

Форта Узунъ-табия е разположенъ предъ източния фронтъ на централната ограда на разстояние 1.5 км. Източния фронтъ на форта има кремалиерно очертание съ дължина на огневата линия 300 метра. Рова, широкъ 10 метра, е недостатъчно дълбокъ и безъ добро фланкиране; облеченъ е съ каменна ескарпова и контъръ-ескарпова стена, висока 4 — 5 метра. Валгана е приспособенъ за орждейна отбрана; вжтрешното пространство е защитено отъ високия брустверъ и раздѣлено на три части отъ два напречни траверса, които освенъ това иматъ назначение да продължатъ съпротивата на укреплението, ако се навлезе въ нѣкоя отъ частитѣ му. Горжевия ровъ на форта нѣма фланговo обстрелване; челния фронтъ има голѣмъ пехотенъ и артилерийски обстрелъ.

Мачинско укрепление

За отбрана на склоноветѣ на Наблюдателната планина сж издигнати редутитѣ Султанъ-табия, Канлж-табия и Ченгелското укрепление, които иматъ слаба профилъ и ограниченъ обстрелъ. За наблюдение посокитѣ къмъ селищата Капларъ и Марашъ, южно отъ редута Султанъ-табия, сж изнесени три малки пехотни редути: №№ XI, XII и XIII. А за обстрелване долината на р. Ченгелска и посокитѣ къмъ с. Марашъ и с. Читаларъ, северно отъ с. Ченгелъ, е възведено обширното Мачинско укрепление. Това укрепление има кржгла форма и слаба профиль, обаче поради доминиращото си положение надъ лежащата на югъ мѣсность и усилено съ временни укрепления по лѣвия брѣгъ на р. Ченгелска, то дава силна преградна позиция за настжплението къмъ Шуменъ по Цариградския пжть.

Входа въ юго-западната часть на крепостьта презъ Кочовския проходъ е защитенъ съ квадратния редутъ № I, построенъ на мѣстото на древната Шуменска крепость.

Главна фортова линия

Отбранителната стойность на Шуменската крепость се увеличила главно презъ втората половина на XIX а., когато фортификацията, въ зависимость отъ голѣмия прогресъ на артилерията, окончателно основала отбраната на крепостьта върху далечъ изнесенитѣ напредъ упорни пунктове. Тогава главната отбранителна линия на Шуменъ била изнесена на 7 до 9 км. предъ крепостната ограда, като съ това дължината ѝ била увеличена до 40 км., за заемането на който фронтъ сж необходими значителни отряди. Главната фортова линия се състои отъ фортоветѣ Бешъ-тепе-табия, Касапларъ-табия, Ченгелъ-табия, Московъ-табия и укрепленията Чебекъ-табия, Търновъ-табия, Кечи-табия, Чакмаклж-табия, Измиръ-табия, Арабъ-табия, Малкия Илдъзъ и Халилъ-табия.

Фортъ Бешъ-тепе-табия

Форта Бешъ-тепе-табия е разположенъ по гребена на Водораздѣлния хребетъ, на с. изтокъ отъ Шуменъ. Форта е завършенъ презъ войната 1877 — 78 г.; има форма на правиленъ многожгълникъ, обърнатъ съ фронтъ на с. изтокъ.

Главния ровъ, широкъ 20 — 25 метра е много дълбокъ и облеченъ въ ескарпово и контъръ-ескарпово облекло съ височина 4 метра. Рова се обстрелва съ фланговъ огънь отъ ескарпови и контъръ-ескарпови галерии. Бруствера на укреплението превишава предлежащата мѣсность на 10—12 метра. Подъ с. източната часть на валгана се намиратъ двѣ казарми, даваща безопастно отъ бомби жилище на 120 человѣка, казематровата конюшна и барутенъ погребъ за военно време. Съ града форта се съобщава чрезъ полегатъ апарель презъ горжевия ровъ и посрѣдствомъ потерна въ вѫтрешностьта на горжата. Вѫтрешния дворъ на укреплението се съобщава съ рова чрезъ две казематровани потерни подъ валгана, водящи направо отъ казармитѣ на повърхностьта на рова. Прикрития пѫть предъ рова се отбранява отъ значително усиленъ гласисъ, а изходящитѣ жгли сѫ обърнати въ плацдармени площадки, приспособени за артилерийска отбрана. На 80 — 100 крачки напредъ се намира преденъ гласисъ, добре обстрелванъ отъ бруствера на форта и самъ приспособенъ за упорита пушечна отбрана; съ рова на укреплението предния гласисъ се съобщава посрѣдствомъ две контъръ-ескарпови галерии.

Редутъ Зебекъ табия.

Редута Зебекъ-табия, възведенъ презъ войната 1877—78 г., е разположенъ на Водораздѣлния хребетъ, близо до пѫтя за Нови-Пазаръ. Има слаба профилъ, но приспособенъ за орждейна отбрана. Обстрелва подстѫпитѣ по долината на р. Мадарска и с. Мадара.

Фортъ Касапларъ-табия.

Форта Касапларъ-табия е разположенъ по гребена на Лагерния хребетъ, на северъ отъ с. Касапларъ. По очертание има видъ на кронверкъ, чиито три бастионни фронта сѫ разположени на изтокъ; краищата на крилата сѫ съединени съ правожгълно горжево укрепление въ видъ на редутъ. Рова широкъ 10 метра е недостатъчно дълбокъ и безъ ескарпово облекло; предъ фронта се фланкира отъ открититѣ фланки на бастионитѣ. Казематровани постройки безопастни отъ бомби нѣма. Валгана е удобенъ за артилерийска отбрана. Съ града се съобщава чрезъ стръмна апарель въ горжата, която върви по протяжение на силно обривисть скатъ. Форта има голѣмъ артилерийски обстрелъ по всички посоки.

Укрепления на цитаделното плато.

Южния фронтъ на главната фортова линия се състои отъ форта Ченгелъ-табия и редутитѣ Търновъ-табия и Колтукъ-табия, разположени на най-високитѣ източна и западна части на Цитаделното плато, което по своето превишение надъ цѣлата Шуменска равнина и Вранско равнище командува всички върхи на крепостьта. Форта Ченгелъ-табия има кръгло очертание съ фронтъ на юго-изтокъ; рова е плитъкъ и тѣсенъ, облеченъ въ ескарпова и контъръ-ескарпова стена. Търновъ-табия е земляно укрепление съ слаба профилъ, но обширенъ вѫтрешенъ дворъ; фронта му е обърнатъ на

юго-западъ; предъ укреплението има значително мъртво пространство, фланкирано отъ укреплението Култукъ-табия, разположено по с к л о н а на платото, западно отъ Търновъ-табия. Дветѣ главни укрепления на платото иматъ пъленъ артилерийски обстрелъ; тѣхното овладѣване е трудно, поради мѫчно достѫпната и на мѣста свършено недостѫпна скалиста мѣсность. Съобщенията имъ съ града сѫ трудни; по-между си се съобщаватъ съ широкъ, удобенъ за движение на всички родове войски позиционенъ пѫть. Редута Търновъ-табия е отъ голѣмо значение за отбраната на крепостьта, понеже служи за прегражданe настѫплението по Кочовския проходъ, но отъ друга страна укреплението е разположено изолирано и не може да бѫде ефикасно подържано съ артилерийския огънь отъ другитѣ фортове.

Укрепления по гребена на жгловия, хребетъ.

Западния фронтъ на крепостьта се състои отъ слабитѣ земляни укрепления Кечи-табия, Чакмаклѫ-табия и Изиръ-табия, разположени по гребена на Жгловия хребетъ. Благодарение на това, че се намиратъ на мѫчно достъпенъ планински хребетъ и въ непосрѣдствена близость едно до друго, позволяваща да си указватъ взаимна огнева подкрепа, имайки и пъленъ артилерийски обстрелъ, тия укрепления представляватъ силна преградна позиция за настѫплението, водено по долината на р. Темна. Жгловия хребетъ се съобщава съ ядрото на крепостьта посрѣдствомъ Дурмушкия проходъ и пѫтя по дъното на Тиловата долина, водящъ отъ с. Ново-село. Съ редутитѣ №№ II — IV хребета се съобщава чрезъ два удобни и широки позиционни пѫтища.

Укрепления по гребена на Звездния и Водораздѣлния хребети

Северния фронтъ на главната фортова линия се състои отъ укрепленията на предния гребенъ на Звездния хребетъ Арабъ-табия и Малкия Илдъзъ и укрепленията по гребена на Водораздѣлния хребетъ: редутитѣ Халилъ-табия и Черкезъ-табия, форта Московъ-табия и люнетитѣ №№ XIV и XV.

Отъ голѣмо значение сѫ укрепленията Арабъ-табия и Малкия Илдъзъ, заемащи командующе положение надъ цѣлата долина на р. Мадарска въ горното ѝ течение, като фланкиратъ и цѣлия източенъ участъкъ отъ северния фронтъ на крепостьта.

Фортъ Московъ-табия

Форта Московъ-табия, разположенъ на гребена Водораздѣлния хребетъ, има очертание на обширенъ кронверкъ, съ фронтъ на северъ; челния фронтъ има кремалиерно и тенално очертание съ дължина на огневата линия 900 метра. Форта се състои отъ три укрепления, заобиколени отъ единъ общъ главенъ ровъ. Главния ровъ, широкъ 15 метра, е значително дълбокъ, обстрелва се съ фланговъ огънь само отъ фланкитѣ. Презъ горжата въ укреплението водятъ четири апарела. Вѫтрешния обширенъ дворъ се прикрива отъ висония и широкъ валъ. Източното укрепление съставлява реданть на отбраната на форта; рова му е снабденъ съ прикритъ пѫть, отбраняванъ отъ високъ гласисъ. За отбрана

на вѫтрешния си дворъ редюита е снабденъ съ кавалеръ, командующъ огнената линия на форта. Валгана на форта е широкъ и дава удобства за постановка на значителна артилерия, за която отъ бруствера се открива далеченъ обзоръ и пъленъ обстрелъ.

Отбранителни фронтове на Шуменската крепость.

Важностьта на отбранителнитѣ фронтове на крепостьта безспорно зависятъ отъ посокитѣ по които може да се появи и действува противника; а понеже най-вѣроятното направление за настѫпление противъ Шуменската крепость е посоката отъ къмъ р. Дунавъ, то най-важенъ фронтъ се явява северния. Северния фронтъ на крепостьта се простира отъ форта Бешъ-тепе-табия до укреплението Арабъ-табия. По разположението си въ укрепената система тоя фронтъ указва най-голѣмо влияние върху продължителностьта на отбраната, понеже съ падането на Звездния хребетъ владѣянето на града се губи и, по удобнитѣ подстѫпи, противника лесно може да разпространи своя успехъ и достигне Цитаделното плато. Северния фронтъ е най-дългъ и най-достѫпенъ, поради обширнитѣ мрътви пространства и подстѫпи лежащи предъ него. Тукъ за отбрана може да се заематъ последователно следнитѣ позиции:

1. За стражевитѣ отряди — линията на селищата Боазъ-Кесенъ и Кабиюкъ-суютлий;

2. Предня позиция — по Плоския гребенъ (отъ Бастионната планина до с. Макакъ — дължина 14 км.);

3. Главна отбранителна позиция — линията на укрепленията Арабъ-табия, Малкия Илдъзъ и Московъ-табия. Дълга е 8 км.; отъ преднята отстои на 2 км.

4. Междинна отбранителна позиция — Северния ретраншаментъ — Илдъзъ-табия и

5. Последня позиция — съпротивление на Цитаделното плато.

Източния фронтъ на крепостьта, сѫщо отъ първостепенна важность, се простира отъ форта Бешъ-тепе-табия до форта Касапларъ-табия. Давайки редица удобни позиции за отбрана и силни опорни пунктове, той представлява слаби препятствия за неприятелското настѫпление. Съпротивителнитѣ линии на които отбраната ще спре сѫ:

1. За стражевитѣ отряди — входоветѣ на дебушетата презъ Стана-планина (Линията на селата Войводакьой — Памукчи — Козлуджа-Тавшанъ);

2. Предня позиция на крепостьта — линията с. Енжекьой — с. Буланъкъ — с. Мадара — с. Кюлевча;

3. Главна отбранителна позиция — главна фортова линия (фортоветѣ Бешъ-тепе-табия, Касапларъ-табия и редута Зебекъ-табия); тая линия има добри ариергардни позиции за упорито съпротивление въ междинното пространство между главната и междинната фортова линия;

4. Втора отбранителна позиция — междинната фортова линия (фортоветѣ Чалѫ-табия, Узунъ-табия и редута Султанъ-табия);

5. Трета отбранителна позиция — източния фронтъ на крепостната ограда и редутитѣ въ подножието на Наблюдателната планина и

6. Последня отбранителна позиция—по източната страна на Наблюдателната планина и Цитаделното плато, което служи и за редюитъ на крепостьта.

Дължината на тия отбранителни линии е 5—6 км.; всичкитѣ иматъ голѣмъ обзоръ, добъръ артилерийски обстрелъ и удобенъ тилъ. Главната отбранителна линия отстои отъ втората на 4 км., а последната отъ крепостната ограда на 1—1. 5 км. Като естественъ цитаделъ надъ тия позиции се издига Цитаделното плато, съ трудно достѫпни склонове, анфилирани отъ насрещни позиции.

Западния фронтъ на крепостьта (отъ с. Кочово до с. Дурмушъ) и южния (отъ с. Кочово до с. Касапларъ) сѫ мѫчно достѫпни, следствие планинския характеръ на мѣсностьта; иматъ далеченъ обзоръ и пъленъ артилерийски обстрелъ. Отбраната на крепостьта се улеснява и усилва отъ находящитѣ се въ района на крепостьта селища, които макаръ състоящи се отъ слаби дървени или кирпичени сгради, благодарение лесно приводимитѣ си въ отбранително положение огради, представляватъ силни упорни пунктове.

ОТДѢЛЪ III.

Действията на руситѣ подъ крепостьта Шуменъ презъ 1773 и 1774 год.

ГЛАВА I.

Общъ погледъ върху военнитѣ действия презъ 1773 год.

Презъ първата половина на войната между Русия и Отоманската империя въ 1769 — 74 г. руситѣ съкрушили турскитѣ отбранителни линии по р. Днѣстъръ и р. Прутъ и достигнали лѣвия брѣгъ на Дунава. Енергичнитѣ рейди на ген. Вейсманъ презъ 1771 г. на югъ отъ р. Дунавъ и, особенно, смѣлото му движение къмъ Баба-дагъ срещу 25000 армия на великия везиръ, който уплашенъ отъ тоя маньоверъ отстжпилъ въ Добричъ, внушили на Императрица Екатерина II мисъльта, че следъ несполучливия Букурещки конгресъ главната руска армия трѣбва веднага да пренесе действията си на югъ отъ Дунава. Намирайки тоя проектъ за неизпълнимъ, главнокомандующиятъ руската Дунавска армия графъ Румянцевъ пожелалъ да чуе мнението на своитѣ висши началници; последнитѣ единодушно заявили, че е рисковано да се настжпи поотдѣлно срещу главнитѣ сили на великия везиръ въ Шуменъ, искали попълване на отрядитѣ си и дочакване пролѣтьта — докато се яви трѣва въ полето. Съгласенъ съ всичко това, гр. Румянцевъ решилъ до пукване на пролѣтьта да отбранява р. Дунавъ и да удържа турцитѣ отъ настжпление съ набѣги задъ Дунава (1).

Действията на руситѣ въ Добруджа.

Съ решителнитѣ си набѣги презъ месецъ май 1773 год. въ Северна Добруджа, ген. Вейсманъ достигналъ до Карасу (Меджидие). Ободренъ отъ тоя успехъ гр. Румянцевъ преминалъ р. Дунавъ подъ Силистра и се насочилъ къмъ тая крепостъ. Великия везиръ усилилъ гарнизонитѣ на Русчукъ и Добричъ, а при Силистра съсрѣдоточилъ 35000 армия; самъ той останалъ въ Шуменъ и смѣталъ при нужда да насочи Добричкитѣ войски къмъ Силистра и тамъ да концентрира 70000 человѣка за решителни действия. Действително, когато руската армия се явила подъ Силистра, Науманъ-паша съ 30000 армия се явилъ на помощь за да атакува руситѣ въ тилъ и ги отрѣже отъ преправата имъ на р. Дунавъ. Обаче, въ сражението при с. Кючукъ-Кайнарджа Науманъ-паша билъ страшно разбитъ и армията му пръсната. Следъ това голѣмо поражение великия везиръ не се решилъ да остане въ Шуменъ, страхувайки се отъ атака на тая крепость, останала безъ гарнизонъ и избѣгалъ задъ Балкана.

Времето било много благоприятно да се действува решително къмъ Шуменъ и Балканския хребетъ, но свиващия отъ гр. Румянцевъ воененъ съветъ решилъ да се отстжпи незабавно задъ р. Дунавъ. Това отстжпление пов-

дигнало силно духа на турцитѣ, които отново завзели цѣлия дѣсенъ брѣгъ на р. Дунавъ; великия везиръ се върналъ веднага въ Шуменъ и почналъ да се готви за активни действия срещу руситѣ. Той събралъ многочислена армия, съ която смѣталъ презъ Русчукъ да удари на Букурещъ; други две армии, едната отъ Крайова, а другата отъ Хърсово, трѣбвало да се насочатъ концентрически къмъ сжщия пунктъ, съ цель да се отвлече вниманието на руситѣ отъ пункта на главната атака — Гюргево. Обаче атаката на Гюргево била неуспешна; турцитѣ веднага насочили удара си къмъ Хърсово, но и тамъ претърпѣли пъленъ неуспехъ. По настояването на ген. Суворовъ, тритѣ руски дунавски отряди се съединили, преминали Дунава и достигнали Кара-су, а после и Добричъ. Следъ паниката, която отново овладѣла турцитѣ, гр. Румянцевъ решилъ да се възползува отъ благоприятната обстановка и да достигне Балканския хребетъ. Плана му се състоялъ въ следното:

Настжплението къмъ Шуменъ есеньта 1773 г.

1. Корпуса на ген. Унгерна да овладѣе кр. Варна, а корпуса на кн. Долгоруковъ — кр. Шуменъ;

2. Корпуситѣ на гр. Салтиковъ, ген. Глѣбовъ и гр. Потемкинъ да наблюдаватъ Силистра и Русчукъ и не позволятъ на гарнизонитѣ имъ да се явятъ на помощь на Шуменъ.

Тоя смѣлъ планъ се разстроилъ още въ началото си, поради неуспешнитѣ действия срещу Шуменъ и Варна. Щурма на Варна билъ отбитъ; кн. Долгоруковъ се насочилъ отъ Добричъ за Шуменъ, но следъ срещата си по пжтя за с. Козлуджа съ значителенъ турски отрядъ, които той помислилъ за авангардъ на Шуменската армия, въ действителность несжществующа, отстжпилъ къмъ Добричъ, а после къмъ Кара-су. Съ това сгодното време за настжпление къмъ Шуменъ било пропуснато; за ново настжпление, поради напреднало време, не могло да се мисли; руситѣ отново трѣбвало да се разположатъ на зимни квартири по лѣвия брѣгъ на Дунава (2).

ГЛАВА II.

Настжпление къмъ Шуменската крепость презъ пролѣтьта 1774 год.

Приготовление на турцитѣ за нова война.

Следъ смъртьта на султанъ Мустафа III, въ началото на 1774 г. на Отоманския престолъ се качилъ султанъ Абдулъ-Хамидъ, на когото предстояло или да влезе въ преговори съ руситѣ за сключване на миръ или, като уздрави положението си, да предприеме решителни действия срещу рускитѣ войски. И въ двата случая турцитѣ трѣбвало да бждатъ готови за решителна борба, защото и изхода на

преговоритѣ за миръ билъ обусловенъ отъ успѣха на оржжието. Убедени въ своята безпомощность въ полето, турцитѣ окончателно възприели идеята да се укрепятъ здраво въ крепостния □-къ и бранятъ до край неговитѣ крепости (3). Надевайки се, че крепоститѣ Силистра и Русчукъ ще задържатъ голѣми неприятелски сили, великия везиръ Мусинъ-Заде-паша усилилъ плацдармения корпусъ съ по-голѣма часть отъ Шуменския гарнизонъ и така придобилъ числено надмощие надъ неприятеля, който нахлулъ въ с. източна България. За командиръ на плацдармения корпусъ билъ назначенъ бившия рейсъ-ефенди Абду-Ризакъ, като му се възложило въ тоя сждбоносенъ моментъ да нанесе решително поражение на руситѣ. Мусинъ-Заде-паша оставилъ при себе си за гарнизонъ на Шуменъ само 1000 чел.; останалитѣ войски (25,000 пех. и 15,000 конница) вржчилъ на Абду-Ризака. Съ

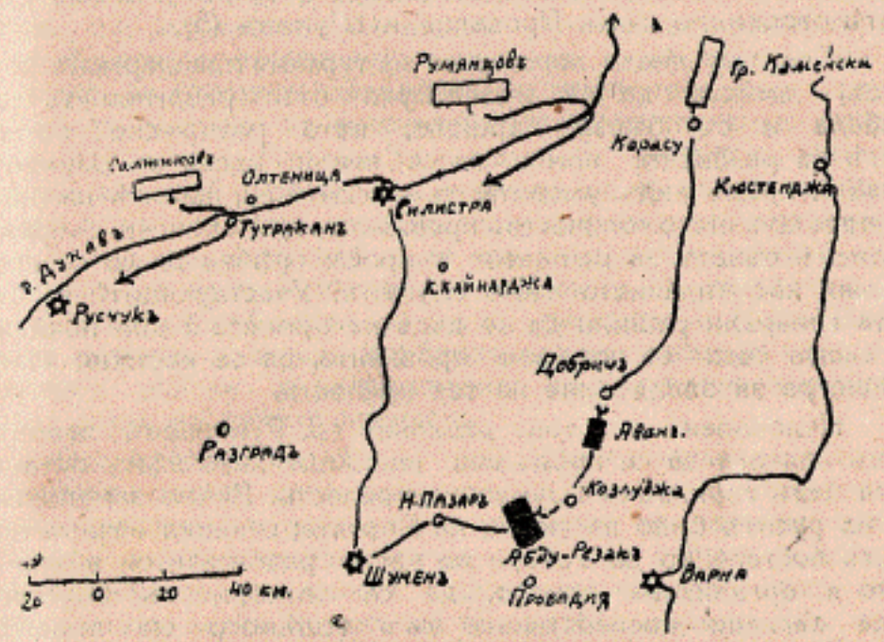

тая 40,000 армия, въ началото на месицъ юний 1774 г., Абду-Ризакъ се отправилъ за Добричъ, който играелъ роля на преденъ постъ на дветѣ предбалкански крепости Шуменъ и Варна. Заемането на Добричъ отъ неприятелска страна давало възможность на противника да прекжсне връзката между крепоститѣ, които съставлявали крепостния □-къ.

Поражението на турския плацдармен корпусъ при с. Козлуджа.

Обаче, инициятивата на военнитѣ действия била вече взета отъ неприятеля; гр. Румянцевъ, решенъ да действува енергично на югъ отъ Дунава, възложилъ тая операция на отрядитѣ на графъ Каменски и ген. Суворовъ. Последнитѣ смѣтали да настжпятъ енергично къмъ Шуменъ, като стратегически пунктъ на военния театъръ и сборно мѣсто на главнитѣ турски сили. Нападението на Шуменъ трѣбвало да се маскира съ демонстрации противъ Силистра и Варна; ко-

гато главната армия се приближи до Шуменъ да овладѣе тая крепость, ако веркитѣ ѝ не искатъ правилна обсада, а въ обратенъ случай, да се пристжпи къмъ обсада на Варна и Силистра (4).

Въ изпълнение на тоя планъ, гр. Каменски настжпилъ къмъ Добричъ, разбилъ предния турски отрядъ, командуванъ отъ Бинъ-паша и следъ жестокъ бой съ главнитѣ сили на авангарда на плацдармения корпусъ, началствуванъ отъ Дагестанли-паша, заелъ Добричъ. Окураженъ отъ настжплението на главната руска армия къмъ Силистра, гр. Каменски следъ като се съединилъ на 9 юний съ отряда на ген. Суворова, настжпилъ енергично по пжтя за Шуменъ. Сжщия денъ при с. Козлуджа руситѣ атакували турския плацдарменъ корпусъ, който съ отчаяно съпротивление ги посрещналъ. Следъ упоритъ бой, като изоставили своитѣ началници, захвърлили лагера и артилерията си, турцитѣ отстжпили къмъ Провадия и Шуменъ (5).

Следъ пълното поражение на турския плацдарменъ корпусъ, вмѣсто да се възползува отъ решителната си победа и съ бързи маршове, като разпръсне останкитѣ на разбитата армия, да се яви и влезе въ Шуменъ, имайки предъ видъ умората на войскитѣ си, лошитѣ пжтища и недостатъчното количество провиянтъ, гр. Каменски събралъ воененъ съветъ за решаване въпроса: трѣбва ли да се продължи настжплението къмъ Шуменъ? Участвующитѣ въ съвета генерали решили да се даде на армията 6 дни почивка и, следъ като се попълни провианта, да се настжпи къмъ Силистра за овладѣване на тая крепость.

Недоволенъ отъ това решение, гр. Румянцевъ заповѣдалъ веднага да се продължи настжплението къмъ останалата безъ гарнизонъ Шуменска крепость. Всѣко замедляване на руситѣ било въ полза на Портата; великия везиръ можелъ постепенно да събере по части разбитата си армия и като я организира отново, да се затвори въ Шуменъ и да заглади последствията отъ голѣмото си поражение. „Не дни и часове, но и минути въ такова положение сж скжпи", писалъ гр. Румянцевъ на гр. Каменски.

ГЛАВА III.

Обложение на Шуменската крепость.

На 14 юний гр. Каменски се насочилъ по пжтя за Шуменъ и на 16 юний атакувалъ турскитѣ войски при Н. Пазаръ, командувани отъ Дагестанли-паша. Обхванати въ флангъ и тилъ турцитѣ отстжпили безпорядъчно къмъ Шуменъ (6).

На другия день, следъ заемането на Нови-Пазаръ, гр. Каменски продължилъ настжплението и достигналъ с. Булаилъкъ.

Приготовление на шуменския гарнизонъ за отбрана.

Следъ страшното поражение на най-добритѣ си войски при Козлуджа великия везиръ се намиралъ въ критическо положение; главния опоренъ пунктъ и централното мѣсто, отъ гдето той можелъ да подържа отбраната на цѣла с. източна България останалъ безъ гарнизонъ, открытъ за нашествието на неприятеля. Но стариятъ и опитенъ везиръ не изгубилъ присжствието на духа и бързо взелъ енергични мѣрки за усилване на крепостнитѣ верки на Шуменъ, безъ да жали усилията на градското население. Възползуванъ отъ бавностьта на неприятелството настжпление, той събралъ малко помалко разпръснатитѣ си войски и ги реорганизиралъ. За да спечели време за приготовление на крепостьта за отбрана, освенъ това, изпълненъ съ справедливо негодуване, той посрещналъ бѣгащитѣ останки отъ корпуса на Абду-Резака съ отказъ да ги пусне въ крепостьта, като ги увещалъ да срещнатъ настжпающия неприятелъ и съ геройско съпротивление да поправятъ поражението си и заслужатъ опрощение. Мусинъ-Заде-паша се надевалъ, че доведени до крайность и отъ желание да се реабилитиратъ предъ другаритѣ си, турцитѣ ще сполучатъ да задържатъ настжплението на руситѣ и по тоя начинъ ще дадатъ възможность да бжде приведена крепостьта въ по-голѣма отбранителна способность; но, следъ загубата на Ново-Пазарската позиция, везирьтъ прибралъ всички останали вънъ отъ Шуменъ войски и се приготвилъ да посрещне неприятелската атака въ самата крепость.

Отъ краткото си стоене подъ Шуменската крепость гр. Каменски дошелъ до заключение, че атаката съ открита сила на крепостнитѣ верки не е по силата на неговия слабъ корпусъ; знаейки слабостьта на турскитѣ войски въ полето, той решилъ да предизвика турцитѣ да излезатъ вънъ отъ крепостнитѣ верки и тамъ да ги разбие, далечъ отъ сферата на действие на силната крепостна артилерия. За тая цель, били изпратени въ околностьта отдѣлни конни групи съ заповѣдь да горятъ всички села; съ тая мѣрка гр. Каменски се надѣвалъ, че везиря ще бжде принуденъ да изпрати, макаръ и противъ желанието си, войски отъ крепостния гарнизонъ за охрана на селата, и даже самъ съ главнитѣ сили ще се насочи срещу руския корпусъ (7). А за да изолира крепостьта отъ другитѣ крепости на крепостния □-къ и, освенъ това, да влезе връзка съ другитѣ руски отряди, гр. Каменски учредилъ летяща поща отъ казашки войски до Силистра; въ Разградъ, билъ изпратенъ силенъ отрядъ подъ командата на полковникъ Розенъ.

Боя при с. Макакъ.

На 19 юний полковникъ Розенъ тръгналъ за Разградъ съ своя отрядъ, но по грешка на водача билъ доведенъ

предъ аванпосната линия на турцитѣ, разставена по гребена на Водораздѣлния хребетъ. Турскитѣ пикети, които получили силни подкрепления, съ изненада нападнали руския отрядъ и го заобиколили отъ всички страни. Гр. Каменски билъ своевременно известенъ за турското нападение и насочилъ на помощъ на Розена цѣлия си корпусъ. Като видѣлъ движението на голѣми руски маси въ посока на с. Макакъ, Мусинъ-Заде-паша изпратилъ въ сѫщото направление цѣлата си конница; не следъ много той самъ се насочилъ къмъ полесражението съ силенъ отрядъ пехота и 3 полски орждия. Боя постепено се разгорещявалъ и вземалъ видъ на генерално сражение (8).

Многобройнитѣ атаки на турскитѣ войски, предприети срещу отряда на Розена били отбити; полковникъ Розенъ, като забелезалъ че на помощь пристига цѣлия руски корпусъ, напъналъ последнитѣ си сили и преминалъ въ настѫпление. Отхвърленитѣ турски аванпостни войски се събрали на гребена на хребета, около височината юго-източно отъ с. Макакъ и съ силенъ артилерийски огънь успели да спратъ руското настѫпление. Въ тоя критически моментъ пристигнали

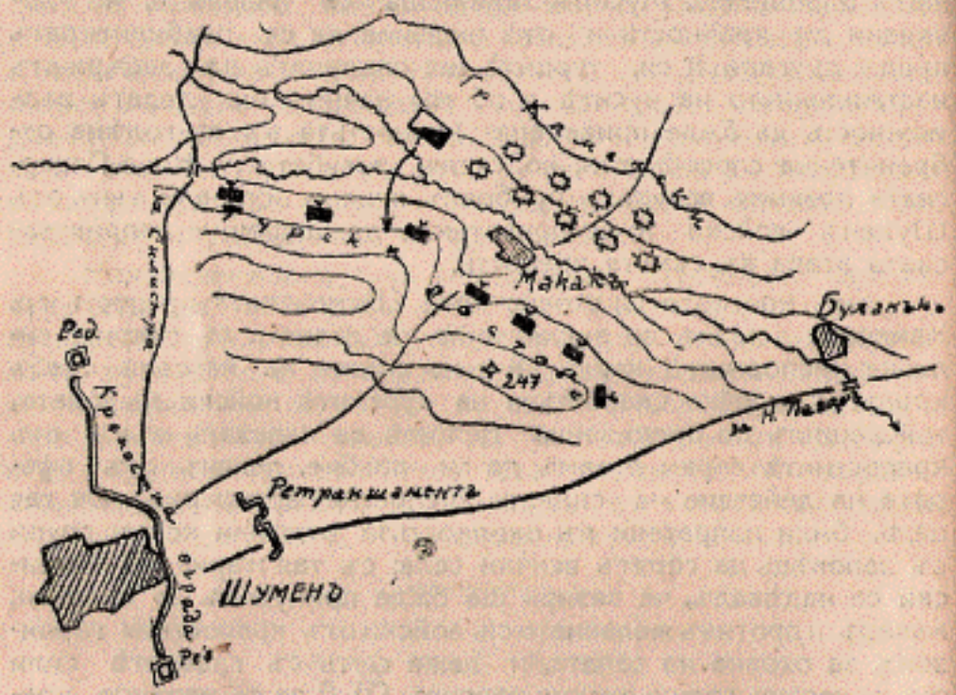

Боя при с. Макакъ.

на помощь генералитѣ Прозоровски и Левизъ съ конницата, а следъ малко и гр. Каменски съ пехотата, която като се разположила на артилерийски изстрелъ отъ гребена, открила силенъ огънь отъ полковитѣ орждия. Три-орждейната турска батарея била замълчана и отведена назадъ въ крепостьта. Руската пехота, следвана отъ полковата артилерия,

тръгнала напредъ, спуснала се въ долината, преминала бързо р. Мадарска и почнала да се изкачва по сверните поли на Водораздѣлния хребетъ, съ което приковала вниманието турцитѣ къмъ себе си. Въ това време конницата се събрала на дѣсния флангъ и подъ. началството на ген. Прозоровски се хвърлила стремително въ атака на лѣвия флангъ турската позиция; за да не бждатъ обхванати въ флангъ турскитѣ войски бързо напуснали позицията си и въ безредие отстѫпали къмъ крепостната ограда.

Положението на руснитѣ войски подъ Шуменъ.

Следъ сражението на 19 юний гр. Каменски се убедилъ, че Шуменския гарнизонъ, макаръ и многочисленъ (до 35000 чел.), е съ слабъ духъ и не добре подготвенъ за отбрана на на крепостьта; той предполагалъ, че последната ще може да се атакува успешно съ открита сила (9). Указало се, че предкрепостния ретраншаментъ и главния валъ на крепостната ограда имали слаба профилъ; най-голѣмо значение за отбраната на крепостьта имали двата редута, разположени: една на източния край на Звездния хребетъ, а другия на източния край на Наблюдателната планина, отъ които могло да се обстрелва цѣлата предлежаща мѣстность и цѣлия градъ. Затова гр. Каменски разположилъ корпуса си северно отъ с. Буланлъкъ, на лѣвия брѣгъ на р. Мадарска и, очаквайки удобенъ за щурмъ моментъ, заповѣдалъ да се приготвятъ фашини и средства за ескалада на крепостнитѣ верки. За охрана на корпуса била раставена силна аванпостна линия; по всички посоки на Шуменската равнина били разпратени конни разузнавателни групи, които преглеждали основателно всички гънки на мѣстностьта, пѫтищата и проникнали чакъ до Балканския хребетъ. Корпуса се продоволствувалъ отъ разходнитѣ магазини въ Добричъ, тъй като мѣстнитѣ средства били опустошени или отнесени въ крепостьта. Комуникационната линия, минаваща близо до Варна, била изложена на чести нападения и покушения отъ страна на тая крепость, за което постоянно се чувствувало недостигъ въ продоволствието на хората и конетѣ; за осигуряване сношенията съ тила билъ необходимъ голѣмъ разходъ на хора.

Възползуванъ отъ трудното положение на руския блокаденъ корпусъ, за да подкрепи и ободри гарнизона на крепостьта Русчукъ, Мусинъ-Заде паша изпратилъ значителенъ отрядъ отъ Шуменския гарнизонъ подъ командата на Сюржи-Хасанъ-паша, който като се съединилъ съ Разградския гарнизонъ, настѫпилъ за Русчукъ. Този отрядъ билъ разбитъ и обърнатъ въ бѣгство при с. Турлакъ (10).

Опитъ за пълно обложение на Шуменъ.

Това дало поводъ на гр. Румянцева да предпише на гр. Каменски да вземе сериозни мѣрки срещу Шуменския гарнизонъ, като блокира напълно крепостьта и недопуска да се отдѣлятъ части отъ гарнизона и пречатъ на операциитѣ по р. Дунавъ. Освенъ това, гр. Каменски трѣбвало да изпрати

разезди задъ Балканския хребетъ, за да се всѣе смутъ всрѣдъ населението. За връзка съ обсадната армия подъ Силистра билъ изпратенъ полковникъ Розенъ съ специяленъ отрядъ; на всѣки 20—25 версти били раставени постове, състоящи се отъ 50 до 100 казака. Блокадата на крепостьта, почнала още на 19 юний, не била пълна: блокадната линия обхващала само северната и източната части на крепостьта, за което гарнизона свободно можелъ да се съобщава съ западнитѣ провинции. За да понижи духа на гарнизона, гр. Каменски започналъ да дава признаци че се готви за щурмъ; на 21 юний той доближилъ корпуса до крепостната ограда, като на нѣкои мѣста, по лѣвия брѣгъ на р. Акъ-Су-дере били били почнати траншейни работи. При все това, гарнизона стоялъ спокойно въ своитѣ укрепления; предкрепостния ретраншаментъ билъ изоставенъ и гарнизона му се оттеглилъ въ крепостьта. Презъ цѣлата нощь срещу 25 юний, бояйки се отъ щурмъ, турцитѣ освѣтлявали мѣстностъ, като палѣли и подържали огневе около крепостната ограда.

На 26 юний блокадния корпусъ се оттеглилъ на позиция на гребена на Водораздѣлния хребетъ; въ предни постове били изпратени 6 пехотни баталиона, които се разположили по дѣсния брѣгъ на р. Акъ-су-дере, за да прикриятъ работитѣ по устройството на обсадна батарея въ изоставения отъ турцитѣ ретраншаментъ.

На 27 юний сутриньта руситѣ премѣстили позицията си западно отъ с. Буланлъкъ, близо до пжтя за Нови-Пазаръ; на 28 корпуса се придвигналъ на югъ отъ пжтя за Нови-Пазаръ, а на 29 юний руситѣ заели силна позиция западно отъ с. Кюлевча. Подбуденъ отъ известия за движение на подкрепления къмъ Шуменъ по Цариградския пжть и за да бжде по-близо до тоя пжть, та въ случай на необходимость да вземе веднага решителни мѣрки, гр. Каменски все повече подавалъ позицията си на югъ и по тоя начинъ, отдалечавайки се отъ крепостьта, отслабвалъ блокадата. Турскитѣ войски излизали редовно безпрепятствено на фуражировка въ околностьта на Шуменъ. На 29 юний руситѣ атакували едно фуражно отдѣление; турцитѣ се опитали да измолятъ разрешение за фуражировка предъ видъ на вече започващитѣ се преговори за миръ, на което гр. Каменски не се съгласилъ. Принуденъ да вземе мѣрки за по-тѣсна блокада той на 3 юлий премѣстилъ позицията си по-напредъ; за по-сигурно наблюдение на пжтищата водящи отъ крепостьта, корпуса билъ раздѣленъ на три части, които заели позиция южно отъ с. Буланлъкъ, съ фронтъ на северо-западъ до северо източния край на с. Касапларъ; по-късно, за по-добро наблюдение на Цариградския пжть, лѣвия флангъ на армията билъ дръпнатъ още назадъ. Предъ позицията на корпуса била изнесена силна аванпостна линия. Следъ падането на

Разградъ Шуменския гарнизонъ изгубилъ съобщенията си съ Шуменската равнина и се лишилъ отъ всѣкаква надежда за подкрепление или доставка на припаси отъ тая посока. Въ мѣстностьта на западъ отъ крепостьта проникнали разезди отъ Русчукския отрядъ, а князъ Мочебеловъ разсѣялъ единъ значителенъ турски фуражировъченъ отрядъ въ околностьта на Джумая и унищожилъ голѣмитѣ запаси отъ хранителни и фуражни припаси, които турцитѣ събрали. Поради слабия подвозъ отъ юго-западъ, въ Шуменъ започналъ да се чувствува силенъ недостатъкъ отъ продоволствие (11), главно отъ фуражъ за конетѣ, което се отразило вредно върху духа и настроението на крепостния гарнизонъ и градското население. Явило се недоволство, даже избухнали частични бунтове. Числото на дезертьоритѣ отъ день на день се увеличавало, а най-после войницитѣ почнали масово да напущатъ повѣренитѣ имъ укрепления и да си отиватъ по домоветѣ. Великия везиръ. който съ нетърпение очаквалъ почнатитѣ преговори за миръ въ Кючюкъ-Кайнарджа, започналъ да губи надежда и довѣрие на гарнизона. Уплашенъ отъ последствията на страшно растящето отчаяние и разколебавание на крепостнитѣ войски, той съ малкото си останали вѣрни войници потушилъ жестоко бунта и заставилъ всѣки да застане на поста си. При все това, положението не се подобрило, а всѣки день се очаквалъ сждбоносенъ щурмъ отъ страна на руситѣ (12).

Гр. Каменски вземалъ всички мѣрки за да се огради отъ каквато и да е изненада; за да предупреди възможностьта отъ нападение отъ страна на Източно-Балканския хребетъ той изпратилъ на 6 юлий въ с. Драгоево ген. Прозоровски 6 пех. баталиона и 8 ескадрона; тоя отрядъ трѣбвало да заеме Ришкия проходъ и да не допуска нападение въ тила на блокадния корпусъ. За връзка съ Ришкия отрядъ въ с. Ченгелъ билъ изпратенъ ген. Милорадовиичъ съ 2 пехотни полка и 4 ескадрона.

Вилазката на 6 юний. Отстѫпяне на руситѣ отъ Шуменъ.

Още сжщия день великия везиръ забелезалъ намаляването на войскитѣ въ главния руски лагеръ, и като желаелъ да се възползува отъ това, съ голѣми пехотни и конни маси — около 1/2 отъ състава на гарнизона, излезалъ отъ крепостьта и презъ с. Ченгелъ атакувалъ позицията на ген. Милорадовича;руската конница контръ-атакувала двата фланга на вилазочнитѣ войски и ги отблъснала къмъ селото; пехотата, възползувана отъ настаналото смущение въ противника, настжпила и изтласкала турцитѣ отъ с. Ченгелъ (13). Едновременно съ тая атака турцитѣ повели атака и на поста на майоръ Сиверса, състоящь се отъ 2 ескадрона, разположени северно отъ с. Касапларъ. Майоръ Сиверсъ още въ началото на турската атака контръ-атакувалъ, но билъ посрещнатъ отъ превъзходни пресни турски сили, отхвърленъ назадъ и принуденъ да отстжпи къмъ лагера на

Левизъ. Безъ да чака нареждане Левизъ излезалъ съ два пехотни полка отъ лагера си и подкрепилъ ескадронитѣ на майоръ Сиверса; следъ кратъкъ бой турскитѣ преследващи войски били разбити и повърнати къмъ крепостьта. Ген. Левизъ преследвалъ на близко растояние и спрѣлъ войскитѣ далечъ отъ крепостната ограда за да не ги подложи подъ действието на крепостната артилерия; това обстоятелство дало възможность на турцитѣ да заематъ заблаговременно предкрепостния ретраншаментъ и да се установятъ здраво въ него.

Още на 6 юлий, следъ отбиването на голѣмата турска вилазка, гр. Каменски получилъ предписание отъ гр. Румянцевъ да не предприема никаква решителна акция срещу Шуменъ, понеже се водятъ деятелни преговори за миръ. Обаче, амбициранъ и раздразненъ отъ решителнитѣ вилазки на крепостния гарнизонъ, гр. Каменски смѣтналъ, че честьта и достоинството на руското оржжие ще бждатъ накърнени, ако уведоми везиря за спиране на военитѣ действия преди рускитѣ войски да владѣятъ всички ония мѣста предъ Шуменската крепость, на които сж били разположени преди сражението на 6 юлий рускитѣ аванпости. Затова, на 7 юлий той заповѣдалъ да се атакува предкрепостния ретраншаментъ. Следъ продължителенъ, ожесточенъ и кръвополитенъ бой войскитѣ отъ дѣсния флангъ взели укреплението и издигнали тамъ руския флагъ (14). Едва следъ това безполезно и напразно кръвополитие, гр. Каменски уведомилъ везиря за прекратяването на военнитѣ действия, а на 9 юлий съ цѣлия корпусъ отстжпилъ отъ крепостьта и заелъ наблюдателна позиция между с. Буланлъкъ и с. Мадара, очаквайки заключването на мира, което действително не закъснѣло.

ОТДѢЛЪ IV.

Щурмъ и блокада на Шуменската крепость презъ 1810 год.

„ Послѣзавтра, не смотря ни на какія препоны, Шумла должна бытъ взята и вѣроломное войско великаго везиря изтреблено".

(Заповѣдъ на гр. Каменски 2-и отъ 9 юний 1810 година).

Г Л А В А I.

Настжпление на главната руска армия отъ брѣговетѣ на р. Дунавъ къмъ крепостьта Шуменъ.

Положението на турскитѣ войски слѣдъ похода въ 1809 год.

Презъ 1810 год., благодарение крайното упорство при отбраната на крепостния □-къ, турцитѣ принудили рускитѣ войски да снематъ блокадата на Силистра и да се отеглятъ на лѣвия брѣгъ на Дунава. Отоманската Порта и Европа смѣтали отстжплението на князъ Багратиона за сериозно поражение, обаче първата, знаейки, че на следната година руситѣ отново ще се опитатъ да преминатъ Дунава и насочатъ къмъ нѣкоя отъ крепоститѣ на □-ка, почнала да се приготовлява за продължение на войната. Положението на Отоманската Империя не било твърде завидно; тригодишната непрекжсната война изтощила всичкитѣ ѝ финансови средства и материални богатства. Само съ голѣми усилия, довѣрие и фанатична преданость къмъ правителството могло да се излезе отъ това тежко положение и победата, нанесена надъ неприятеля презъ миналата година, да се затвърди и увеличи съ нови успехи. Положението на армията било критическо: войницитѣ, неполучаващи дълго време заплата, се разбѣгали; голѣма часть отъ везирската армия въ Шуменъ била разпусната да прекара зимата по домоветѣ си, за економия на държавнитѣ средства; въ Дунавскитѣ крепости, поради липса на продоволствие, се държали съвсемъ слаби гарнизони; само въ Добричъ билъ съсредоточенъ по-значителенъ отрядъ подъ командата на Пехливанъ-паша (10000 чел. съ 20 орждия). Срѣдно-Дунавскитѣ крепости Турно, Никополъ и Видинъ имали сжщо слаби гарнизони, които едва били достатъчни за носене гарнизонната служба.

Очаквайки на пролѣть решително руско настжпление, за печелене на време, разузнаване числеността и намѣренията на неприятеля, турцитѣ възобновили опититѣ да преговарятъ за миръ. Новиятъ главнокомандующъ руската Дунавска армия гр. Каменски 2-и, заявявайки, че военнитѣ дей-

ствия ще се водятъ независимо отъ преговоритѣ за миръ, правилъ усилени приготовления за походъ на югъ отъ р. Дунавъ. Планътъ за действията се състоялъ въ следното:

Планъ на гр. Каменски за настжпление въ с. и. България.

Главната армия, като премине р. Дунавъ при Хърсово, ще обсади Силистра и следъ падането на тая крепость ще насочи къмъ Шуменъ и атакува неговитѣ укрепления, за да унищожи съсредоточената въ тѣхъ главна турска армия; зимувалия въ Хърсово корпусъ на гр. Каменски 1-и ще обезпечи лѣвия флангъ на армията, като се насочи къмъ Добричъ; дѣсния флангъ ще се обезпечи отъ корпуса на ген. Засъ, който като премине р. Дунавъ при Тутраканъ, ще обложи Русчукъ. Отбраната на лѣвия Дунавски брѣгъ се възложила на гр. Цукато (1).

Овладѣването на Добричъ и кр. Силистра.

Въ началото на май 1810 г. главната армия, подъ началството на гр. Каменски 2-и, се съсредоточила въ Хърсово, а лѣвофланговия корпусъ, командуванъ отъ гр. Каменски 1-и, настжпилъ напредъ и заелъ наблюдателна позиция при Кара-су; корпуса на ген. Засъ се разположилъ въ Олтеница. Къмъ срѣдата на май предварителнитѣ движения на руската армия били извършени и всички отряди, снабдени съ 40-дневенъ запасъ продоволствие, били готови за настжпление. Главната армия, състояща се отъ 4 корпуса, се съсредоточила въ Кара-су; отъ тукъ тя трѣбвало да се насочи къмъ Силистра, като лѣвия й флангъ се усигури отъ действията на отдѣлния усиленъ корпусъ на гр. Каменски 1-и. На 18 май последния се насочилъ къмъ Добричъ, като оставилъ за наблюдение на морския брѣгъ само слаби казашки отряди. За усигуряване успеха подъ Добричъ въ тая посока билъ пратенъ и корпуса на ген. Марковъ, а едновременно съ това главната армия настжпила къмъ Силистра.

На 22 май, следъ решителенъ щурмъ Добричъ билъ взетъ отъ руситѣ; Пехливанъ-паша падналъ въ пленъ съ по-голѣмата часть отъ войскитѣ си. Сжщо и по брѣговетѣ на Дунава успехитѣ на руското оржжие били пълни: ген. Засъ обложилъ и обсадилъ крепостьта Русчукъ, а силната Силистренска крепость капитулирала.

Настжпление на руситѣ войски къмъ Шуменъ.

Не готовъ да открие военнитѣ действия, поради неокончателното събиране и съсредоточение на войскитѣ си, великия везиръ Юсуфъ-паша искалъ да спечели време чрезъ водене преговори за миръ (2). На 31 май той пратилъ въ Добричъ парламентьори за водене преговори, които трѣбвало да се започнатъ следъ сключването на примирие. Гр. Каменски 2-и съобщилъ на турскитѣ пратеници предлаганитѣ вече нѣколко пжти условия, безъ които не могло да се говори за миръ и далъ 4 дни срокъ отъ връщането имъ въ Шуменъ за отговоръ. Обаче, безъ да дочака отговора на великия везиръ, гр. Каменски 2-и немедлено пристжпилъ къмъ изпълнение на своя планъ и настжпилъ съ главната

армия къмъ Шуменъ. Въ Силистра и Тутраканъ били оставени гарнизони, а обсадния корпусъ на Заса подъ Русчукъ билъ усиленъ съ цѣлата обсадна артилерия и понтонернитѣ роти. На 31 май авангарда на армия

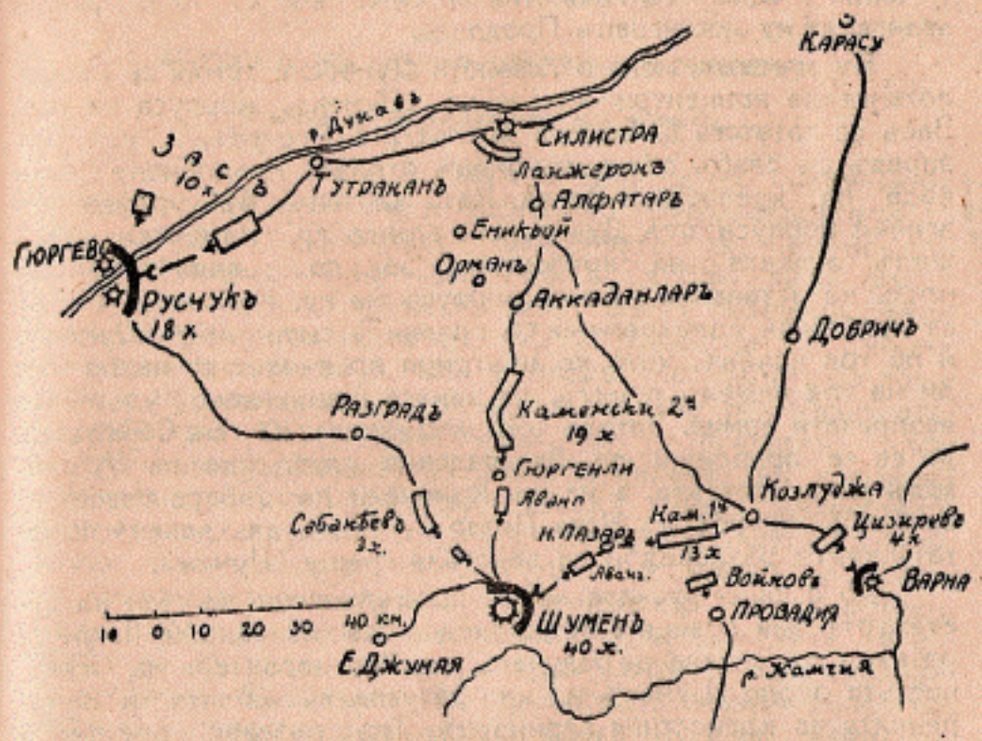

та, командуванъ отъ ген. Уваровъ, тръгналъ отъ Силистра за Шуменъ, като достигналъ сжщия день с. Алфатаръ; на другия день, следъ преходъ отъ 30 к.м. авангарда преношувалъ въ с. Арманликъ. Главнитѣ сили (корпуситѣ на Есена 3-и и Левиза) тръгнали на 1 юний и за нощуване се разположили въ с. Алфатаръ, а на 2 юний, следъ преходъ отъ 15 км., нощували въ с. Еникьой. Въ Силистра билъ оставенъ корпуса на ген. Раевски, който въ случай на неуспехъ на действията на дѣсния флангъ срещу укрепения пунктъ Разградъ, водени отъ слабия отрядъ на ген. Сабанѣевъ, трѣбвало да му бжде насоченъ въ подкрепление. На 2 и 3 юний авангарда изминалъ още 30 км., а на 4 юний само 8 км., като достигналъ с. Гюргенли, на около 25 км. отъ Шуменъ. Предъ видъ приближаването на силната крепость авангарда билъ усиленъ съ пехотния отрядъ на ген. Пападопуло.

Страхувайки се да не се яви съ раздѣлени сили предъ една първокласна крепость съ многочисленъ гарнизонъ, гр. Каменски 2-и решилъ да събере силитѣ си и да влезе въ връзка съ двата фланга, за което на 3 и 4 юний била дадена дневка на войскитѣ; корпуса на ген. Раевски билъ притегленъ отъ Силистра. Изпратенитѣ вляво и дѣсно усилени

разезди за връзка съ фланговетѣ донесли, че отряда на ген. Сабанѣевъ билъ на пжть отъ Разградъ за Шуменъ, на 20 км. отъ последния пунктъ; ген. Марковъ съ силенъ преденъ отрядъ билъ въ Нови-Пазаръ; корпуса на гр. Каменски 1-и на 1 юний билъ съ главнитѣ си сили въ с. Козлуджа, а авангарда му достигналъ Провадия.

Въ момента, когато главната Дунавска армия се съсредоточавала концентрически къмъ Шуменъ, корпуса на ген. Засъ се готвѣлъ да обсади крепостьта Русчукъ, а ген. Цизиревъ съ слабъ обсервационенъ отрядъ предприелъ блокада на крепостьта Варна. Като влезалъ въ връзка съ всички корпуси отъ Дунавската армия, гр. Каменски отложилъ атаката на крепостьта за да даде възможность на останалия назадъ корпусъ на гр. Каменски 1-и да се приближи едновремено съ главнитѣ сили къмъ Шуменъ, и по тоя начинъ, като концентрира превъзходно число сили на тоя важенъ пунктъ, да нанесе решително ударъ на везирската армия. Затова той заповѣдалъ на ген. Сабанѣевъ да се се приближи по Разградския пжть още на $^1/_2$ преходъ до крепостьта, а на гр. Каменски да събере разпокжсания си корпусъ въ Нови-Пазаръ и тамъ да дочака понататъшнитѣ разпоредби за действия срещу Шуменъ.

До 8 юний руската армия продължавала да стои на заетата отъ нея позиция; всѣкидневно се изпращали напредъ разезди съ задача да разучатъ детайно характера на мѣстностьта около Шуменъ и да разузнаятъ силата и намеренията на крепостния гарнизонъ. Тия разезди постоянно се връщали съ донесение, че турцитѣ стоятъ спокойно въ крепостьта и нищо не предприематъ за спиране на руското настжпление. Само на 8 юний, за да спечели време, великиятъ везиръ се опиталъ да продължи преговоритѣ за миръ, на което гр. Каменски 2-и не се съгласилъ и още сжщия день предвижилъ цѣлата армия 11 км. на югъ, като разположилъ войскитѣ на лагеръ южно отъ с. Гюргенли. За наблюдение на крепостьта непрежснато се изпращали усилени разезди, които достигали Кабиюшката могила; тѣ постоянно донасяли, че турцитѣ не проявяватъ никаква дейность и не мърдатъ отъ Шуменъ (3). Тогава гр. Каменски 2-и решилъ да се приближи до северо-източния фронтъ на крепостьта и да я щурмува.

ГЛАВА II.

Щурмъ на Шуменската крепость.

Планъ и подготовка на щурма.

Рекогносцировката на ген. Фридерици на 10 юний.

Преди да се състави плана за щурма на Шуменската крепость, на 10 юний била назначена рекогносцировка съ цель да се попълнятъ сведенията за мѣстностьта и разположението на крепостнитѣ верки. Още въ 7 часа сутриньта, като оставилъ само единъ пехотенъ баталионъ за прикритие на лагера си, гр. Каменски 2-и предвижилъ цѣлата армия 5 км. напредъ, на мѣстото на авангарда, а последния се разположилъ западно отъ Кабиюшката могила. Отъ тукъ, гдето се установилъ щаба на главнокомандующия, за рекогносциране на крепостьта билъ изпратенъ офицерски разездъ, подъ началството на генералъ-квартирмейстера Фридерици (4). Генералъ Фридерици тръгналъ право на югъ, но се натъкналъ на блатистия Бѣлокопитовски ручей; съ намерение да го обходи, той се насочилъ вдѣсно и по една скалиста пжтека се изкачилъ на Звездния хребетъ. Между гжститѣ едва проходими шубраци Фредерици се промъкналъ незабелезано напредъ и налѣво и достигналъ южнитѣ поли на хребета, откждето видѣлъ предъ себе си градъ Шуменъ, заобиколенъ отъ всички страни съ крепостна ограда, на която не била настанена никаква артилерия. И той, за голѣмо свое удивление, констатиралъ че Звездния хребетъ, командующъ северо-източната часть на крепостьта, съвсемъ не билъ заетъ отъ турцитѣ. По билото на хребета се протакалъ дълъгъ ретраншаментъ, а на истокъ отъ него значително укрепление, сжщо невъоржжено и незаето. Да се заемѣлъ тоя хребетъ било лесно, а неговото заемане означавало да се завладѣе Шуменъ. Ген. Фридерици бързо се върналъ назадъ и съобщилъ на главнокомандующия неочакваното за руситѣ откритие. Немедлено било решено да се щурмува Шуменската крепость и билъ съставенъ следния планъ (5):

Планъ за щурма на Шуменъ

а. Отрядътъ на ген. Сабанѣевъ, който се движилъ по Разградския пжть, усиленъ съ пехота и повѣренъ на ген. Левиза, да заеме Звездния хребетъ.

б. Корпусътъ на гр. Каменски 1-и, усиленъ съ корпуса на ген. Марковъ, да образува лѣвия флангъ на атакуващата армия и настжпи по пжтя за Шуменъ отъ Нови-Пазаръ, съ цель да обърне главното внимание на крепостния гарнизонъ върху себе си; следъ това да атакува източния фронтъ на крепостьта, преди още дѣсния франгъ да начене настжп-

лението си срещу Звездния хребетъ. Въ случай на неуспехъ при атаката, да отстжпва бавно, като се опита да увлече крепостния гарнизонъ навънъ отъ крепостнитѣ верки, за да даде възможность на центъра на армията да преодолѣе съ малки усилия северния фронтъ на крепостьта и навлезе въ града — въ тилъ на действующитѣ срещу този корпусъ турски войски.

в. Центърътъ на атакуващата армия да се образува отъ главнитѣ сили, които да настжпятъ по силистренския пжть. Следъ като дѣсния флангъ заеме Звездния хребетъ, главнитѣ сили да долепятъ фланга си къмъ него, като извършатъ флангово движение къмъ Звездния хребетъ и Скалистата планина и отъ тукъ да продължатъ атаката на крепостьта.

Когато Скалистата планина и Звездния хребетъ бждатъ окончателно въ руски ржце, гр. Каменски 1-и трѣбвало да се подаде надѣсно и застане на Силистренския пжть, на който преди атаката ще стои центъра на армията. Затова гр. Каменски 1-и получилъ заповѣдь да тръгне съ цѣлия си корпусъ отъ Нови-Пазаръ и заеме позиция на 5-6 км. отъ Шуменъ, по гребена на Водораздѣлния хребетъ; въ сжщото време ген. Сабанѣевъ трѣбвало да приближи своя отрядъ още на 4—5 км. по Разградския пжть. Още на 10 юний, веднага следъ рекогносцировката на ген. Фридерици, тия предписания били точно изпълнени. Гр. Каменски 2-и се надѣвалъ, че атакувана отъ страна на Звездния хребетъ силната турска крепость нѣма да устои на руски напоръ и увѣренъ въ скорошното тържество на руското оржжие, отдалъ на 9 юний следния приказъ (6) къмъ армията си:

Приказа къмъ армията на 9 юний.

„Ние предложихме на Отоманската Порта миръ. Вѣроломнитѣ мусюлмани, безъ да гледатъ на своята слабость и на повсемѣстното си поражение отъ нашето храбро воинство, дръзнали да го отхвърлятъ. Въ други день е часа, назначенъ за отмжщение и наказание за тая имъ дързость. Въ други день, безъ да се гледа на никакви препятствия, Шуменъ трѣбва да бжде взетъ и вѣроломната войска на великия везиръ избита."

Численость, организация и въоржжение на крепостния гарнизонъ.

Шуменскиятъ гарнизонъ се състоялъ отъ голѣми пехотни и конни маси, които заедно съ артилерията и интенданскитѣ войски достигали до 35000 человѣка. Организацията на пехотнитѣ единици била крайно лоша и безъ всѣкаква система; само часть отъ пехотата се състояла отъ избрани хора, фанатично предадени на службата и отечеството; това било яничерския корпусъ. Останалата пехота била сбирщина отъ необучени и недисциплинирани доброволци или наемници, дошли въ редоветѣ на армията повече за грабежъ или подъ угрозата на руското настжпление. Конницата била сравнително добре организирана и отлично обучена, особено за партизански действия; но тя нѣмала достойни водачи. Крепостната артилерия била многочисленна, съ добре обучена прислуга и обилно снабдена съ бойни припаси; полската артилерия била незначителна.

Комендантъ на крепостьта билъ великия везиръ Юсуфъ паша; тойималъ предъ видъ всички поуки отъ миналото и възприелъ идеята да се отбранява активно крепостния □-къ. Като заангажира руската армия въ обсадна война подъ всѣка крепость отъ □-ка, везирътъ възнамерявалъ да настжпи съ главната армия, събрана въ Шуменъ, къмъ Русчукъ или Силистра и по части да бие разсѣяната подъ крепоститѣ неприятелска армия. Твърдъ и храбръ войникъ, отличенъ дипломатъ, Юсуфъ-паша нѣмалъ непоколебима настойчивость да завършва всѣко започнато дѣло до край; освенъ това, страхувайки се отъ гежката отговорность въ случай на неуспехъ, той мжчно се решавалъ да започне каквото и да е, като отбѣгвалъ винаги да взема активно участие въ важнитѣ и съ съмнителенъ изходъ предприятия. Великиятъ везиръ нѣмалъ преданни и надеждни помощници. Повечето отъ пашитѣ, които командували отряди, били хора случайно издигнати до тия високи постове или пъкъ любимци на Султана и Дивана; хората на дѣлото и истинскитѣ командвачи били малко. При все това, макаръ и току-що армията концентрирана и не напълно още готова за действия, турскитѣ началници въ крепостьта сполучили да вематъ мѣрки за сериозна и продължителна отбрана на Шуменъ. Въ кжсо време интенданскитѣ органи успѣли да снабдятъ многочисления гарнизонъ съ продоволствие и фуражъ за повече отъ 20 дни, за въ случай на неочаквана блокада. Крепостната ограда била силно вдълбочена, а на цариградския пжть билъ издигнатъ редута Канлж-табия; значителна часть отъ пехотата била изпратена на работа по усилване с.-западния и западния фронтове на крепостьта.

Още съ започване на руското настжпление къмъ Шуменъ, Юсуфъ-паша се опиталъ да спечели време за подготвяне на крепостьта къмъ отбрана, като предложилъ на руситѣ да се почнатъ преговори за миръ. Получилъ категориченъ отказъ следъ падането на Силистра, той не очаквалъ такова бързо настжпление къмъ Шуменъ. Везирътъ смѣталъ, че главнитѣ сили на руската армия се движатъ по пжтя Добричъ—Козлуджа—Нови-Пазаръ и взелъ всички мѣрки за разузнаване предъ източния фронтъ на крепостьта; усилени разезди били изпратени чакъ до Нови-Пазаръ, а по пжтищата за Силистра и Разградъ нѣмало даже нито единъ разузнавачъ (7). А когато на 6 юний корпуса на гр. Каменски 1-и заелъ Нови-пазаръ, вел. везиръ намалилъ до минимумъ числото на войскитѣ, предназначени за отбрана на западния и северния фронтове на крепостьта и съсредоточилъ всички сили на източния фронтъ, очаквайки щур-

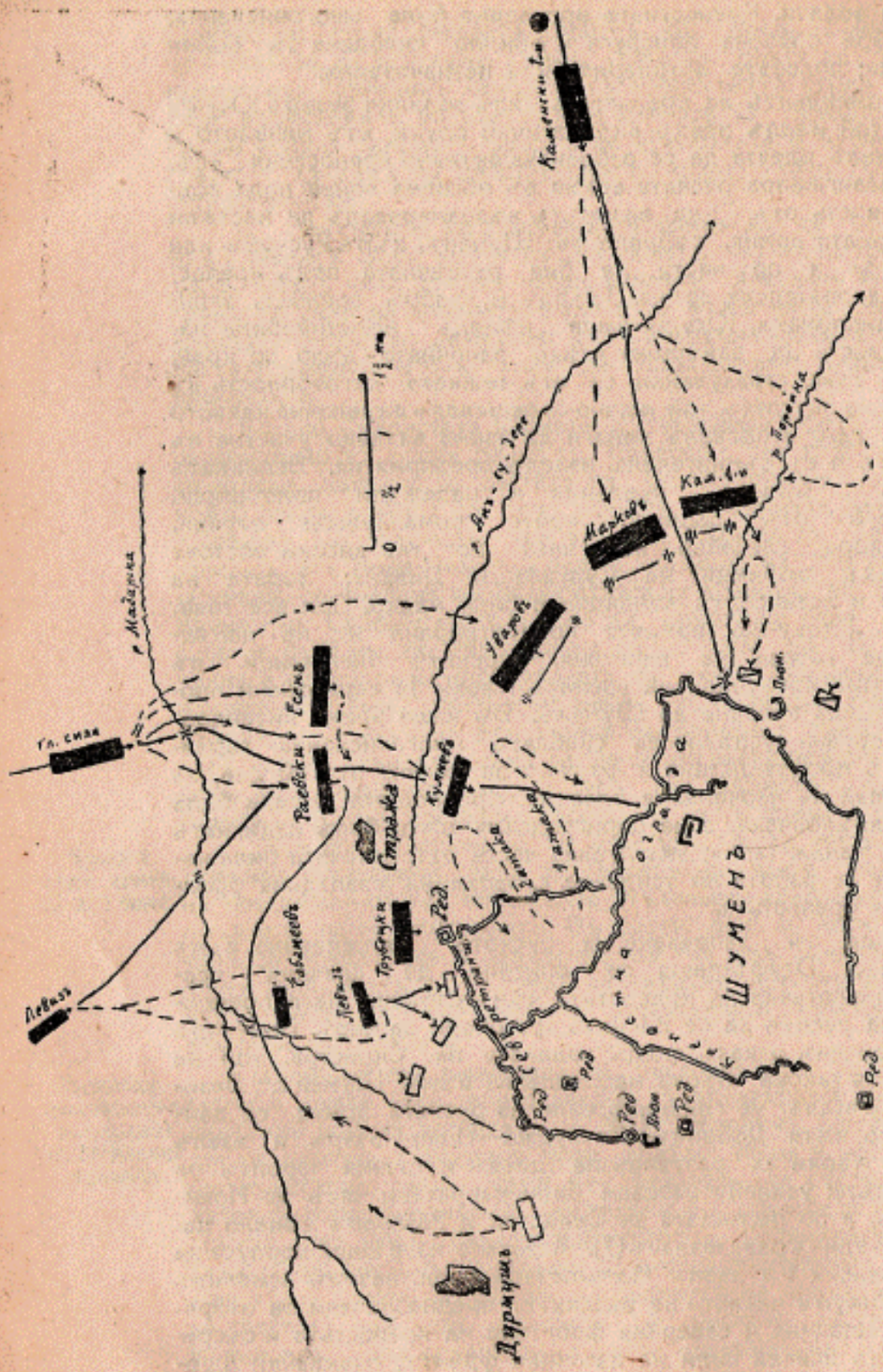

Щурма на Шуменъ на 11 юний 1810 год.

ма тамъ. За близостьта на голѣми руски маси по Разградския и Силистренския пѫтища въ крепостьта не се знаяло нищо, тъй като всичкото внимание било насочено на изтокъ. Следъ смѣлото настѫпление на корпуса на гр. Каменски 1-и отъ Нови-Пазаръ къмъ Шуменъ и заемане гребена на Водораздѣлния хребетъ, който предсталявалъ отлична база за водене атака на Шуменъ, комендантътъ още повече се утвърдилъ въ предположението си, че главната неприятелска армия, настѫпваща отъ изтокъ, ще щурмува източния фронтъ на крепостьта и затова, като оголилъ окончателно останалитѣ фронтове, взелъ всички възможни мѣрки за отразяване на предстоящия щурмъ.

Извършване на щурма — 11 юний.

Диспокация на рускитѣ войски за извършване на щурма.

Деньтъ 11 юний билъ назначенъ за день на решителния щурмъ на Шуменъ. За атаката на крепостьта руската армия, достигаща до 35,000 человѣка, била разпредѣлена по следния начинъ (8):

А. ДѢСНО КРИЛО.
Генералъ Левизъ

Пехота . . .	3880	чел.
Конница . . .	2200	„
Всичко	6080	чел.

Изходно положение—пресичането на Разградския съ Джумайския пѫтища.

Обектъ — да завладѣе съ изненада Звездния хребетъ и и Скалистата планина и се утвърди на тѣхъ.

Изходно положение—Кабиюшката могила;

Задача — да настѫпи по пѫтя Силистра — Стража — Шуменъ и разчисти пѫтя на главнитѣ сили.

Б. ЦЕНТЪРЪ.
Гр. Каменски 2-и

1. АВАНГАРДЪ — ген. Кулневъ

Конница . . .	2290	чел.

2. ГЛАВНИ СИЛИ.

а. Дѣсна колона — генералъ Раевски

Пехота . . .	3000	чел.
Конница . . .	900	„

б. Лѣва колона — генералъ Уваровъ

Пехота . . .	4130	чел.
Конница . . .	950	„

в. Резервна колона — ген. Есенъ 3-и

Пехота . . .	4070	чел.
Конница . . .	930	„
Всичко	16270	чел.

Да настѫпятъ следъ авангарда, овладѣятъ гребена на Водораздѣлния хребетъ и извършатъ щурма на крепостьта.

В. ЛѢВО КРИЛО
гр. Каменски 1-и

Пехота . . .	9670	чел.
Конница . . .	3800	„
Всичко	13470	чел.

Изходно положение — гребена на Водораздѣлния хребетъ, ю. з. отъ с. Буланъкъ.

Задача — да настжпи срещу източния фронтъ на крепостьта и съ демонстративни действия да привлече вниманието на Шуменския гарнизонъ къмъ себе си.

Настжплението на центъра отъ 6 до 8 часа.

Въ 6 часа сутриньта на 11 юний центъра на атакующата армия почналъ да настжпва по Силистренския пжть; презъ време на приближаването къмъ крепостьта войскитѣ срещнали много препятствия, дерета и оврази, които на всѣка крачка затруднявали и забавяли марша. На дѣсния флангъ не се чували никакви истрели отъ отряда на ген. Левизъ, когато споредъ диспозицията за щурма, тоя отрядъ трѣбвало вече да се изкачи на Звездния хребетъ и почне боя, за да даде възможность на центъра да се приближи до крепостьта. Следъ малко гр. Каменски 2-и получилъ известие отъ ген. Левизъ, че войскитѣ му срещнали силно пресечена мѣстность и повредени мостове, които много затруднили движението и забавили извършването на атаката на Звездния хребетъ. Съобразявайки се съ тая непредвидена случайность, а освенъ това не чулъ стрелба и отъ лѣвия флангъ, кждето отдавна гр. Каменски 1-и трѣбвало да почне демонстративенъ бой, гр. Каменски 2-и заповѣдалъ да се замедли настжплението на войскитѣ отъ центъра, съ цель да се даде време на фланговетѣ да заематъ мѣстата си въ бойния порядъкъ. Къмъ 8 часа сутриньта главнитѣ сили се приближили до Бѣлокопитовската рѣка и спрѣли движението си; обаче то било вече забелезано отъ турцитѣ. Следъ 1 часъ, когато авангарда достигналъ р. Мадарска, станало явно, че голѣми турски пехотни и конни маси заематъ Звездния, Скалистия и Водораздѣлния хребети. Настжплението въ центъра било открито своевременно отъ крепостьта поради следния случай (9): като забелезалъ събиране на значителни неприятелски сили по Ново-Пазарския пжть, комендантътъ на крепостьта дошелъ до заключение, че руситѣ сж спрѣли своето настжпление въ очакване на подкрепления отъ друга страна; за да се предпази отъ възможнитѣ изненади, за разузнаване той изпратилъ въ всички посоки разезди, които веднага открили нахождението на голѣми руски отряди по Разградския и Силистренския пжтища и известили великия везиръ. Последния, безъ да се бави нито минута, насочилъ голѣма часть отъ гарнизона къмъ северния фронтъ на крепостьта и приготвилъ за отчаянъ отпоръ Звездния хребетъ.

Бой за завладяване на Водораздѣлния хребетъ.

Намирайки се при тая обстановка, гр. Каменски 2-и решилъ да продължи настжплението на центъра и завладѣе западната часть на Водораздѣлния хребетъ. Съ откриване на турскитѣ войски, ген. Кулневъ разгъналъ въ боенъ редъ авангарда, настжпилъ и достигналъ р. Мадарска; корпуса на ген. Раевски, който вървѣлъ на чело на главнитѣ сили, сжщо се развърналъ съ фронтъ на югъ, предъ моста на рѣката. Къмъ 9 часа сутриньта ген. Кулневъ преминалъ р. Мадарска и подкрепенъ отъ два пехотни полка, атакувалъ турскитѣ войски, разположени по гребена на Водораздѣлния хребетъ по дветѣ страни на пжтя за Силистра. Конницата на авангарда въ силенъ алюръ се насочила по пжтя и около него, а пехотата заела двата фланга въ отстжпъ назадъ, и като се построила въ карета, тръгнала съ бърза крачка напредъ. За прикритие на атакующата пехота и за огнева подготовка на атаката на 100 — 150 кр. напредъ били изпратени редки стрелкови вериги. Съзнавайки голѣмата важность на атакувания участъкъ, турцитѣ посрещнали съ упорита съпротива атакующитѣ войски, завързали горещъ стрелковъ бой, спрѣли ги предъ позицията си и ги принудили да залегнатъ. Наблюдавайки хода на боя, гр. Каменски 2-и изпратилъ корпуса на ген. Уваровъ да атакува Московъ-табия, кждето билъ опрѣнъ дѣсния турски флангъ. Тоя корпусъ се разгъналъ въ боенъ редъ, преминалъ р. Мадарска и стремително атакувалъ турцитѣ, които следъ кратъкъ бой били изтласкани отъ височината; следъ това, ген. Уваровъ се спусналъ въ долината на р. Акъ-су-дере и заплашилъ тила на разположенитѣ западно отъ Силистренския пжть турски войски, които атакувани повторно по фронта отъ авангарда се отеглили презъ с. Стража на дѣсния брѣгъ на р. Акъ-су-дере. Къмъ 11 часа ген. Кулневъ изтласкалъ турцитѣ и отъ тая позиция и установилъ авангарда южно отъ с. Стража. Въ сжщото време корпуса на ген. Раевски преминалъ западно отъ пжтя и се разположилъ на северъ отъ с. Стража; резервния корпусъ на ген. Есенъ 3-и билъ предвиженъ напредъ и установенъ при моста на р. Мадарска.

Бездействието на гр. Каменски 1-и.

Следъ като центърътъ на атакующата армия завладѣлъ Звездния хребетъ, гр. Каменски 2-и се изкачилъ на Московъ-табия и за голѣмо свое очудване видѣлъ, че лѣвия флангъ на армията не само не почвалъ боя, но още спокойно стоялъ въ лагера си, кждето билъ пренощувалъ. Запитанъ за причината на бездействието си, гр. Каменски 1-и донесалъ, че е далъ почивка на хората си, понеже сж били уморени отъ марша (10). И така, бездействието на тоя корпусъ, който трѣбвало да обърне главното внимание на турцитѣ и отвлече тѣхнитѣ усилия на лѣвия руски флангъ, докато главнитѣ сили и дѣсния флангъ завладѣятъ Скалистата планина и Звездния хребетъ, развалило цѣлия планъ за щурма на крепостьта; виждайки продължи-

телното бездействие на корпуса на гр. Каменски 1-и, турцитѣ отгатнали намеренията на руския щабъ и взели своевременно мѣрки за отразяване на щурма. Предъ видъ на тия обстоятелства, гр. Каменски 2-и спрѣлъ по-нататъшното движение на войскитѣ отъ центъра, до като се уясни какво е положението на дѣсния флангъ, сжщо твърде много закъснѣлъ съ почване на действията.

Боя за овладѣване на Скалистия хребетъ.

Указало се, че дѣсния флангъ на корпуса на генералъ Раевски, който се опиралъ на стръмния и скалисть склонъ на Скалистия хребетъ, билъ силно изложенъ на продоленъ огънъ, безспирно произвежданъ отъ нѣколко роти яничари; заседнали въ скалитѣ на тоя хребетъ. Ген. Левизъ, на когото било възложено да овладѣе Звездния хребетъ още не почвалъ боя; частитѣ отъ отряда му, следъ трудния маршъ по долината на р. Бѣлокопитовска и Плоския гребенъ, стояли уморени въ долината на р. Мадарска и едва къмъ обедъ почнали атаката на хребета. Като намиралъ за безполезно при тая обстановка да продължава по-нататъшната атака на крепостьта отъ гребена на Водораздѣлния хребетъ, гр Каменски 2-и решилъ да отхвърли турцитѣ отъ Скалистия хребетъ и да атакува съ всички свободни войски Звездния хребетъ, а следъ неговото заемане да изкара силна батарея на гребена му и отъ тамъ да разгроми турскитѣ укрепления. За овладѣване на Скалистия хребетъ билъ насоченъ единъ баталионъ отъ 8-и егерски полкъ, който следъ една несполучлива атака билъ повърнатъ назадъ. Тогава за нова атака, гр. Каменски 2-и отправилъ Шлисембургския мушкетерски полкъ отъ корпуса на Есена 3-и, а отъ отряда на Левиза — 4 роти егери, като повѣрилъ общото началство на тоя отрядъ на генералъ-адютанта кн. Трубецки.

Следъ като преодолѣлъ всички мѣстни припятствия и издържалъ ожесточенъ пушеченъ огънъ, отряда на Трубецки се изкачилъ на хребета и го заелъ; турцитѣ отстжпили къмъ източната часть на Звездния хребетъ. Обаче и следъ заемане на Скалистия хребетъ положението на авангарда и корпуса на Раевски не се подобрило: залостили се въ храсталацитѣ и канаритѣ по източния склонъ на Звездния хребетъ, турскитѣ пехотинци съ ожесточение стреляли продолно по дѣснофланговитѣ руски части и имъ нанасяли чувствителни загуби. Пехотната и артилерийска стрелба се указала малко действителна отъ долу на горе и не дала никакви резултати. Не оставало, освенъ да се продължи атаката на Звездния хребетъ, като се използува успеха на Скалистия хребетъ.

Разположението на двете страни къмъ обѣдъ.

Къмъ обѣдъ разположението на отбраняющия и на атакующия било следното:

Турцитѣ

Пехотни части съ артилерия заемали здраво Жгловия и Звездния хребети; укреплението Илдъзъ-табия и северния

ретраншаментъ били снабдени съ значително число орждия; въ и задъ ретраншамента били събрани главнитѣ сили на северния фронтъ на крепостьта, състоящи се изключително отъ яничарски войски. По севернитѣ склонове на Звездния хребетъ, а особенно по политѣ на върховетѣ Алтънъ-тарла и Люнетния били изпратени силни пехотни групи, които се приспособявали къмъ терена, даващъ удобни стрелкови позиции и се готвѣли за упорна отбрана. Силни пехотни части били насочени за отбрана и на северния фасъ на Равелинната планина, а западнитѣ поли на Вжзелното плато били заети и съ артилерия.

Южния фронтъ на крепостьта се заемалъ отъ по-малко войски; съ пехота и артилерия била заета Наблюдателната планина; въ политѣ ѝ била раставена конна аванпостова линия, заставитѣ на която се разположили по пжтя за Цариградъ.

Отбраната на северо-източния фронтъ била възложена на многочислена конница, която се разположила на лагеръ въ долината на р. Поройна и около кавалерийскитѣ казарми на голѣми маси. Крепостната ограда се отбранявала отъ пехотни и артилерийски части, които на много мѣста били изведени на 200 до 500 кгр. предъ бруствера ѝ. Крепостния резервъ билъ малочисленъ и се състоялъ само отъ нѣколко табура пехота, довѣрени и преданни на Юсуфъ-паша войски, които били и последната упора на крепостьта. Въ тоя сждоносенъ день комендантътъ на крепостьта не оставилъ нито единъ войникъ въ града, населението на който съ трепетъ очаквало страшния часъ на щурма. Съ своята лична храбрость и хладнокръвие великиятъ везиръ давалъ отличенъ примеръ на всички. Съ дълбоко укрепена вѣра и възбудена до ожесточение расова умраза срещу вѣковния врагъ, всѣки войникъ застаналъ твърдо и непоколебимо на укрепленията, готовъ до последни сили да ги защищава.

Разположението на руситѣ било следното (11):

Руситѣ.

Лѣвия флангъ — Корпуситѣ на гр. Каменски 1-и и ген. Марковъ бавно настжпили по двете страни на Ново-Пазарския пжть, преминали р. Акъ-су-дере и почнали да се изкачватъ по склоноветѣ на Лагерния хребетъ.

Центъра — Корпуса на ген. Уваровъ преминалъ дълбокия оврагъ на р. Акъ-су-дере и заелъ позиция 1000 кр. отъ с. източния фронтъ на крепостната ограда. Полковетѣ били построени въ карета, въ жглитѣ и предъ челнитѣ фасове на които била поставена полска артилерия; въ резервъ били оставени 12 орждия и конницата.

Авангарда билъ разположенъ южно отъ с. Стража; на 300—400 кр. предъ главнитѣ му сили била раставена гжста верига отъ казашки постове. Корпуситѣ на Есена 3-и и Раевски образували резерва на армията и заели позиция северно отъ с. Стража, по гребена на Водораздѣлния хребетъ. Отъ корпуса на ген. Раевски, къмъ страна на Звездния хре-

бетъ, билъ изнесенъ единъ баталионъ отъ Нейшлотския пехотенъ полкъ, който по-късно се присъединилъ къмъ отряда на ген. Трубецки.

Дѣсния флангъ—Ген. Левизъ, като раздѣлилъ своя отрядъ на две части, оставилъ конницата и единъ пехотенъ полкъ въ политѣ на Звездния хребетъ при началото на долината Чаталъ-Бунаръ-дере, подъ началството на ген. Сабанѣевъ, съ заповѣдъ да наблюдава тила и дѣсния флангъ на войскитѣ, действующи въ планината, а съ другата се насочилъ къмъ склоноветѣ на Звездния хребетъ за да го овладѣе.

Преди пладне, съ отрядъ отъ единъ пехотенъ полкъ и два егерски баталиона, кн. Трубецки овладѣлъ Скалистия хребетъ; като продължилъ настжплението си по седловината, съединяваща тоя хребетъ съ Звездния, той се спрѣлъ на южния й край, отъ кждето по склоноветѣ на срещуположния хребетъ се почвала ниска гора и гжсти шубраци; артилерията заела позиция въ окрайната на гората, подъ прикритието на 4 егерски роти. Шлисембурския полкъ се построилъ въ каре отзадъ, а баталиона отъ 8-и егерски полкъ заелъ лѣвия флангъ.

Изобщо, рускитѣ войски заемали добри изходни позиции, особенно на дѣсния флангъ, кждето съ заемането на Скалистия хребетъ вече се постигналъ сериозенъ успехъ. Войскитѣ отъ дѣсния флангъ, подкрепени съ атака въ центъра и лѣвия флангъ, биха могли да разширочатъ успеха си още повече и даже да овладѣятъ Звездния хребетъ, следъ което отбраната на крепостьта би била поставена при най-неизгодни условия и дори окончателно съкрушена. Рускитѣ войници съ настървение стояли предъ силнитѣ Шуменски укрепления и чакали съ нетърпение да се срещнатъ лице съ лице съ неприятеля. Обаче храбростьта и търпението на войника губятъ своето значение при спечелване на победата, когато водачитѣ на армията не сж обладани отъ вѣра въ успеха и отъ твърда воля да се доискара работата до край; когато завистъ и взаимно недовѣрие проникнатъ между офицерския корпусъ всѣко предприятие въ такава армия е осждено на неуспехъ. Въ единъ сждбоносенъ моментъ, руската армия била принудена да се спре въ подножието на крепостнитѣ верки на Шуменъ, защото гр. Каменски 1-и умишлено не изпълнилъ заповѣдьта на главнокомандующия армията, за да не стане причина да бжде прославенъ неговия братъ и началникъ. Тая случка разрушила отъ основи плана за щурма на крепостьта и всѣла недовѣрие между началницитѣ и разочарование, относно изхода на това смѣло предприятие. Самъ гр. Каменски 2-и изгубилъ вѣра въ крайния успехъ и почналъ да се убеждава, че е невъзможно съ открита сила да се атакува Шуменската крепость (12).

Разгорещяване на боя предъ с. и. фронтъ на кр. отрада.

Къмъ обѣдъ гр. Каменски 1-и настжпилъ по-смѣло напредъ, разгънапъ своя отрядъ въ боенъ редъ и достигналъ гребена на Лагерния хребетъ. Най-лѣвия флангъ се подалъ силно напредъ и на югъ и се установилъ въ политѣ на Наблюдателната планина. Следъ преминаването на моста на р. Акъ-су-дере рускитѣ войски попаднали въ сферата на крепостния артилерийски огънь; като забелезалъ, че на това голѣмо разстояние последния не дава резултати, комендантъгъ на крепостьта изпратилъ срещу противника една конна дивизия, която съ устремъ се хвърлила върху руския авангардъ, командуванъ отъ ген. Воиновъ. Ген. Воиновъ веднага преминалъ въ контъръ атака и отхвърлилъ турската конница въ крепостьта. Когато на лѣвия флангъ боя почналъ да се разгорещява, гр.Каменски 2-и виждайки се принуденъ да подтегне армията на дѣсно, заповѣдалъ войскитѣ на гр. Каменски 1-и да приближатъ фланга си до корпуса на ген. Уваровъ. Гр. Каменски 1-и насочилъ своя отрядъ полу-надѣсно и заелъ нова позиция по дветѣ страни на Ново-Пазарския пжть, на 1200 кр. отъ бруствера на крепостния валъ; крайния лѣвъ флангъ билъ скжсенъ до долината на р. Поройна, съ което фронта на отряда се намалилъ на $2^1/_2$ км.

Боя въ центъра; опитъ на гарнизона да извърши пробивъ на руския фронтъ.

Когато гр. Каменски 1-и извършвалъ предвижване надѣсно, въ центъра на руската позиция отново започналъ бой. Въ турския лагеръ, находящъ се между ретраншаментитѣ R_1 и R_2, се събрала 7000 конна маса и се хвърлила стремително въ атака на лѣвия флангъ на авангарда на ген. Кулневъ, който продължавалъ да стои на позицията южно отъ с. Стража. Въ подкрепление на авангарда билъ изпратенъ 28-и егерски полкъ, подъ командата на полковникъ Корниловъ. Полковникъ Корниловъ предвижилъ напредъ съ бърза крачка построения въ каре полкъ и едва успѣлъ да се подравни съ авангарда и заеме удобна за отбрана позиция, когато къмъ него се насочила отъ три страни турската конница и го заобиколила. Обеспокоенъ за сждбата на тоя полкъ, гр. Каменски 2-и заповѣдалъ на ген. Уворовъ да се притече на помощь на егеритѣ; обаче, преди още да стане нужда отъ подкрепа, полковникъ Корниловъ съ чудно хладнокръвие далъ възможность на турцитѣ да се приближатъ на пушеченъ истрелъ отъ карето и открилъ такъвъ силенъ и действителенъ огънъ по атакующата конница, че последната била веднага принудена да обърне гърбъ и повърне обратно къмъ крепостната ограда. Недоволни отъ неуспеха на конната атака турцитѣ открили пушеченъ огънь по своитѣ отстжпающи ескадрони за да ги повърнатъ пакъ напредъ; обаче, това повече усилило паниката и правилното отстжпление се обърнало въ безредно бѣгство (13).

Отбитата конница се събрала въ укрепения лагеръ, кждето била преустроена и ободрена; коман-

диръ̀тъ ѝ възнамерявалъ отново да се нахвърли върху руския авангардъ, да разкжса неприятелския фронтъ и да се яви въ тилъ на рускитѣ войски, които загнѣздили се въ Скалистия хребетъ съ неимовѣрни усилия се опитвали да овладѣятъ и Звездния хребетъ. Понеже неразполагалъ съ конна артилерия, турскиятъ кавалерийски водачъ не можелъ да подготви атаката си съ артилерийски огънъ и рискувалъ да бжде пакъ отразенъ; затова той използувалъ незначителния лѣсъ, които се намиратъ на дѣсния флангъ на руския авангардъ, непосредствено въ политѣ на Звездния хребетъ. Частъ отъ турската конница се насочила скрито къмъ окрайната на лѣса, но била скоро забелезана отъ казацитѣ на ген. Кулневъ; последниятъ направилъ бързъ заездъ съ дѣсния си флангъ назадъ и застаналъ съ конната си дивизия успоредно на окрайната на лѣса. Щомъ турската конница навлезла въ противоположния край на лѣса, ген. Кулневъ насочилъ часть отъ дивизията си въ атака и следъ кратъкъ кръвополитенъ коненъ бой отхвърлилъ турцитѣ назадъ, като имъ нанесалъ значителни загуби.

Боя на Звездния хребетъ.

Въ сжщото време и на дѣсния флангъ боя наново се разгорещилъ. Ген. Левизъ, следъ като усигурилъ тила и дѣсния си флангъ съ отряда на ген. Сабанѣева, настжпилъ по северните гористи склонове на Звездния хребетъ; на лѣвия флангъ, за подготвяне атаката съ огънь била изне-

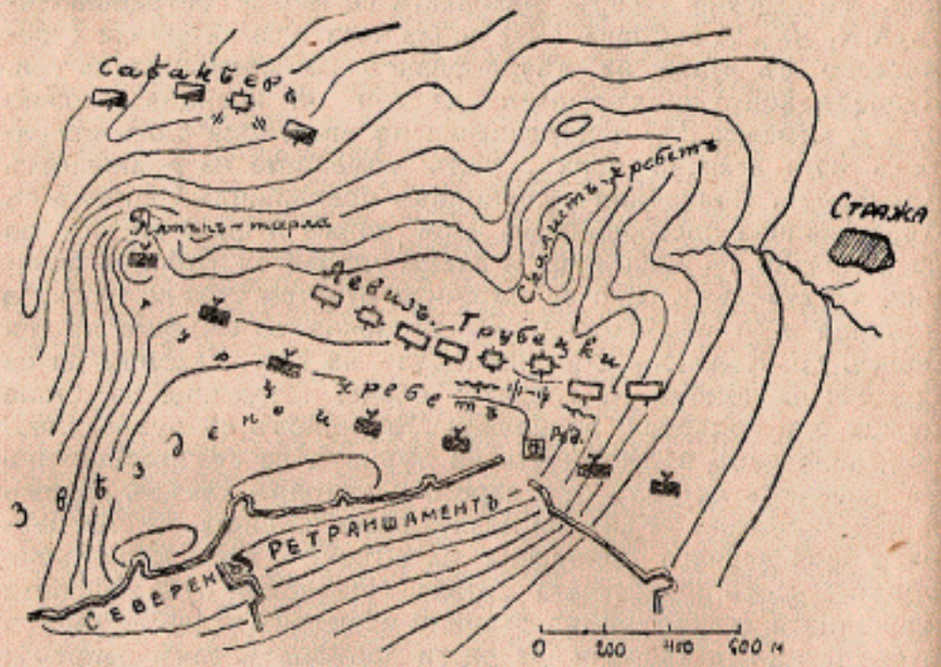

сена една батарея, подъ прикритието на два ескадрона; пехотата, подъ личното началство на Левиза, настжпила въ две карета. Благодарение на силния непрекжснатъ огънь, отъ артилерията и съдействието на отряда на кн. Трубецки,

пехотата на Левиза се изкачила на Звездния хребетъ и следъ упоритъ ржкопашенъ бой заела предния му гребенъ. Обаче турцитѣ успѣли, чрезъ упорита отбрана на всѣки шубракъ и канара, да запазятъ за себе си важния Люнетенъ върхъ и Алътънъ-тарла, които владѣятъ Дурмушкото поле и дълбоката долина Чаталъ-бунаръ-дере. Следъ тоя успехъ ген. Левизъ влезалъ въ връзка съ отряда на кн. Трубецки и взелъ общото началство на всички войски, находящи се въ планината.

Юсуфъ-паша следилъ съ най-голѣмо внимание развоя на действията въ планината. Обеспокоенъ отъ увеличаването на рускитѣ войски по предния гребенъ на хребета, той изпратилъ силни подкрепления, състоящи се отъ отборни яничарски войски, съ заповѣдь да контъръ-атакуватъ руситѣ и ги отхвърлятъ отъ планината. Везиртъ увещалъ яничаритѣ да презратъ временнитѣ и фалшиви блага на земния животъ, да се хвърлятъ на явна смъртъ, защото най-щастливи сж ония правовѣрни, които умиратъ съ оржжие въ ржка за славата на пророка; на ония, които останѣли живи, обещалъ да имъ се присвои почетния титулъ „най-храбри“, ако успеятъ да сбиятъ неприятеля отъ планината. Съ необикновенна храбрость яничаритѣ се нахвърлили напредъ и съ страшна ярость се доближили до каретата на рускитѣ войски, носейки голѣми загуби отъ огъня на разсипанитѣ въ редки вериги руски стрелци, които крачка по крачка отстжпвали подъ прикритието на храсталацитѣ и групитѣ дървета. Обаче многократнитѣ атаки на яничаритѣ били отбити отъ точния огънь на егеритѣ и дружнитѣ чести залпове на каретата. Отъ своя страна, руситѣ преследвали ожесточено отстжпающитѣ турски войски съ артилерийски и пушеченъ огънь, и като си проправяли съ мжка пжть презъ бодливитѣ храсталаци, явявали се предъ самитѣ турски укрепления, безъ обаче да се решатъ да ги атакуватъ; посрещани съ адски артилерийски и пушеченъ огънь, на свой редъ тѣ се повръщали назадъ по старитѣ си мѣста.

Великиятъ везиръ, следъ като се опиталъ безуспешно да пробие руския фронтъ при с. Стража за да се яви въ тилъ и въ флангъ на войскитѣ на Левиза, искалъ съ цената на всички жертви да изтласка руситѣ отъ планината; той решилъ да обходи дѣсния руски флангъ презъ с. Дурмушъ и, като атакува отряда на ген. Сабанѣева въ долината на р. Мадарска, да се яви на Разградския пжть и по тоя начинъ, заставайки въ тила на ген. Левиза, да го принуди да се отегли отъ хребета. За тая цель въ с. Дурмушъ почналъ да се съсредоточава силенъ обходенъ отрядъ (15). Обаче, гр. Каменски 2-и своевременно осведоменъ за събирането на значителни сили срещу ген. Сабанѣева, макаръ и разбралъ че Шуменъ не може да се вземе съ щурмъ, искалъ на всѣка цена да удържи владението на

Скалистия хребетъ, съ падането на който се застрашавалъ руския центъръ, а освенъ това и отъ желание да не даде на противника да мисли, че е побѣдитель и господарь на бойното поле, насочилъ къмъ дѣсния флангъ голѣми подкрепления. Отъ корпуса на Есена билъ отдѣленъ Староингерманландския мушкетерски полкъ и насоченъ въ междината между отрядитѣ на Левиза и кн. Трубецки; ген. Левизъ билъ усиленъ съ четири пехотни баталиона, които се разположили вдѣсно. На Звездния хребетъ били съсредоточени значителни сили и могло да се разчита, че тѣ ще отбиятъ успешно турскитѣ атаки. На смѫкване разположението на отряда на Левиза било следното:

На дѣсния флангъ се намирали единъ баталионъ отъ Кримския и два отъ Курския полкове; главната съпротивителна позиция се заемала отъ пехотата на Левиза, Староингерманландския и Шлисембургския полкове, единъ егерски и единъ баталионъ отъ Нейшлотския полкъ. Предъ срѣдата на позицията била изнесена една полска батарея, фланговетѣ на които се охранявали отъ стрелкови вериги.

За противодействие на турския обходъ къмъ с. Дурмушъ билъ насоченъ корпуса на ген. Раевски, мѣстото на който се заело отъ корпуса на Есена. Следъ двучасовъ маршъ по долината на р., Мадарска ген. Раевски достигналъ северния край на Дурмушкото поле на време; отряда на ген. Сабанѣевъ съ последни сили отбивалъ нападенията на обходнитѣ турски войски, смъкнали се въ политѣ на планината. Корпуса заелъ позиция при устието на р. Темна въ р. Мадарска. Появяването на тия пресни войски съ артилерия и конница решило участьта на обходното движение; обходнитѣ турски колони бързо отстѫпили къмъ хребета и като заели отново старитѣ си мѣста, приготвили се за отбрана; руситѣ се задоволили само съ изпращане на казашки разезди за следене поведението на противника презъ нощьта.

Едновременно съ обхода на дѣсния флангъ, по фронта на руската позиция била произведена ожесточена атака, предварително подготвена отъ продължителна артилерийска стрелба. Съ контръ-атака руситѣ отразили турскитѣ войски и се доближили до укрепленията; чакъ до настѫпване на нощьта двете страни продължили да се обстрелватъ отъ окопитѣ си съ пушеченъ и артилерийски огънь, до като най-после тъмнината не турила край на ожесточения бой на 11 юний. Руситѣ и турцитѣ останали по мѣстата си, на 100 — 200 крачки едни отъ други; войскитѣ се охранявали съ силни аванпостни вериги, които отъ своя страна изпратили напредъ голѣмо число секретни постове. Презъ цѣлата нощь срещу 12 юний, както на Звездния хребетъ, така и въ равнината, и двете страни се оградили съ всички мѣрки срещу изненада отъ нощно нападение и се отдали на пълна почивка въ очакване на утрешния день.

Турскитѣ контръ-атаки на 12 юний.

Положението на щурмующитѣ войски на 12 юний.

Несполучливия щурмъ на 11 юний ясно показвалъ на руския главнокомандующъ, че Шуменската крепостъ не може да се вземе съ открита сила; за овладяването ѝ се налагало да бѫде обложена и обсадена. Презъ цѣлия день на щурма гр. Каменски 2-и разузнавалъ мѣсностьта, на която ималъ само една невѣрна карта и лъжливи сведения, като се мѫчилъ да узнае силитѣ и бѫдащитѣ намерения на многочисления гарнизонъ. Обаче той не взелъ никакво твърдо решение за действията на другия день. Вечерьта, следъ прекратяване на дневния бой, донасяйки на Императора за произшествията презъ тоя день, той писалъ: „Положеніе непріятельскихъ ретраншаментовъ весьма сильно, и большое число оныхъ препятствуетъ еще мнѣ рѣшиться: какимъ образомъ продолжать операцію?“(16). Все пакъ било ясно, че да се продължи щурма и на следния день е невъзможно и рисковано за цѣлата армия. Не оставало нищо друго, освенъ да се отстѫпи назадъ отъ крепостнитѣ верки и да се вематъ мѣрки за облагане на крепостьта. Обаче, ржководенъ отъ съображението, че честьта на руското оржжие ще бѫде накърнена, ако рускитѣ войски напустнатъ позициитѣ си, на които се сражавали презъ време на щурма и за да не даде право на крепостния гарнизонъ да се счита победитель, гр. Каменски 2-и решилъ и на 12 юний да остави армията на заета вече позиция, като се вематъ мѣрки за отразяване на турскитѣ нападения, ако такива бѫдатъ предприети. Впрочемъ, руския главнокомандующъ предполагалъ че турцитѣ нѣма да предприематъ нищо активно.

Боя на 12 юний сутриньта.

На 12 юний сутриньта, осъмнали близо една до друга, двете страни отново почнали неприятелскитѣ действия. Още въ 7 часа сутриньта яничаритѣ излезли отъ Северния ретраншаментъ и укреплението Илдъзъ-табия, и като използували многобройнитѣ храсталаци за скрито настѫпление, хвърлили се въ атака на отрядитѣ на ген. Левиза и кн. Трубецки. Тая атака била отбита; обаче цѣли 5 часа яничаритѣ продължили да произвеждатъ непрекѫснато едно следъ друго енергични нападения, които руситѣ едва успевали да отбиватъ, до като най-после къмъ обѣдъ, крайно изтощенитѣ яничарски войски не отстѫпили въ укрепленията си. Твърде озадаченъ отъ усилването на боя въ планината, гр. Каменски 2-и за да привлече вниманието на турцитѣ въ равнината, заповѣдалъ гр. Каменски 1-и да произведе съ корпуса си демонстративно движение къмъ крепостьта, като даде видъ че ще извърши щурмъ на крепостната ограда. Корпуситѣ на гр. Каменски 1-и и на ген. Марковъ тръгнали въ боенъ редъ напредъ и като достигнали на 1000 кр. се спрѣли, понеже навлѣзли въ сферата на действителния огънь на крепостната артилерия; за противодействие на огъня на отбраната била извадена на

позиция полската артилерия, но следъ безрезултатното ѝ действие по крепостнитѣ верки, двата руски корпуси били принудени отново да се отеглятъ на предишната си позиция.

Вилазкитѣ на гарнизона срещу пладне.

Къмъ 4 часа следъ пладне, съ намерение да прогони отъ Лагерния хребетъ разположенитѣ на него руски войски, великия везиръ насочилъ по долината на р. Поройна една конна дивизия отъ 5000 чел. Тази вилазка била своевременно забелезана; на лѣвия си флангъ руситѣ веднага изпратили една полска батарея, която заедно съ нѣколко орждия отъ най-лѣвофлангового каре открила огънь по атакуващата конница. Въ момента, когато турцитѣ били готови да се хвърлятъ и изсекатъ прислугата на орждията, ген. Воиновъ съ нѣколко ескадрона ги контъръ-атакувалъ и повърналъ назадъ.

Въ 6 часа турцитѣ отново почнали енергични действия на Звездния хребетъ. Като открили силенъ огънь по войсктѣ на ген. Левизъ, тѣ насочили удара си срещу отряда на кн. Трубецки, съ сбиването на който удържането на хребета отъ руска страна било невъзможно. Атаката траела до 9 часа вечерьта: всички предни вериги били сбити отъ остървенитѣ яничари; на нѣколко пѫти руситѣ контъръ-атакували и принуждавали яничаритѣ да отстѫпватъ въ дълбочината на хрястацитѣ, обаче тамъ последнитѣ се организирвали и още по-енергично повеждали нова атака. Въ последната атака, нахи върлили се яростно съ сабли и кинжали, яничаритѣ дошли на 20 кр. отъ рускитѣ карета и разположенитѣ между тѣхъ батареи; съ картечни и пушечни залпове руската артилерия и пехота отразили тая страшна атака.

Съ падането на нощьта щурма на крепостьта билъ пръ кратенъ; благодарение отличното умѣние на турския войникъ да използва добре мѣстностьта и упорито да се отбранява, щурма билъ кърваво отбитъ. Въ тия два дни руситѣ загубили 749 человѣка убити и ранени, между които и ген. майоръ Папандопуло, убитъ при атаката на Звездеия хребетъ; гарнизона на крепостьта далъ около 2000 чел. убити и ранени. Голѣмитѣ турски загуби се обясняватъ изключително съ липсата на полска и конна артилерия, следствие на което всички действия вънъ отъ сферата на действие на крепостната артилерия били предприемани безъ каквато и да е артилерия.

ГЛАВА III.

Блокада на Шуменската крепость.

(13 юний — 2 юлий).

Мѣрки за пълно облагане на крепостьта.

Отстѫпване на рускитѣ войски на блокадна позиция.

На 14 юний, донасяйки подробно на Императора за щурма на Шуменъ, гр. Каменски 2-и писалъ: „Имѣвъ время въ сій два дня осмотрѣть всю крѣпость и позицій укрѣпленаго въ горахъ и скалахъ многочисленаго неприятеля, я нашелъ что форсировать его на сей позицій невъзможно, и для того рѣшилъся употрѣбить другія срѣдства къ утѣсненію его". Още на 12 юний, видѣлъ безполезнитѣ усилия на войскитѣ да удържатъ енергичнитѣ и безспирни атаки на крепостния гарнизонъ, гр. Каменски 2-й решилъ да се откаже отъ първото си намерение — да овладѣе Шуменъ съ открита сила; смѣтайки да се отегли отъ заетата на Звездния хребетъ позиция, той мислилъ да удължи лѣвия си флангъ още на югъ, за да пресече съобщенията на крепостьта съ вънкашния свѣтъ и като я блокира напълно, да принуди крепостния гарнизонъ да капитулира отъ гладъ.

На разсъмване на 13 юний рускитѣ войски напустнали скрито позициитѣ си на Звездния хребетъ и Скалистата планина и се отеглили назадъ, за заемане нови позиции. Корпуса на ген. Левизъ заелъ позиция по Разградския пѫть, на 7 км. отъ Шуменъ; на сѫщото разстояние по Силистренския пѫть билъ изпратенъ наново сформирования отрядъ на ген. Майтефелъ. Главнитѣ сили на армията извършили общо предвижване на лѣво, при което дѣсния флангъ се опрѣлъ на Силистренския пѫть, а крайния лѣвъ флангъ — на Цариградския пѫть. Лѣвия флангъ, състоящъ се отъ корпуситѣ на гр. Каменски 1-и и ген. Марковъ, заемалъ фронтъ повече отъ 4 км.; на открития флангъ се намиралъ ген. Воиновъ съ една конна дивизия. Позицията на главнитѣ сили минавала по гребена на Лагерния хребетъ и отстояла на 2 км. отъ крепостната ограда; Ново-пазарския пѫть я раздѣлялъ на две равни части; тя се заемала отъ корпуса на ген. Уваровъ; въ втора линия били корпуситѣ на Раевски и Есена. Авангарда, командуванъ отъ ген. Кулневъ, съставлявалъ дѣсния флангъ на руското разположение.

Съ това разположение на армията си гр. Каменски 2-и прегradилъ пѫтищата, които водили въ Шуменъ отъ северъ, истокъ и юго-истокъ; съобщенията на крепостьта съ областитѣ, находящи се на истокъ и северъ, били напълно прекѫснати. Отъ по-голѣмо значение за крепостния гарнизонъ било от-

рѣзването му отъ Срѣдно-Камчийската низина, отъ кждето той главно се продоволствувалъ съ хранителни припаси и фуражъ. Това повлѣкло и къмъ скжсване на съобщенията съ Цариградъ, пжтя за който се наблюдавалъ отъ отряда на ген. Воиновъ. На 15 юний, по тоя пжть казашкитѣ постове заловили единъ куриеръ, изпратенъ отъ Цариградъ за Шуменъ съ писма за рейсъ-ефенди и подаръци отъ султана. За да докаже на гарнизона, че всички пжтища сж пресечени и положението на крепостьта е безисходно, гр. Каменски 2-и препратилъ писмото за рейсъ-ефенди въ Шуменъ. Последниятъ, възползуванъ отъ тоя случай, направилъ писмено предложение за примирие, което категорично било отхвърлено отъ страна на руситѣ. За да се увеличи тягостното впечатление на гарнизона, гр. Каменски 1-и трѣбвало да усили бдителностьта си върху Цариградския пжть и да се приближи още 500 — 600 кр. до крепостната ограда. Ген. Засъ, който обсаждалъ Русчукъ, получилъ заповѣдь да изпрати веднага 10 обсадни орждия подъ Шуменъ, всѣко съ по 200 комплекта снаряди.

Мѣрки за пълно обложение на крепостьта.

Обложението на крепостьта не било пълно; отъ югъ, презъ Кочовския проходъ и отъ западъ, презъ с. Дурмушъ и Срѣдне, крепостния гарнизонъ можелъ да се съобщава съ югозападнитѣ области: Вранското равнище и Герловската котловина. Затова, още на 14 юний, за пълно обложение на Шуменъ били взети следнитѣ мѣрки:

1. Отряда на ген. Левизъ билъ насоченъ на западъ, по пжтя за Търново, съ задача да заеме Е. Джумая и да прекжсне подвоза въ крепостьта отъ тая страна.

2. На мѣстото на Левиза билъ оставенъ ген. Сабанѣевъ съ нѣколко баталиона пехота и значително число конница.

3. Отряда на ген. Майнтефелъ билъ смѣненъ отъ новосформирования отрядъ на принцъ Карлъ Меклембургски, състоящъ се отъ тритѣ рода войски.

За обезпечаване съобщенията съ войскитѣ подъ Русчукъ и Силистра:

1. Единъ баталионъ отъ Шлисембургския полкъ се разположилъ на срѣдата на пжтя Шуменъ — Силистра, съ назначение да го пази отъ малкитѣ въоржжени групи, съставени отъ мѣстни жители съ цель да се ограбватъ транспортитѣ.

2. Единъ баталионъ отъ отряда на ген. Сабанѣевъ усилилъ гарнизона на Разградъ.

Положението на гарнизона въ началото на блокадата.

Положението на турцитѣ въ Шуменъ отъ день на день ставало все по-тягостно. На 13 юний, когато преднитѣ турски постове донесли на великия везиръ за отеглянето на рускитѣ войски, последниятъ убеденъ че това е хитрость отъ страна на неприятеля, не само не преследвалъ, но почналъ още по-щателно да се укрепява (17). Самъ гр. Каменски 2-и по тоя случай писалъ: „Везиръ по уши зарился въ укрѣпленій и было-бы болѣе чѣмъ не благоразумно атаковать его". Действително, следъ блѣстящото отбиване на щурма крепостния гарнизонъ придобилъ твърда вѣра въ себе си и въ силата на своитѣ укрепления, обаче високия духъ бързо почналъ да пада, когато всички пжтища за съобщение съ околностьта били пресечени и всѣкакъвъ подвозъ на припаси станалъ невъзможенъ. Продоволственитѣ запаси на крепостьта били на привършване, а фуража отдавна изразходванъ. Комендантътъ наредилъ да се реквизиратъ всички продоволствени запаси въ града и като се предадатъ на крепостното интенданство, последното да вземе мѣрки за най-икономичното имъ разходване за армията и населението. Следъ заемането на Е.-Джумая отъ противника единственъ изходенъ пжть за съобщение съ Срѣдно-Камчийската низина билъ пжтя презъ Кочовския проходъ. По него, до колкото обстоятелствата позволявали, постоянно се превозвали на камили или товарни коне хранителни припаси, благодарение на което отначало гарнизона не чувствувалъ силно недостатъкъ отъ продоволствие; обаче, тия припаси скоро се изчерпили, поради тѣхната ограниченость отъ една страна, и многочисленостьта на гарнизона отъ друга. Всѣки день турцитѣ излизали отъ крепостьта и съ бой добивали фуражъ за храна на конетѣ (18). На 21 юний турски отрядъ отъ 2000 человѣка конници излѣзалъ отъ крепостьта по Цариградския пжть за фуражировка. Южно отъ с. Ченгелъ, въ момента, когато фуражиритѣ били най-много заняти, ген. Воиновъ съ нѣколко ескадрона се насочилъ къмъ тѣхъ и като имъ пресекалъ пжтя за отстжпление въ крепостьта, нападналъ ги въ флангъ и тилъ. Изненадани, турцитѣ се съпротивлявали кратко и се разбѣгали, като дали 200 человѣка убити и ранени и 100 пленници.

Завършване обложението на крепостьта — 23 юний.

Следъ тоя бой, придавайки най-голѣмо значение на Цариградския пжть, гр. Каменски 2-и заповѣдалъ да се формира особенъ отрядъ подъ началството на ген. Воиновъ, който да заеме позиция при с. Марашъ и изпраща разезди по течението на р. Камчия.

На 23 юний крепостния гарнизонъ произвелъ силна вилазка на дѣсния руски флангъ, срещу позицията на ген. Кулневъ. Следъ 4 часовъ бой съ турската конница ген. Кулневъ отбилъ тая вилазка безъ голѣми загуби за руситѣ. Сжщия день пристигналъ отъ Силистра отряда на ген. Ланжеронъ. Ланжеронъ смѣнилъ отряда на принцъ Меклембургски на Силистренския пжть, а последниятъ като изпратилъ конницата си въ Джумая, съ пехотата се присъединилъ къмъ главнитѣ сили. Генералъ Левизъ билъ усиленъ съ единъ егерски полкъ и два хусарски ескадрона и отправенъ съ по-голѣмата часть отъ своя отрядъ къмъ Преславъ, кждето билъ поставенъ постъ; главнитѣ сили на Левиза се разположили на позиция на дѣсния брѣгъ на р.

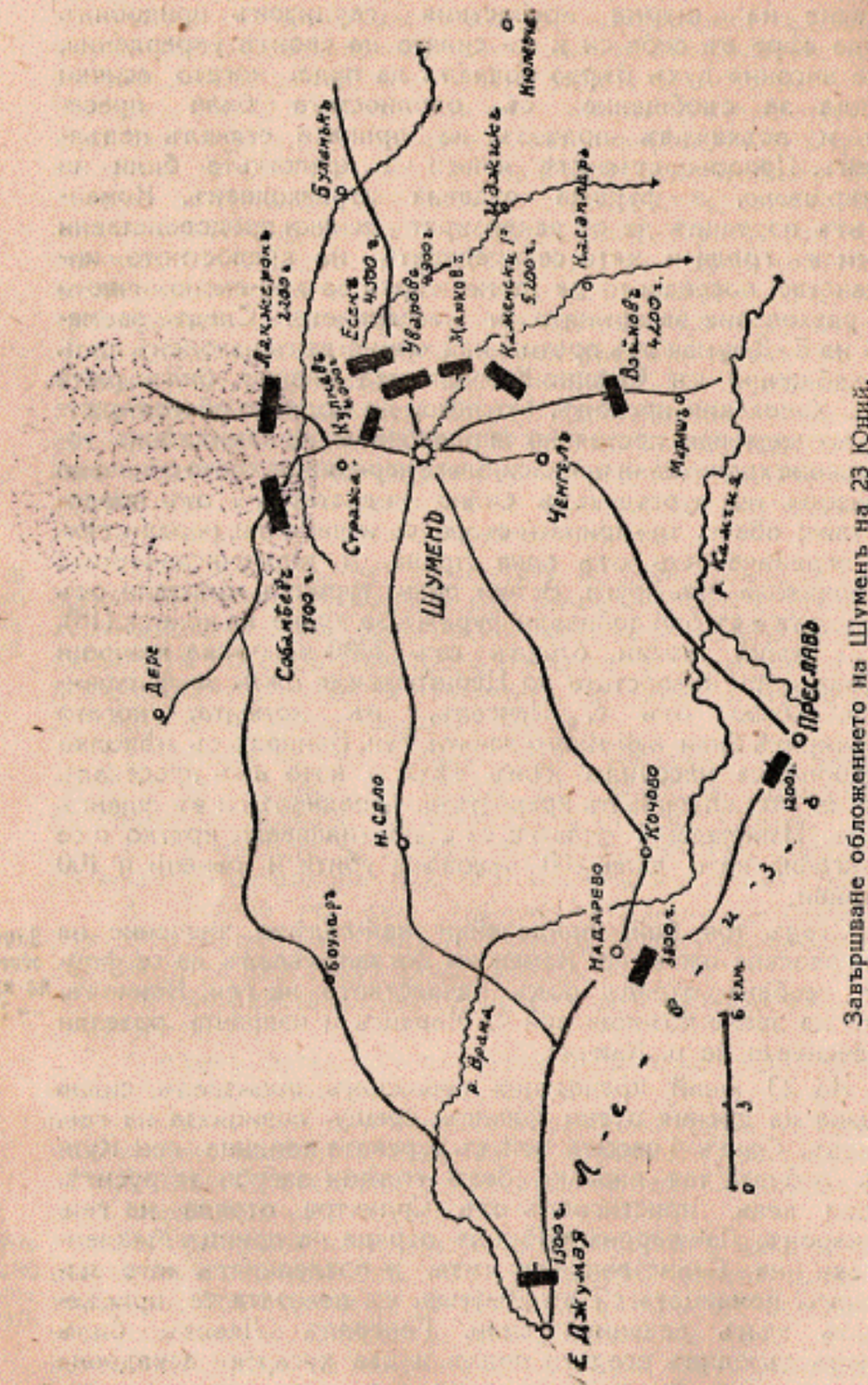

Завършване обложението на Шуменъ на 23 Юний.

Врана, при с. Надарево. Отъ тукъ руситѣ могли да наблюдаватъ най-ефикасно цѣлата долина на р. Врана, а като влѣзли въ връзка съ отряда на ген. Воинова, прекжснали и последния пжть за съобщение на крепостьта съ околната мѣстность.

По тоя начинъ на 23 юний Шуменъ билъ напълно блокиранъ и лишенъ отъ всѣкаква подкрепа отъ страна на Цариградъ. Въ продължение на 10 дни руската блокадна армия обкржжила отъ всички страни крепостьта; линията на обложението се удължила до 80 км. Комендантътъ на крепостьта не взелъ никакви мѣрки за прокжсване на блокадната линия, на което ималъ пълна възможность поради крайното разсѣйване на рускитѣ сили. Турцитѣ спокойно гледали на рускитѣ действия, целящи пълно обкржжение на гарнизона, защото все пакъ тѣ успевали да се сношаватъ съ Цариградъ чрезъ преданни мѣстни жители и шпиони (19).

Боя на 26 юний за овладѣване на бомбардирната батарея.

По свидетелството на много отъ съвременницитѣ отстжплението отъ Шуменъ било неоснователно. Князъ Щербатовъ, който въ тая война командувалъ Костромския полкъ, въ своитѣ записки пише: „можно было съ нѣкоторымъ още усиліемъ овладѣть Шумлой. Но главнокомандующій гр. Каменскій не воспользовался удобнымъ случаемъ и, пропустивъ оный, было уже поздно". Гр. Каменски 2-и знаялъ добре неудоволствието на Императора отъ неуспеха на щурма на 11 юний и затова, имайки предъ видъ че ген. Засъ безъ достатъчно артилерия и пехота не може да действува решително противъ Русчукъ, решилъ да преведе 10 обсадни орждия отъ отряда му и усили съ тѣхъ артилерията на блокадната армия, за да се пристжпи веднага къмъ активни действия срещу Шуменъ. Гр. Каменски 2-и смѣталъ да сломи духа на крепостния гарнизонъ и намали способностьта му за отбрана чрезъ продължителна артилерийска бомбардировка отъ тежки орждия; той се надѣвалъ че градското население, ужасено отъ гледката на разрушения и пожари, ще се разбунтува и ще принуди крепостния гарнизонъ да дигне бѣлъ флагъ. Освенъ батареитѣ предъ дѣсния флангъ на руската армия, които били въоржжени само съ полска артилерия, било заповѣдано да се насипе силна бомбардирна батарея отъ 8 обсадни орждия на 800 кр. предъ крепостната ограда, по височинитѣ на дѣсния брѣгъ на р. Поройна. За прикритие на траншейната работа билъ назначенъ корпуса на ген. Уваровъ, понеже се очаквало силна съпротива отъ страна на турцитѣ; постройката на батареята била възложена на ген. Бахметевъ, който получилъ заповѣдъ да я насипе до разсъмване.

Възжеждане на бомбардирната батарея.

Презъ нощьта, срещу 26 юний, ген. Уваровъ заелъ съ корпуса си позиция близо задъ издигащата се батарея, като изпратилъ Сибирския гренадерски полкъ вдѣсно отъ бата-

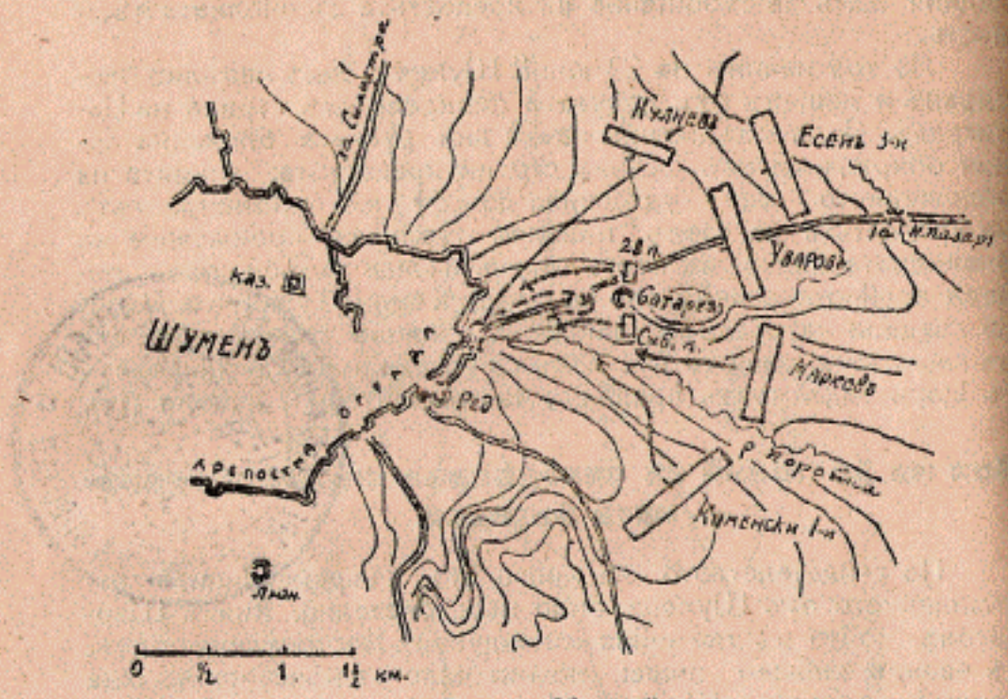

Боя на 26 юний.

реята, а 28 егерски влѣво. Щомъ турцитѣ забелезали траншейната работа открили незабавно огънь отъ крепостната артилерия, който продължилъ цѣла нощь, безъ обаче да нанесе голѣми загуби на работницитѣ и прикритието. При все това, на разсъмване батареята още не била свършена, понеже срещнатия каменисть грунтъ препятствувалъ силно на работата; особено челния фасъ на батареята билъ съвършено слабо насипанъ. Затова, гр. Каменски 2-и заповѣдалъ на ген. Уваровъ да остави само 150 человѣка за прикритие на батареята и да излезе вънъ отъ сферата на артилерийския огънь, а съ настжпване на нощьта да изпрати работници за сриване на батареята, като близо до нея, на по-удобно мѣсто да се насипе нова.

Вилазкитѣ на гарнизона на 26 юний.

Въ 3 часа следъ пладне, нежелаейки да допусне противника да се утвърди толкова близо до крепостната ограда, комендантътъ на крепостьта решилъ да овладѣе бомбардирната батарея. Подъ прикритието на силенъ огънь отъ всички орждия на източния фронтъ на крепостната ограда, отъ Шуменъ излѣзалъ вилазоченъ отрядъ отъ 6000 чел. пехота и конница. Ободрени отъ силната канонада на крепостната артилерия, турцитѣ се насочили смѣло и хвърлили въ атака на прикритието на батареята. Тогава цѣлия корпусъ на ген. Уваровъ се предвижилъ напредъ и

цѣли 4 часа водилъ отчаянъ бой съ вилазочнитѣ войски, които нѣколко пжти отивали въ щурмъ на батареята, но всѣки пжть бивали отбивани съ тежки загуби. Едва на смръкване турцитѣ отстжпили до крепостната ограда и прекратили артилерийската стрелба. Настжпвала нощьта и боя можелъ да се счита свършенъ, понеже вилазочнитѣ войски се прибрали въ Шуменъ. Обаче, виждайки че атаката на бомбардирната батарея съ открита сила ще струва много жертви, Юсуфъ-паша употрѣбилъ хитрость; като далъ видъ че войскитѣ се прибиратъ въ крепостьта за нощенъ отдихъ, ползувайки се отъ настжпилата тъмнина, той събралъ голѣмо число пехота подъ крепостната ограда и неочаквано я насочилъ въ атака на бомбардираната батарея. Корпуса на ген. Уваровъ посрещналъ турцитѣ съ твърдо съпротивление; боя се разразилъ въ генерално сражение. Гр. Каменски 2-и билъ принуденъ да изпрати и корпуса на ген. Марковъ напредъ за съдействие при отбиване на вилазката, насочена по фронта на батареята и по долината на р. Поройна. Ген. Марковъ изпратилъ влѣво отъ батареята, за обхватъ на дѣсния турски флангъ, два пехотни полка; отъ корпуса на гр. Каменски 1-и, за действие срещу турската колона която настжпвала въ долината на р. Поройна, билъ насоченъ отрядъ отъ единъ пехотенъ и три конни полка съ 5 орждия; артилерията на тоя отрядъ, като заела позиция на лѣвия брѣгъ на долината, открила убийственъ огънь по настжпающитѣ войски. Благодарение задружнитѣ усилия на рускитѣ войски вилазката била отбита; вилазочнитѣ войски отстжпили въ крепостния ровъ и близкитѣ до него окопи, но не изгубили още надежда за успехъ; тѣ продължавали да стоятъ на бойното поле съ стоическа твърдость, въпреки голѣмитѣ жертви които дали отъ действието на руската артилерия, реорганизирали се и се приготовлявали за нощно нападение.

Нощната атака на ген. Уваровъ.

За да предупреди случайноститѣ отъ нощна атака ген. Уваровъ решилъ да атакува и прогони турската пехота отъ окопитѣ предъ рова на крепостната ограда, като смѣталъ да се възползува отъ обстоятелството, че турската конница била далечъ отъ пехотата си и не могла своевременно да ѝ помогне. За атака на турската пехота били изпратени най-близкитѣ до крепостния ровъ войски: 28 егерски полкъ и Александрийскитѣ хусари; но и всички съседни части тръгнали напредъ за подръжка. Егеритѣ следъ една смѣла и кръвопролитна атака завладѣли окопитѣ, а хусаритѣ преследвали ожесточено обърнатата въ бѣгство турска пехота до самата крепостна ограда, при което отбили три турски знамена. Хусаритѣ и егеритѣ били толкова озвѣрени, че „на неприятеля не указвали никаква пощада. Всичко, което попадало подъ оржжието имъ било унищожено; даже и тия, които искали да се сдадатъ, било невъзможно да се защитятъ" — донасялъ ген. Уваровъ,

Следъ това боя се прекратилъ и руситѣ се отеглили назадъ къмъ позицията си, като оставили работници за сриване на бомбардирната батарея. Презъ този день руситѣ изгубили 276 убити и ранени, а турцитѣ, споредъ показанията на пленници, само 2000 человѣка убити. Нощьта на 26 срещу 27 юни била прекарана отъ руситѣ много неспокойно, въ работа по сриване на батареята и подъ силенъ проливенъ дъждъ, който измокрилъ хората до кости.

Снемане блокадата на Шуменската крепость.

Положението на гарнизона къмъ края на юний.

Боя на 26 юний за бомбардирната батарея произвелъ тежко и неблагоприятно впечатление на Шуменския гарнизонъ. Действително и противника напусналъ бомбардирната батарея, обаче на лѣвия си флангъ, по дѣсния брѣгъ на р. Поройна, руситѣ устроили две нови бомбардирни батареи, всѣка отъ по петь обсадни орждия. Крепостьта не страдала отъ тѣхния огънь, но все пакъ моралния ефектъ отъ тѣхната стрелба билъ тягостенъ; комендантътъ на крепостьта не се решилъ да се атакуватъ тия батареи, имайки предъ видъ тежкитѣ загуби въ вилазката на 26 юний. Пакъ сами и руситѣ не очаквали голѣми резултати отъ бомбардировката; всичката надежда се възлагала главно на блокадата. Графъ Каменски 2-и писалъ на военния министръ: „J'ai fait appoiter un peu d'artillerie de siege, mais je compte plus sur le manque de vivre shez les Turcs, que sur toute autre chose" (20). Повече отъ половинъ месецъ крепостьта била обложена; великия везиръ почналъ сериозно да се безпокои отъ трудностьта на положението си. Продоволствието на гарнизона било до най-голѣма степень затруднено; храна оставало само за нѣколко дни, а фуража билъ отдавна свършенъ. Още нѣколко дни и крепостьта трѣбвало или да капитулира, или гарнизонътъ й, изправенъ предъ гладната смъртъ, да си пробие пжть съ силата на орджието презъ блокадната линия и да отстжпи къмъ Герлово. Поставенъ предъ тая тежка дилема, комендантътъ на крепостьта още на 26 юний, веднага следъ свършване боя при бомбардирната батарея, изпратилъ въ лагера на руската армия пратеникъ съ предложение за примирие, което графъ Каменски категорично отхвърлилъ, като настоявалъ да се преговаря направо по условията за сключване на миръ. Като желаялъ да спечели време, на 27 юний везиръ изпратилъ друго писмо, въ което казвалъ че правилата на Портата не позволявали да се водятъ преговори за миръ, безъ да се прекратятъ военнитѣ действия; освенъ това, той молилъ да се даде време за изискване пълномощия отъ султана за сключване на миръ. Най-после, между везиря и гр. Каменски се дошло до споразумение по тоя въпросъ; гр. Каменски 2-и се съгласилъ да приеме въ лагера си пълномощници, само

ако тѣ сж снабдени съ пълномощия отъ султана; презъ време на преговоритѣ рускитѣ войски нѣма да действуватъ настжпателно срещу Шуменъ; обаче, ако почнатитѣ преговори не обещаватъ да бждатъ успешни, турскитѣ пълномощници ще бждатъ върнати въ Шуменъ и немедлено рускитѣ войски ще започнатъ действия срещу крепостьта. Гр. Каменски 2-и смѣталъ, че докато се изискатъ пълномощия отъ султана за водене преговори, положението на крепостния гарнизонъ, и безъ това не твърде добро, ще стане по-критическо и везиря по неволя ще бжде принуденъ да се съгласи на такъвъ миръ, какъвто му се продиктува или пъкъ, ако упорствува, гладната смъртъ ще принуди крепостния гарнизонъ на сдача.

Отъ своя страна, Юсуфъ-пашаималъ намерение да спечели време и дочака помощьта, обещана отъ Дивана. Султанътъ, съветванъ отъ Високия Диванъ, най-строго заповѣдалъ на великия везиръ да отбранява Шуменската крепость до крайность, като се старае по всички възможни начини да спечели време и дочака голѣмитѣ подкрепления отъ войски и продоволствени припаси. Диванътъ проявявалъ крайна енергия и не жалилъ държавнитѣ средства за отбрана на империята и възпламеняване на народа за борба съ страшния неприятель. Рускитѣ предложения за миръ били гръмогласно четени въ джамиитѣ; преувеличавайки ги, диванътъ ималъ за цель да ожесточи мусюлманитѣ и да ги убеди, че достоинството на империята е унижено. Султанътъ тържествено повдигналъ знамето на пророка и като обявилъ свещена война на неприятеля, подканилъ всички правовѣрни да се явятъ въ армията и да изгонятъ невѣрнитѣ отъ предѣлитѣ на държавата или пъкъ да паднатъ честно на бойното поле съ орджие въ ржка. Била издадена и заповѣдь за събиране на нови извънредни данъци; въ обръщение пуснали монета съ непълноценна стойность; на областнитѣ паши било заповѣдано да рекрутиратъ двойно повече войски. Турскиятъ народъ призналъ войната за народна, посрещналъ безъ ропотъ новитѣ тежести и лишения, които тя му носѣла и съ радость се притекалъ за спасение на вѣрата и отечеството (21).

Дислокация на блокадната армия подъ Шуменъ.

Въ началото на месецъ юлий блокадната армия се състояла отъ 40,000 человѣка, които били разхвърлени на линия дълга 80 км. и разпредѣлени на 6 — 7 отряда. Въ подробность разположението й било следното:

1.	Авангарденъ отрядъ на ген. Кулневъ . . .	3975 чел.
2.	Корпуса на ген. Уваровъ	5425 „
3.	„ „ „ „ Есенъ 3-и	4552 „
4.	„ „ „ „ Марковъ	4902 „
	Всичко	18854 чел.

Отдѣлни отряди:

1. Корпуса на ген. Каменски 1-и	5171	чел.
2. Отряда на ген. Воиновъ въ с. Марашъ на Цариградския пѫть	4169	чел.
3. Отряда на ген. Ланжеронъ — на Силистренския пѫть	2224	чел.
4. Отряда на Сабанѣевъ на Разград. пѫть .	1676	„
5. Отряда на ген. Левизъ — въ с. Надарево	3802	„
6. Отряда на принцъ Меклембургски . . .	1536	„
7. Отряда на ген. Новакъ	1209	„
Всичко	19787	чел.

Действителната сила на армията била много по-малка, като се има предъ видъ, че за охранение тила отъ нападенията на мѣстнитѣ въоржжени жители постоянно били отдѣляни значителни команди и силни разезди. Блокирующитѣ отряди били раздѣлени отъ дълбоки оврази и долини, покрити съ гжсти и бодливи храсталаци, което силно препятствувало непосредственото общение между тѣхъ; руситѣ познавали много слабо мѣстностьта и действували, както още съ идването си подъ Шуменъ писалъ гр. Каменски 2-и въ своя дневникъ: „такъ сказать ощупью", когато турцитѣ познавали всѣка долина и пѫтека и свободно се промъквали презъ блокадната линия. Особено много скритни и неразузнати отъ руситѣ пѫтеки имало по южнитѣ склонове на Цитаделното плато, които водѣли въ долинитѣ на р. Врана и р. Камчия. Презъ тѣхъ постояно, въпреки най-зоркото наблюдение на рускитѣ постове, турскитѣ фуражири се промъквали на югъ за фуражировка. За да осуети по-нататъшното преминаване на турцитѣ въ долината на р. Камчия, гр. Каменски 2-и заповѣдалъ на ген. Левиза да премѣсти своя отрядъ на югъ отъ с. Надарево и прегради пѫтя за Ямболъ, като влѣзе въ връзка чрезъ разезди съ ген. Воиновъ. Едва отряда на ген. Левизъ пристигналъ на новото си мѣстоназначение, когато близо до разположението му билъ открить турски фуражировъченъ отрядъ на численость до 1000 человѣка. Ген. Левизъ веднага атакувалъ турцитѣ и ги разбилъ; последнитѣ оставили 300 человѣка убити, 120 въ пленъ, а останалитѣ се разсѣяли по околнитѣ планини. Въ с. Надарево билъ изпратенъ ген. Ланжеронъ; мѣстото на последния заелъ принцъ Карлъ Меклембургски. Въпреки преговоритѣ за миръ действията срещу крепостьта още не били прекратени. Вдѣсно отъ бомбардирната батарея, на 27 юний била възведена нова батарея, която заедно съ батареитѣ отъ лѣвия флангъ на 28 и 29 юний открили бомбардировка по Шуменъ; резултатитѣ отъ послеената не били голѣми, поради голѣмото отдалечение на батареитѣ отъ крепостната ограда (22).

Преминаване на блокадната линия отъ турски продоволственъ транспортъ.

Още отъ 29 юний било донесено отъ разездитѣ на ген. Войновъ, че голѣмъ транспортъ отъ камили, натоварени съ продоволствени запаси, се движи по пѫтя отъ Ямболъ, подъ прикритие на 1500 турски конници. За залавяне на тоя транспортъ гр. Каменски 2-й заповѣдалъ на ген. Войновъ на 30 юний сутриньта да се насочи отъ с. Марашъ по пѫтя за Ямболъ, а ген. Левизъ да следва задъ него, съ цель да му прикрие тила отъ страна на Шуменъ, а при нужда и да го подкрепи. На 1 юлий ген. Воиновъ се приближилъ до Преславъ и забелезалъ по пѫтя следи отъ транспортъ, който преди нѣколко часа билъ заминалъ за Шуменъ; въ гр. Преславъ били открити 200 чел. пехота и конница, които бързо напуснали града и се насочили по пѫтя за Шуменъ. Изпратенитѣ да преследватъ казашки и егерски полкове изминали 14 км., безъ да стигнатъ нѣкого. Отъ мѣстнитѣ жители било научено, че презъ нощьта турския транспортъ, състоящъ се отъ нѣколко стотинъ камили, влѣзалъ незабелезанъ въ Шуменъ. Ген. Воиновъ билъ принуденъ да се върне на позицията си при с. Марашъ, като донесалъ на главнокомандующия нерадостната весть за пропускането на турския транспортъ. Само нѣколко часа закъснение развалило цѣлия планъ на гр. Каменски 2-и, тъй точно изпълняванъ до сега. Доведенъ до крайность, повече невиждайки възможность да проводолствува крепостния гарнизонъ, Юсуфъ-паша билъ вече готовъ да се нахвърли на единъ отъ блокаднитѣ отряди и като разкжса линията на обложението, да се отегли на югъ. Пристигналия въ крепостьта транспортъ обезпечавалъ продоволствието на гарнизона за около 15—20 дни; до това време се очаквало да пристигнатъ къмъ Шуменъ обещанитѣ отъ Дивана подкрепления, на които би било много лесно, при съдействието на гарнизона, да се вмъкнатъ въ крепостьта. Всичко това дало на коменданта на крепостьта нова енергия и твърдость при отбраната на Шуменъ, който му било заповѣдано да удържи каквото и да стане. Ведчага следъ пристигането на транспорта въ Шуменъ, великиятъ везиръ пратилъ да съобщатъ на гр. Каменски 2-й че Отоманската Порта никога нѣма да се съгласи на условията за миръ, които руския императоръ предлага.

Полоожението на блокадната армия въ начадото на юлий.

Събитието на 30 юний извършило преломъ въ положението на воюващитѣ страни, което се измѣнило вече въ полза на Портата. Като получили продоволствие за дълго време, турцитѣ се ободрили, приготвили се къмъ отчаянъ отпоръ и денонощно привеждали укрепленията си въ по-добро състояние. Повече на успехъ въ блокадата не могло да се разчита. Обсадата на Русчукъ отивала вяло, а блокадата на Варна била безполезна. По долното течение на р. Янтра почнала да се събира значителна маса отъ въоржжени мѣстни жители, съ намерение да нападнатъ тила на обсадната армия подъ Русчукъ; една силна армия, подъ начал-

ството на Измаилъ-паша се готвѣла да нахълта въ Сърбия. Положението се влошило още повече, когато въ тила на блокадната армия подъ Шуменъ, мѣстното население повдигнало оржжие срещу руситѣ, и знаяйки всички пжтеки и проходи въ горитѣ и планинитѣ, нападало постоянно обозитѣ, малкитѣ команди, болнитѣ и куриеритѣ. Армията постояно отслабвала въ числено отношение, не само поради многото заболевания, но и поради отдѣлянето отъ нея на отряди за прикритие на обозитѣ, куриеритѣ и за увеличавание на етапнитѣ команди. И така, отъ день на день, работитѣ въ тила на руската армия вземали все по-неблагоприятенъ характеръ.

Снемане блокадата на Шуменъ.

Повсемѣстнитѣ неуспехи подбудили гр. Каменски 2-и да промѣни предположенията си, служащи до сега за основа на похода; той измѣнилъ рѣзко своя планъ и се отказалъ отъ вземането на Шуменската крепость. На 6 юлий той донесалъ на Императора: „Не видя ни какой возможности форсировать многочисленаго неприятеля въ укрѣпленіяхъ его, ни отрѣзать ему комуникацій, ибо и всей ввѣренной мнѣ армій недостатъчно на то, чтобъ запереть Везиря въ Шумлѣ, я рѣшилъся избрать новый планъ дѣйствій: оставлю большую часть войскъ у Шумлы и значительный отрядъ у Козлуджи, а самъ усилю Заса и постараюсь взять Рущукъ, после чего пойду черезъ Тырново къ Балканамъ."

Съобразно тоя планъ, гр. Каменски 2-и заповѣдалъ:

1. Гр. Каменски 1-и съ 18000 чел. да наблюдава Шуменската крепость, като заеме позиция на 8 км. отъ Шуменъ, по пжтя за Силистра;

2. Ген. Ланжеронъ съ 6000 чел. да заеме Разградъ;

3. Ген. Воиновъ съ 8000 души да заеме с. Козлуджа и прикрива лѣвия руски флангъ отъ къмъ морето.

Тѣзи три отряда съставили обсервационна армия, командуването на която взелъ гр. Каменски 1-и; задачата й била да не позволи на Шуменския гарнизонъ да излезе отъ крепостьта и настжпи на изтокъ къмъ Варна или пъкъ, което било по-вѣроятно, на северъ за деблокиране на Русчукъ. Въ подчинение на гр. Каменски 1-и влѣзалъ и отряда на ген. Цизиревъ, който наблюдавалъ Варна; съ изключение на тоя отрядъ, за действие срещу Шуменския гарнизонъ, гр. Каменски 1-и можелъ да разполага само съ силитѣ на тритѣ отряда, именно 19570 человѣка пехота и 8460 конница.

Съ останалитѣ войски отъ блокадната армия — корпуситѣ на ген. Уваровъ и Есенъ 3-и — всичко 7500 пехота и 2540 конница, на 6 юлий въ 10 часа вечерьта гр. Каменски 2-и се отправилъ къмъ Русчукъ — за да предприеме решителни действия срещу тая крепость.

Блокадата на Шуменъ била снета на 2 срещу 3 юлий презъ нощьта; гр. Каменски 1-и като притеглилъ къмъ корпуса си отряда на ген. Воинова отъ с. Марашъ, сриналъ възведенитѣ батареи подъ крепостьта и се оттеглилъ въ

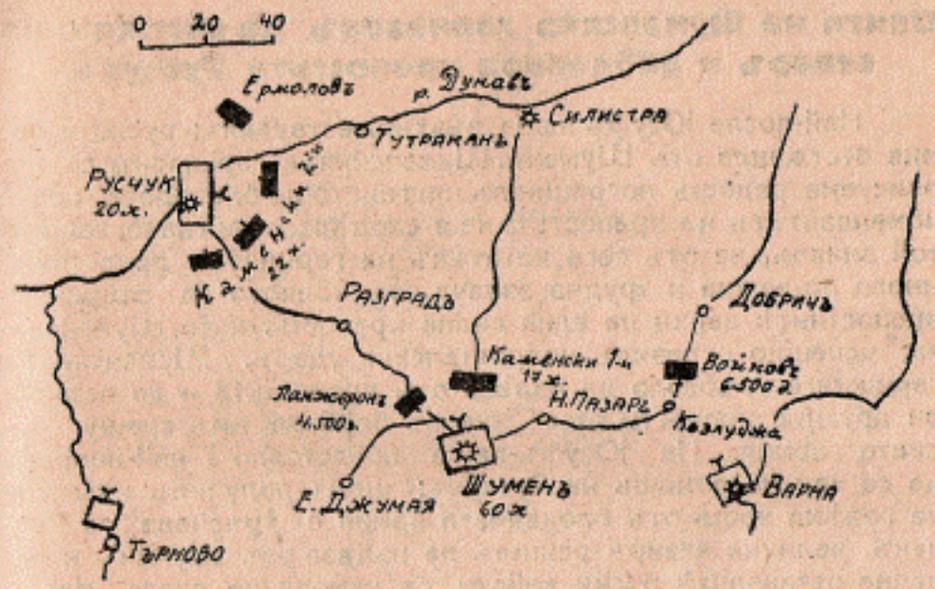

Положението на театъра на воен. действия следъ снемане блокадата на Шуменъ.

Нови-Пазаръ; следъ това отстжпили и главнитѣ сили, подъ прикритието на авангарда на ген. Кулневъ, като заели позиция на 8 км. отъ Шуменъ, между пжтя за Разградъ и Силистра. Преславъ и Джумая били напуснати, като отрядитѣ на Левиза и Ланжерона се присъединили на 4 юлий къмъ главнитѣ сили, при което ген. Ланжеронъ заелъ Разградския пжть. Следъ двудневна почивка, на 6 юлий всички отряди, които били назначени за действие срещу Русчукъ и Варна, заминали отъ Шуменъ и заели мѣстата си.

Императоръ Александъръ не билъ доволенъ отъ снемането на блокадата на Шуменъ, за което писалъ на гр. Каменски 2-и: „Отступленіе отъ Шумлы есть совершеная противоположность быстрымъ и знаменитымъ побѣдамъ при открытій военныхъ вашыхъ дѣйствій. Начальныя успѣхи обѣщали щастливѣйшихъ послѣдствый и скораго достиженыя многожелаемаго мира черезъ стѣсненіе непріятеля, упадокъ духа на его войскахъ и разпространеніе ужаса. Казалось, ничто побѣдоносному нашему оружію противостоять не можетъ. Настоящее движеніе, освобождая везиря отъ тягостнаго и крайнаго положенія, подаетъ ему поводъ къ заключенію, что онъ упорностью своего восторжествовалъ. Всѣ бывшия дѣла подъ Шумлою онъ имѣетъ теперъ право почитать за свои побѣды . . . "

ГЛАВА IV.

Опити на Шуменския гарнизонъ да настжпи на северъ и деблокира крепостьта Русчукъ.

Най-после Юсуфъ-паша възтържествувалъ: руската армия отстжпила отъ Шуменъ. Шуменскиятъ гарнизонъ съ неописуема радость посрещналъ вдигането на блокадата, обаче комендантътъ на крепостьта не я сподѣлялъ напълно, защото той знаялъ, че отъ сега нататъкъ на гарнизона предстояла много по-важна и трудна задача отъ колкото да отбранява крепостнитѣ верки на една силна крепость, като Шуменската; успешно отразилъ неприятелския ударъ, Шуменскиятъ гарнизонъ трѣбвало да излѣзе отъ крепостьта и да подкрепи другитѣ крепости отъ □-ка въ борбата имъ срещу руската армия. На Юсуфъ-паша предстояло най-напредъ да се яви на помощь на Русчукъ; щомъ получилъ известие че голѣма часть отъ блокадната армия е тръгнала за Русчукъ, великия везиръ решилъ да излѣзе отъ Шуменъ и нападне останалитѣ руски войски, съ намерение следъ успешното имъ разбиване, да деблокира Русчукъ.

Боя при с. Дерекьой.

(8 юлий).

Първата атака на турцитѣ.

Узналъ, че на Разградския пжть стои слабъ обсервационенъ корпусъ, Юсуфъ-паша решилъ да се нахвърли върху него и го унищожи; за изпълнение на това предприятие билъ назначенъ корпуса на бившия браилски комендантъ Ахметъ-бей, състоящъ се отъ 12000 чел. съ артилерия. Рано сутриньта на 8 юлий тоя корпусъ излѣзалъ отъ крепостьта и се насочилъ къмъ позицията на ген. Ланжерона, който съ отрядъ отъ 4500 чел. стоялъ въ с. Дерекьой. Ланжеронъ смѣталъ да тръгне за Разградъ, когато преднитѣ казашки постове му донесли, че силенъ турски отрядъ настжпва къмъ с. Дерекьой. Преди още руситѣ да вематъ нѣкакво решение, турския корпусъ, като излѣзалъ отъ с. Дурмушъ, заелъ позиция на Плоския гребенъ, източно отъ с. Градище; авангарда му отблъсналъ рускитѣ предни постове, които отстжпили къмъ пжтя за Разградъ и заели позиция южно отъ него, кждето били усилени отъ Смоленския драгунски и Мингрелския мушкетерски полкове и 2 конни орждия. Възползували се отъ настжпилата тревога въ противника, причинена отъ внезапното имъ появление, турцитѣ тръгнали по петитѣ на бързо отстжпващитѣ казаци и заели Дерекьойската седловина и върха 270, който отстоялъ на 4 км. отъ главния

руски лагеръ. Като разгледалъ отъ тукъ разположението на неприятеля, Ахмедъ-бей насочилъ часть отъ конницата си вдѣсно съ заповѣдь да обходи лѣвия флангъ на казацитѣ. Ген. Ланжеронъ, който още съ почване боя на седловината

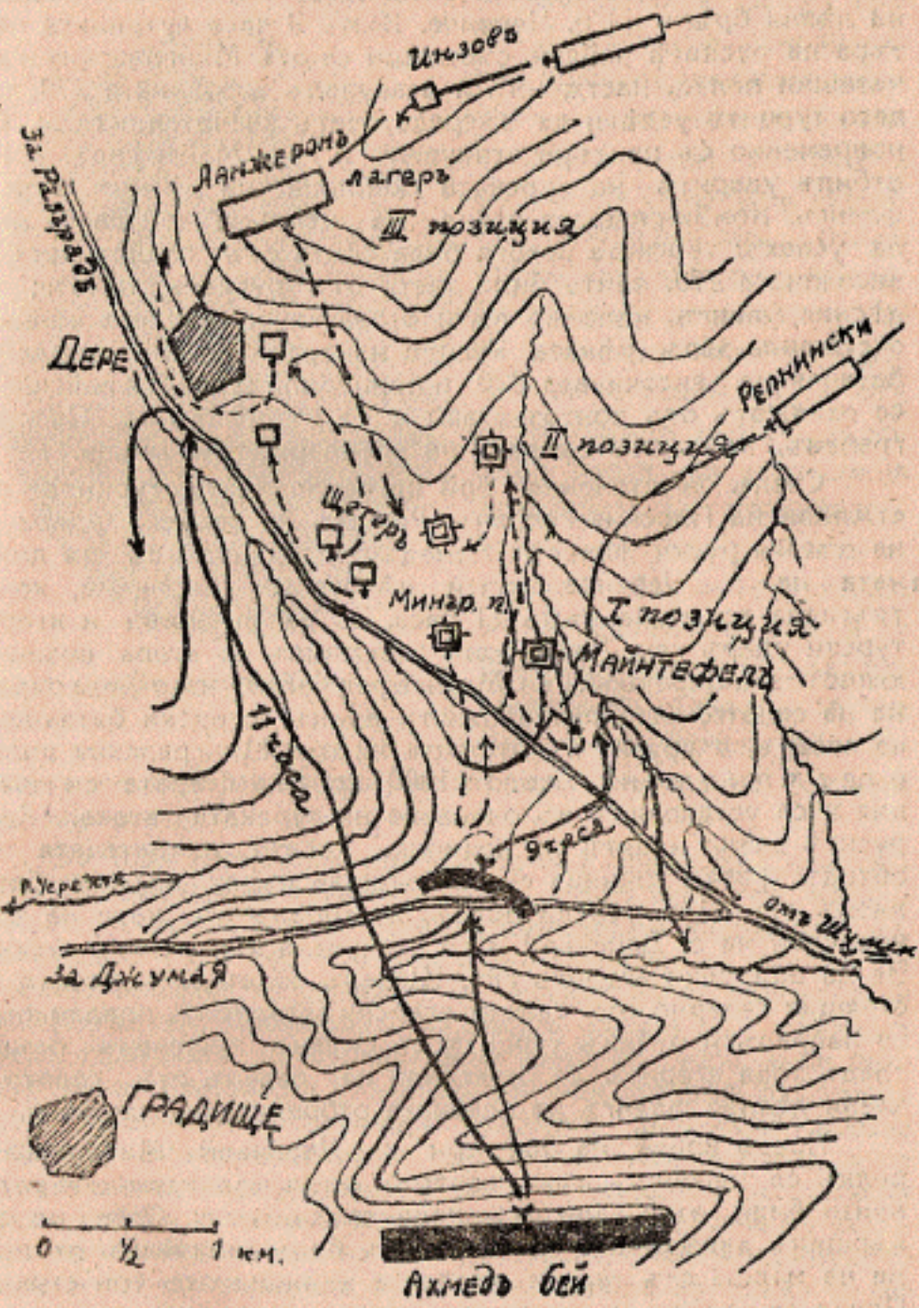

Боя при с. Дерекьой.

се насочилъ съ цѣлия отрядъ къмъ полесражението, оставяйки само два баталиона за прикритие на лагера си, щомъ забелезалъ спускането на турската конница къмъ руския

лѣвъ флангъ изпратилъ за отпарирване на удара ген. Майнтефелъ съ единъ пехотенъ полкъ, 4 ескадрона улани и 2 конни орждия; сжщевременно, за прикритие на лѣвия флангъ, били изпратени два егерски баталиона, които заели позиция на лѣвия брѣгъ на р. Черенче. Къмъ 9 часа сутриньта центъра на рускитѣ войски, състоящи се отъ Мингрелския и два казашки полка, настжпилъ и атакувалъ височината 270, кждето турцитѣ успѣли да съсредоточатъ значителни сили. Едновременно съ центъра атакувалъ и ген. Майтефелъ, който отбилъ ударитѣ на турската конница на дѣсния турски флангъ. Комбинираната атака на центъра и фланга имала успехъ: турската пехота била сбита отъ седловината и височината 270, които били заети отъ руската пехота; на дѣсния флангъ, нѣколко пжти отразявана, турската конница отстжпила задъ рѣката. Руситѣ изкарали една 4 орждейна батарея на височината 270 и принудили турскитѣ войски да се откажатъ отъ контръ-атаки и се оттеглятъ на Плоския гребенъ, вънъ отъ сферата на артилерийския огънь.

Следъ ожесточения бой на седловината турцитѣ отстжпили на Плоския гребенъ. Решилъ да пренесе удара си на дѣсния руски флангъ Ахмедъ-бой изпратилъ по долината на р. Черенче почти цѣлата си конница, която тръгнала въ атака къмъ 11 часа. За да отпарира и втория турски ударъ ген. Ланжеронъ отстжпилъ на втора позиция, южно отъ с. Дерекьой. Ген. Майнтефелъ заелъ източната окрайна на селото, като разположилъ единъ егерски баталионъ на северъ, а другия въ отстжпъ на югъ. Мингрелския полкъ отстжпилъ на около 1000 кр. отъ старата си позиция и се установилъ въ очакване на турската атака. Едва руситѣ заели новитѣ си позиции, когато изпратената въ обходъ турска конница се нахвърлила върху първия баталионъ отъ 14-и егерски полкъ, построенъ въ каре на южния край на с. Дерекьой и го атакувала отъ всички страни. За да подкрепи егеритѣ ген. Щетеръ взелъ началството на стоящия северно отъ селото егерски баталионъ, предвижилъ го напредъ и отбилъ турцитѣ съ силенъ пушеченъ огънь; следъ това егеритѣ се оттеглили на северъ отъ селото и заели дѣсния флангъ на главната отбранителна позиция.

Втората атака на турцитѣ.

Презъ време на боя при с. Дерекьой Мингрелския полкъ се насочилъ къмъ селото за да подкрепи егеритѣ, които били атакувани отъ превъзходни сили. Още не довършилъ движението си тоя полкъ билъ атакуванъ въ време на марша отъ турска пехота и конница отъ три страни. Полка се спрѣлъ и открилъ силенъ пушеченъ огънь отъ тритѣ фаса на карето; а 4-тѣхъ полски орждия, поставени въ жглитѣ на карето обсипали атакующия съ масовъ картеченъ огънь. Турцитѣ съ яростенъ устремъ налитали на фасоветѣ на карето, но били отразявани; около атакуваното

каре се накупчили маса убити. Стойкостьта на Мингрелския полкъ дала възможность на ген. Ланжерона да изпрати въ обхватъ на лѣвия флангъ на атакующитѣ турски войски 2 драгунски ескадрона; ген. Майнтефелъ сжщо насочилъ 4 драгунски ескадрона съ конни орждия въ обхватъ на дѣсния флангъ на турцитѣ. Мингрелския полкъ следъ като далъ още нѣколко пушечни и орждейни залпа, сжщо тръгналъ напредъ. Понесли огромни загуби отъ неприятелски картечъ и поради липса на подходяща артилерия за противодействие на контръ-атакитѣ, турцитѣ бързо отстжпили къмъ височината 270 и я заели съ цѣлата съ пехота. Очаквайки атака отъ страна на руситѣ, Ахметъ-бей извадилъ на позиция цѣлата си полска артилерия и открилъ отъ нея огънь.

ген. Ланжеронъ

Въ този моментъ на помощь на ген. Ланжерона пристигналъ Оливиеполски хусарски полкъ, следъ който гр. Каменски 1-и чувайки да се усилва канонадата изпратилъ кн. Репнински съ 9 пех. и 1 драгунски полкове въ флангъ на турската позиция. Почналата се артилерийска канонада се увеличила; ген. Ланжеронъ поставилъ цѣлата си артилерия предъ позицията на отряда, вече трета по редъ, и се опиталъ съ артилерийски огънь да принуди турцитѣ да напуснатъ височината 270; поради голѣмата дистанция (около 2000 кр.) ефикасностьта на стрелбата била малка и тя не дала желанитѣ резултати. Обаче, появяването на прѣсни руски войски, а главно застрашителното показване на колоната на кн. Репнински на дѣсния турски флангъ, принудило Ахметъ-бей да заповѣда общо отстжпление на цѣлия си отрядъ. Ген. Ланжеронъ, имайки предъ видъ многочислената турска конница, не преследвалъ, благодарение на което турцитѣ отстжпили спокойно, като откарали и артилерията си. Въ тоя бой руситѣ изгубили убити и ранени 100 чел., а турцитѣ 600 (23).

Сраженнето на Плоския гребенъ.

(23 юлий).

Положението на руситѣ и турцитѣ въ срѣдата на юлий.

Неуспеха на нападението при с. Дерекьой не отчаяло никакъ великия везиръ и той отново почналъ да се готви за ново генерално сражение подъ крепостьта съ обсервационния корпусъ. Безъ съмнение, той схваналъ грешката си на 8 юлий, като атакувалъ Разградския отрядъ, значението на който било малко при спиране настжпателнитѣ действия на крепостния гарнизонъ; за успехъ на похода къмъ Русчукъ трѣбвало да се нанесе поражение и се отхвърли силния корпусъ на гр. Каменски 1-и, главнитѣ сили на който заемали позиция отъ дветѣ страни на Силистренския пжть и се опирали съ лѣвия си флангъ на Кабиюшката могила. Юсуфъ-паша нѣмалъ твърде голѣмо довѣрие на подчиненитѣ си войски; за него било ясно, че необученитѣ и малко дисциплинарни, макаръ и многочислени войски, въ всѣко отношение отстжпватъ на противника, който освенъ всички тия предимстваималъ и многочислена полска и конна артилерия, която на всѣкжде следвала своята пехота и конница. Още съ вземане началството надъ армията, имайки за урокъ печалнитѣ опити на предшественика си въ 1809 г., великия везиръ възприелъ идеята за отбрана на Дунавската линия и предбалканскитѣ крепости. Той отлично познавалъ недостатъцитѣ и добродѣтелитѣ на турския войникъ; храбъръ до озвѣрение и безумно смѣлъ, последниятъ винаги отивалъ въ атака съ презрение къмъ смъртьта, обаче първия най-малъкъ неуспехъ го обезкуражавалъ и внасялъ въ душата му убеждение, че неприятеля стои по-горе. Обаче турцитѣ притежавали ненадмината способность при отбрана на укрепления. Използувайки тая добродѣтель на войскитѣ си въ първата половина на войната презъ 1810 г. Юсуфъ-паша постигналъ значителни успехи: руската армия, раздѣлена на нѣколко незначителни корпуса, стояла предъ крепоститѣ на крепостния □-къ и безъ да има възможность да ги обсади, само ги наблюдавала или блокирала. Побѣдата клонѣла къмъ страната на турцитѣ, обаче тѣхнитѣ полководци не съумѣли да доведатъ работата до край и пропустнали сгоднитѣ моменти. Съ Шуменския гарнизонъ, броящъ 35—40,000 чел., великия везиръ трѣбвало веднага да се нахвърли върху раздробенитѣ сили на неприятеля и съ бързи маршове да ги разбие по части. Обаче, Юсуфъ-паша останалъ още 15 дни въ крепостьта, за да дочаква изпратенитѣ отъ султана подкрепления и по тоя начинъ доведе армията до 50—60000 чел.

За да затрудни и заплаши съобщенията на неприятелската армия Юсуфъ-паша изпратилъ малки партизански отряди въ тила на руситѣ съ назначение да пресекатъ пжтищата за Разградъ, Силистра и Добричъ (24).

Често пжти турскитѣ партизански отряди се загнѣздвали въ нѣкоя мѣстность и повдигали срещу руситѣ и мѣстното българско население. Усиленитѣ партизански действия поставили въ крайно положение продоволствуването на обсервационния корпусъ; поради голѣмия недостатъкъ на фуражъ, руситѣ трѣбвало да се отправятъ на 20 и повече км. отъ лагера си за събиране на зърненъ и трѣвенъ фуражъ отъ мѣстното население; смѣлитѣ турски партизански отряди всѣкога нападали малочисленитѣ прикрития и самитѣ фуражири и често попречвали на пренасянето на събрания фуражъ въ лагера. Станало необходимо да се отдѣлятъ силни прикрития, както за обозитѣ, така и за фуражнитѣ отдѣления. Руситѣ постоянно получавали сведения, че великия везиръ се готви за общо настжпление срещу обсервационния корпусъ, съ намерение да го сбие отъ позицията му и отхвърли къмъ Силистра. Като получилъ донесение, че въ Варна турцитѣ стоятъ спокойно, гр. Каменски 1-и заповѣдалъ на ген. Цизиревъ да заеме отбранителна позиция при Добричъ и отъ тамъ да наблюдава крепостьта; ген. Воиновъ трѣбвало да се присъедини съ корпуса си къмъ главнитѣ сили подъ Шуменъ, оставайки до втора заповѣдъ въ Нови-Пазаръ.

Планъ на везира за деблокада на Русчукъ.

Благодарение на умѣлото и навременно разузнаване плана на великия везиръ за атака на обсервационния корпусъ билъ известенъ; той се състоялъ главно въ идеята да се атакува лѣвия флангъ на обсервационния корпусъ, за да се привлече тамъ вниманието на неприятеля и отслаби центъра. Главнитѣ турски сили трѣбвало да ударятъ въ центъра, да го пробиятъ и отхвърлятъ къмъ Силистра; следъ това Юсуфъ-паша смѣталъ да се насочи къмъ Русчукъ, да атакува тила на обсадния корпусъ и да деблокира тая крепость. За тая цель турскитѣ войски били снабдени съ провиянтъ и фуражъ за 6 дни. Една часть отъ армията, следъ сраженето, трѣбвало да се отдѣли отъ главнитѣ сили и да наблюдава отхвърленитѣ къмъ Силистра руски войски.

Къмъ това време въ Шуменската крепость имало около 60000 чел., една трета отъ които били конница. Предполагало се че къмъ началото на августъ въ крепостьта ще се събератъ до 120000 чел., тъй като на губернаторитѣ било заповѣдано да насочатъ къмъ Шуменъ къмъ тая дата всички войски. Една часть отъ тия войски била близо до Шуменъ; въ О. Пазаръ стоялъ Иликъ-Оглу съ часть отъ капитулиралия Силистренски гарнизонъ, а Хасанъ-ефенди съ значителенъ отрядъ заелъ Е. Джумая. Високия Диванъ постояно окуражавалъ везиря и го подканялъ по-скоро да настжпи и освободи на всѣка цена Русчукъ.

Планъ на гр. Каменски 1-и за отбиване турска атака

Съобразно полученитѣ сведения за намеренията на везиря гр. Каменски 1-и решилъ да не даде възможность на турцитѣ да излезатъ отъ крепостьта и да се насочатъ къмъ Рус-

чукъ; възнамерявайки да удържи противниковия натискъ въ центъра на позицията си, той смѣталъ да обходи и двата турски фланга, съ което да ги принуди да се отеглятъ отъ

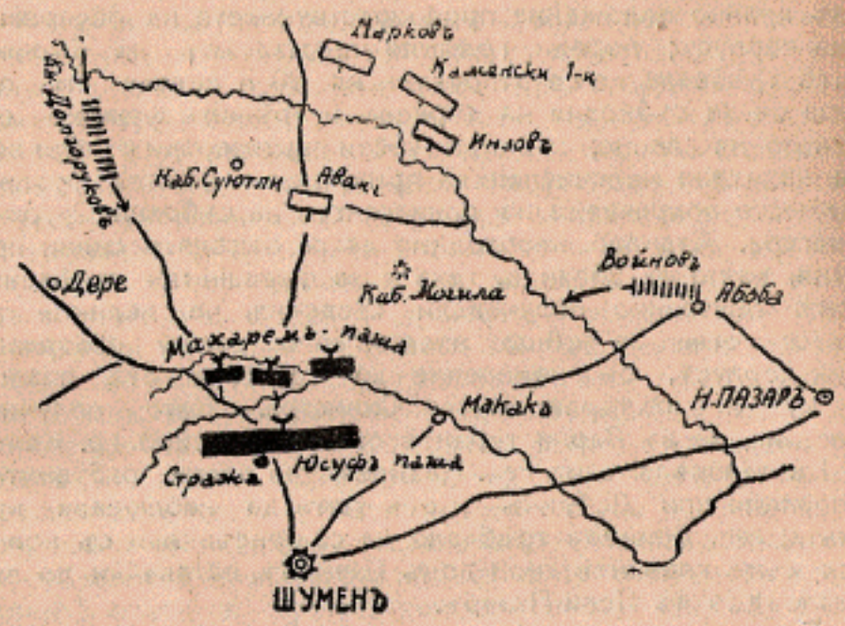

Разположението на двѣтѣ страни преди боя на 23 юлий.

полесражението и отстжпятъ обратно въ крепостьта. Затова находящия се въ Нови-Пазаръ корпусъ на ген. Воиновъ трѣбвало да се насочи въ обхватъ на дѣсния турски флангъ, а корпуса на князъ Долгоруковъ на лѣвия турски флангъ. Въ края на сражението тия два обхода трѣбвало да се съпроводятъ и отъ енергична атака по фронта.

Разположението на турцитѣ на 23 юлий.

На 22 юлий Юсуфъ-паша организиралъ 30000 отрядъ за атака на обсервационния корпусъ, и като възложилъ командуването му на своя ковчежникъ Мухаремъ-ага, на 23 юлий го насочилъ къмъ руската позиция. Тоя отрядъ се състоялъ отъ цѣлата конница на крепостьта 20000 чел., 10000 пехота и само 28 полски орждия. Рано сутринята на 23 юлий Мухаремъ-ага извелъ отряда си отъ крепостьта и го разположилъ по гребена на Плоския хребетъ по следния начинъ:

а. Центъръ — по-голѣма часть отъ пехотата съ 8 полски орждия; заемалъ позиция отъ двѣтѣ страни на Силистренския пжть; командувалъ сераскира Османъ-паша.

б. Дѣсенъ флангъ — по източния край на Плоския хребетъ и северно отъ с. Макакъ; състоялъ се отъ конни групи и незначително число пехота съ нѣколко орждия. Командувалъ бившия Браилски комендантъ Назиръ-паша.

в. Лѣвъ флангъ — простиралъ се на западъ отъ Силистренския пжть и се състоялъ отъ петь конни групи, подъ общото началство на Мехмедъ-паша.

Разпоредби на ген. Каменски за боя.

Още въ 7 часа сутриньта преднитѣ турски части нападнали рускитѣ постове, а една значителна колона се насочила къмъ руския авангардъ. Като забелезалъ това, гр. Каменски 1-и заповѣдалъ: (25)

1. Авангарда, състоящъ се отъ 2 егерски и 3 казашки полкове и 1 рота Донска артилерия да се предвижи 500 кр. напредъ и заеме позиция източно отъ Силистренския пжть, на около 1000 кр. отъ гребена на Плоския хребетъ, за да даде възможность на главнитѣ сили да се развърнатъ спокойно и своевременно въ боенъ редъ. Въ непосредствена подръжка на авангарда, командуванъ отъ ген. Сабанѣевъ, били изпратени Днѣпърския мушкетерски и Лифлянския драгунски полкове, като първия построилъ каре на лѣвия, а втория застаналъ на дѣсния флангъ на авангарда.

2. Корпуса на ген. Марковъ да се насочи къмъ дѣсния флангъ на авангарда, като отначало застане задъ него и го подкрепява въ случай на нужда. За връзка съ отряда на кн. Долгоруковъ и за усилване дѣсния флангъ на авангарда, ген. Марковъ изпратилъ два пехотни батальона, които се построили въ каре и заели позиция източно въ отстжпъ назадъ отъ авангарда. За удължение фронта на авангарда влѣво били изпратени два други пехотни батальони, които опрѣли свободния си флангъ на Кабиюшката могила.

3. Отряда на кн. Долгоруковъ да заеме позиция на Разградския пжть, сев. източно отъ с. Еникьой. Отъ него билъ отдѣленъ особенъ отрядъ за прикритие на пространството между Разградския пжть и авангарда, подъ началството на ген. Гелфрейхъ. Гелфрейхъ заелъ позиция при двата редута, зап. отъ с. Кабиюкъ-Суютлий и изпратилъ въ окрайната на гората единъ пехотенъ батальонъ.

4. Корпуса на ген. Левиза да остане въ резервъ; командуването му било повѣрено на ген. Инзовъ, поради заболяването на Левиза За обезпечаване на крайния лѣвъ флангъ на бойното разположение отъ резерва билъ изпратенъ Киевския гренадерски полкъ и казаци; тоя отрядъ заелъ позиция сев източно отъ Кабиюшката могила.

5. Корпуса на ген. Воиновъ, който тръгналъ отъ Нови-Пазаръ за Шуменъ презъ Абоба, да застане на крайния лѣвъ флангъ на руската позиция.

Боя на 23 юлий.

Следъ като атакующитѣ войски заели изходното си положение на Плоския хребетъ, Юсуфъ-паша излѣзалъ отъ крепостьта съ останалия гарнизонъ и се разположилъ на гребена на Водораздѣлния хребетъ, съ намерение веднага да се хвърли въ боя и нанесе последния ударъ, ако противника се разколебае. Още въ 7 часа сутриньта Назиръ-паша съ войскитѣ отъ дѣсния турски флангъ тръгналъ енергично напредъ и следъ слабо съпротивление отъ страна на противника заелъ Кабиюшката могила. Въ сжщото време Муха-

ремъ-ага изпратилъ въ атака на авангарда почти всички войски отъ центъра, които раздѣлени на 5 колони, придружени отъ артилерия, въ пъленъ редъ и безъ стрелба се приближили до авангарда и се нахвърляли върху му; тая грозна атака била посрещната отъ руската пехота съ убийственъ огънь. Спрѣни отъ голѣмитѣ си загуби, турскитѣ колони ненадейно били контръ-атакувани отъ Лифляндския драгунски полкъ и 2 ескадрона хусари и отхвърлени назадъ; като отстжпили задъ р. Бѣлокопитовска турскитѣ войски се закрили отъ огъня на руската артилерия задъ гребена на хребета. Отъ тукъ турската пехота нѣколко пжти се насочвала въ атака, но бивала сбивана отъ руския артилерийски огънь. Недоволенъ отъ слабия успехъ на дѣсния си флангъ и отъ безрезултатнитѣ атаки на центъра си, Мухаремъ-ага заповѣдалъ на командующия лѣвия флангъ Мехмедъ-паша да атакува дѣсния руски флангъ. Съ по-голѣмата часть отъ конницата си Мехмедъ-паша се насочилъ къмъ дѣсния руски флангъ и, възползуванъ отъ гористата мѣстность, се явилъ въ флангъ на корпуса на ген. Марковъ; турцитѣ заседнали

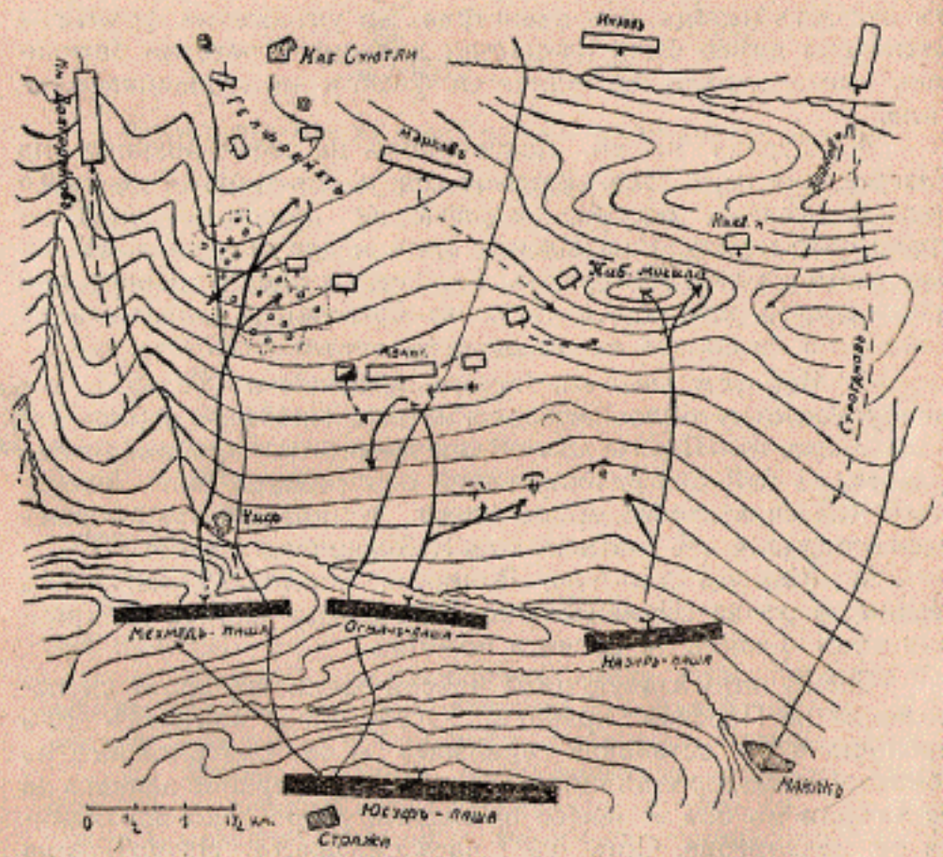

Сражението на 23 Юлий.

въ храсталацитѣ и открили силенъ пушеченъ огънь срещу стоящитѣ на дѣсния флангъ Московски гренадерски и Ку-

рински мушкетерски полкове; даже една турска група се промъкнала между корпуса и стоящитѣ предъ него войски. Ген. Марковъ сполучилъ да удържи турцитѣ съ силенъ пушеченъ и артилерийски огънь; а следъ това петь пжти ги контръ-атакувалъ съ конница и ги отразилъ.

Следъ неуспеха по цѣлия фронтъ турцитѣ разположили по гребена на Плоския хребетъ цѣлата си артилерия и открили силенъ огънь по рускитѣ карета Гр. Каменски 1-и билъ принуденъ сжщо така да извади на позиция цѣлата артилерия и да влѣзе въ двубой съ турската, за да я замълчи и отвори пжть на своята пехота. Видѣлъ безрезултатностьта на артилерийската канонада, Мухаремъ-ага пратилъ да молятъ везиря за подкрепления (26). Обаче, Юсуфъ-паша отговорилъ, че е рано още да се вкара въ боя резерва, като обещалъ веднага да се хвърли напредъ съ всички сили, ако забележи разстройство въ рускитѣ редове.

Въ това време къмъ полесражението се приближили отрядитѣ назначени за обходъ на турската позиция. Двете обходни колони атакували едновременно турцитѣ.

Действията на рускитѣ обходни колони.

Ген. Воиновъ развърналъ отряда си въ боенъ редъ въ долината на р. Мадарска и тръгналъ въ обходъ на дѣсния турски флангъ въ две колони: въ дѣсната била пехотата, а въ лѣвата конницата. Следъ като преминали Кабиюшкия ручей войскитѣ на ген. Воиновъ се приближили къмъ дѣсния флангъ на рускитѣ войски, които водѣли бой северно отъ Кабиюшката могила. Пѣхотата заела позиция източно отъ могилата, а цѣлата конница, подъ началството на ген. Строгановъ атакувала фланга на разположенитѣ по могилата турски войски. Тая атака била подържана и отъ частитѣ на корпуса на ген. Марковъ, който следъ отбиване на турцитѣ на дѣсния флангъ се приближилъ до авангарда; турскитѣ войски не издържали удара и отстжпили къмъ Плоския хребетъ.

Отряда на кн. Долгоруковъ се развърналъ въ боенъ редъ и заелъ позиция южно отъ с. Еникьой; следъ кратка почивка руситѣ настжпили западно отъ Разградския пжть къмъ долината на р. Бѣлокопитовска. На смръкване, угрозявани съ обходъ на двата си фланга, турцитѣ отстжпили по цѣлия фронтъ въ крепостьта, безъ да бждатъ преследвани енергично отъ противника.

Юсуфъ-паша, който стоялъ съ 30000 армия подъ крепостьта, чакалъ съ нетърпение минутата, когато неприятелския центъръ ще бжде поколебанъ за да насочи тамъ главнитѣ си сили и пробие неприятелския фронтъ. Но като видѣль неспособностьта на своята пехота да издържа достойно пушечния и артилерийския огънь, той се разчаровалъ отъ армията си и не се решилъ да вкара въ боя останалитѣ войски, съ което извършилъ крупна грешка; руситѣ, които въвели въ боя почти всичкитѣ си сили, били изтощени и изморени; едно силно нападение по фронта би било въ състояние да парали-

зира фланговитѣ атаки на противника и да разкжса неговия фронтъ. Удобния моментъ билъ пропуснатъ поради нерешителностьта на везиря; той като забелезалъ, че неприятелскитѣ обходни колони се спускатъ въ долината на р. Бѣлокопитовска, веднага заповѣдалъ да се отстжпи и заеме позицията на Водораздѣлния хребетъ. Загубитѣ на турцитѣ въ тоя бой били твърде голѣми и достигали до 6000 человѣка излезли отъ строя; въ пленъ били взети 200 человѣка и 40 знамена; руситѣ загубили убити и ранени 26 офицери и 444 долни чинове.

Бездействието на шуменския гарнизонъ следъ боя на 23 юлий.

На 24 юлий гр. Каменски 1-и отново отеглилъ войскитѣ на старата имъ позиция. Успехътъ въ отразяването на голѣмата турска атака не подобрилъ сжществено общото положение на руската армия. Отъ день на день последнето ставало по-тежко и невъзможно. Гр. Каменски 2-и разбралъ това и отново промѣнилъ основнитѣ начала на своя планъ (27). На 3 августъ гр. Каменски 1-и отстжпилъ отъ Шуменъ и се отеглилъ при с. Алфатаръ; ген. Ланжеронъ отстжпилъ отъ Разградъ и се присъединилъ къмъ главнитѣ сили, усилията на които били насочени да се запази владѣянето на Дунавската линия и свърши съ Русчукъ.

Юсуфъ-паша не настжпилъ следъ отстжпающитѣ руски войски; съ главнитѣ сили той останалъ въ крепостьта. Значителенъ отрядъ подъ началството на Мухтаръ-паша билъ изпратенъ въ долината на р. Янтра, кждето Гушанци-паша събиралъ голѣма армия за деблокиране на Русчукъ. Къмъ срѣдата на августъ армията на Гушанци-паша трѣбвало да настжпи къмъ Русчукъ, едновременно съ което въ тая посока щѣлъ да се насочи и великия везиръ; обаче и тоя пжть сждбата била злополучна за турцитѣ; преди още везирската армия да тръгне за Русчукъ, при Батинъ, Гушанци-паша билъ страшно разбитъ, а армията му пленена и разсѣяна. Тогава, Юсуфъ-паша отново се отказалъ отъ настжпление на северъ и останалъ въ крепостьта. Но все пакъ той продължилъ да влияе върху обсадата на Русчукъ; очаквайки съ стоическа храбрость помощьта на Шуменската армия Русчукския гарнизонъ се отбранявалъ съ крайно упорство дълго време. Едва презъ септемврий, изтощенъ отъ жестоката борба и значително намаленъ, останалъ безъ храна и бойни припаси, той билъ принуденъ да капитулира.

Презъ 1810 год. руситѣ имали малко успехи въ голѣмата борба съ турския народъ; побѣдоноснятъ имъ устремъ билъ съкрушенъ подъ Шуменската крепость и тѣ се оттеглили на Дунава. По-късно, въ 1812 год. войната се приключила съ мира въ Букурещъ (28).

ОТДѢЛЪ V.

Отбрана на Шуменската крепость презъ войнитѣ въ 1828 и 1929 год.

„Шуменъ не е обикновена крепость, която може да се отбранява съ 4000 или 5000 человѣка: това е обширенъ лагеръ, искащъ за своето заемане малка армия. Затова, облагането и заемането на крепостьта съставлява твърде решително предприятие, което по своитѣ последствия ще ни доведе даже къмъ желания миръ".

15 Юний 1828.

Ген Жомини.

„Observations sur la guerre de Turqui" 1828 год.

1828 година.

ГЛАВА I.

Общъ погледъ върху действията на рускитѣ войски презъ Май и Юний 1828 год. въ северо-източна България.

Обявяване на войната и неготовността на турската армия за действия.

Сключването на Лондонския протоколъ и намѣсата на Русия и Англия въ вжтрешнитѣ работи на Турция принудило Високата Порта да вземе сериозни мѣрки за защитата на суверенитѣ си права, като ускори потушаването на гръцкия бунтъ съ всички възможни средства. Незадоволило се само съ дипломатическата намѣса, руското правителство отправило сто-хилядна армия въ Басарабия съ заплашване, че ще окупира Дунавскитѣ княжества, ако Портата не спре военнитѣ действия въ Гърция. Възмутенъ отъ поведението на Русия, силно накърнило достолѣпието на империята, Султанъ Махмудъ II твърдо решилъ да предотврати каквато и да било намѣса въ държавата си отъ страна на Европа, прекъсналъ сношенията си съ Русия и й обявилъ война. За омиротворяване на империята и запазване престижа на Отоманското правителство било обявено военно положение; съ силна флота Тахиръ-паша билъ изпратенъ въ Морея, а къмъ Тесалия се насочила армията на Мехмедъ-Решидъ-паша, който ималъ заповѣдь да потопи Гърция въ кръвь. За отбраната на северните предѣли на държавата всички останали въоржжени сили на империята се насочили къмъ северна-България. Тия войски трѣбвало да се концентриратъ въ три групи:

1. Долно-Дунавска армия, около Бабадагъ, съ задача да нахлуе въ Бесарабия;

2. Главна армия, около Шуменъ, съ обектъ да заеме Букурещъ;

3. Видинска армия, около Видинъ, съ задача да нахлуе въ Влашко.

Благодарение несвоевременното явяване на населението подъ знамената и голѣмото отдалечение на пунктоветѣ за съсредоточване отъ сборнитѣ пунктове, както и поради затрудненията въ прехода на Балканския хребетъ, изпълнението на плана за концентриране на турскитѣ въоржжени сили се указало невъзможно въ началото на пролѣтьта 1828 г. Наближавалъ месецъ Априлъ, а находящитѣ се въ предполагаемия театъръ на бждащитѣ военни действия войски едва били $^1/_3$ отъ числеността на ония, които трѣбвало да се събератъ. Само гарнизонитѣ на Дунавскитѣ крепости, които почнали приготовленията си за отбрана още презъ зимата, били готови да срещнатъ неприятелското настжпление.

За да спечели време за пълно концентриране на всички войски въ театъра на войната, Махмудъ заповѣдалъ да се прикрие съсредоточението на армията чрезъ упорита отбрана на крепоститѣ, разположени по двата брѣга на р. Дунавъ; по тоя начинъ настжплението на противника трѣбвало не само да се забави, но и прегради.

Настжплението на руситѣ презъ р. Прутъ и р. Дунавъ.

Руситѣ възползувани отъ неготовността на турцитѣ за настжпателни действия, взели инициативата на военнитѣ действия въ свои ржце. Още въ началото на Априлъ фелдмаршалъ Витгенщейнъ съ 100,000 армия преминалъ р. Прутъ и безъ съпротивление заелъ Молдовия и Влашко. Ген. Воиновъ (VII корпусъ) блокиралъ крепостьта Браила; ген. Рудзевичъ (III корпусъ) преминалъ Дунава при Сатуново, настжпилъ до Баба-дагъ и Кара-су, като оставилъ въ тила си отряди за действие срещу крепоститѣ на дѣсния Дунавски брѣгъ: Тулча, Исакча, Хърсово и Кюстенджа. Падането на крепостьта Браила въ началото на месецъ Юний повлекло следъ себе си капитулицията на всички Долно-Дунавски крепости (1). Особенно важно за руската армия било овладѣването на Кюстенджа, посредствомъ пристанището на която се откривалъ кратъкъ удобенъ воденъ пжтъ за продоволствие на армията. Тия успехи на руското оржжие дали възможность на VII и III корпуси да се съсредоточатъ въ срѣдата на Юний въ Кара-су и приготвятъ за понататъшнитѣ операции въ с. и. България. А къмъ 20 Юний тия два руски корпуса, отъ които се формирала главната руска армия, били готови за настжпление на югъ.

Посоки за настъпление на руската армия.

На руситѣ се представлявали две направления за настжпление (2): едно къмъ Варна, а друго къмъ Шуменъ. Първото направление било най-изгодно, тъй като се откривала връзка съ флотата, а следъ падане на крепостьта Варна се

отварялъ най-кжсия и удобенъ проходъ презъ източно-Балканския хребетъ — Айваджикския, който съединявалъ долно-Камчийската долина съ Бургасъ и Айтосъ. Направлението къмъ Шуменъ заставлявало да се изостави пжтя за подвозъ по море и да се замѣни съ линията Сатуново-Добричъ-Шуменъ, която поради лошитѣ си пжтища и оскждицата на фуражъ съставлява голѣми затруднения за движение на транспортитѣ. И въ двата случая пжтя на отстжпление минавалъ презъ Добричъ и Сатуново, въ непосредствена близость на крепостьта Силистра и подъ ударитѣ на нейния многочисленъ гарнизонъ; освенъ това, трѣбвало да не се изключва и възможностьта да се съсредоточатъ главнитѣ турски сили между р. Дунавъ и източно-Балканския хребетъ, като фланговетѣ се опратъ на крепоститѣ Шуменъ и Силистра, за да настжпятъ къмъ Черно-море и отрѣжатъ съобщенията на стоящата подъ Варна главна руска армия. Въ двата случая, за обезпечение на операционната линия, трѣбвало да се овладѣе крепостьта Силистра. Тия съображения довели руския генераленъ щабъ до следнитѣ две предположения относно предстоящитѣ действия:

Предположение за настжпление къмъ Варна.

а. Да се настжпи къмъ Варна съ главнитѣ сили, съ цель да се обсади и овладѣе тая крепость, като едновременно съ това се блокира и Силистра; представители на това мнение били главнокомандуващия руситѣ войски фелдмаршалъ Витгенщейнъ и неговия началникъ на щаба ген. Киселевъ. Когато въ Кара-су пристигнали императоръ Николай, началника на главния щабъ графъ Дебичъ и военния съветникъ ген. Жомини, явило се и друго предложение:

Мнението на ген. Жомини за настжпление къмъ Шуменъ.

б. Да се настжпи къмъ Шуменъ, като едновременно съ това се блокиратъ и обсадятъ крепоститѣ Варна и Силистра; главенъ подръжникъ на тая идея билъ ген. Жомини (3). Предполагайки, че главнитѣ турски сили ще се съсредоточатъ въ Шуменъ, привърженикъ на Наполеоновия принципъ да се търси, разбие и унищожи организираната противникова сила, независимо отъ мѣсторазположението ѝ въ укрепени пунктове или на открито поле, Жомини смѣталъ, че трѣбва да се настжпи право къмъ Шуменъ, подъ която крепость щѣлъ да се реши изхода на похода. Той предлагалъ съ слаби отряди да се отбранява р. Дунавъ и блокиратъ Варна и Силистра, а съ превъзходни сили да се атакува Шуменъ, който се явявалъ решителния пунктъ въ театъра на войната. Преминаването презъ Балканския хребетъ трѣбвало да се отложи за следнята година, следъ като армията се утвърди въ с. и. България. На възражението на нѣкои отъ генералитѣ, че въ Шуменъ имало гарнизонъ само отъ 3000 человѣка, следователно главната турска армия нѣма да се базира на тая крепость, но по всѣка вѣроятность на Варна, Жомини отговорилъ, че ако Шуменския гарнизонъ е толкова малочисленъ, то това е едно много благо-

приятно обстоятелство за руситѣ и че не оставало, освенъ тѣ да се възползуватъ отъ него и безъ голѣми усилия да овладѣятъ тая важна крепость, което ще всѣе паника и ужасъ, както всрѣдъ всички гарнизони на Дунавскитѣ крепости, така и срѣдъ събиращитѣ се задъ Балканския хребетъ войски. При това Жомини изказалъ сериозни опасения, че Шуменъ, не е обикновенна крепость за да се отбранява отъ 3—4000 человѣка, подъ началството на второстепененъ полководецъ, а обширенъ укрепенъ лагеръ, отбраната на който, както и въ миналото, ще бѫде повѣрена на главната турска армия, подъ предводителството на великия везиръ.

Ген. Жомини.

Графъ Дибичъ сѫщо подкрепилъ съображенията на ген. Жомини, обаче мнението на фелдмаршалъ Витгенщейна било признато за по-целесъобразно съ настоящата обстановка, тъй като сведенията за турцитѣ изобщо показвали че въ Шуменъ нѣма значителни сили, което давало ясно да се разбере, че Шуменъ нѣма да служи за база на главната турска армия. Напротивъ, въ Варна и около Добричъ били обнаружени значителни турски сили (4).

Авангардитѣ боеве при Добричъ и Козлуджа.

Следствие на това решили да се настѫпи къмъ Варна за което било заповѣдано:

а. Генералъ Ротъ (VI корпусъ) да прикрие настѫплението къмъ Варна, като блокира крепостьта Силистра;

б. Генералъ Ридигеръ (авангарда) да настѫпи на 23 Юний по пѫтя Кара-су — Добричъ—Козлуджа—Варна и усигури пѫтя за следване на главнитѣ сили;

в. Главнитѣ сили (III и VII корпуси) да се насочатъ на 24 Юний отъ Карасу по пѫтя на авангарда, да блокиратъ и обсадятъ крепостьта Варна.

г. Вицъ-адмиралъ Грейгъ (Черно-морския флотъ) да напусне Анапа и се яви предъ Варна, за да съдействува на обсадата ѝ отъ къмъ морето. На 24 юний фелдмаршалъ Витгенщейнъ съ 45,000 армия се насочилъ отъ Карасу къмъ Добричъ. Сѫщия денъ авангарда на армията (ген. Ридигеръ), следъ горещъ авангарденъ бой съ промѣнливъ успехъ, съ 8000 турски коненъ отрядъ, командуванъ отъ смѣлия кавалерийски генералъ Али-Шахъ-паша, заелъ Добричъ. Като

дочакалъ главнитѣ сили да пристигнатъ въ Добричъ, на 30 Юний генералъ Ридигеръ продължилъ настѫплението си къмъ Козлуджа. Тукъ отново той билъ атакуванъ отъ Али-Шахъ-паша, който следъ ожесточенъ бой се оттеглилъ по пѫтя за Шуменъ. Тия авангарди боеве ясно потвърдили предположенията на ген. Жомини; указало се, че въ Шуменъ турцитѣ съсредоточили значителни сили, а може би и главната си армия. Движението къмъ Варна станало безпредметно; трѣбвало да се обезпечи армията отъ страна на Шуменъ, отъ кѫдето, сѫдейки се по смѣлостьта на предния турски отрядъ при Добричъ и Козлуджа, могло да се очаква не само сериозно нападение, но и настѫпление въ най-голѣмъ мащабъ. Отъ друга страна това било и по-изгодно; за предпочитане било да се срещне турската армия на открито поле и ѝ се даде генерално стражение, отколкото да се атакува коя да е крепость. Не оставало, освенъ да се

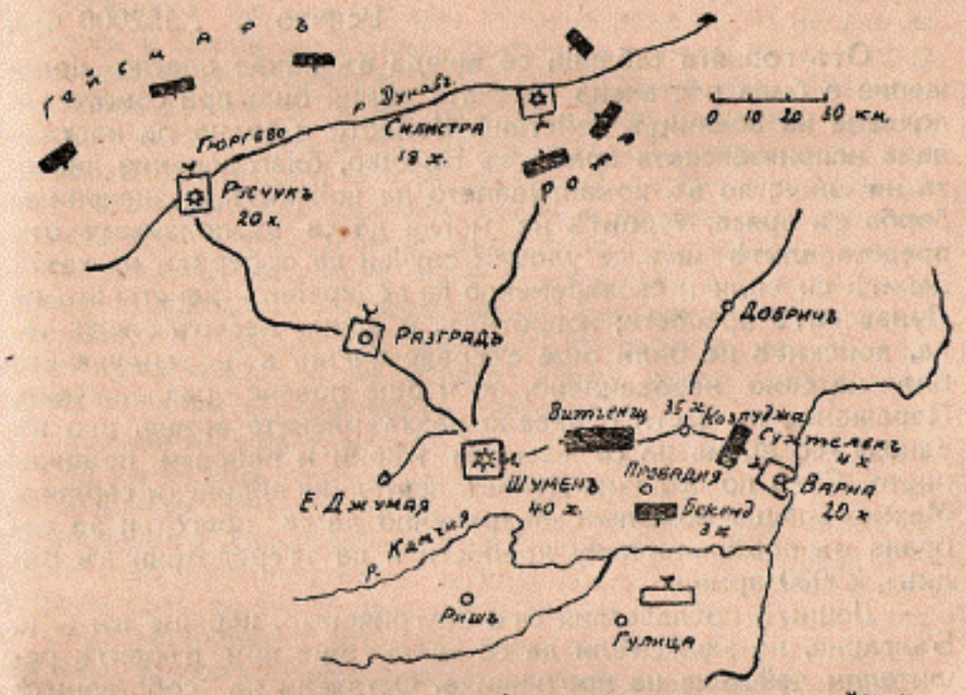

Разположение на руситѣ и турцитѣ въ театъра на воен. действия на 6 юлий.

възприеме идеята на генералъ Жомини—да се настѫпи къмъ Шуменъ за решителни действия срещу армията на сераскира.

На 4 Юлий армията излѣзла отъ Добричъ и заела Козлуджа. Отъ тукъ ген. Сухтеленъ съ отрядъ отъ 4, 500 чел. билъ насоченъ къмъ Варна, за да заслони движението на армията отъ гарнизона на тая крепость; за наблюдение на долината на р. Камчия билъ изпратенъ въ Провадия отрядъ отъ 3,000 чел. подъ началството на ген. Бекендорфъ. На 5 Юлий армията тръгнала отъ Козлуджа и презъ Ясѫ-тепе и Тюркъ-Арнаутларъ, на 6 Юлий достигнала Нови-Пазаръ, откѫдето трѣбвало да продължи движението си къмъ Шуменъ.

ГЛАВА II.

Състояние на укрепяването, въоръжението и гарнизона на Шуменската крепость до обложението ѝ.

Дислокация на турската армия презъ априлъ 1828 г.

Къмъ срѣдата на априлъ 1828 год. турската армия имала следната дислокация: (5)

1—Въ Цариградъ и Проливитѣ . . .	37000 чел.
2—Въ Одринъ	30000 чел.
3—Въ Шуменъ и Варна	20000 чел.
4—Гарнизони на долно-Дунавскитѣ крепости	35000 чел.
5—Гарнизони въ зап. провинции . .	30000 чел.
Всичко . .	152000 чел.

Отъ горнята таблица се вижда въ какво опасно положение е била поставена турската армия още при самото започване на военнитѣ действия. Колкото и бавно да настжпвала неприятелската армия въ Влашко, благодарение липсата на единство въ командуването на войскитѣ, назначени за борба съ врага, турцитѣ не могли да се възползуватъ отъ представилитѣ имъ се удобни случаи да събератъ разхвърленитѣ си сили и своевременно да подкрепятъ действията на Дунавскитѣ крепости; напротивъ, и единъ месецъ следъ това, войскитѣ не били още съсредоточени, а командуването било не само необединено, но и още повече разпокжсано. Поражение по части очаквало разхвърлената армия, ако въ едно кжсо време не се вземали мѣрки и поправи положението. Само по срѣдния Дунавъ деятелния видински сердаръ Мехмедъ-паша можалъ своевременно да се подготви за отбрана въ повѣренитѣ му крепости и да съсредоточи въ Видинъ 25000 армия.

Лошитѣ последствия отъ безгрижието, царяще въ с. и. България, не закжснѣли да се явятъ още при първитѣ решителни действия на противника. Оставени на собственитѣ си сили, долно-Дунавскитѣ крепости паднали една следъ друга; отбраната на Дунава била компрометирана, а Добруджа открита за нашедствието на неприятеля. Единствената надежда да се поправи положението и обърне щастието на войната на турска страна представлявалъ крепостния □-къ Шуменъ—Русчукъ—Силистра—Варна, подъ крепоститѣ на който не единъ пжть противника намиралъ разгромъ и погибель. Действително Русчукъ и Силистра били добре въоржжени, добре снабдени съ продоволствие и командувани отъ твърди и храбри коменданти; морската крепость Варна въ това отношение не стояла по-зле, а още повече, че тя могла да бжде съдействувана отъ флота. Само крепостьта Шуменъ не била още готова за отбрана. Комендантъ на крепостьта Казауглу-Шаханъ-Султанъ ималъ въ свое разположение 7500 чел. регулярни войски, обаче една часть отъ тѣхъ, именно регулярната конница усилена съ лека такава, била изпратена за гарнизонъ на Добричъ и съставлявала преденъ отрядъ на крепостьта, който билъ поставенъ подъ командата на Али-Шахъ-паша, най-смѣлия и най-добре познаващия военното дѣло отъ началствующитѣ въ Шуменъ паши. Не очакващъ нападение на Шуменъ, още повече като ималъ предвидъ и оперативния планъ за настжпателни действия въ Бесарабия и Молдова, комендантътъ на крепостьта не направилъ почти нищо за да я подготви за отбрана. Презъ месецъ Май, когато Високия Диванъ си уяснилъ добре работата и разбралъ, че руситѣ нѣма да нападнатъ Цариградъ и Тракия, а ще настжпятъ презъ Добруджа, най-строго заповѣдалъ на комендантитѣ на крепоститѣ, особено това се отнасяло за Шуменъ и Варна, да бждатъ готови за обсада. Къмъ Варна незабавно били отправени отъ Цариградъ по море 5000 чел. регулярна пехота, а къмъ Шуменъ били насочени повече отъ войскитѣ, разположени за отбрана на Проливитѣ. За комендантъ на крепостьта и командующъ главната турска армия билъ назначенъ опитния, старъ и преданъ на султана полководецъ Хюсеинъ-паша; нему било възложено да поеме командуването на всички войски въ Северна-България, да спре побѣдоносното нашедствие на неприятеля, и като го умаломощи въ упорита борба подъ крепоститѣ на □-ка да чака появяването на везирската армия, която трѣбвало да нанесе главния и решителенъ ударъ (6).

Дислокация на турската армия въ началото на юний. Съсредоточение на гп. сили въ Шуменъ.

Хюсеинъ-паша тръгналъ отъ Цариградъ за Шуменъ на 15 май съ отрядъ отъ регулярна пехота, конница и артилерия и пристигналъ въ крепостьта въ началото на юний; тукъ той намерилъ съвършенно слабъ гарнизонъ. Нѣколко дни следъ това пристигнали съ регулярна пехота, конница и артилерия генералитѣ Нури-паша и Халилъ-паша. Къмъ края на юний гарнизона билъ увеличенъ съ 10000 корпусъ албанска пехота, подъ командуването на енергичния военачалникъ Омеръ-Врионе-паша. По тоя начинъ, единъ месецъ следъ падането на крепостьта Браила, разположението на турската армия въ сев. България значително се промѣнило. Турската армия имала вече следната дислокация (7)

1. Видинска армия	35000 чел.
2. Гарнизонъ на Русчукъ и Гюргево . .	15000 чел.
3. „ „ Силистра . . .	18000 чел.
4. „ „ Варна	20000 чел.
5. Шуменска армия	40000 чел.
6. Войски въ Тракия	20000 чел.
Всичко . .	148000 чел.

Въ началото на месецъ юлий по-голѣмата часть отъ войскитѣ въ Тракия били вече прехвърлени въ с. и. България; при преминаването на р. Прутъ отъ руситѣ въ с. и. България имало около 55000 чел., а три месеца следъ това, следъ капитулацията на долно-Дунавскитѣ крепости 93000, т. е. почти два пѫти повече.

Безпорно, новото изгодно положение на турската армия се дължило на енергичността и предвидливостьта на командуващия северо-Българскитѣ войски Хюсеинъ-паша. Съобразявайки се съ даденитѣ му отъ султана инструкции, Хюсеинъ-паша възприелъ относно бѫдащитѣ операции на армията си идеята за активна отбрана на крепоститѣ отъ □-ка; въпреки многочислеността на силитѣ си, имайки предвидъ, че въ по-голѣмата си часть тѣ сѫ иррегулярни войски необучени, недисциплинарни и почти безъ полска артилерия, той считалъ че боя въ полето ще бѫде твърде рискованъ. Оттеглянето на турскитѣ войски въ крепоститѣ ще принуди неприятеля да отдѣли значителни отряди за облагането имъ по тоя начинъ неприятелската армия ще бѫде отслабена и изтощена отъ продължителна обсадна работа подъ крепоститѣ; чакъ тогава Шуменския гарнизонъ, съдействуванъ отъ другитѣ, трѣбвало да се нахвърля върху разхвърленитѣ противникови части и ги разгроми. Обединявайки командуването на войскитѣ, Хюсеинъ-паша внушилъ на всички, че само съ геройско съпротивление на рова и бруствера ще може да се изгони врага отъ свещената земя на правовѣрнитѣ.

Въ началото на юний Шуменската крепость била слабо заета и неготова за отбрана. Хюсеинъ-паша се заловилъ на трескава работа.

Приготовление на Кр. верки. Планъ за отбраната на Шуменъ.

Най-напредъ било обърнато внимание на фортификационнитѣ съоръжения на крепостьта (8); въ продължение на 18 год. отъ последнята блокада на Шуменъ, не била построена нито една нова фортификационна постройка, а всичко старо било крайно изоставено и напустнато. Веркитѣ не били достатъчно удълбочени, предни постройки нѣмало и артилерията не била поставена по мѣстата си. Подъ личния и непосредственъ контролъ на Хюсеинъ-паша надъ всички инжинерни работи, изправлението и усъвършенствуването на крепостнитѣ верки още въ самото начало тръгнало въ добъръ редъ; отъ друга страна всички укрепителни работи и въоръжението били съпроводени съ твърде малко затруднения по причина на изобилието на работници, вземани както отъ войсковитѣ части, тъй и отъ градското и околно население. При самата отбрана на крепостьта, Хюсеинъ-паша не смѣталъ да се затвори въ крепостната ограда и отъ тамъ да се отбранява отъ бруствера на валгана, а основалъ своя планъ за отбраната на предлежащата мѣсность, както и преди 18 години Омеръ-паша изнесалъ линията на главното съпротивление далечъ напредъ отъ града. За тая цель било

пристѫпено къмъ възвеждане на укрепления предъ източния фронтъ на крепостьта, на 1000—2000 крачки предъ крепостната ограда. Спешно били почнати фортоветѣ Чалѫ-табия, Ибрахимъ-Назиръ-табия (Узунъ-табия) и Мачинското укрепление (9). Отъ тия верки само Ибрахимъ-Назиръ-табия имала каменно ескарпово облекло и усилена профиль; и тритѣ верки, отдалечени на не повече отъ 2000 крачки отъ крепостната ограда, могли съ удобство да бѫдатъ подържани отъ крепостната артилерия, като освенъ това доставлявали прекрасни упорни пунктове за вилазки на гарнизона. Съ това изнасяне напредъ на отбранителната линия, позволяваще да се подържа отъ най-действителния огънь на далекобойнитѣ крепостни орѫдия, се възнамерявало да се удължи линията на обложението и отдалечи на голѣмо растояние отъ ядката на крепостьта, като се принуди противника да пристѫпи къмъ правилна обсада, да се изложи на редъ сблъсквания, които освенъ загубата на хора, всѣкога по-чувствителни за атакующия, трѣбвало въ значителна степенъ да продължи съпротивлението на крепостьта, докато пристигнатъ свежи сили на подкрепление и въ съединение съ тѣхъ гарнизона да отхвърли обсадната армия назадъ и я разбие.

Артилерийско въоръжение на крепостьта.

Артилерийското въоръжение на крепостьта било въ изправно състояние; въ крепостния арсеналъ имало около 200 крепостни орѫдия, които били бързо почистени, приведени въ изправность и разставени по опредѣленитѣ имъ мѣста. Крепостната ограда била въоръжена изключително съ тежки, далекобойни крепостни орѫдия; полската артилерия, достигаща до 60 орѫдия, била разпредѣлена повече по преднитѣ крепостни верки; една частъ отъ нея била поставена на позиция на западния и южния крепостни фронтове, а друга била придадена къмъ войскитѣ, назначени за резервъ. За увеличаване сферата на действие на крепостната артилерия били извадени по преднитѣ верки отдѣлни тежки орѫдия, които съ увеличение на заряда и жгъла на възвишението чрезъ поставки могли да стрелятъ достатъчно метко до дистанция 2000 кр.

Провиянтъ и Фуражно довольствие.

Ржчното орѫжие, патрони и снаряди имало въ достатъчно количество. Военнитѣ складове, барутнитѣ погреби и провиянтскитѣ магазини били укомплектовани. Особено голѣми грижи положило интенданството, а и всички начальствующи лица, по организиране продоволствието на армията и фуражното доволствие на конетѣ. Въ това отношение комендантътъ на крепостьта чувствувалъ особено голѣми затруднения, като се има предъ видъ, че въ случай на обсада трѣбва да се изхранва едно население надминаващо 30000 жители, освенъ гарнизона. Първата мѣрка на коменданта по отношение попълването на фуражнитѣ и продоволствени запаси била да използува средствата, находящи се въ непосредствена близостъ съ крепостьта, които въ обратенъ слу-

чай биха били използувани отъ неприятеля; затова били изпратени специални команди за събиране хранителни и фуражни припаси въ Камчийската долина, Вранското равнище, Ябобското поле и въ басеина на горното течение на р. Ломъ. За снабдяване отъ Тракия, особено съ хлѣбни произведения, били формирани продоволствени транспорти отъ камили. Въ случай на обложение, крепостьта разполагала съ значително количество хранителни припаси и могла съ успехъ да издържи една попродължителна обсада, безъ да почувствува гладъ.

Състоянне на духа и числе-ность на Шуменския гарнизонъ.

Състоянието на гарнизона къмъ началото на юлий било много добро; въ продължение на единъ месецъ войскитѣ имали редовно занятия и благодарение взискателностьта на голѣмитѣ началници дисциплината била силно затвърдена. Духътъ на войскитѣ и населението билъ високъ; унението, настжпило следъ падането на Браила и Дунавскитѣ крепости, скоро отстжпило мѣсто на фанатичната самоувѣреность въ крайната побѣда и на желанието да се накаже жестоко невѣрния и коваренъ врагъ, осквернилъ земята на мохамеданския народъ. Разбира се, най-благотворно влияние върху духа и настроението на населението указвали главно бодриятъ и внушителенъ видъ на добре организираната и екипирана армия, както и нейната многочисленость. Въ началото на юлий гарнизона достигалъ до 40000 чел. съ около 260 орждия; (10) състоялъ се отъ следнитѣ войски:

1.	Регулярна пехота: 12 баталиона	10000	чел.
2.	Албанска ирегулярна пехота .	10000	„
3.	Полска артилерия . . .	1200	„
4.	Крепостна артилерия . . .	3300	„
5.	Регулярна конница . . .	4000	„
6.	Ирегулярна конница . . .	8000	„
7.	Инжинерни войски . . .	800	„
8.	Тилови войски . . .	2500	„
	Всичко . . .	39000	чел.

По отношение на началствующитѣ лица въ крепостьта не могло да се желае нѣщо повече; действително турскиятъ офицеръ слабо се различавалъ по знания и култура отъ общата маса; онова, което издигало офицера надъ неговитѣ подчинени било, въ повечето случаи, неговата дълга военна служба и опитностьта, придобита презъ нея или пъкъ довѣрието, съ което той се ползувалъ предъ своя голѣмъ началникъ. Ирегурярнитѣ войски се състояли отъ мѣстно опълчение: това сж войски, които всѣки спахия билъ длъженъ да даде на държавата въ време на война, явявайки се въоржжени съ собствено оржжие и амуниция, тѣ се подчинявали на своя господаръ-спахия. Липсата отъ добре подготвени и интелегентни началници била повсемѣстна въ цѣлата армия и тя се дължила на общия културенъ и мораленъ упадъкъ на турския народъ. Обаче, като се има предъ видъ

фанатичната преданость на войскитѣ къмъ религията и дивата имъ ожесточена храбрость, тая нужда останала на позаденъ планъ. Отъ капитално значение се явявалъ въпроса за вишия предводителъ, храбростьта и неустрашимостьта на който не могли въ никой случай да замѣнятъ характера и познанията. А турската армия изобилствувала съ храбри, но неуки и безхарактерни генерали. Въ това именно отношение Шуменския гарнизонъ билъ добре поставенъ; предпазливиятъ и опитенъ комендантъ Хюсеинъ-паша ималъ подъ свое началство най-добритѣ турски полководци. Особено незамѣними били първитѣ помощници на коменданта генералитѣ Омеръ-Врионе-паша, Халилъ-паша, Али-шахъ-паша и Кара-Дженемъ паша. Освенъ личната храбрость, тѣ обладавали желѣзна енергия и рѣдка предусмотрителность. Само благодарение деятелната помощъ и голѣмата опитность на тия генерали, Хюсеинъ паша успелъ да подготви обширната крепость въ инжинерно и артилерийско отношение, а въ крепостния гарнизонъ да всади високъ отбранителенъ духъ, за да устои блѣскаво на своя пость въ великата борба.

ГЛАВА III.

Боя при с. Буланлъкъ за овладѣване предната позиция на Шуменската крепость.

Следъ авангардния бой при Козлуджа Али-Шахъ-паша отстжпилъ съ предния отрядъ въ Т. Арнаутларъ, като донесълъ на коменданта на Шуменската крепость, че главната руска армия настжпва къмъ Шуменъ. При Т. Арнаутларъ Али-Шахъ-паша отново посрещналъ съ бой настжпващата начело на неприятелския авангардъ 3-а хусарска дивизия и я спрѣлъ. Когато главната неприятелска армия достигнала Козлуджа и авангарда й въ пълния си съставъ се насочилъ къмъ Т. Арнаутларъ, въ подръжка на хусаритѣ, Али-Шахъ паша се задоволилъ да задържи само съ пушеченъ огънь неприятелското настжпление, и презъ нощьта срещу 5 юлий отстжпилъ къмъ Н. Пазаръ (11). На 6 юлий той заелъ позиция на 3 км. източно отъ тоя градъ, при с. Ени-кьой и отново влѣзалъ въ горещъ конненъ бой съ предния отрядъ на неприятелския авангардъ, командуванъ отъ генералъ Сисоевъ. Предпазвайки се да се увлече въ бой съ значителни противникови сили, Али-Шахъ-паша, щомъ забелезалъ пристигането на бойното поле на главнитѣ сили на авангарда, отстжпилъ презъ Н. Пазаръ за Шуменъ, като оставилъ ариергардъ отъ 2000 чел. на позиция 4 клм. западно отъ Н. Пазаръ, подъ началството на Кара-Дженемъ-паша. Последния сжщо така, следъ като далъ кратко упорно съпротивление

Авангардните боеве при Т. Арнаутларъ и Н. Пазаръ.

на руския авангардъ, отстжпилъ къмъ преднята позиция на Шуменската крепость. Отъ всички боеве, които самостоятелната конница на крепостьта имала съ неприятеля, станало ясно че последната съ всички сили ще атакува Шуменъ съ намерение да овладѣе тая крепость. Хюсеинъ-паша твърдо решилъ да се противопостави на енергичното руско настжпление и съ бой да успорва всѣка крачка земя. Затова, той заповѣдалъ да се заеме преднята позиция на източния фронтъ на крепостьта — Водораздѣлния хребенъ и отбранява упорито. Предната позиция била заета отъ конницата на Али-Шахъ-паша, 4 баталиона регулярна пехота и часть отъ полската артилерия съ 18 орждия. Едновременно съ това, значителна частъ отъ пехотата на гарнизона, подъ началството на Халилъ-паша, била предвижена по пжтя за Н. Пазаръ, за подръжка на преднитѣ войски; обаче Хюсеинъ-паша отдалъ строга заповѣдь да не влиза въ боя безъ негово нареждане. По тоя начинъ, когато противника излѣзалъ отъ Н. Пазаръ, предната позиция била заета както следва: въ центъра 4 пехотни баталиона заели съ своята артилерия позиция на дѣсния брѣгъ на р. Мадарска, по двѣтѣ страни на пжтя за Н. Пазаръ; лѣвия флангъ, началствуванъ лично отъ Али-Шахъ-паша, се състоялъ отъ цѣлата регулярна конница и частъ отъ леката, заемалъ участъка отъ с. Макакъ до с. Буланлъкъ. Дѣсния флангъ, състоящъ се отъ лека конница, се командувалъ отъ многоизвестния по храбростьта си Кадиръ-ага; тоя флангъ съставлявалъ слабото мѣсто на предната позиция и се простиралъ до с. Г. Иджикъ (12). Р. Мадарска, отъ с. Макакъ до 1 клм. северно отъ пжтя за Н. Пазаръ, тече по тѣсно и съ стръмни брѣгове корито, проходимо само на известни мѣста и по мостове; по тоя начинъ лѣвия флангъ на позицията естествено билъ усиленъ; предъ центъра и дѣсния флангъ мѣсностьта е по-равна и проходима, а брѣговетѣ на рѣката по-полегати.

Заемане за отбрана на преднята позиция на крепостьта.

На 7 юлий, следъ последния авангарденъ бой западно отъ Н. Пазаръ, главнитѣ сили на руската армия нощували въ тоя градъ, а авангарда билъ изнесенъ напредъ; ген. Сисоевъ съ отрядъ казаци билъ изпратенъ по посока на с. Абоба и с. Текеръ за наблюдаване пжтищата, които водятъ отъ Дунавскитѣ крепости Силистра и Русчукъ за Шуменъ.

Настжпването на руситѣ къмъ р. Мадарска.

На 8 юлий, подъ личното командуване на императоръ Николай I, руската армия въ две колони настжпила къмъ Шуменъ (13.) Дѣсната колона (26 баталиона и 28 ескадрона— III-и корпусъ) настжпила въ боенъ редъ подъ прикритието на авангарда си (IX дивизия) на северъ отъ пжтя за Шуменъ, къмъ с. Буланлъкъ; III-а хусарска дивизия, подъ началството на ген. Редигеръ, образувала крайния дѣсенъ флангъ на армията. Лѣвата колона (VII корпусъ), командувана отъ гр. Дибича настжпила южно отъ пжтя за Шуменъ; тя първа открила турцитѣ и авангарда й, като удължилъ фронта на

бойния си редъ, доближилъ до лѣвия брѣгъ на р. Мадарска. Следъ откриването на турската позиция, IX-а дивизия като опрѣла лѣвия си флангъ на пжтя за Шуменъ, насочила се срещу центъра на турското разположение, подъ прикритието на рѣдки стрелкови вериги и казашки разезди.

Бой на лѣвия флангъ.

Щомъ неприятеля се показалъ по гребена на височинитѣ източно отъ с. Буланлъкъ, лѣвия турски флангъ бързо настжпилъ напредъ и обхванналъ фланга на IX-а дивизия, която стройно настжпвала къмъ с. Буланлъкъ (14). Обаче ген. Рудзевичъ, забелезалъ опасното положение на авангарда и бързо го подкрепилъ съ конно-егерската дивизия на ген. Орловъ, която заела крайния дѣсенъ флангъ на разположението на III корпусъ. При все това, ползувайки се отъ смущението, което обхванало преднитѣ руски войски въ цен-

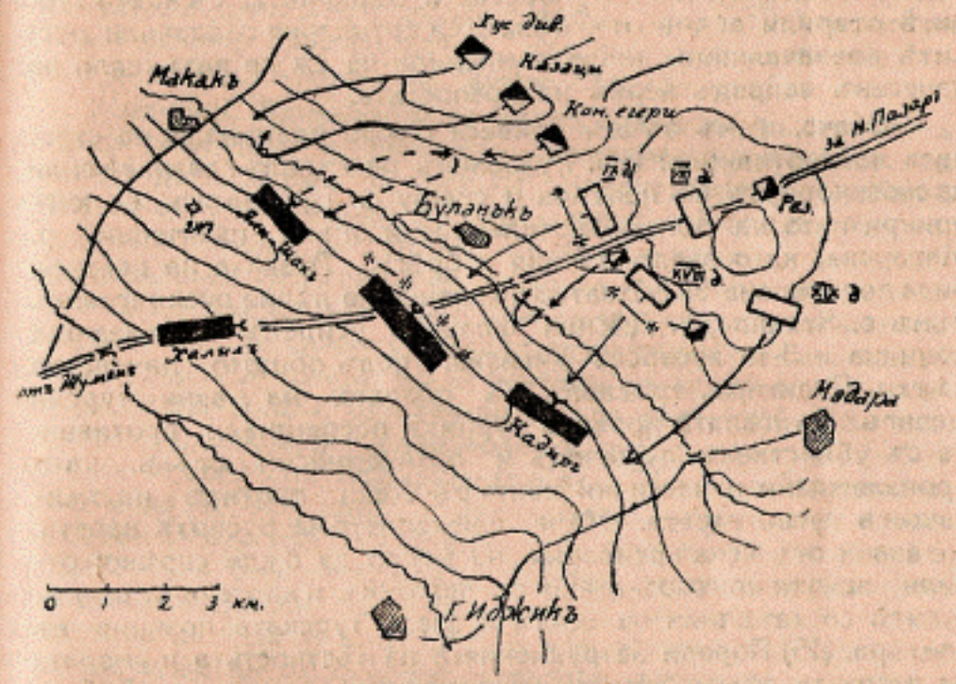

Боя на 8 юлий.

търа и лѣвия флангъ, Али-шахъ-паша не се задоволилъ само съ преминаването на рѣката, но и завързалъ пехотенъ бой съ пехотата и конницата на неприятеля. Когато гр. Орловъ се насочилъ въ атака съ цѣлата си дивизия къмъ фланга на турската конница, Али-шахъ-паша своевременно се оттеглилъ задъ рѣката. За действие срещу турската конница руситѣ извадили на позиция една конно-орждейна батарея, която я принудила да отстжпи на изходнитѣ си позиции, но почти безъ да й нанесе нѣкакви загуби. Въ центъра и на лѣвия си флангъ противникаималъ по-голѣмъ успехъ: авангарда на VII корпусъ преди да влезе въ бой съ турцитѣ, билъ своевременно усиленъ съ часть отъ главнитѣ сили на

Боя въ центъра и на дѣсния флангъ.

корпуса, като фланга му билъ силно удълженъ на югъ; по тоя начинъ турския дѣсенъ флангъ билъ заплашенъ съ обхватъ. Като забелезалъ движението на противника на югъ Кадиръ-ага се хвърлилъ въ атака презъ р. Мадарска съ цѣлата конница, обаче билъ посрещнатъ отъ убийствения огънь на артилерията на VII-и корпусъ и повърнатъ назадъ. Но и неприятелската конница (Оранския хусарски полкъ) устременъ да доразвие достигнатия успехъ и да преследва, билъ на свой редъ отразенъ съ значителни загуби отъ огъня на турскитѣ батареи, разположени предъ центъра на позицията. Започнала артилерийска престрелка, която обаче не дала сжществени резултати и за дветѣ страни; при все това VII-и корпусъ билъ спрѣнъ и даже разколебанъ; отъ артилерията на тоя корпусъ падналъ убитъ полковникъ Реадъ и 7 человѣка. Крайното упорство и бързината, съ която турцитѣ открили огънь отъ цѣлата си артилерия озадачили рускитѣ военачалници, които помислили че сж се натъкнали на изнесенъ напредъ веркъ на крепостьта.

Генералната атака на рускитѣ войски къмъ обѣдъ.

Обаче, къмъ обѣдъ привеса бързо преминалъ на страната на противника: ген. Рудзевичъ разгънналъ главнитѣ сили на своя корпусъ въ центъра и срещу с. Буланлъкъ и подъ прикритието на силенъ артилерийски огънь преминалъ р. Мадарска, като заелъ дѣсния й брѣгъ. Атаката на центъра била подкрепена съ обхватно движение на лѣвия руски флангъ къмъ с. Касапларъ. Дѣсния флангъ, усиленъ съ казашка конница и 3-та хусарска дивизия, подъ общото началство на ген. Ридигеръ, тръгналъ въ обхватъ на лѣвия турски флангъ. По цѣлата позиция турцитѣ посрещнали противника съ убийственъ пушеченъ и артилерийски огънь, като произвеждали и частични контръ-атаки противъ настжпващитѣ руски карета. Обаче, движението на рускитѣ карета следвани отъ лека артилерия, не могло да бжде спрѣно; отбили всички контръ-атаки съ пехотенъ и картеченъ огънь, руситѣ се хвърлили на щикъ и заели турската позиция въ центъра. (15) Поради затрудненията на мѣстностьта и умората на пехотата лѣвия флангъ, началствуванъ отъ гр. Дибича закъснѣлъ да се хвърли на атака; при все това, турскитѣ войски, заемащи центъра и дѣсния флангъ на предната позиция се разколебали, виждайки тройното превъзходство на противника, и когато последния се хвърлилъ на ударъ съ щикъ, тѣ, безъ да дочакатъ удара, почнали да се оттеглятъ назадъ. Оттеглянето на турскитѣ войски привело въ смущение стоящата въ подръжка турска пехота, което се увеличило още повече, когато позицията била увѣнчана отъ атакующата руска пехота и артилерия. Хюсениъ-паша и Халилъ-паша се опитали да преустановятъ безпорядъка и спратъ отстжплението на преднитѣ войски; тѣхнитѣ усилия обаче биха останали напусто, ако въ тоя моментъ руското настжпление не било спрѣно отъ удачнитѣ действия на Али-шахъ,

Разколебаването на турскитѣ войски.

паша (16). Въ обхватъ на лѣвия турски флангъ били насочени 2 конни дивизии, подъ командата на ген. Ридигеръ; последниятъ, смѣтайки за опасно да премине рѣката останалъ на лѣвия й брѣгъ, като продължилъ стрелбата отъ изваденитѣ на позиция кочно-орждейни батареи, на които турцитѣ слабо отговаряли. Само походния атаманъ ген. Сисоевъ съ една казашка бригада преминалъ рѣката и влѣзалъ въ бой съ турската конница, която обаче го отхвърлила назадъ. Съ своитѣ слаби сили Али шахъ-паша задържалъ цѣлъ часъ своята позиция, срещу дветѣ противникови дивизии и съ това далъ време и възможность на разстроенитѣ войски, които заемали предната позиция и на резерва да се оттеглятъ въ крепостьта спокойно и въ сравнително добъръ порядъкъ, следъ което и той се оттеглилъ. Въ боя преднитѣ войски дали много малко загуби, около 150 человѣка убити и ранени. Противникътъ, въпреки упорството на отбраната, загубилъ сжщо не повече отъ 150 чел.

Оценка на боя на 8 юлий

Безпорно, Хюсеинъ-паша ималъ пълната възможность да даде решително и генерално сражение на руситѣ и да се опита да задържи за себе си Водораздѣлния хребетъ, който по своето положение съставлявалъ най-удобна и силна тактическа позиция за отбрана на северо-изтокъ, както и прекрасна база за повеждане атака на източния фронтъ на Шуменската крепость. Имайки това намерение, комендантътъ на крепостьта не само усилилъ преднитѣ войски съ резервъ отъ регулярната пехота, но и смѣталъ да вкара въ боя всички свободни войски отъ гарнизона, за което той ги извадилъ отъ крепостьта и разположилъ около пжтя за Н. Пазаръ, на гребена на Лагерния хребетъ. Обаче, наблюдавайки лично хода на боя, както и разгъването на руската армия въ боенъ редъ, той се оставилъ отъ предишния си планъ и за него, безъ съмнение, боя на 8 юлийималъ вече значение на рекогносцировка. За Хюсеинъ-паша станало явно, че съ недостатъчна полска артилерия и зле обучена регулярна пехота не може да се удържи предната позиция, а особено следъ разколебаването на войскитѣ, заемащи центъра й. И за това той не се решилъ да спре отстжплението на преднитѣ войски съ вкарване на пресни сили въ боя, взети отъ резервитѣ, а само се опиталъ да задържи руското настжпление съ лѣвия си флантъ, за да приведе въ редъ отстжпващитѣ и да даде време да се заематъ крепостнитѣ верки, та въ случай на атака на самия укрепенъ лагеръ, да се даде отчаянъ отпоръ на врага.

Следъ като заели предната позиция на крепостьта руситѣ се задоволили отъ тоя успехъ и разположили войскитѣ си на заетата позиция; III-и корпусъ заелъ гребена на Водораздѣлния хребетъ отъ с. Макакъ до с. Буланлъкъ, а VII-и корпусъ се подалъ на югъ и заелъ позиция на Лагерния хребетъ, северно отъ с. Касапларъ. Части отъ тоя корпусъ се

спуснали на юго-западъ къмъ с. Марашъ и даже се явили на Цариградския пѫть, кѫдето турцитѣ имали слаби конни пикети. Презъ нощьта главнитѣ руски сили нощували на позицията; въ предни постове били назначени казашки войски и егерска пехота, които съставявали двойна аванпостна верига, една отъ казаци, а друга отъ пехота.

Императоръ Николай I цѣла нощь прекаралъ между войскитѣ; билъ свикалъ воененъ съветъ, за да се опредѣлятъ бѫдащитѣ действия на армията, която се намирала вече подъ стенитѣ на знаменитата непрестѫпна турска крепость (17). Отъ гребена на Водораздѣлния хребетъ, кѫдето била разбита палатката на Императора, обкрѫженъ отъ блѣскава свита, състояща се отъ дипломати и генерали, воювали по всички бойни полета на Европа противъ Наполеона и покрили се съ вѣчна слава и неуведаеми лаври, Николай I видѣлъ предъ себе си върховетѣ на дърветата и високитѣ минарета на джамиитѣ на гр. Шуменъ, който още никога не билъ превземанъ. Предъ погледа на най-бележититѣ представители на военното изкуство се простирала надъ обкрѫжающата я равнина грандиозната Шуменска планина, свършваща съ отвѣсни скали, въ подножието на които къмъ всички страни се спускали дълги хребети, увѣнчани съ грозни укрепления, въоружени съ многочислена артилерия. Могѫщо и подавляюще впечатление произвелъ вида на Шуменската крепость на руския императоръ и присѫтствуващитѣ, още повече усилени отъ възпоменанията за миналитѣ неуспехи подъ стенитѣ на тая „гробница на невѣрнитѣ".

Императоръ Николай I.

Колкото и желателно било да се нанесе тукъ, предъ твърдинитѣ на страшната турска крепость решителенъ ударъ на войскитѣ отъ крепостния гарнизонъ, благодарение предвидливостьта и предпазливостьта на турскитѣ пълководци, последнитѣ изкусно се отскубнали отъ поражението; напротивъ, смѣлата руска армия неочаквано се изправила предъ едно неизгодно и безизходно положение. Шуменската крепость не била по силитѣ ѝ; и скоро тя била принудена безславно да напусне своята блокадна позиция и потърси спасение въ бързо отстѫпление.

ГЛАВА IV.

Облагане на източния фронтъ на Шуменската крепость (9 юлий — 17 юлий).

Военния съветъ презъ нощьта срещу 9 юлий билъ поставенъ предъ тежка задача, понеже действително следъ завладѣването на предната позиция на крепостьта, руската армия се указала въ безнадеждно състояние — тя била притеглена къмъ най-силната турска крепость и обречена на бездействие (18).

Военния съветъ презъ нощьта срещу 9 юлий.

Най-слабата страна на толкова силната Шуменска крепость е северния фронтъ, състоящъ се отъ Звездния хребетъ и протакащия се въ източна посока Водораздѣленъ хребетъ. Звездния хребетъ завършва на югъ съ отвесни скали, а на северъ е полегатъ и удободостѫпенъ; силния фортъ Илдъзъ-табия, макаръ и снабденъ съ каменно ескарново облекло и обширни казиметровани постройки, нѣмалъ достатъчно силна профиль за да бѫде обезпеченъ отъ ескалада. Звездния хребетъ можелъ лесно да се овладѣе, ако атакующитѣ колони се насочатъ по долината на Чаталъ-Бунаръ-дере, зле обстрелвана отъ веркитѣ на Звездния хребетъ, тъй като тя образува обширно мъртво пространство, или пъкъ, ако се щурмува и завладѣе Скалистата планина, следъ което успехътъ може лесно да се разпространи по Звездния хребетъ. Единъ пѫть Звездния хребетъ завладѣнъ, отбраната повече не може да укаже съпротивление, освенъ на Вѫзелното и Цитаделното плата. Обаче, отбраната на крепостьта имала всичко това предъ видъ и взела необходимитѣ мѣрки; ако атакующия се насочи по долината Чаталъ-Бунаръ-дере, тукъ той би срещналъ упорно съпротивление, на което гористата и планинска мѣстность ще съдействува, както и качествата и начина на действие на лекатa турска иррегулярна пехота. А една атака, предприета съ главнитѣ сили отъ северъ, срещу Скалистата планина ще подхвърли на опасность всички съобщения на армията, тъй като въ тила си тя ще има непълно обложенитѣ крепости Силистра и Русчукъ.

Като имали предъ видъ неотдавнашния кървавъ щурмъ на Браила и упорството на турцитѣ при отбрана на брешове, мисъльта за атака на Шуменската крепость съ открита сила била отхвърлена; единъ щурмъ на Шуменъ билъ крайно невъзможенъ.

Сѫщо така да се пристѫпи къмъ тѣсно обложение на крепостьта било много трудно, защото Шуменъ, относно снабдяването си съ продоволствие, се намиралъ въ положение на морска крепость, блокирана само отъ сушата. Шу-

менската крепость можела тѣсно да се обложи само отъ северо-изтокъ, а отъ другата страна — юго-западъ могла да се блокира отдалечъ, поради обширнитѣ мжчно достжпни позиции, които даватъ на отбраната Цитаделното плато и Равелинната планина, въ подножието на които блокаднитѣ войски не биха могли безопасно да се разположатъ; за успешно наблюдение на главнитѣ проходи презъ планинската група, линията на обложението би трѣбвало да се изнесе далечъ и разпространи на голѣмо пространство. При това положение на мѣстнитѣ обстоятелства би трѣбвало да се отдѣлятъ голѣмо число самостоятелни отряди отъ тритѣ рода войски, всѣки достатъчно силенъ да може съ успехъ да се противопостави на предприятията на гарнизона, който благодарение на силно пресечената и закрита мѣстность можелъ съ изненада да атакува кой да е отъ блокаднитѣ отряди съ превъзходни сили, безъ при това да се отслаби по фронта на укрепения лагеръ. Трѣбвало още да се има предъ видъ, че следъ отдѣлянето на отряди за облагане отъ всички страни на крепостьта, необходимо ще бжде да се остави достатъчно силенъ корпусъ въ откритото поле за отпарирване на всѣки опитъ на гарнизона да настжпи къмъ Варна. Но тъй като руската армия била числено равна, а може би и по-слаба отъ крепостния гарнизонъ, очевидно било, че при тоя начинъ на действие, тя би се подхвърлила на опасностьта да бжде бита по части.

Най-малко рискованъ начинъ на действие и най-целесъобразно било да се заеме укрепена позиция предъ крепостьта и войскитѣ, които я заематъ да се държатъ съсредоточено на нея. Това обаче, отъ друга страна, не би довело до никакъвъ положителенъ резултатъ; при най-благоприятни стечения на обстоятелствата могло само да се попречи на гарнизона да излѣзе отъ крепостьта и да настжпи за да деблокира Варна.

Военния съветъ се спрѣлъ на последния начинъ на действие, който бидейки по-удобоизпълнимъ отъ щурма и тѣсното обложение, отъ друга страна позволявалъ да се разчита на по-добри резултати отколкото едно далечно наблюдение на крепостьта (19). Това решение би било най-правилно и и подходяще, ако би могло да се пристжпи веднага къмъ обсада на Варна; тогава, въ случай, че гарнизона излѣзе отъ крепостьта за да деблокира Варна, то изхода на сражението на открито поле ще реши участьта на войната.

Устройване на руснѣ на Водоразд. и катерния хребети.

За обезпечаване на армията отъ настжплението на гарнизона трѣбвало да се заематъ хребетитѣ, които обикалятъ крепостьта отъ северо-изтокъ и се укрепятъ чрезъ система отъ редути, които да се подържатъ едни други. Императоръ Николай I лично посочилъ на картата мѣстото на проектиранитѣ редути, а следъ свършването на съвета самъ направилъ първия ударъ съ кирка на редута № 1, който

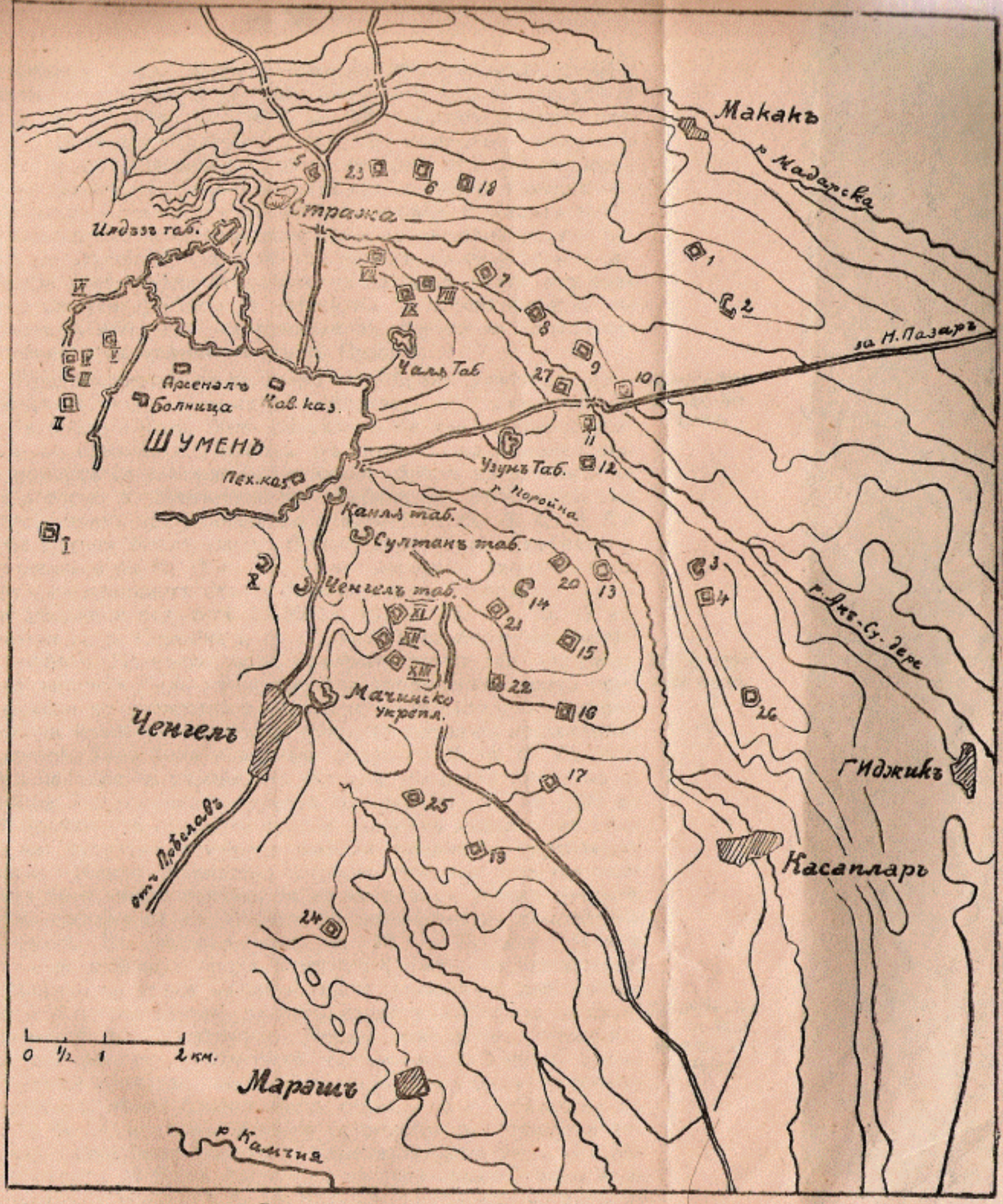

Развитие на фортификационнитѣ работи на източния фронтъ на Шуменъ.

още сжщата нощь билъ възведенъ отъ частитѣ на III-я корпусъ. Презъ тая нощь билъ издигнатъ отъ III корпусъ и редута № 2, влѣво отъ № 1, на 300 крачки северно отъ пжтя Н.-Пазаръ — Шуменъ, а отъ VII корпусъ — редутитѣ №№ 3 и 4 по Лагерния хребетъ, северно отъ с. Касапларъ. По тоя начинъ на 9 юлий руската армия заела изходна позиция на 6 — 7 клм. отъ крепостната ограда, отъ която трѣбвало постепенно да се пристжпи къмъ възвеждане редути напредъ на удобни мѣста и по тоя начинъ да се устрои и организира една главна отбранителна позиция, която отъ своя страна ще усигури база за атака на източния фронтъ на крепостьта, или пъкъ ще прикрие въ случай на нужда отстжплението на армията къмъ Н. Пазаръ.

Главна отбранителна позиция.

Предположения да се заеме за отбрана участъкъ, простиращъ се отъ с. Стража до с. Марашъ, съ дължина по фронта около 10 км., билъ раздѣленъ на два корпусни участъка, съ граница р. Поройна. Въ течение на нѣколко дни III-и корпусъ се утвърдилъ по лѣвия брѣгъ на р. Акъ-судере и около в. Бешъ-тепе по гребена на Водораздѣлния хребетъ, чрезъ постройката на редутитѣ №№ 6, 7, 8, 9 и 10. На дѣсния брѣгъ на р. Акъ-су-дере били възведени укрепленията №№ 11 и 12. VII-и корпусъ заелъ лѣвия флангъ на позицията отъ р. Поройна до с. Марашъ. Тукъ били заложени редутитѣ №№ 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19 въ долината на р. Поройна и по източнитѣ склонове на Терасния гребенъ. По-късно, подъ прикритието на тая укрепена линия, напредъ били изнесени нови укрепления, които приближавали до крепостната ограда за да се създадатъ удобни подстжпи къмъ нея и упорни точки за борба съ крепостната артилерия. Така били издигнати редутитѣ №№ 20, 21, 22 и 27 въ центъра на укрепената система, по двата брѣга на р. Поройна. По тоя начинъ руситѣ се приближили на 1200 до 2000 крачки отъ предната турска укрепена линия и въ сферата на руската артилерия влѣзли преднитѣ укрепления и даже самата крепостна ограда; при все това, тая дистанция била много голѣма, за да могатъ съ успехъ рускитѣ полски орждия да се борятъ съ крепостната дългобойна артилерия. Въ продължение на 10 — 12 дни руситѣ успели да заложатъ предъ източния фронтъ на крепостьта, въ сферата на огъня на крепостната артилерия, две линии редути и по тоя начинъ да организиратъ отбраната на своята позиция въ дълбочина. Презъ това време позицията била усилена по фланговетѣ съ заемане на нови силни тактически пунктове, на които сжщо така били устроени укрепления; лѣвия флангъ билъ опренъ на с. Марашъ въ редута № 24, а дѣсния флангъ се опрелъ на гористата височина, северо-източно отъ с. Стража, кждето билъ възведенъ редутъ № 5; въ подръжка на тоя флангъ били въздигнати още редутитѣ №№ 18 и 23, по гребена на височи-

Предна укрепена линия.

Организиране на руската позиция за отбрана.

ната 247. Съ тия придобивки на двата фланга руската позиция получила форма на джга; първата линия, разположена на 1200 — 1500 крачки отъ турскитѣ укрепления се състояла отъ редутитѣ №№ 5, 23, 7, 8, 27, 11, 12, 14, 20, 21 22, 24 и 25, а втората линия, положението на която било по-силно се състояла отъ редутитѣ №№ 6, 18, 9, 10, 13, 16 17 и 19. Всѣко едно отъ укрепленията, споредъ голѣмината и значението си, имало гарнизонъ отъ 1 до 2 роти и по нѣколко орждия. Подръжкитѣ били разположени главно въ втората линия, а часть отъ тѣхъ на Водораздѣлния хребетъ отъ двете страни на пжтя Н. Пазаръ — Шуменъ, кждето билъ разположенъ главния лагеръ на армията. Обозитѣ, болницитѣ и складоветѣ били разположени въ с. с. Буланлъкъ, Макакъ, Марашъ и Н.-Пазаръ. За прикритието имъ били назначени особени команди; за урегулирване движението въ тила на армията били създадени етапни комендантства.

Планъ за отбрана на крепостьта.

Следъ загубата на предната позиция Шуменскиятъ гарнизонъ, съобразно плана за отбрана на крепостьта, заелъ крепостнитѣ верки. Крепостьта била раздѣлена на два отбранителни участъци: източенъ и западенъ. Гарнизона на западния участъкъ се състоялъ отъ иррегулярни войски, съ полска артилерия и лека конница. Западния участъкъ ималъ планински характеръ; тукъ отъ особено важно значение за крепостьта били ония пжтища и пжтеки презъ трудно проходимата Шуменска планина, които съединяватъ Шуменъ съ долинитѣ на Камчия, Врана и Черенче. Тия пжтища минаватъ презъ Кочовския и Дормушкия проходи и съставляватъ най-кжситѣ разтояния за Преславъ, Ески-Джумая и Разградъ, които пунктове още незети отъ противника служили като източници за доставяне фуражъ и продовоствие на крепостьта. Атаката на крепостьта отъ тая страна, именно отъ долинитѣ на р. Врана и Черенче, е много трудна, тъй като западнитѣ стръмни склонове на планината сж покрити съ гжсти непроходими лѣсове. Пжтищата, които преминаватъ презъ планината образуватъ тѣсни нѣколко километра дълги дефилета, които не даватъ възможность за развръщане и действие на всички родове войски. По тоя начинъ мѣсностьта дава естествени удобства за упорита отбрана съ малки и слаби сили. Затова западния участъкъ билъ заетъ съ слаби сили, които се съсредоточили въ западната часть на града и на Вжзелното плато, а напредъ — въ юго-западнитѣ и северозападнитѣ поли на планината били изпратени полеви караули въ съставъ $^1/_2$ —1 роти; така било заети селата Дормушъ, Градище, Н. Село, Черенче, Кочово, Осмаръ и Троица.

Източния участъкъ на крепостьта, състоящъ се отъ източния фронтъ на крепостната ограда и предната укрепена линия, билъ заетъ за упорна отбрана отъ по-голѣмата часть на гарнизона, като въ резервъ, находящъ се лично

подъ разпореждането на коменданта, била оставена почти цѣлата регулярна конница и незначителна часть отъ пехотата.

Ходъ на инжинерната работа въ източния участъкъ.

Още въ първия день на обложението предъ източния фронтъ на крепостьта се започнала оживена дейность. Нощемъ противника безспирно работелъ позициитѣ си, като възвеждалъ все нови укрепления. Крепостната артилерия получила заповѣдъ да противодействува на неприятелскитѣ укрепителни работи, като открива силенъ огънь по мѣстото на работата; но, благодарение на голѣмата дистанция и затрудненията поради нощната тъмнина, въпреки значителния разходъ на муниции, турцитѣ не могли да заставятъ неприятеля да прекрати работата.

Още отъ самото начало се указало, че при бързината съ която неприятеля издига укрепления близо до крепостнитѣ верки и ясновидимитѣ му намерения да започне правилна обсада на източния фронтъ на крепостьта, трѣбва преднята укрепена линия—линията на отдѣлнитѣ верки да се усили съ нови укрепления и съ войски. Усилена била работата по редутитѣ: Чалж-табия, Ченгелъ-табия и Мачинското укрепление; тия верки били скоро завършени и въоржжени предъ очитѣ на противника. Голѣмо внимание било обърнато на Мачинското укрепление, съставляюще крайния дѣсенъ флангъ на източния фронтъ на крепостьта. Комендантъ на укреплението билъ назначенъ Джиафаръ-паша, а гарнизона се състоялъ отъ нѣколко пехотни роти, формирани отъ бившия гарнизонъ на Дунавската крепость Мачинъ.

Неуспеха на крепостния артилерийски огънь да попречи на възвеждането на редутитѣ №№ 14, 20, 21 и 22, които фланкирали форта Ибрахимъ-Назиръ-табия (Узунъ-табия) принудило коменданта да пристжпи къмъ възвеждане на укреплението Султанъ-табия въ междината между Ибрахимъ-Назиръ-табия и Ченгелъ-табия, както и къмъ укрепяване на предлежащата мѣсность предъ новостроящето се укрепление за спечелване на повече почва; за тая цель били насипани на згодни мѣста редутитѣ №№ XI, XII и XIII, които били заети само съ пехота, понеже отстояли на 800 — 1000 крачки отъ Ченгелъ-табия и Султанъ-табия и отлично се поддържали отъ артилерията на последнитѣ верки. По тоя начинъ Терасния хребетъ билъ здраво укрепенъ и заетъ, съ което юго-източния фронтъ на крепостната ограда се обезпечилъ отъ внезапна ескалада. Положението на отбраната ставало още по-благоприятно, като се има се предвидъ, че тя господствувала не само надъ цѣлата долина на р. Ченгелска, но и надъ Камчийската низина отъ височинитѣ на Наблюдателната планина, която се издига непосредствено въ тила на южния подучастъкъ отъ източния фронтъ.

Въ северния подучастъкъ положението на отбраната било малко по-слабо. Предъ крепостната ограда били изнесени два силни верка Илдъзъ-табия и Чалж-табия; между-

ната между тѣхъ, дълга около 4000 крачки, не била укрепена, при което Водораздѣлния хребетъ билъ вече въ владѣние на неприятеля. Само с. Стража останало въ турски ржце. Като оценявали голѣмото значение на с. Стража и височината сев. източно отъ това село за отбраната на крепостьта, руситѣ решили да я завладѣятъ и опратъ на нея своя дѣсенъ флангъ; отъ тукъ, следъ като се укрепятъ надлежно, тѣ могли да поведатъ и атака за завладѣване на Скалистия хребетъ и да прекжснатъ сношенията на гарнизона съ Силистра и Тутраканъ.

Утвърдяване на руситѣ върху запад. часть на Водораздѣлния хребетъ.

Овладѣването на в. 280, възложено на ген. Киселевъ съ една егерска бригада (15 и 16 егерски полкове), било сполучливо извършено на 15 юлий. Загубата на тоя пунктъ силно загрижила коменданта на крепостьта и още сжщия день билъ направенъ опитъ да се повърне; обаче атаката предприета съ малко сили и безъ изненада за противника, била отразена. На 16 юлий била предприета нова вилазка; вилазочния отрядъ, състоящъ се отъ лека конница, излѣзалъ отъ Разградската врата и се насочилъ къмъ с. Стража. Турцитѣ се приближили къмъ източния край на с. Стража и, като се пръснали въ нѣколко групи, явили се по фронта и фланга на двата неприятелски егерски баталиона и открили по тѣхъ, седейки на седлото, залповъ огънь. Противника цѣлъ часъ издържалъ натиска на турцитѣ, като отбивалъ подновилитѣ се нѣколко пжти атаки само съ пушеченъ огънь; после той билъ принуденъ да отстжпи назадъ и напусне височината. Обаче въ момента, когато турцитѣ достигнали гребена на височината, руситѣ получили подкрепления; отъ редута № 6 единъ баталионъ егери съ 2 полски орждия се явили на фланга на вилазочния отрядъ и подкрепени отъ силния огънь на артилерията на цѣлата VII-а дивизия, която заемала позиция на гребена на височината, атакували турцитѣ. Последнитѣ, изненадани, отстжпили назадъ съ загуби и се оттеглили въ крепостьта.

По тоя начинъ Водораздѣлния хребетъ, чакъ до с. Стража, билъ заетъ отъ противника; презъ нощьта срещу 17 юлий на ген. Вреде било заповѣдано да заеме позиция съ III-а егерска бригада отъ двете страни на пжтя за Силистра и се укрепи. Тукъ, презъ тая нощь били възведени редутитѣ № 5 и 23. Редута № 5 образувалъ крайния дѣсенъ флангъ на неприятелското разположение и по своето сгодно тактическо положение командувалъ и фланкиралъ цѣлата мѣсность, находяща се източно отъ ретраншамента R_1 и укреплението Чалж-табия. Обаче, поради издаденото си положение и близостьта си до Звездния хребетъ, редутъ № 5 се подхвърлялъ постоянно на голѣма опасность отъ нападение на гарнизона отъ три посоки: по пжтя за Силистра, отъ форта Илдъзъ-табия и отъ Скалистия хребетъ. Затова руситѣ предприели атака на Скалистия хребетъ, съ намерение да го овладѣятъ и укрепятъ, за да си създадатъ база за атака на Звездния хребетъ. Това предприятие пропаднало, понеже турцитѣ заели съ силни части Скалистия хребетъ, който подържали съ артилерия отъ Илдъзъ-табия.

Следъ окончателното падане на Водораздѣлния хребетъ въ неприятелски ржце, за връзка между Чалж-табия и Илдъзъ-табия, както и за противодействие на неприятелското настжпление отъ страна на височината и редутитѣ №№ 23, 6 и 7 комендантътъ на крепостьта заповѣдалъ да се укрепи дѣсния брѣгъ на горното течение на р. Акъ-су-дере; тукъ били възведени редутитѣ №№ VII, VIII, и IX. По тоя начинъ гарнизона на крепостьта успелъ въ течение на 10—12 дни да изправи пропускитѣ въ организиране на отбраната, да довърши устройството на преднитѣ верки и да допълни отбраната съ възвеждане на нови укрепления. Шуменската крепость още неготова за действителна отбрана въ началото на обложението само въ нѣколко дена била преобърната въ страшна непревземаема твърдиня.

ГЛАВА V.

Опити за пълно обложение на Шуменъ; операциитѣ въ долинитѣ на р. Камчия и р. Врана.

Мѣрки за пълно обложение на Шуменъ.

Само обложението на източния фронтъ на Шуменската крепость било почти безполезно; гарнизона при това положение свободно се сношавалъ съ Дунавскитѣ крепости презъ Разградъ, Търново и Преславъ. Въ крепостьта редовно се подвозвали провиянтъ и фуражъ отъ долината на Камчия и Вранското равнище съ огромни камилски кервани. За успехъ на действията срещу крепостьта трѣбвало блокадата да се разпространи предъ всички крепостни фронтове и по тоя начинъ да се преградятъ всички пжтища за съобщение на гарнизона съ външния свѣтъ.

Решенъ да обложи тѣсно крепостьта фелдмаршалъ Витгенщейнъ още на 16 юлий взелъ мѣрки:

1. Да се прекжснатъ съобщенията на крепостния гарнизонъ съ Дунавскитѣ крепости—за тая цель трѣбвало да се заеме Разградъ. Това предприятие, възложено на ген. Ширяевъ съ отрядъ отъ казашка конница, било успешно изпълнено на 17 юлий.

Действията въ долината на р. Камчия.

2. Да се прекжсне комуникационната линия на крепостьта съ Тракия и Цариградъ — трѣбвало да се заематъ долинитѣ на р. Камчия и р. Врана. За изпълнение на тая задача билъ формиранъ отрядъ, състоящъ се отъ 7500 чел. съ 18 орждия, подъ началството на ген. Ридигеръ (26). На 17 юлий ген. Ридигеръ излѣзалъ отъ с. Марашъ, като ималъ начело

на отряда си силенъ авангардъ; той се насочилъ по лѣвия брѣгъ на р. Камчия за с. Чифликъ. Въ последния пунктъ билъ оставенъ заслонъ на посоката къмъ с. Троица, състоящъ се отъ 4 пех. баталиона и 4 ескадрона, подъ началството на ген. Тарбѣевъ. Обстрелванъ съ пушеченъ огънь отъ южнитѣ издадини на Цитаделното плато, за да избѣгне излишнитѣ загуби, ген. Ридигеръ излѣзалъ отъ сферата на огъня на гарнизона и се опжтилъ къмъ Преславъ; следъ заемането му той смѣталъ да тръгне по долината на р. Врана и рекогносцира юго-западнитѣ поли на планината и Кочовския проходъ. На другия день, когато Ридигеръ заелъ Преславъ и тръгналъ за Кочово, оставения въ тила му отрядъ при с. Чифликъ билъ атакуванъ отъ турцитѣ отъ две посоки: отъ къмъ с. Ченгелъ и с. Троица. Вилазочнитѣ войски, състоящи се отъ лека конница и нѣколко роти иррегулярна пехота, следъ кратъкъ бой, били отразени; тѣ се отеглили и очаквайки подръжки, се готвили за нова атака, съ намерение да изтласкатъ руситѣ отъ с Чифликъ и отрѣжатъ отряда на ген. Ридигера отъ главнитѣ сили на блокадната армия. Чулъ артилерийската стрелба при с. Чифликъ и загриженъ за съобщенията си, ген. Ридигеръ се повърналъ назадъ при с.Чифликъ въ очакване на нападение отъ страна на гарнизона. Съ това се свършили операциитѣ на тоя отрядъ, безъ той да изпълни задачата си; още сжщия день командира на VII-и корпусъ го прибралъ къмъ дѣсния флангъ на корпуса, а въ с. Чифликъ предвидъ важното значение на тоя пунктъ, владѣянието на който улеснява маневрирането въ долината на р. Врана, билъ изпратенъ командира на XIX-а дивизия ген. Ивановъ съ 4 пех. баталиона и 2 ескадрона. Отряда се укрепилъ на лѣвия брѣгъ на р. Камчия, като издигналъ редутъ южно отъ с. Чифликъ и устроилъ съобщение съ щаба на корпуса въ с. Марашъ.

гр. Витгенщейнъ

Разногласията въ руската гл. квартира.

Императоръ Николай I вече половинъ месецъ стоялъ подъ Шуменъ, а все още не се постигалъ какъвто и да е решителенъ резултатъ; не разчитащъ на такъвъ подъ Шуменъ, той решилъ да започне активни действия срещу крепостьта Варна. Николай напусналъ на 21 юлий позицията при Шуменъ (27), като оставилъ въ щаба на фелдмаршалъ Винтгенщейнъ своя началникъ на щаба ген. Дибичъ, съ което разногласието въ руската главна квартира не се прекратило. Работата въ щаба на блокадната армия страдала главно отъ неразбирателството на генералитѣ Дибичъ и Киселевъ, а сжщо и поради изтощението и умората на стария командующъ армията фелдмаршалъ Витгенщейнъ, който съ голѣми усилия пренасялъ лишенията и трудноститѣ на този походъ. Обаче подъ Шуменъ заболели и други генерали, между които Жомини и Дибичъ. Следъ отстегляне на последния отъ деятелното участие въ командуването, ген. Киселевъ взелъ върхъ (28).

Отъ несполучливия маневръ на ген. Ридигеръ станало ясно че III-и корпусъ не може съ собственитѣ си сили да заеме напълно редутитѣ предъ източния фронтъ на крепостьта; трѣбвало да се отдѣлятъ и части отъ VII-и, следствие на което последния се отслабвалъ и трѣбвало съ нищожни сили да маневрира по долината на р. Врана, излагайки се на разбиване по части. На 25 юлий графъ Витгенщейнъ промѣнилъ сжществено плана си за действия, на основание оперативната записка на ген. Киселевъ (29).

Оперативната записка на ген. Киселевъ.

Разчитайки, че добри резултати отъ блокадата могатъ да се получатъ само ако се стѣсни обложението на крепостьта, трудно и рисковано при малкия численъ съставъ на армията, Киселевъ смѣталъ че трѣбва да се действува решително срещу комуникационнитѣ линии на крепостьта. Следъ частичното обложение на крепостьта на 9 юлий гарнизона разполагалъ съ две главни комуникационни съобщения: Шуменъ — Кочово — Преславъ — Ямболъ и Шуменъ — Дурмушъ — Ново-село — Боуларъ — Джумая — Османъ Пазарь — Котелъ — Сливенъ. Първия пжть, изложенъ на набѣгитѣ на руската конница, билъ изоставенъ отъ гарнизона; втория, поради своята отдаленость отъ позицията на блокадната армия, билъ главното транспортно съобщение на гарнизона. За да скжса окончателно съобщенията на гарнизона съ Преславъ и да се приближи и застраши пжтя за Джумая, ген. Киселевъ предлагалъ армията да се предвижи съ лѣвия си флангъ на западъ и се утвърди по долното течение на р. Врана. За успеха на това предприятие било необходимо:

1. Предъ източния фронтъ на крепостьта да се довърши устройството на укрепената позиция, като укрепленията се разположатъ така едни спрѣмо други, че да се постигне продоленъ и кръстосанъ обстрелъ; позицията да се заеме отъ III-и корпусъ, дѣсния флангъ на който да се опре на редута № 5, а лѣвия на редута № 17.

2. VII-и корпусъ да се разположи между редута № 19 и с. Осмаръ, като въ с. Чифликъ се устрои преденъ упоренъ пунктъ.

3. Главната квартира, кавалерийския и артилерийския резерви да се разположатъ сев. отъ с. Касапларъ, между редутитѣ №№ 3 и 4.

4. Хусарската дивизия да се раздѣли на 2 бригади и разположи на двата крайни фланга на армията.

5. На заетата позиция III-и корпусъ да отбранява комуникационната линия на блокадната армия, минаваща презъ Н. Пазаръ, като сжщевременно наблюдава съ постове пжтищата за Разградъ и Силистра.

6. VII-и корпусъ, като прикрие дѣсния си флангъ съ редути отъ посока на Мачинското укрепление и с. Троица, съ лѣвия си флангъ да действува настжпателно по долината на р. Врана, съ цель да прекжсне съобщенията на крепостьта съ долината на тая рѣка, а следъ това да предприеме рекогносцировка на западнитѣ склонове на Шуменската планина и при удобенъ случай да се утвърди на Цитаделното плато; блокадата на крепостьта да се стѣсни до толкова, че ако обстоятелствата позволятъ да се пристжпи и къмъ обсада.

Ограниченитѣ сили и средства не позволили на Витгенщейна да приложи въ точно изпълнение проекта на ген. Киселевъ; фелдмаршалътъ по тоя поводъ донесалъ на императора, че сериозенъ успехъ подъ Шуменъ може да се постигне само съ усилване на блокадната армия (30).

Вмѣсто да удължи фронта на армията на юго-западъ до с. Осмаръ, Витгенщейнъ отново заповѣдалъ да се предприеме усилена рекогносцировка по долината на р. Врана къмъ с. Кочово и разузнае положението на турцитѣ. На 26 юлий, въ изпълнение горното нареждане, ген. Ридигеръ излѣзалъ отъ с. Марашъ съ отрядъ отъ тритѣ рода войски и сжщия день се съединилъ съ отряда на ген. Иванова при с. Чифликъ, съ което силитѣ му достигнали до 6000 чел. и 15 орждия (31). Като оставилъ единъ постъ въ с. Чифликъ, съ главнитѣ си сили ген. Ридигеръ се насочилъ по долината на р. Сучиканъ-дере къмъ с. Троица; авангарда му атакувалъ турския постъ, разположенъ тукъ за отбрана Турвиската долина; следъ кратъкъ бой турцитѣ принудени да напуснатъ селото, отстжпили на платото, като оставили въ руски ржце едно полско орждие, което не могли да изтеглятъ съ себе си. Ридигеръ не преследвалъ; задоволилъ се съ тоя успехъ, той оставилъ слабъ гарнизонъ въ с. Троица и се насочилъ презъ с. Осмаръ за с. Кочово. Обаче на другия день той се върналъ по сжщия пжть назадъ къмъ с. Чифликъ, съгласно заповѣдьта на командира на VIII-и корпусъ принцъ Евгений Вюртембергски, който се опасявалъ отъ неочаквано нападение, както на позицията си при с. Марашъ, така и на маневрения отрядъ въ политѣ на платото; освенъ това, той намиралъ, че предприетата рекогносцировка е безполезна и даже вредна, защото освенъ че

Рекогносцировката по долината на р. Враня на 26 и 27 юлий.

се подхвърлялъ на опасность слабия рекогносцировъченъ отрядъ, давала се и възможность на гарнизона да обърне сериозно внимание на юго-западния фронтъ на крепостьта, слабо заетъ и укрепенъ отъ него, и да поправи грѣшката си (32).

Въпреки всички срещани трудности, фелдмаршалъ Витгенщейнъ продължавалъ да привежда въ изпълнение онова, което силитѣ на армията му позволявали. Укрепяването на позицията било довършено и редутитѣ били снабдени съ всичко необходимо за отразяване атакитѣ на гарнизона. Следъ утвърдяването на дѣсния си флангъ, Витгенщейнъ предприелъ и опитъ да действува срещу съобщенията на гарнизона съ Джумая, като се обходи северния фронтъ на крепостьта. На ген. Воиновъ било възложено да предприеме набѣгъ и да разузнае севернитѣ поли на Шуменската планинска група. Ген. Воиновъ успешно достигналъ Джумая, обаче поради голѣмото отдалечение отъ блокадната армия и липсата на провиянтъ билъ принуденъ скоро да се върне обратно.

Дейность на гарнизона въ начанието на блокадата.

Неуспехитѣ, които блокадната армия търпѣла, между другото се дължели и на неуморната бдителность и готовность на крепостния гарнизонъ да посреща всички предприятия на руситѣ съ контра-мѣрки и даже самъ да отдѣля отряди за набѣзи въ тила на противника. Нерешителнитѣ действия на блокадната армия и нейното заравяне до гуша въ земята повдигнало високъ духъ и самоувѣреность въ Шуменския гарнизонъ. Комендантътъ на крепостьта—Хюсеинъ-паша далъ нареждане всички разположени въ първа линия войски непрекжснато да тревожатъ противника, като изпращатъ напредъ патрули и произвеждатъ малки нечаяни нападения. Освенъ това, почнали да се произвеждатъ чести рекогносцировки предъ юго-западния фронтъ на крепостьта. Намеренията на противника и състоянието му се разузнавали отъ конницата; още презъ юлий почнали да произвеждатъ реиди върху съобщенията на блокадната армия, които целили да се създаде тревога въ тила и попречи на правилното превозване и снабдяване съ припаси. Първия рейдъ билъ извършенъ отъ Али-шахъ-паша; съ малъкъ отрядъ отъ лека конница, той излѣзалъ отъ Шуменъ презъ с. Дормушъ на 27 юлий, приближилъ се скрито до Н. Пазаръ и атакувалъ руския обозъ, разположенъ около тоя градъ. Като внесалъ смущение въ тоя важенъ тиленъ пунктъ и следъ като отбилъ голѣмо количество добитъкъ турския партизански отрядъ отстжпилъ обратно въ крепостьта (33).

Особено голѣма енергия и искуство проявили водачитѣ на турската армия въ долината на р. Врана; отъ неуспешнитѣ опити на противника да се утвърди тукъ могло да се заключи, че последния не ще закжснѣе да поднови операциитѣ си въ тая посока. Войскитѣ, които заемали западния

участъкъ на крепостьта, били усилени съ части отъ крепостния резервъ; за решителни действия въ долината на р. Врана билъ сформированъ значителенъ отрядъ отъ тритѣ рода войски. За отбрана на Кочовския проходъ на в. 183 билъ възведенъ редутъ, който билъ снабденъ съ силенъ гарнизонъ и артилерия. Южнитѣ краища на Цитаделното плато, до сега слабо заемани, били укрепени и гарнизонитѣ имъ усилени (34).

Операциитѣ по долината на р. Врана (31 юлий — 3 августъ).

Следъ като обезпечилъ добре позицията си, Витгенщейнъ отново насочилъ погледитѣ си къмъ южния фронтъ на крепостьта; той смѣталъ, че при едно решително настжпление, предприето макаръ съ малко сили, но достатъчно артилерия, турскитѣ полеви караули и постове ще бѫдатъ принудени да се оттеглятъ къмъ планината, а по тѣхнитѣ пети маневрения отрядъ ще може да се добере до краищата на платото. Единъ пѫть заетъ гр. Преславъ и с. Кочово изхода на гарнизона се прегражда и неговитѣ преки съобщения съ Ямболъ и Одринъ се прекжсватъ. Тая операция била повѣрена пакъ на ген. Радигеръ, който вече два пѫти рекогносциралъ южнитѣ поли на планината. При това на Ридигеръ било внушено, че рейда трѣбва да се извърши само съ силитѣ на XIX-а дивизия (около 7000 чел.), безъ да се очаква каквото и да е подкрепление отъ страна на VII-и и III-и корпуси, които по никой начинъ не могатъ да се отдѣлятъ отъ позицията си. На 2-и августъ ген. Ридигеръ се насочилъ съ XIX-а дивизия къмъ Преславъ и неочаквано нападналъ турския отрядъ отъ 3000 чел. съ артилерия, назначенъ да прикрива Преславскиятъ проломъ и Ришкиятъ проходъ. Турцитѣ били разбити и принудени на бързо отстжпление къмъ с. Кочово, като оставили въ пленъ 165 чел. и 1 орѫдие (35). Въ Преславъ Ридигеръ оставилъ слабъ гарнизонъ; съ останалитѣ сили на отряда и 12 орѫдия на 2 срещу 3 августъ той се насочилъ на северъ, по пѫтя за с. Кочово, съ намерение да проникне навжтре въ прохода. Като достигнали р. Врана, хусаритѣ прогонили нѣколко турски конни партии; самия проходъ и височинитѣ около него се отбранявали отъ 3—4000 турска пехота и 2 орѫдия. Егерската пехота незабавно атакувала с. Кочово, а въ обхватъ на селото въ лѣво и въ дѣсно били изпратени по единъ пехотенъ баталионъ. Турскитѣ войски били принудени да напуснатъ с. Кочово и се оттеглятъ по пѫтя за Шуменъ, отъ кѫдето се очаквало подкрепление. Ген. Ридигеръ забелезалъ усилването на турскитѣ войски и отстжпилъ обратно къмъ Преславъ.

Щомъ получилъ подкрепления отъ Шуменъ, командующия турския врански отрядъ, настжпилъ по петитѣ на рускитѣ войски, настигналъ ги неочаквано въ гористата долина на р. Врана и обходилъ двата имъ фланга, за да отрѣже пѫтя имъ за отстжпление къмъ Преславъ. Стремителната атака на турцитѣ принудила ген. Ридигера да отстжпи следъ

кратъкъ бой спешно къмъ Преславъ, като остави ариергардъ да задържи настжпающия. Обаче отстжплението на руситѣ станало безредно; тѣ били енергично атакувани отъ всички страни: въ тилъ, по фланга и по фронта отъ превъзходни турски сили; турцитѣ познавали отлично всѣка пѫтека и се възползували добре отъ мѣсността, която недавала удобства за развръщане на артилерия. Ген. Ридигеръ не изгубилъ присжствието на духа; той разгъналъ въ боенъ редъ една малка частъ отъ отряда и я противопоставилъ на атакитѣ въ тила срещу главнитѣ турски сили, като следъ горещъ стрелковъ бой успелъ да задържи натиска на турцитѣ; тукъ въ първитѣ редове на Азовския полкъ, силно разколебалъ се при появата на турцитѣ, падналъ убитъ и командира на XIX-а дивизия ген. Ивановъ (36), който съ сетни усилия се мжчелъ да въведе редъ и да въодушеви войницитѣ. Следъ нѣколко часовъ ожесточенъ бой Ридигеръ сполучилъ да си пробие пѫть и оттегли къмъ Преславъ, като загубилъ 2 орѫдия. Въ боя при брѣговетѣ на р. Врана руситѣ понесли значителни загуби: отъ строя излѣзли 450 долни чинове и 24 офицери (37).

Отчаяното положение на Радигера накарало фелдмаршалъ Витгенщейнъ да насочи въ подръжка цѣлата XVIII-а дивизия, подъ началството на корпусния командиръ принцъ Евгений, обаче тоя руски отрядъ билъ принуденъ да остане на позицията си северно отъ с. Марашъ и да посрещне готвящата се вилазка на гарнизона на Мачинското укрепление; следъ като били взети ефикасни мѣрки, Евгений се повърналъ къмъ с. Марашъ, гдето съсредоточилъ цѣлата дивизия; за връзка съ отряда на Ридигера въ с. Чифликъ билъ изпратенъ ген. Дурново съ 2 пехотни баталиона.

Турцитѣ се задоволили съ успеха си презъ този день и не атакували повече позицията на противника при Преславъ. Една отъ причинитѣ за това, безсъмнено, е и липсата на достатъчно количество полска артилерия, съ каквато противника разполагалъ въ значително число и по тоя начинъ можалъ съ удобства и морално превъзходство да брани укрепената си позиция.

ГЛАВА VI.

Последствия отъ неуспеха на блокадата; преминаването на крепостния гарнизонъ въ настжпление.

Дейность на гарнизона следъ неуспеха на обложението.

Голѣмото поражение на противника при брѣговетѣ на р. Врана придало несъкрушимъ подемъ на моралнитѣ сили на гарнизона. Комендантътъ на крепостьта разбралъ голѣмитѣ затруднения на блокадната армия и нейното безсилие да блокира напълно Шуменъ. При това положение отъ пасивната отбрана не могло да се очакватъ по-нататъкъ решителни резултати; веднажъ противника обезсиленъ, опититѣ му за пълно обложение пропаднали, а самъ той поставенъ въ положение на самоотбрана, налагало се да се промѣни начина на действие и отъ пасивната отбрана, подъ прикритието на крепостнитѣ верки, да се премине къмъ смѣли и систематични настжпателни действия, съ обектъ да се разколебае блокадната армия, да се отрѣжатъ съобщенията й съ тила, и най-после тя да се разгроми, за да се отиде свободно на помощь на Русчукъ, Силистра и Варна. Като възприелъ горния образъ на действия, Хюсеинъ-паша обърналъ сериозно внимание на системното, безспирно и неуморно тревожене на противника съ леки конно-партизански отряди и разезди. За да се принуди противника да изгуби вѣра въ себе си, както и да се унищожи силата на отбраната, започнали се редовни нападения на самитѣ противникови укрепления. Често предприеманитѣ вилазки имали за цель да се тревожи противника, като се застави да бди неотслабно и постоянно да очаква щурмъ; а следъ като се сломи духътъ му, първата крачка къмъ поражение, да се принуди на отказъ отъ каквито и да е активни намерения. Особено въ голѣмъ размѣръ почнали да се употрѣбяватъ нощни действия, които предприемани винаги съ изненада, най-пълна и страшна презъ нощьта, всѣкога донасяли успехъ. Тоя начинъ на действие се явявалъ особено полезенъ, когато Хюсеинъ-паша решилъ да отнеме отъ противника важнитѣ тактически пунктове на Водораздѣлния хребетъ, именно редутитѣ № 5 и № 23, следъ което като привлекатъ подръжкитѣ и резервитѣ на противника тукъ, да се хвърли съ превъзходни сили въ долината на р. Камчия и атакува отдалеченитѣ единъ отъ други отряди на принцъ Евгения, ген. Дурново и ген. Ридигера, да ги разбие по части и унищожи. Най-напредъ трѣбвало да се атакува редута № 5, за да се замаскира действителната посока на главния ударъ, насоченъ къмъ с. Марашъ срещу VII-и корпусъ, следъ унищожаването на който се прекжсвалъ пжтя за отстжпване и се обричали на погибелъ отрядитѣ на Ридигера и Дурново.

Този проектъ трѣбвало да се осжществи на разсъмване на 14 августъ. Регулярната пехота подъ началствотона Халилъ-паша, трѣбвало да произведе лъжлива вилазка; истинската атака, за произвеждането на която били назначена конница, регулярна и ирегулярна пехота, почти $^2/_3$ часть отъ състава на гарнизона, била повѣрена на Есадъ-паша.

Щурма на редутъ № 5.

Срѣдъ нощь, ползувайки се отъ непрогледната тъмнина на безлунната нощь, Халилъ-паша излѣзалъ съ колоната си презъ Рааградската врата и безъ шумъ се приближилъ до долината на р. Акъ-су-дере по Разградския пжть; като раздѣлилъ войскитѣ си на две колони: лѣва и дѣсна, той се насочилъ съ лѣвата къмъ редута № 5, а дѣсната противъ редута № 23 (38). Понататъшното приближаване на колонитѣ станало сжщо така скрито; лѣвата колона приближила близо до разположенитѣ предъ редута № 5 аванпостни вериги: казашка и пехотна; противника забелезалъ много кжсно приближаването на турцитѣ и, едва успелъ да даде изстрелъ, когато колоната се хвърлила върху веригата, изтрѣбила я и нахлула веднага въ рова на укреплението. Челната рота на щурмовата колона, следъ като навлѣзла въ рова, гдето се произвеждали окопни работи, бързо се изкачила на бруствера и се хвърлила върху изненадания и неготовия за отбрана противникъ. Орждието на дѣсния фасъ на редута не успело да направи нито единъ изстрелъ, когато прислугата му била избита; орждието на лѣвия фасъ успело да даде два изстрела по бруствера и трѣбвало да се обърне за действие по вжтрешностьта на редута, въ това време и то било взето съ превъзходни сили. Следъ нѣколко минути цѣлото укрепление паднало въ турски ржце; повече отъ 100 чел. били избити, между които и коменданта на редута бригадния ген. Вреде; въ пленъ били взети 6 орждия (39).

Атаката на редутъ № 23, благодарение навременната тревога, била посрещната отъ гарнизона му и отразена съ убийственъ огънь.

На разсъмване командира на III-и корпусъ — ген. Рудзевичъ употрѣбилъ всички усилия да възвърне отнетия редутъ. Въ щурмъ на редутъ № 5 били хвърлени всички роти отъ егерската бригада на VIII-а дивизия и цѣлия Тамбовски полкъ. На разсъмване командира на 15-и ег. полкъ полковникъ Ефимиевъ тръгналъ напредъ съ две роти за да отбие обратно превзетия редутъ; тоя щурмъ билъ кърваво отраженъ, а полковникъ Ефимиевъ — убитъ. Втория щурмъ, поведенъ отъ ген. Киселевъ, съ повече сили и съдействието на артилерията, билъ сжщо отраженъ. Тогава ген. Рудзевичъ инсталиралъ силна гаубична батарея до редута № 23 и следъ като нанесалъ значителни загуби на турцитѣ, повелъ трети щурмъ. Тоя пжть турцитѣ не дочакали удара, напустнали редута, отвезли съ себе си орждията му и се оттеглили въ крепостьта (40).

Ягаката срещу VII-и корпусъ.

Малко следъ почване вилазката срещу редута № 5, въ 2 часа срѣдъ нощь, Есадъ-паша започналъ главната атака. Като съсредоточилъ вилазочнитѣ войски задъ Мачинското укрепление, въ назначения часъ той въ две колони се насочилъ къмъ позицията на принцъ Евгений, разположена северно отъ с. Марашъ. Лѣвата колона се състояла отъ регулярна пехота и имала назначение да замаскира главната атака на лѣвия флангъ на противника; тя била открита отъ далечъ, посрещната съ огънъ и принудена да отстжпи безъ даже да се доближи до руситѣ. На разсъмване тази колона се раздѣлила на две и настжпила стремително къмъ неприятелската позиция, откждето била посрещната съ артилерийски и пехотенъ огънь; турцитѣ развърнали колонитѣ си въ разгънатъ строй и вериги и отговорили съ ожесточенъ пушеченъ огънь. Като заангажиралъ така турската пехота, принцъ Евгений атакувалъ лѣвия й откритъ флангъ съ хусарска и казашка конница и принудилъ турцитѣ бързо да се разстроятъ и отстжпятъ назадъ.

Презъ време на стрелковия бой при с. Марашъ дѣсната турска колона, командувана лично отъ Есадъ-паша, състояща се отъ регулярна и иррегулярна пехота, лека конница и 4 полски орждия, подъ прикритието на лѣвата колона, се насочила по долината на р. Камчия и обхванала лѣвия руски флангъ. Когато колоната доближила с. Марашъ, тя се натъкнала на три противникови баталиона, оставени да прикриватъ селото и находящитѣ се въ него вагенбургъ и болница. Есадъ-паша разгъналъ колоната си въ боенъ редъ и стремително се хвърлилъ въ атака на дѣсния флангъ на неприятелското разположение; тукъ билъ изнесенъ напредъ единъ баталионъ отъ Уфимския полкъ, който предъ опасността да бжде заобиколенъ, се построилъ въ каре и и почналъ да се предвижва къмъ с. Марашъ. Турската регулярна пехота обиколила отъ всички страни карето, атакувала съ щикъ и го унищожила. Тукъ паднали убити и ранени повече отъ 300 чел. Въ това време, възползувани отъ произлѣзлото разстройство между турцитѣ, 3 руски баталиона и 3 хусарски ескадрона атакували въ флангъ турската колона и следъ кратъкъ бой я принудила да отстжпи назадъ; въ флангъ на турцитѣ се показали и отрядитѣ на ген. Дурново и Ридигеръ, който пристигнали на помощь на VII-и корпусъ. Ридигеръ билъ известенъ отъ рано, че ще бжде атакуванъ и, като се страхували да не бжде откжснатъ отъ принцъ Евгения, още вечертьта на 13 августъ преминалъ р. Камчия и заелъ позиция на дѣсния й брѣгъ. Появяването на XIX-а дивизия срещу с. Марашъ въ най-критическия моментъ за противника, решило боя; турцитѣ не сж решили да подновятъ атакитѣ си и се оттеглили въ крепостьта, като откарали съ себе си едно орждие, взето въ пленъ при с. Марашъ (41).

Резултати отъ вилазкитѣ на 14 августъ.

Добре обмисления проектъ на коменданта на крепостьта не билъ изпълненъ съ блѣстящъ успехъ. И двете вилазки на 14 августъ, започнати съ значителенъ успехъ, свършили следъ ожесточени боеве съ оттеглянето на турцитѣ въ крепостьта, действително съ трофеи, но безъ да се достигне унищожаването на лѣвия руски флангъ. Главни причини за това сж лошото обучение, липсата на повиновение и на издържливость отъ турската иррегулярна пехота подъ огъня и незначително количество полска артилерия, която не могла да подготви добре удара на своята пехота, поради превеса, който многочислената неприятелска артилерия имала надъ нея. Къмъ това трѣбва да се прибави липсата на единство и взаимность на действията на пехотата и конницата, а още повече липсата на търпение да се дочака резултата отъ огневата атака и тогава да се продължи движението напредъ. При все това, вилазкитѣ на 14 августь дали добри резултати за крепостния гарнизонъ; противника призналъ своята слабостъ и прибралъ къмъ главнитѣ сили всички отдалечени отряди, като се отказалъ за винаги отъ тѣсната и пълна блокада. На 14 августь той загубилъ около 1500 чел. излѣзли отъ строя и 7 орждия взети въ пленъ. Крепостния гарнизонъ нѣмалъ повече загуби отъ противника; а вранскиятъ отрядъ, почти безъ загуби, настжпилъ по петитѣ на отстжпващитѣ руски маневрени войски и заелъ цѣлата долина на р. Врана, както и гр. Преславъ, съ което напълно обезпечилъ съобщенията на крепостьта съ Гюрлово и Тракия.

Хюсеинъ-паша зорко следѣлъ поведението на противника, който съзнавайки трудното си положение поради разхвърлянността на силитѣ си, вече напусналъ 6 редута отъ лѣвия флангъ и съсредоточилъ заемащитѣ ги войски къмъ центъра (42). На това съсредоточаване на руситѣ по-близо до пжтя за отстжпление гарнизонътъ гледалъ като на последствие отъ своята морална и материална побѣда. Хюсеинъ-паша ималъ предъ видъ умората и разколебаването на руситѣ войски и проектиралъ да предприеме силна вилазка въ центъра на неприятелската позиция и да пробие фронта й; поставени въ крайно неизгодно положение руситѣ ще се принудятъ да отстжпятъ; при това оттеглянето на лѣвия флангъ ще бжде осуетено и съставляющитѣ го войски обкржжени и взети въ пленъ. За да изненада неприятеля, Хюсеинъ-паша предприелъ проектираната атака презъ нощьта на 27 августъ. Два часа преди разсъмване вилазочнитѣ войски, състоящи се отъ регурярна и иррегулярна пехота, около 8000 чел., тръгнали отъ изходния си пунктъ — укреплението Ибрахимъ-Назиръ-табия противъ редутитѣ №№ 11, 12 и 27, разположени въ центъра на неприятелската позиция; тѣ се раздѣлили на три щурмови колони и приближили до противника. Обаче вилазката не била запазена въ тайна; още

Вилазката на 27 августъ.

на предния день противника се научилъ че гарнизона ще прави излазъ срещу редутитѣ въ центъра и взели съответни мѣрки за отбрана, като увеличилъ гарнизонитѣ на редутитѣ и ги снабдилъ съ конгревови ракети и ржчни гранати. Първата атака, насочена едновременно и срещу тритѣ редута, излѣзла несполучлива; стремителното движение на турцитѣ било спрено отъ пушечния и картечния огънь на противника; Хюсеинъ-паша, който лично наблюдавалъ боя отъ укреплението Ибрахимъ-Назиръ-табия, като видѣлъ неуспеха на щурма, заповѣдалъ на фортовата артилерия да даде нѣколко картечни истрела по залегналитѣ предъ укреплението турци и да ги принуди отново да се повдигнатъ въ атака. Тая мѣрка се указала ефикасна; щурмуващитѣ колони, поведени отъ своитѣ началници, отново тръгнали напредъ и като наближили редутитѣ, яростно се хвърлили на щурмъ подъ силния огънь на противника. Въ рововетѣ на редутитѣ, кждето навлѣзли турцитѣ, се завързалъ ожесточенъ и кървавъ бой. Обаче завладяването на брустверитѣ се оказало невъзможно при геройското съпротивление на руситѣ; поразявани отъ огъня на ржчнитѣ гранати, отъ залповетѣ на пехотата и отъ картечния огънь на фасовитѣ орждия, турцитѣ втори пжть били принудени да отстжпятъ назадъ, и то толкова бързо, че не успели да отнесатъ съ себе си назадъ раненитѣ и убититѣ, които останали въ рововетѣ. Разсъмването и голѣмитѣ загуби, понесени въ тоя щурмъ — около 600 чел. накарали Хюсеинъ-паша да прекрати по-нататъшнитѣ атаки.

Сжщо и вилазката, предприета на лѣвия неприятелски флангъ, била несполучлива; 3000 души турци се насочили къмъ Касапларъ въ обхватъ на лѣвия флангъ на VII-и корпусъ; стремителната контъръ-атака на ген. Ридигеръ принудила турската колона да отстжпи бързо назадъ и се скрие въ крепостьта (43).

Атаката на 27 августъ не била успешна за гарнизона поради много технически причини; тя била и очаквана отъ противника, който взелъ мѣрки за нейното отбиване. Тоя неуспехъ не промѣнилъ обаче нито най-малко положението. Крепостния гарнизонъ, до сега стоящъ въ бездействие, вече взелъ инициативата въ свои ржце и за противника не оставало нищо друго, освенъ да отпарирва предприятията на турцитѣ, безъ самъ да е способенъ да предприеме нѣщо по свой починъ. Единствената цель на руситѣ била да удържатъ крепостния гарнизонъ съ своето присжтствие въ Шуменъ, за да не му дадатъ възможность да настжпи на помощь на блокиранитѣ крепости Варна и Силистра. Блокадната армия не изпълнила добре тази задача; крепостния гарнизонъ преминалъ въ настжпление, подкрепилъ Дунавскитѣ крепости и направилъ опитъ да деблокира Варна.

ГЛАВА VII.

Разгромъ на блокадната армия подъ Шуменъ.

Положението на блокадната армия къмъ края на августъ и началото на Септември.

Къмъ края на месецъ августъ положението на руската армия подъ Шуменъ ставало все по-тежко и критическо; следъ несполучливия опитъ да обложи крепостьта, фелдмаршалъ Витгенщейнъ билъ принуденъ не само да се откаже отъ каквито и да е настжпателни действия срещу гарнизона и да напустне часть отъ укрепленията си, за да се зарови до гуша въ останалитѣ, но и поради пълното растройство на армията си отъ болести и загуби, да се реши на отстжпление къмъ Н. Пазаръ. Срещу Варна били започнати решителни действия отъ императорската гвардия; отъ голѣма важность било да се прикове Шуменския гарнизонъ въ своитѣ укрепления и се обезпечи напълно обсадата на Варна. Николай I, който лично ржководилъ обсаднитѣ действия при Варна, отмѣнилъ заповѣдьта за отстжпление отъ Шуменъ и заповѣдалъ до край да се държи Шуменската позиция (44).

Отначало блокадната армия достигала до 35000 чел.; презъ време на блокадата отъ нея били отдѣлени повече отъ 18000 чел. за усилване на гарнизонитѣ въ тила, за подкрѣпа на войскитѣ, които обсаждали Варна и за действия по р. Камчия срещу турскитѣ отряди, които отивали да деблокиратъ Варна. Презъ юлий, августъ и до 15 септември отъ армията били отдѣлени следнитѣ войски (45) :

1. За придружаване на императора до Варна на 21 юлий—единъ конно-егерски и единъ казашки полкове съ 12 орждия;

2. Въ Провадия — ген. Мадатовъ — 1 пехотна бригада и 5 улан. ескадрона;

5. Въ с. Девня — ген. Делисхаузенъ — 1 пехотна бригада и 5 улан. ескадрона;

4. Съ Дибича — 2 пехотни баталиона и

5. Отъ 1 до 12 септември за противодействие на деблокадата на Варна — 10 пех. баталиона.

Къмъ 15 септември подъ Шуменъ останали само 34 пех. баталиона и 28 ескадрона — около 12 хил. чел.

Повече отъ два месеца руситѣ прекарвали подъ Шуменъ на открита и безлѣсна равнина, подъ лжчитѣ на палещото знойно лѣтно слънце. Къмъ обѣдъ горещината идвала до 40° — 45° Р, А презъ нощьта настжпвалъ пронизващъ до коститѣ хладъ. Тая голѣма амплитуда въ температурата се отразила крайно вредно върху здравето на войскитѣ; болницитѣ били напълнени съ заболѣли отъ треска, поносъ и други болести. Къмъ това трѣбва да се прибави и страш-

ното лишение на армията отъ вода и здравословна храна; отъ друга страна, работата въ окопитѣ и полската служба ставали все по-тежки и непоносими за хората (46). Шуменската равнина била съвършенно изтощена и отдавна престанала да продоволствува съ провиянтъ блокадната армия; всички продоволствени припаси се подвозвали отъ тила. Войскитѣ се хранили само съ сухаръ и месо; последното било твърде долнокачествено, понеже се доставлявало отъ изтощени отъ дълги преходи или пъкъ отъ болни волове. За подвозъ се използувала комуникационната линия Добричъ — Козлуджа — Н. Пазаръ. Най-много трудности били срещнати при доставката на фуражъ за конетѣ (47). Отначало, всичко въ това отношение било благоприятно; армията настѫпила въ мѣстность много богата съ ниви, пасбища и ливади, още неизгорени отъ лѣтното слънце и обхващащи цѣлата Шуменска равнина; при правилно косене тѣ би обезпечили армията за дълго време. Самъ императоръ Николай I заповѣдалъ да се състави планъ за една генерална фуражировка; обаче, поради неоправдателното отлагане на наряда на работници-фуражири презъ сгодното време за фуражировка отдѣлнитѣ части, полкове и тилови учреждения безредно изразходвали голѣма часть отъ фуража; друга часть била изгазена, разпиляна или изгорена отъ слънцето. И така, Шуменската равнина, тъй обилна съ пасбища, представляваща богатъ килимъ отъ разнообразни и най-хранителни благоуханни треви, не била използувана правилно и рационално като фураженъ източникъ. Въ фуражировкитѣ, които се извършвали отъ фуражирнитѣ отдѣления на блокадната армия, нѣмало строгъ надзоръ; въпреки голѣмитѣ и сухи горещини, все пакъ, особено въ Провадийската планинска система, фуражни средства се намирали достатъчно. На 15 августъ полковникъ Липранди направилъ фуражировка подъ прикритието на 600 казака източно отъ с. Кюлевча, и обезпечилъ армията съ фуражъ за нѣколко дена. Всичко това показва, че не недостатъка на фуражъ билъ причина за гибела на конетѣ, а недостатъчностьта на частнитѣ разпореждания и контролъ (48). Следъ окончателното разорение на близката околность фуражировката трѣбвало да се извършва на разтояние повече отъ 20 клм. При съсредоточено разположение на армията за тая цель могло да се нареждатъ особени общи команди; при разхвърленото разположение всѣки отрядъ трѣбвало самъ да се грижи за произвеждане на фуражировка, което често пѫти довеждало до разходване на цѣлата конница. Усиленатa работа и недостатъка на фуража се отразили крайно вредно и неблагоприятно за състоянието на конницата. Ежедневно падали огромно количество коне, понѣкога до 150. Изнурението на конетѣ довело до отпадане на духа и самоувѣреностьта на ездачитѣ; две трети отъ конницата била вече спе-

шена; на останалитѣ не могло вече да се разчита, не само за бой, но и за аванпостна служба (49). Последната се стоварила само върху пехотата, която въ ущърбъ на почивката си, трѣбвало да усили своята бдителность. Слабата храна, недоброкачествената варовита вода, усилията съпроводени съ работа по укрепяването, уморителната аванпостна служба и нездравословния климатъ станали източници на много болести; $^1/_3$ отъ личния съставъ билъ въ полковитѣ лазарети, корпуснитѣ и армейски болници.

Доставката на провиянтъ и муниции отъ далечния тилъ искало добра уредба на дългата комуникационна линия; необходимо било значително количество етапни войски за охрана на дългитѣ обозни колони и етапни пунктове. Най-важенъ етапенъ пунктъ, който лежалъ непосредствено въ близкия тилъ на армията, билъ Н. Пазаръ, кждето били разположени армейскитѣ разходни магазини и болници. Тоя важенъ тиленъ пунктъ не билъ напълно обезпеченъ отъ нечаяно нападение на крепостния гарнизонъ. Леката турска конница владѣяла сев.-западнитѣ изходи на Шуменската планина и всѣкога могла да предприема набѣги по посока на Н. Пазаръ, които вследствие липсата на конница въ ситѣ, всѣкога оставали безнаказани. Тукъ турцитѣ намирали добра плячка и тѣхнитѣ нападения отъ день на день ставали по-смѣли.

Партизанската война въ тила на блокадната армия.

Неуспеха на вилазката на 27 августъ принудила коменданта на крепостьта да избѣгва действията по фронта на добре укрепената руска позиция и да пренесе своята деятелность въ друга посока; започнала се безпощадна партизанска война въ тила на блокадната армия, съ цель да нанесе ударъ на противника тамъ, гдето му е невъзможно да действува съ голѣми маси, да го дразни и обезсиля съ всички средства, да заграбва или унищожава транспортитѣ и да убие моралната му сила. Открило се широко поле за деятелностьта на смѣлитѣ и храбри турски военачалници въ тила и фланговетѣ на неприятелската армия. На 6 септември, бившия комендантъ на Тулча, Ибрахимъ-паша съ отрядъ отъ 3000 конници излѣзалъ отъ Шуменъ презъ Кочовския проходъ, промъкналъ се скрито въ тила на блокадната армия и се явилъ на пѫтя Н. Пазаръ — Козлуджа. Ибрахимъ паша атакувалъ руското прикритие на вагенбурга при Н. Пазаръ; отразенъ съ загуби, при оттеглянето си отряда се нахвърлилъ на едно фуражирно отдѣление въ долината на р. Провадийска и подиръ кратъкъ бой, следъ пристигането на подкрепления на противника, се оттеглилъ въ крепостьта (50).

Следъ нѣколко дни съ другъ партизански отрядъ Халилъ-паша нахлулъ дълбоко въ долината на р. Провадийска и се явилъ предъ укрепения градъ Провадия. Следъ безуспешната атака на укрепленията, Халилъ-паша отдѣлилъ 1000 чел. отъ отряда си и ги изпратилъ къмъ Силистра, а съ останалитѣ отстѫпилъ въ Шуменъ.

Изобщо, действията предприемани съ значителни отряди не дали особени резултати; обаче, малкитѣ смѣли действия, предприемани съ слаби конни групи отъ по 100 до 300 чел., дали отличенъ резултатъ. Единъ партизански отрядъ нападналъ фуражиритѣ въ долината на р. Канара-дере и взелъ въ пленъ 200 чел. и 5 офицера. Другъ партизански отрядъ, който действувалъ въ Дели-Орманъ върху съобщенията на блокадната армия съ обсадния корпусъ при Силистра, атакувалъ внезапно ескадрона на майоръ Шатовъ, носящъ донесения отъ Силистра. Следъ кратъкъ бой били взети въ пленъ около 100 чел., между които майоръ Шатовъ и капитанъ Розалионъ-Сошалский (51).

Надъ противника била нанесена и голѣма морална побѣда, последствие отъ разрушението на болници и магазини, отъ унищожаването на транспортитѣ, куриеритѣ, болнитѣ, раненитѣ и отъ ужаса, който билъ внесенъ по всички пѫтища на съобщения. Успеха на партизанскитѣ действия довелъ руската армия до такава степенъ на нравствена демурализация, че тя изгубила надежда за безопасно прибежище и за редовно нахранване. А борбата съ тоя неуловимъ врагъ—страха, когато се загнѣзди въ сърцето на войника, не е лесна. Хюсеинъ-паша не се задоволилъ само съ партизанска война; настѫпилъ месецъ септември и удобното време на действия въ полето се свършило. Било очевидно, че противника напрегналъ последнитѣ си сили и критическия моментъ дошелъ. Действително, руската армия подъ Шуменъ била обезсилена, но крепоститѣ Варна и Силистра се намирали въ тежко положение. Хюсеинъ-паша се заловилъ да имъ помогне. Въ края на августъ билъ изпратенъ Кара-Дженемъ-паша съ 4000 чел. на помощь на Силистра; тоя отрядъ се явилъ предъ крепостьта и успешно се промъкналъ въ нея (52).

Опити на Шуменския гарнизонъ да деблокира Силистра и Варна.

Комендантътъ на Шуменъ влѣзалъ въ връзка и съ армията на вел. везиръ Мехмедъ-Селимъ-паша, който въ края августъ се насочилъ съ Одринската армия (25—30000 чел) къмъ Ямболъ, а после въ Айтосъ. Това крайно затруднило положението на руската армия; рускитѣ войски били приковани къмъ крепоститѣ на □-ка и нѣмало нито единъ свободенъ корпусъ за борба въ полето и подържане на блокаднитѣ корпуси; съ една побѣда въ политѣ на Балкана турцитѣ могли да решатъ изхода на цѣлия походъ въ своя полза. Преди всичко трѣбвало да се освободи Варна; затова отъ Шуменъ, за усилване на везирската армия, билъ изпратенъ корпуса на Врионе-паша (14000 чел. съ артилерия). Омеръ-Врионе-паша преминалъ Източно-Балканския хребетъ презъ Ришъ и се съединилъ съ везиря въ началото на септември; отъ Айтосъ съединената армия се насочила на северъ за деблокада на Варна (53).

Презъ септември, почти половината отъ Шуменскитѣ войски били изпратени за усилване на Силистренския гарнизонъ и за освобождаване на Варна. Въ Шуменъ останали не по-малко отъ 18 до 20000 чел., следов. турцитѣ превъзхождали значително противника, който силно отслабилъ блокадната армия за да отпарира ударитѣ на везирската армия подъ Варна. На фелдмаршалъ Витгенщейнъ се паднала тежка задача: да удържи настѫплението на крепостния гарнизонъ и да прикрие обсадата на Варна. При едно решително и безогледно настѫпление на Шуменския гарнизонъ къмъ Варна, за съдействие на деблокадната армия, руситѣ биха били предъ неминуемъ гибелъ. Обаче положението на руситѣ било спасено съ пристигането на гвардията при Варна и на VI-и корпусъ (ген. Ротъ) при Шуменъ. Този корпусъ обсаждалъ Силистра и на 3 септември трѣбвало да бѫде смѣненъ отъ II-и корпусъ (кн. Щербатовъ), обаче поради късното пристигане на последния, VI-и корпусъ можалъ да тръгне за Шуменъ едва на 17 септември и следъ 5-дневенъ преходъ да се съедини съ войскитѣ на фелдмаршалъ Витгенщайнъ (54); съ това блокадната армия отново увеличила своя съставъ до 25000 чел. Следъ усилването на рускитѣ войски, Хюсеинъ-паша не се решилъ на едно общо настѫпление срещу поставения въ неизгодно положение противникъ, да го отхвърли отъ укрепената му позиция и да се насочи по долината на р. Провадийска, за да се яви подъ Варна и съедини съ деблокадната армия. Той изоставилъ този решителенъ образъ на действия, защото нѣмалъ вѣра че турцитѣ ще издържатъ полския бой и главно, защото не разполагалъ съ достатъчно количество полска артилерия. Хюсеинъ-паша се задоволилъ само съ полу-мѣрки; той продължилъ съ сѫщата енергия партизанската война и съ всички сили се опиталъ да прикове вниманието на противника къмъ Шуменъ. Действително, това което било направено въ Шуменъ било достатъчно; трѣбвало само великия везиръ да се възползува отъ благоприятната обстановка и да подкрепи маньовъра на Омеръ-Врионе. Страхувайки се отъ рискъ, неизмѣнимъ спѫтникъ на война, великиятъ везиръ останалъ нѣмъ свидетель на падането на силната Варненска крепость (края на септември).

Положението на блокадната армия въ края на Септември.

Следъ падането на Варна положението на блокадната армия не се подобрило. Удобното и благоприятно време за военни действия преминало; силни дъждове направили пѫтищата непроходими. Недостатъка отъ превозни средства билъ тъй голѣмъ, че не само фуражъ и муниции, но и провиянтъ не могло да се подвозва. Настѫпили страшни лишения, както за войскитѣ, така и за конетѣ. Руситѣ били вече въ безисходно положение; предъ фронта на позицията имъ се издигала страшната Шуменска крепость, справедливо наречена отъ нейния гарнизонъ „Гробница на невѣрнитѣ“, понеже подъ стенитѣ ѝ, вече 3 месеца, руската армия мрѣла въ голѣми бедствия, а назадъ — въ близкия и далеченъ

тилъ и по фланговетѣ леки невидими турски партизански партии минавали като ураганъ и помитали всичко.

Крайната липса на провиянтъ станала причина да се намали дажбата на хората подъ Шуменъ и Н. Пазаръ (55); при все това, била намалена само сухарната дажба, а месната увеличена. Положението на конетѣ било още потежко и безисходно. Конетѣ и воловетѣ оставали понѣкога и повече отъ денонощие ненахранени и ненапоени; глада ги изнурилъ и ежедневно тѣ падали по стотина. Превознитѣ средства се разрушили и почти цѣлия обозъ билъ унищоженъ, следствие на което не билъ възможенъ никакъвъ транспортъ на припаси. Зърненъ фуражъ не билъ превозванъ почти никакъ; още отъ самото начало такъвъ се отпущалъ въ размѣръ $^1/_2$ дажба и то на строевитѣ части; покъсно, зърненъ фуражъ съвсемъ престаналъ да се отпуска.

Поради пълното изтощение на близката мѣсность фуражировкитѣ трѣбвало да се произвеждатъ на разтояние повече отъ единъ преходъ отъ главния лагеръ; единичната фуражировка била абсолютно забранена, поради опасностьта отъ партизански нападения; било заповѣдано всѣкога фуражировката да се извършва подъ прикритието на отрядъ отъ тритѣ рода войски.

Планъ и приготовление за отстжпление отъ Шуменъ.

Най-после, предъ угрозата на зимата, фелдмаршалъ Витгенщейнъ решилъ да отстжпи отъ Шуменската крепость, за да спаси армията отъ гладъ и своевременно да я разположи на зимни квартири; освенъ това, той ималъ намерение да усили блокаднитѣ войски подъ Силистра съ часть отъ армията и да вземе тая крепость до настжпление на зимата.

Отстжплението отъ Шуменъ трѣбвало да се извърши въ пълна тайна, поради опасностьта отъ преследване отъ страна на многочисленната турска конница; войскитѣ трѣбвало да се оттеглятъ по два пжтя: III-и корпусъ къмъ Силистра, по пжтя Каялж-дере — Айдогду—Акаданларъ—Алфатаръ—Силистра; VI-и корпусъ на истокъ, къмъ Варна, по пжтя Н. Пазаръ—Т. Арнаутларъ—Козлуджа.

На 2 Октомврий, когато вече били почнати приготовленията за отстжпление, VI-и корпусъ отбилъ една силна вилазка на крепостния гарнизонъ. Единъ турски коненъ отрядъ съ полска артилерия атакувалъ корпуса, който заемалъ позиция северно отъ с. Касапларъ; вилазочнитѣ войски били отразени и се оттеглили подъ закрилата на огъня на артилерията си. Вилазката на 2 октомврий била предприета отъ коменданта на крепостьта съ цель да се разузнаятъ намеренията на противника; решенъ да разгроми окончателно неприятеля, като не му даде възможность да се оттегли спокойно и въ редъ съ всичката си артилерия и обози, Хюсеинъ-паша извадилъ напредъ конницата и часть отъ крепостния гарнизонъ и разставилъ силни постове за щателно наблюдение на противника.

Започване на отстжплението

Фелдмаршалъ Ветгенщеинъ, имайки предвидъ мѣркитѣ, които крепостния гарнизонъ вземалъ за щателно разузнаване и обнаружване на всѣко предприятие на руситѣ и голѣмата опасность на която тѣ се подхвърляли въ случай, че крепостния гарнизонъ напустне своитѣ укрепления и решително атакува изтощенитѣ и изнурени руски войски, решилъ да почне отстжплението презъ нощьта на 3 срещу 4 октомврий. За да се замаскира отстжплението на войскитѣ преднитѣ постове били оставени на старитѣ имъ мѣста съ заповѣдь да подържатъ всички бивачни огньове. Отеглянето отъ позицията станало тихо и незабелезано отъ крепостния гарнизонъ; Хюсеинъ-паша узналъ за това едва на разсъмване, когато почнали да отстжпватъ и преднитѣ постове, за да се присъединятъ къмъ ариергардитѣ на отстжпающитѣ корпуси, които вече били изминали $^1/_2$ преходъ. Отстжплението на VI-и корпусъ се извършило бързо и поспокойно, поради удобното и безопастно шосе за Варна, защитено на много мѣста отъ укрепенитѣ етапни пунктове (56).

Отстжплението на III-и корпусъ. Преследването му.

Презъ време на отстжплението си III-и корпусъ претърпѣлъ страшни лишения и разгромъ. На тръгване отъ Шуменъ при войскитѣ отъ тоя корпусъ имало сухари само за 4 дена, понеже се предполагало да се пристигне въ Силистра за 4 дни; при това не била взета по цѣла, а по половина дажба, така че въ сжщность имало храна само за два дена, а похода продължилъ до 11 октомврий—8 дена. Когато това нищожно количество сухари било изразходвано, не само долнитѣ чинове, но и офицеритѣ нѣмали храна. За да намалятъ мжкитѣ на глада хората събирали по полята сурови житни и други зърна, диви плодове и корени и да ядели месото на падналитѣ волове. Известенъ за тия бедствия на корпуса, князъ Щербатовъ изпратилъ отъ Силистра насреща на отстжпающитѣ продоволственъ транспортъ съ еднодневна дажба; последния срещналъ войскитѣ на 9-и октомври, следъ като тѣ били гладували 4—5 дни (57).

Походно-отстжпателния маршъ се извършвалъ подъ силенъ проливенъ дъждъ; пжтищата били непроходими отъ дълбоката каль, въ която хората потъвали до колена, а обозитѣ до ситѣ на колелата си. Изнуренитѣ и изтощени коне и волове напрегали последни сили да теглятъ обоза и артилерията. Къмъ всичко това се прибавило и преследването, което крепостния гарнизонъ предприелъ като забелезалъ отстжплението на руската армия. За преследване на скритно и искусно отстжпилия противникъ, Хюсеинъ-паша изпратилъ отрядъ отъ 8000 чел. лека и регулярна конница. Два дни, следствие бързото отдалечаване на руситѣ и крайно лошитѣ пжтища, турцитѣ не могли да стигнатъ отстжпающитѣ; едва на третия день, въ недрата на Дели-Ормана, тѣ влѣзли въ контактъ съ ариергаднитѣ руски части и почнали енер-

гично преследване. Презъ това време дъжда спрѣлъ; настжпили силни студове, които сковали пжтищата и улеснили движението; обаче нетърпимия мразъ билъ гибеленъ за хората и добитъка. Двеста человѣка замръзнали и повече отъ 800 коне и волове паднали. Сждбата изсипала своя ужасъ върху разнебитения и претърпялъ нечовѣшки страдания подъ Шуменъ руски корпусъ. При все това, отстжплението се извършвало редовно, правилно и съ чудна дисциплина. Явяването на турската конница въ тила на корпуса извънредно много разтревожило и разколебало войскитѣ, но трѣбва да се признае, че благодарение на спокойния и храбъръ корпусенъ командиръ ген. Рудзевичъ корпуса можалъ да се изтръгне отъ ржцетѣ на неуморимия преследвачъ и най-после да пристигне подъ Силистра. Презъ дена на 7 октомврий турската конница наседнала силно отстжпающата колона; за да обезпечи отстжплението на главнитѣ сили ариергарда, въ които се намиралъ и ген. Рудзевичъ, далъ отпоръ на турцитѣ при с. Айдогду (58). Следъ горещъ нѣколко часовъ бой рускиятъ ариергардъ, като далъ 800 человѣка загуби, билъ принуденъ да отстжпи по пжтя на главнитѣ сили и се измъкне отъ ноктитѣ на противника. А нощьта срещу 8-й октомврий била ужасна; следствие падането на впрегатния добитъкъ повече отъ 400 кола били изоставени и станали плячка на турцитѣ; артилерията била въ опастность; но ген. Рудзевичъ не отстжпилъ предъ нищо; била пожертвувана и останалата часть отъ обоза; часть отъ конницата била спешена; всички коне и впрегатни животни били запрегнати въ орждията, а когато тѣ запирали и не могли да се изкаратъ, цѣли взводове и роти се запрегали заедно съ добитъка и теглили. Една часть отъ обоза била изгорена; на пехотата билъ раздаденъ багажа, който можелъ да се носи. Ариергарда съ голѣма мжка удържалъ натиска на турцитѣ и само приближаването до Силистра спасило разгромения корпусъ отъ окончателния гибелъ.

Последствия отъ разгрома на руситѣ подъ Шуменъ.

Най-после, руската армия, която блокирала Шуменската крепость, била разгромена. Побѣдата подъ Шуменъ имала голѣмо значение и влияние—рускитѣ войски били въ пълно отстжпление и принудени да напуснатъ обсадата на Силистра и да хвърлятъ артилерията си. Само единъ успехъ имали руситѣ; това било овладѣването на Варненската крепость; това щасливо събитие спасило отъ окончателенъ разгромъ руската армия. Неуспеха подъ Шуменъ станалъ причина презъ следната 1829 година руситѣ да водятъ нова война и да дадатъ нови жертви за достигане на опредѣлената цель, която си поставили. Не било лесно да се оправи противника следъ тия нещастия. Затова му трѣбвало половинъ година почивка, приготовления и попълване на неизброимитѣ загуби въ хора, коне и материална часть, понесени подъ Шуменъ и при отстжплението отъ тая крепость.

„Шумла—пріобрѣтеніе полезное но не необходимое, между тѣми какъ приготовленіе къ переходу черезъ Балкани—ето цѣль, которою вы всекда должны имѣть передъ собою, и къ достиженію которой вы должны направить всѣ ваши усилія."

9 Юний 1829 г.

Императоръ Николай I.

1829 година.

ГЛАВА I.

Положението на Шуменската крепость следъ вдигането на блокадата.

(Края на 1828 год.—началото на 1829 год.)

Политическото и военно положение на Турция въ началото на 1829 год.

Военнитѣ действия презъ 1828 год. въ с. и. България се свършили съ неуспехъ за противника; действително, брѣговата крепость Варна паднала въ негови ржце, обаче тоя единственъ успехъ на неприятелското оржжие билъ достигнатъ съ продължителни усилия и съ цената на голѣми жертви. Подъ стенитѣ на другитѣ крепости отъ крепостния □-къ руситѣ претърпѣли сериозни неуспехи и изоставили обсадата имъ. Шуменъ оказалъ необикновено съпротивление; тая крепость отново се явила непобѣдима твърдиня, о която се разбили страшнитѣ неприятелски усилия.

Презъ 1829 год. политическитѣ обстоятелства не донесли промѣни въ вънкашното положение на воюващитѣ страни и по тоя начинъ войната продължила при сжщитѣ условия. Съ пълно право султанъ Махмудъ не призналъ войната за изгубена, въпрѣки страшното бедствено финансово и материялно положение на държавата; султанътъ не желаялъ примирение, а особено на почва да се признаятъ права на Гърция: той не се съгласявалъ на каквито и да е отстжпки на гърцитѣ, страхувайки се отъ всеобщо раздвижване на раята въ Империята. Не помисляйки за миръ, Махмудъ заповѣдалъ да се продължатъ решително военнитѣ действия и да се изгони неприятеля отъ свещената земя на отоманския народъ.

Пасивния начинъ на действие на Шуменския комендантъ Хюсеинъ-паша, далъ прекрасни резултати презъ лѣтото 1828 год., билъ признатъ отъ султана и отъ високия

диванъ за несъответствующъ на положението на нѣщата презъ есеньта, когато състоянието на противника, следствие претърпенитѣ загуби на хора въ сраженията и отъ болести, било критическо. Съ смѣло, енергично и водено до край стратегическо преследване на отстжпающия отъ стенитѣ на Шуменската крепость неприятелски обсаденъ корпусъ, би могло последния да бжде напълно унищоженъ. Капитуляцията на Варна, сжщо така се дължила на пропуснатъ сгоденъ случай; безъ съмнение, талантливиятъ и енергиченъ полководецъ Омеръ-Врионе-паша би могълъ да спаси Варна, подкрепенъ отъ войскитѣ на везиря. Но ген. Омеръ-Врионе-паша, като че ли нѣмалъ намерение на прослави своя непосредственъ началникъ и да жертвува своя корпусъ предъ погледитѣ на бездействующата везирска армия; а, като не подкрепилъ деблокадния корпусъ и, оставайки въ бездействие въ решителния моментъ, великиятъ везиръ станалъ причина за капитуляцията на тая храбро отбранявана крепость.

Недоволенъ отъ пагубнитѣ отношения между подчиненитѣ си, както и отъ тѣхното бездействие, султанъ Махмудъ промѣнилъ висшия команденъ персоналъ въ армията. Великиятъ везиръ билъ уволненъ, а такъвъ билъ назначенъ адмиралъ Мехмедъ-Изетъ-паша. Незаслужено прославилъ се при отбраната на Варна, Мехмедъ-Изетъ-паша взелъ върху себе си обязаность да завладѣе обратно презъ зимата тая морска крепость. Още при започване на зимата, той взелъ началството на Шуменския гарнизонъ и, на 8 ноември, съ намерение да изпълни този планъ, съ силенъ коненъ отрядъ се насочилъ къмъ Провадия. Обаче посредственъ полководецъ, безъ твърдъ характеръ и постоянство, Мехмедъ-Изетъ-паша скоро се отказалъ отъ по-нататашнитѣ опити срещу Варна, очаквайки голѣмо съпротивление и страхувайки се отъ отговорностьта за възможния неуспехъ. Затова, задоволилъ се съ превземането на Провадия, той престоялъ 4 дни въ тоя градъ и се върналъ въ Шуменъ, който сжщо така скоро напусналъ, като оставилъ енергичния генералъ Халилъ-паша да го замѣства. Халилъ-паша виждалъ бързото разтлейване на крепостния гарнисъ настжпването на зимата и решилъ на предприеме настжпление къмъ Добричъ, докато разполагамъ още съ достатъчно голѣми сили, за да прекжсне съобщенията на рускитѣ войски, разположени въ околноститѣ на Варна съ Дунава. На 8 януарий 1829 год., съ значителенъ коненъ отрядъ Халилъ-паша се упжтилъ къмъ Добричъ; турцитѣ атакували съ успехъ казашкия постъ въ Козлуджа, унищожили го и заели тоя пунктъ. Обаче, нападението върху Добричъ било неуспешно: комендантътъ на укрепения пунктъ, ген. Роговски съ 2 егерски полка, казашка конница и 4 орждия, отбилъ турцитѣ и заелъ обратно Козлуджа.

Следъ този неуспехъ, Халилъ-паша се завърналъ въ Шуменъ и по-нататъкъ не продължилъ опититѣ за възвръщане на Варна, поради настжпването на силни студове.

Състоянието на Шуменската крепость въ началото на 1829 год.

Поради суровата зима и особения характеръ и обичаи на турската иредулярна армия, гарнизона на Шуменската крепость значително се намалилъ въ числено отношение. Щомъ настжпила зимата иредулярнитѣ войници напуснали редоветѣ на войскитѣ и се разотишли по домоветѣ; и регулярнитѣ части силно намалили своя ефективъ, тъй като дезертйоритѣ отъ день на день се увеличавали, въпрѣки всички строги мѣрки, взети за запазване и утвърдяване на дисциплината.

На пролѣть, обаче, въ редоветѣ на армията се явили отново маса доброволци, благодаревие на което, колкото и значителни да били понесенитѣ загуби въ хора, недостига имъ билъ скоро попълненъ. А що се отнася до материялната часть, въоржжението и снаряжението, при сжществующия порядъкъ въ турскитѣ иредулярни войски, съставляющи 70% отъ въоржженитѣ сили на държавата, бойното укомплектование ставало не за смѣтка на държавата, а на самитѣ войници; тѣ се явявали на сборнитѣ пунктове съ всичко необходимо за война (1). Иредулярнитѣ войници съхранявали като драгоценность собственото си оржжие и снаряжение и винаги, напущайки редоветѣ на армията, го отнасяли съ себе си. Иредулярната конница—спахиитѣ се явявали всѣкога съ конь и пълно кавалерийско снаряжение, безъ за това да искатъ каквото и да е възнаграждение отъ държавата.

Въ началото на пролѣтьта Шуменскиятъ гарнизонъ, състоящъ се само отъ нѣколко регулярни пехотни баталиона, регулярна конница и крепостната артилерия, почналъ отново да се усилва; поради много затруднителното продоволствуване и фуражиране на крепостнитѣ войски, лошото време и крайното изтощение на околната мѣстность, комендантътъ на крепостьта не бързалъ твърде много съ попълването на частитѣ, особено пехотнитѣ. На 9 мартъ командуването на Шуменската крепость било възложено на новия великъ везиръ Мехмедъ-Решидъ-паша (2), назначенъ на тоя постъ на мѣстото на Мехмедъ-Изетъ-паша, падналъ въ немилость предъ султана, поради бездействието си презъ зимата. Ген. Мехмедъ-Решидъ-паша се ползувалъ съ репутация на опитенъ и твърдъ полководецъ; презъ 1828 година той командувалъ Епирската армия и успелъ да удържи въ покорность албанцитѣ. Приемайки началствуването на Шуменската крепость, Решидъ-паша намерилъ въ нея не повече отъ 10000 чел. гарнизонъ. Още въ началото на своето командуване великиятъ везиръ проявилъ голѣма деятелность; веднага било наредено за бързо събиране на разпустнатитѣ войници и се пристжпило къмъ съсредоточаване на разквартируванитѣ въ различни пунктове части,

Армията, която постепенно се съсредоточавала въ крепостьта, се организирала и обучавала съгласно най-новитѣ европейски устави. Всѣкидневно пристигащитѣ нестройни маси туземни и мало-азиатски рекрути бивали разбивани на правилни части и обучавани като регулярни войски (3).

Най-голѣмо внимание Решидъ-паша обърналъ на повиновението, като основа на военната дисциплина; знаейки печалнитѣ опити на по-далечното минало, а особено като ималъ предвидъ горчивитѣ поуки отъ миналогодишната кампания — именно липсата отъ каквато и да е дисциплина въ частитѣ въ време на почивки, полска служба и въ боя, липсата на корпоративенъ духъ—последствие отъ низкото съзнание и неправилно обучение и въспитание на войскитѣ, както и липсата на едномислие и сцепление въ офицерския корпусъ и вишия команденъ съставъ, той се помжчилъ да внуши на всички началствующи лица значението на тия основни военни добродетели, които той бждейки строгъ и справедливъ началникъ, поставялъ даже по-високо отъ храбростьта; Мехмедъ-паша заповѣдалъ на всички началствующи лица да изискватъ отъ своя страна най-педантично отъ подчиненитѣ си точно и безпрекословно изпълнение на заповѣдитѣ и трѣбванията на службата (4).

Поради недостатъчното време, съ което се разполагало за обучение и възпитание и липсата на добре обученъ и стоящъ на необходимата височина началнически персоналъ — офицерски и подофицерски, великиятъ везиръ достигналъ малко; вжтре — въ душата на войника, излѣзалъ отъ срѣдата на фанатиченъ и невежественъ народъ, не било насадено нищо, даже последния се оскърбилъ и ожесточилъ. Особено недоволна била регулярната пехота, отъ която най-много си взисквало, както на учебния плацъ, така и на полото, при носене на охранителната и бойна служба. Регулярнитѣ войници били силно тревожени и отъ слуха, че султанътъ далъ заповѣдъ да се поставя белегъ на челото на всѣки войникъ, по който да се узнава, ако избѣга; затова дезертйорството било силно разпространено. Освенъ липсата на просвѣтенъ и непосредственъ началнически контролъ, липсвала и правилно уредена военно-сждебна власть.

Безпорно, причината за тежкото, почти безнадеждно състояние на армията, не лежала изключително въ началническия персоналъ: въобще, държавата се намирала въ бавенъ, но безспиренъ упадъкъ; вишето държавно управление било корумпирано, а съ малки изключения държавнитѣ учреждения били отживелица. При все това, офицерския корпусъ ималъ най-голѣмо участие въ приготовляване на условията за неуспеха и военния разгромъ. Отъ нишитѣ офицери не се изисквали особени знания и похвати, а само лична храбрость; вишитѣ началници не се отличавали по нищо отъ тѣхъ; тѣ, въ по-голѣмото си болшинство, спечелили своя чинъ и длъжность чрезъ подкупи и ходатайства, безъ да иматъ необходимото достойнство и цензъ. И разбира се, като се има предвидъ всичко това, не е чудно защо още отъ самото начало на войната войскитѣ нѣмали вѣра въ своитѣ началници и гледали съ разочарование и безъ желание за съзнателно повиновение на всѣко тѣхно нареждане и заповѣдь.

Организиране на продоволствието и фуражното довольствие. Укрепяване.

Не по-малки, но пъкъ и по-успѣшни били усилията на великиятъ везирь по отношение на организиране продоволствието на крепостния гарнизонъ и градското население въ случай на блокада и обсада (5). Продоволственитѣ и фуражни магазини били попълнени своевременно; освенъ това, билъ организиранъ редовенъ транспортъ на нови продоволствени и фуражни запаси отъ Тракия и отъ юго-западнитѣ провинции. Вниманието на везиря било насочено къмъ продоволствуване и снабдяване на армията и за въ случай на настжпателни действия срещу противника, предприети въ найширокъ размѣръ; за тая цель билъ формиранъ огроменъ транспортъ отъ кола, голѣма частъ отъ които била набавена чрезъ реквизиция отъ мѣстното население.

По отношение на укрепяването Решидъ-паша не предприелъ почти нищо, понеже намиралъ че крепостнитѣ верки сж изправни; даже не било считано за необходимо да се засипятъ оставенитѣ отъ руситѣ редути, несъборени до това време, понеже никой не предполагалъ че може да се случи пакъ да се използуватъ отъ противника. Комендантътъ на крепостьта билъ сжщо така далечъ и отъ мисъльта да състави подробенъ планъ за заемане на крепостнитѣ верки отъ разнитѣ родове войски. Готвейки се за настжпателни предприятия, везиръть събралъ въ Шуменъ много повече войски, отколкото били необходими за отбраната на крепостьта.

Въ началото на май Шуменския гарнизонъ билъ доведенъ до 56000 чел. (6), както следва:

Регулярна пехота	15000 чел.
Ирегулярна „	18000 „
Регулярна конница	5000 „
Ирегулярна „	10000 „
Артилерия	5000 „
Инжинерни войски	3000 „
Тилови „	
Всичко .	56000 чел.

Състояние на артилерията.

Трѣбва да се отбележи небрежностьта, която Решидъ-паша проявилъ по отношение на полската си артилерия, още повече като се има предвидъ намерението му да излѣзе отъ крепостьта и атакува разположената на зимни квартири руска армия въ брѣговата зона на с. и. България. Полската артилерия била крайно недостатъчна и зле организирана; въобще нейното състояние било крайно неудовлетворително.

Материалната частъ се намирала въ лошо състояние; орждията имали различни калибри, а следствие на голѣмата си тежестъ били неподвижни и се возели съ волове (7). Прислугата силно се затруднявала при стрелбата отъ полскитѣ орждия и поради разнообразието на снарядитѣ, голѣма частъ отъ които били негодни. Особено лоша била фабрикацията на картечнитѣ снаряди, картечнитѣ коршумчета на които имали различна голѣмина, а често вмѣсто такива се употрѣбявали и пушечни куршумчета.

Старателното обучение и реорганизиране на войскитѣ, съставляющи Шуменския гарнизонъ, имало за цель насочването на по-голѣмата частъ отъ тѣхъ срещу южната непріятелска армия на ген. Ротъ. Възползуванъ отъ закъсняването на противника да се яви въ оперативния театъръ, великиятъ везиръ взелъ инициативата на военнитѣ действия и се насочилъ да бие по части противниковитѣ сили. Къмъ това време Портата разполагала съ следнитѣ въоржжени сили, разположени както следва (8):

Дислокация на турскитѣ войски въ началото на май

Силистра	отъ	12	до	15000 чел.
Русчукъ	„	12	„	15000 „
По срѣдния Дунавъ	„	25	„	30000 „
Шуменъ	„	50	„	56000 „
По рѣка Камчия	„	15	„	20000 „
Тракия	„	25	„	25000 „
На Босфора , ...	„	18	„	22000 „
Всичко		160	—	182000 чел.

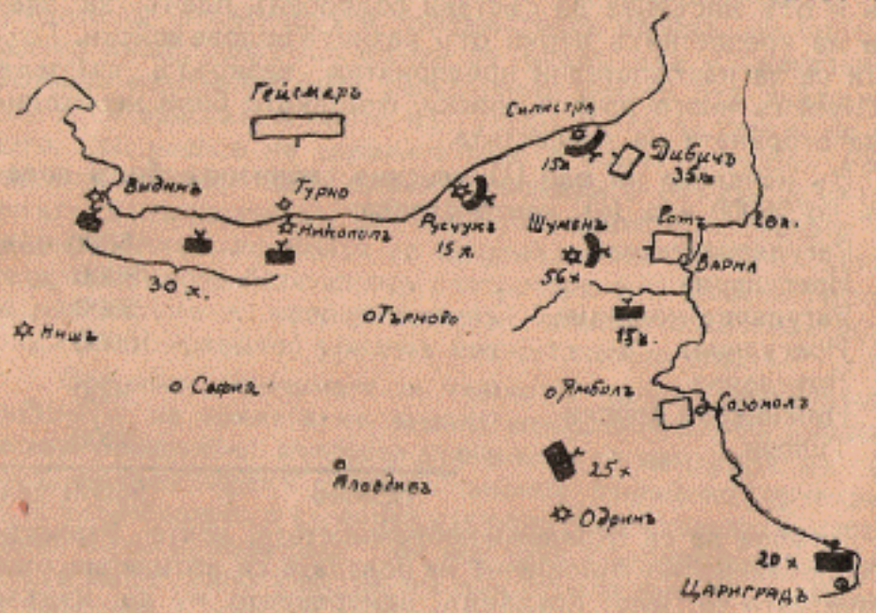

Плана за предстоящитѣ операции се състоялъ въ следнето: съ настжпването на пролѣтьта Шуменския гарнизонъ да настжпи къмъ Провадия или Варна, съобразно обстоятелствата, и като отхвърли противника, който заема тия пункто-

ве, да го притисне къмъ морето. Войскитѣ, разположени на гарнизони по срѣдния Дунавъ, подъ началството на Видинския паша, да нахлуятъ въ Влашко и угрозятъ съобщенията на непріятелската Дунавска армия и да я принудятъ къмъ отстжпление, за да не помогне на Южната армия. Цѣлия месецъ априлъ билъ преминатъ въ приготовление за изпълнение на тоя проектъ; а месецъ май билъ опредѣленъ за решително настжпление на всички войски (9).

ГЛАВА II.

Майскитѣ офанзиви на Шуменския гарнизонъ.

Първото настжпление къмъ Провадия.

Плана за настжпление на турскитѣ армии не билъ изпълненъ въ цѣлость; безъ да дочака решителни действия отъ страна на Русчушкия и Видинския гарнизони, великиятъ везиръ решилъ да предприеме движение съ частъ отъ войскитѣ на Шуменския гарнизонъ срещу съобщенията на южната руска армия съ Дунава. Намирайки войскитѣ си вече достатъчно подготвени, на 28 априлъ Решидъ-паша излѣзалъ отъ Шуменъ съ 20000 армия, въ състава на която влизали 7—8 полка регулярна пехота, 8—9000 конница и 12—15 орждия (10). Настжплението къмъ Провадия било извършено въ две колони: лѣва, подъ непосредственото командуване на везиря и дѣсна, началствувана отъ Халилъ-паша.

Бой при Ески-Арнаутларъ.

Лѣвата колона (15000 чел.), състояща се отъ тритѣ рода войски (11), тръгнала отъ Шуменъ на 3 май, по пжтя за Варна; на 5 май турцитѣ напуснали Н. Пазаръ, преминали презъ Таушанъ-Козлуджа и Невша и се насочили къмъ Ески-Арнаутларъ. Авангарда на колоната, състоящъ се отъ лека конница, се движилъ на голѣма дистанция отъ главнитѣ сили. Презъ тоя день имало гжста мъгла, която силно пречила на разузнаването; поради това обстоятелство авангарда се натъкналъ неочаквано на непріятелското стражево охранение, което сжщо така не открило приближаването на турцитѣ (12). Вел. везиръ решилъ да атакува стремително руситѣ и ги прогони отъ позицията имъ, за да продължи по-нататъкъ движението си. Като оставилъ голѣми резерви, Решидъ-паша формиралъ три щурмови колони, които подъ прикритието на гжсти стрелкови вериги, се хвърлили въ атака на непріятелската позиция, състояща се отъ 5 полски редута, възведени на планинския гребенъ, западно отъ с. Ески-Арнаутларъ. Тая силна позиция била въ връзка съ укрепленията на Провадия, отстоящи на 13 клм. на югъ.

Турскитѣ щурмови колони, следъ като се разгънали въ боенъ редъ, атакували решително руситѣ, успели да обхванатъ

фланговетѣ на позицията имъ и да излѣзатъ на пѫтищата за Девня и Провадия — въ нейния тилъ; въ центъра на позицията билъ овладѣнъ единъ редутъ. Руския отрядъ (3000 чел.), заемащъ Ески-Арнаутларската позиция, командуванъ отъ ген. Шицъ, едва съ страшни усилия успѣлъ да удържи натиска на турцитѣ; обаче, още въ началото на боя, къмъ 9 часа сутринѣта на помощь отъ Провадия пристигналъ ген. Вахтенъ съ една егерска бригада, 2 казашки полка и 4 орѫдия (13), което спасило положението на руситѣ. Лѣвия турски флангъ билъ решително контра-атакуванъ отъ доведенитѣ отъ ген. Вахтенъ войски и следъ кратъкъ ожесточенъ бой отхвърленъ задъ р. Котлу-бей; чакъ до три часа следъ пладне великия везиръ продължавалъ да упорствува и да повтаря атакитѣ си за да изтласка неприятеля отъ позицията му, но всички опити били безуспешни, тъй като руситѣ се отбранявали съ рѣдко мѫжество. Къмъ 5 часа турцитѣ почнали да се оттеглятъ отъ полесражението; въ нѣкои части се появила и паника. Обаче, въ едно кѫсо време отстѫплението се организирало и се извършило крачка по крачка, съ упорита отбрана на всѣка педя земя; въ подкрѣпа на отстѫпающитѣ части отъ дѣсната колона били притеглени нѣколко ескадрона и артилерия. Още при започването на настѫплението на турцитѣ, желающъ дасе възползува отъ произлѣзлото първоначално смущение, противникътъ насочилъ по петитѣ имъ единъ полкъ съ 2 орѫдия (14). Отначало преследването имало успехъ. Руситѣ наседнали турцитѣ и следъ кратъкъ бой доближили исхода на Дерекьойската долина въ широката долина на р. Провадийска; укрепилитѣ се отъ двѣтѣ страни на изхода турски части спрѣли руското настѫпление; отъ къмъ пѫтя за Провадия се насочила оставената въ резервъ конница, а една 10-орѫдейна батарея неочаквано открила огънь. Отъ ураганния огънь на турскитѣ орѫдия само въ нѣколко минути рускитѣ карета били разстроени; неприятелската артилерия едва успела да даде по два истрела и останала безъ прислуга. Още презъ време на боя въ дефилето противникътъ усилилъ преследващата колона единъ пехотенъ полкъ и 2 орѫдия, които образували втори ешалонъ. Ободрена отъ ефикасното действие на своята артилерия, турската пехота (около 3—4000 чел.) обхванала отъ всички страни фланговетѣ на рускитѣ войски, влѣзла въ ржкопашенъ бой и съ своето числено надмощие задавила противника. Руситѣ били отново подкрепени съ 3 пехотни баталиона и 4 орѫдия, които подъ началството на полковникъ Лишинъ съ необикновена смѣлость тръгнали напредъ, но въпреки отчаянитѣ усилия не могли да си пробиятъ пѫть до останкитѣ на руския отрядъ. При все това, на смръкване, дѣсния турски флангъ билъ силно наседнатъ отъ противника и принуденъ да се отдръпне назадъ. Предвидъ настѫплването на нощьта великия везиръ оттеглилъ войскитѣ на Равненското плато, отъ кѫдето на другия день смѣталъ отново да почне атака на неприятелската позиция (15). Презъ тоя день лѣвата колона имала около 2000 чел. убити и ранени; между последнитѣ били везиря и Халилъ-паша.

Дѣсната колона (4000 чел.) излѣзла на 26 априлъ отъ Шуменъ и презъ Кюлевча достигнала Провадия. Атаката на тоя укрепенъ пунктъ била неуспешна (16); но, при все това, колоната изпълнила добре своята задача, като приковала Провадийския гарнизонъ въ неговитѣ укрепления и не му дала възможность да се яви на помощъ на войскитѣ, заемащи Ески-Арнаутларската позиция.

На 6 май, вмѣсто да продължи действията си противъ неприятелската позиция при Ески-Арнаутларъ, Мехмедъ-Решидъ-паша смѣтайки силитѣ си недостатъчни за атака на силно укрепения противникъ, и още повече артилерията си много малочислена за да се бори съ успехъ съ неприятелската полска артилерия, оттеглилъ цѣлата армия въ Н.-Пазаръ, кѫдето престоялъ 2 дни. Доволенъ отъ достигнатия моралeнъ успехъ, а и поради затрудненията въ продоволствуването на армията, везирътъ отстѫпилъ съ главнитѣ сили въ Шуменъ, като оставилъ въ Н. Пазаръ Ибрахимъ-паша съ 7000 чел. (17).

Оценка на първия поход срещу Провадия.

Първото настѫпателно движение на великия везиръ, предприето съ часть отъ Шуменския гарнизонъ, недало решителни резултати, въпреки значителното превъзходство на турскитѣ сили и крайно разсеяното положение на неприятелскитѣ части, заемащи гарнизони въ нѣколко пункта, отдалечени по на $^1/_2$ преходъ единъ отъ други. При по-голѣма настойчивость на везира би могло рускитѣ разпръснати войски да бѫдатъ бити по части и даже изтласкани къмъ морето, преди главнитѣ сили на Долно-Дунавската армия да ги подкрепи. При все това, моралния подемъ въ редоветѣ на турскитѣ войски билъ голѣмъ, тѣ атакували съ чудна стремителность неприятелскитѣ укрепени позиции и съ отчаяна жестокость водели ржкопашния бой; 4 неприятелски орѫдия били взети въ пленъ. Голѣмъ процентъ отъ началствующитѣ лица проявили въ значителна степенъ частна инициатива, лична храбрость и стремежъ къмъ съгласуване на действията си. Изобщо, мощния настѫпателенъ духъ, свойственъ на турцитѣ въ миналитѣ вѣкове, билъ отново укрепенъ въ армията, което заедно съ строгата дисциплина давало надежда за сериозни и несъмнени успехи въ бѫдащитѣ операции.

Напротивъ, духа на противника билъ значително намаленъ; голѣмитѣ загуби, които руситѣ дали при Ески-Арнаутларъ, правѣли основателно опасението, че при второ енергично настѫпление на Шуменския гарнизонъ армията не ще бѫде въ състояние да спре офанзивата. Яко турцитѣ,

вмѣсто да се оттеглятъ обратно въ Шуменъ, бѣха продължили атаката и заели Ески Арнаутларъ, Провадия би била изолирана, а пристигащитѣ на помощь руски отряди бити по части. Ген. Ротъ взелъ всички мѣрки за бързо съсредоточение на частитѣ отъ южната армия и положението скоро се промѣнило; следъ 10—12 дни, когато билъ предприетъ вторий походъ къмъ Провадия, руситѣ посрещнали турцитѣ съ събрани сили.

Второто настжпателно движение на Шуменския гарнизонъ къмъ Провадия.

Проекта на Решид -паша за деблокада на Силистра

Следъ завръщането си въ Шуменъ великиятъ везиръ енергично се заелъ да подготви и организира новъ маньоверъ противъ съобщенията на Южната руска армия; въ това време Долно-Дунавската руска армия настжпила презъ северна Добруджа и обсадила крепостьта Силистра. Това обстоятелство накарало Решидъ-паша да промѣни основанията на своя планъ и да реши да отиде на помощъ на Силистра; а като освободи отъ блокада тая крепость, заедно съ гарнизона ѝ да продължи настжплението срещу отхвърлената отъ крепостьта неприятелска армия. Тази генерална операция трѣбвало да се подкрепи и отъ Русчукския гарнизонъ, началствуванъ отъ бившия комендантъ на Шуменъ—Хюсеинъ-паша. Отъ Русчукъ трѣбвало да излѣзатъ два силни отряда едновременно съ започване на действията отъ везирската армия; първия отрядъ ималъ да обектъ Разградъ, а втория — Тутраканъ, отъ кждето и двата отряда ще се насочатъ къмъ Силистра. Шуменския гарнизонъ, сжщо така, ималъ за краенъ обектъ тази крепость, но следъ завладѣването на Провадия (18). Отъ страна на турскитѣ интендански органи били положени голѣми усилия за да се организира сигурно и правилно подвоза на хранителни и бойни припаси, като били устроени нови транспорти и обозни колони.

Като формиралъ два отряда, Хюсеинъ-паша още на 15 май почналъ изпълнението на проекта за общо движение къмъ Силистра. На 16 май турскитѣ отряди заели Разградъ и Тутраканъ, но лишени отъ непосредствената подръжка на Шуменския гарнизонъ, който напротивъ съ движението си къмъ Провадия се отдалечилъ още повече отъ операционната линия на Русчушкитѣ отряди, последнитѣ били разбити по отдѣлно и следъ сраженията при Разградъ (17 май) и Чилякъ-баиръ (20 май) потърсили спасение задъ стенитѣ на Русчушката крепость (19).

Настжплението на турцитѣ къмъ Козлуджа.

На 16 май везирската армия (40000 чел. съ 56 орждия) излѣзла отъ Шуменъ и се насочила по пжтя за Варна; тя се състояла отъ 15000 чел. иррегулярни войски, 22 пехотни и 6 конни регулярни полкове. За гарнизонъ на Шуменъ билъ оставенъ Вели-бей съ около 15000 чел. и цѣлата крепостна артилерия (20).

Следъ поражението на Русчушкитѣ отряди визирската армия продължила съ собствени усилия изпълнението на предначертания планъ, което следствие на промѣната въ обстановката станало вече много по-трудно и изисквало смѣли и енергични действия. Всѣки моментъ могло да се очаква движение на Долно-Дунавската армия, както право къмъ Шуменъ, така и къмъ Провадия, за съединение съ армията на ген. Рота. Великиятъ везиръ ималъ следнитѣ сведения за противника (21):

1. Долно-Дунавската армия (ген. Дибичъ) обсаждала крепостьта Силистра; отдѣлни отряди били изнесени напредъ къмъ Тутраканъ и Разградъ.

2. Южната армия (ген. Ротъ) заемала басейна на р. Провадийска (съ отдѣлни гарнизони били заети пунктоветѣ Провадия, Варна и Добричъ; главнитѣ сили били разположени на удобна и централна позиция при с. Козлуджа; въ с. Ески-Арнаутларъ и Девня били изнесени два слаби предна отряда).

3. За подържане на връзка между двете армии, въ с. Коурга, билъ разположенъ отрядътъ на князъ Мадатовъ (3 конни и една пехотна бригада).

За отбрана на брѣговата зона и Провадия руситѣ разполагали съ около 18—20000 чел. Имайки тия сведения везирьтъ насочилъ главнитѣ сили на армията си къмъ Козлуджа, а срещу Провадия изпратилъ слаба колона отъ тритѣ рода войски. Авангардътъ на главната турска армия принудилъ на отстжпление предния руски отрядъ при Ески — Арнаутларъ; на 17 май турцитѣ достигнали предъ руската позиция при с. Козлуджа. Още сжщата вечерь неприятелската конница, въ съставъ на около една бригада, атакувала преднитѣ турски конни части и ги отхвърлила назадъ.

На 18 май авангардътъ се насочилъ къмъ Козлуджа, съ задача да разузнае неприятелската позиция; преди още да се приближи, той билъ атакуванъ отъ 5 казашки полка, които прикривали руската армия и принуденъ да се оттегли. Следъ извършеното разузнаване великиятъ везиръ не се решилъ да атакува съ открита сила неприятелската позиция; като приближилъ армията си въ боенъ редъ на артилерийски истрелъ, той се задоволилъ да открие по противника канонада отъ цѣлата си артилерия. Още отъ начало било явно, че отъ огъня на артилерията не може да се чака какъвто и да е положителенъ резултатъ; затова Решидъ-паша решилъ да отложи временно действията противъ ген. Рота, а да насочи усилията на цѣлата армия за овладяване на Провадия (22). На 19 май турската армия се оттеглила на кривненското плато. Презъ време на оттеглянето ариергарда билъ силно наседнатъ отъ конницата на князъ Мадатовъ; вечерьта всички части се прибрали на платото.

Обсадата на Провадия.

Презъ тая нощь били взети мѣрки за усилване на обсаднитѣ действия подъ Провадия.

Градъ Провадия билъ укрепенъ отъ руситѣ презъ зимата 1828 г.; укрепленията се състояли отъ централна ограда и 4 отдѣлни укрепления. Западния фронтъ се състоялъ отъ по-силно укрепление въ видъ на кронверкъ и Ново-Пазарския редутъ, а източния—отъ Варненския и Джиздаркьойски редути. Въ началото на обсадата гарнизона се състоялъ отъ 3 пехотни и единъ казашки полкове съ 32 орждия, всичко около 3000 чел., подъ началството на ген. Куприяновъ (23).

Още въ началото на похода значителенъ турски отрядъ отъ тритѣ рода войски се насочилъ за блокада на Провадия. За облагане на града отъ югъ, въ Кипрюкьой били съсредоточени 5000 чел.; обаче поради трудното продоволствие и снабдяване на отряда, както и поради липсата на опитенъ и енергиченъ началникъ, тия войски се разпръснали и не помогнали при обсадата.

На 17 май главната обсадна колона, подъ прикритието на авангардъ отъ 1000 конника, приближила на 6 клм. отъ Провадия и нощувала при с. Кривня. На 18 май усилена съ пехотни части отъ главнитѣ турски сили, обсадната колона настжпила и се установила на артилерийския истрелъ отъ западния фронтъ на крепостьта. Въ долината на р. Ана-дере билъ изпратенъ силенъ отрядъ отъ пехота и конница (около 5000 чел.), който на смръкване заелъ позиция на водораздѣла между р. Провадийска и р. Ана-дере, северно отъ с. Комарово. Вечерьта на 18 май, крепостьта била блокирана отъ три страни; всички пжтища били прекъснати, освенъ посоката Провадия—Монастиръ—Варна.

На 19 май главнитѣ сили на везирската армия се присъединили къмъ обсадния отрядъ, като оставили слаби конни отряди въ Вѣнчанъ и Инжекьой за наблюдение на неприятелскитѣ войски, заемащи позиция при с. Козлуджа, а на 20 май, подъ непосредственото ржководство на великия везиръ се започнали обсаднитѣ действия срещу Провадия (24).

На 20 май преднитѣ турски постове навлѣзли въ сферата на крепостния артилерийски огънь; подъ тѣхното прикритие назначената въ бойна часть пехота настжпила и започнала първитѣ траншейни работи на 1000 крачки отъ рускитѣ укрепления. На 21 май траншейнитѣ работи се разпространили по цѣлия фронтъ; презъ нощьта били довършени 2 обсадни батареи, една срещу кронверка, друга срещу Ново-Пазарския редутъ; тия две батареи били веднага въоржжени. Презъ тоя день неприятелската артилерия открила огънь по работницитѣ и се помжчила да спре окопната работа; обаче, поради липса на достатъчно снаряди нейния огънь билъ рѣдъкъ и недействителенъ. Отъ устроенитѣ обсадни батареи билъ открить силенъ и честъ артилерийски огънь; турцитѣ не жалѣли снарядитѣ и неприятелската артилерия замълчала; работата въ траншеитѣ подъ прикритието на тоя огънь продължила успешно. На лѣвия флангъ, който се опиралъ до отвеснитѣ скали надъ долината на р. Провадийска, единъ пехотенъ баталионъ се приближилъ до Ново-Пазарския редутъ и като заседналъ въ канаритѣ, съ пехотенъ огънь обстрелялъ редута и намиращия се въ подножието на стръмнитѣ височини градъ. На 22 май, на разсъмване, крепостния гарнизонъ получилъ подкрепления отъ с. Девня (37 егер. пех. полкъ — около 1000 чел.). На 22 и 23 май турцитѣ въздигнали две нови обсадни батареи: една съ 4, а друга съ 7 тежки орждия. Презъ тия два дни обсадната артилерия открила безспиренъ разрушителенъ огънь по дветѣ укрепления; били дадени около 6000 истрела. Укрепленията и крайнитѣ квартали на града силно пострадали. Въпреки слабостьта на крепостната артилерия и липсата на снаряди, поради което не могло да се отговаря на обсадната артилерия, гарнизонътъ на зап. укрепления, благодарение на неуморната енергия и непоколебима твърдость на коменданта, безстрашно стоялъ въ своитѣ полуразрушени укрепления презъ цѣлата бомбандировка и презъ нощьта поправялъ нанесенитѣ повреди (25).

Презъ следующитѣ дни на обсадата турската артилерия не могла да продължи бомбардировката съ сжщата интензивность поради голѣмия преразходъ на снаряди презъ първитѣ дни на обсадата. На 23 май били взети мѣрки за пълна обсада на крепостьта. На отряда, заемащь позиция южно отъ Провадия, било възложено да привлече вниманието на крепостния гарнизонъ къмъ югъ; затова, въ долината на р. Провадийска били изпратени слаби пехотни части, а за обграждане на крепостьта отъ изтокъ и прекжсване на съобщенията ѝ съ с. Девня билъ изпратенъ отрядъ отъ 1500 конници. На 24 май тоя отрядъ успешно обиколилъ крепостьта отъ изтокъ и почналъ постройка на редутъ срещу с. Джиздаркйой, който на 25 май билъ готовъ.

Везиръть, споредъ сведенията които получилъ, смѣталъ гарнизона на Провадия за твърде силенъ и, при все това, решилъ да щурмува крепостьта, като първоначално се поведе атака срещу кронверка, и следъ неговото заемане, да се настжпи отъ югъ и завладѣе града; кронверка командувалъ всички крепостни постройки и отъ него турската артилерия би могла да разруши всички руски укрепления, батареи и цѣлия градъ.

На 25 май турската артилерия отново започнала силна стрелба изъ всички орждия, следъ което билъ предпріетъ щурмъ на кронверка, който обаче гарнизона отбилъ. Сжщия день комендантътъ на крепостьта ген. Куприяновъ предприелъ вилазка на източния турски редутъ и следъ кратъкъ бой отбилъ редута отъ турцитѣ и го заелъ; последствията отъ тоя успехъ били: възстановяването на съобще-

ният съ Девня и усилване на гарнизона съ 1000 чел., което силно повдигнало духа на рускитѣ войски (26). Презъ тоя день вечерьта, ген. Ротъ съ една уланска бригада се промъкналъ презъ с. Девня до източния фронтъ на крепостьта, влѣзалъ въ непосредствена връзка съ гарнизона, следъ което се насочилъ на северо-западъ и заелъ Ески-Арнаутларската позиция, като прогонилъ отъ тамъ слабитѣ конни отряди. Успеха, който противникаималъ на 25 май много затруднилъ действията на обсадната армия и силно разколебалъ турскитѣ началници; следствие на това обсадата на Провадия почнала да се затяга (27). Недоволенъ отъ настжпилия обратъ, още повече че времето доста напреднало, великиятъ везиръ решилъ да продължи действията съ по-голѣма смѣлость и енергия. На 26 май пехотата се предвижила напредъ и почнала да устройва изходни позиции за атака; на източния фронтъ били направени безуспешни опити да се повърне обратно редута, взетъ на 25 отъ противника. На 27 и 28 май траншейнитѣ работи силно напреднали, особено предъ фронта на кронверка; при все това, противника показалъ голѣма устойчивость и бодрость; поради чувствителната липса на снаряди крепостната артилерия стреляла много рѣдко. Вечертьта на 28 май обсаднитѣ войски заели застрашающе положение на западния фронтъ. Великиятъ везиръ решилъ на всѣка цена да продължи обсадата, когато сутриньта на 29 май той получилъ донесение отъ конницата си, че противниковитѣ части, които на 25 май изтикали турскитѣ охранителни части отъ Ески-Арнаутларската позиция, се насочватъ къмъ Н. Пазаръ, въ обходъ на обсадната армия. Движението на противника къмъ Н. Пазаръ не било забелязано своевременно. Рано сутриньта, на 29 май турската конница, която наблюдавала Дерекьойския оврагъ, била нападната отъ неприятелска конница съ конна артилерия и принудена да отстжпи назадъ; с. Дере било заето отъ противника. Отъ разузнаването се указало, че на Ески-Арнаутларската позиция нѣма вече войски. Като получилъ това сведение, Решидъ-паша останалъ спокоенъ, предполагайки че руситѣ сж отстжпили къмъ Козлуджа. Обаче, къмъ обѣдъ се открило, че руската армия не е отстжпила къмъ Козлуджа, а се насочила презъ Ясж-тепе за Таушанъ-Козлуджа (28).

Това флангово движение на противника възбудило въ везиря мисъльта, че ген. Ротъ е получилъ силни подкрепления и е преминалъ въ настжпление съ намерение, като обходи лѣвия флангъ на обсадната армия, да действува на съобщенията ѝ съ Шуменската крепость. Уплашенъ за безопасността на комуникационната си линия той решилъ да снеме обсадата на Провадия и да се оттегли къмъ Шуменъ (29).

Снемане обсадата на Провадия.

Още отъ рано Решидъ-паша взелъ необходимитѣ мѣрки, при случай на настжпление отъ страна на ген. Ротъ или отъ къмъ Силистра, да прекрати своевременно обсаднитѣ работи и бързо да отстжпи къмъ Шуменъ. Обаче, турцитѣ имали лошо уредени разузнавателна и охранителна служби, поради което цѣли нѣколко дни Решидъ-паша стоялъ въ пълно неведение относно разположението и намеренията на противника (30). Освенъ това, той не оставилъ надеждна охрана на комуникационната си линия и, въ тила нѣмало нито единъ по-значителенъ отрядъ за отпарирване на всѣки опитъ на противника да прекжсне съобщенията му. Въпреки голѣмитѣ пропуски въ полската служба, своевременно, въ 4 часа сл.пл. на 29 май, турцитѣ снели обсадата на Провадия и отстжпили къмъ Марковча; оттеглянето отъ Провадия се извършило тъй изкусно и скритно отъ наблюдението на гарнизона, че последния узналъ намеренията на обсаднитѣ войски толкова късно, че едва презъ нощьта можалъ да почне преследването (31).

Презъ нощьта срещу 30 май главнитѣ сили на турската армия нощували около с. Марковча; само частъ отъ конницата, изпратена въ авангардъ, достигнала Черковна и донесла, че Мадара и Кюлевча сж заети отъ противника. Сжщо така, презъ тоя день конни разузнавателни части открили движението на една голѣма неприятелска колона по пжтя отъ Н. Пазаръ къмъ Мадара.

Решидъ-паша разбралъ много добре, че противника има за цель да му пресече пжтя за отстжпление въ Шуменската крепость. А отстжплението въ крепостьта можело да се извърши по три пжтя:

1. Северенъ, който минава презъ Невша и Н. Пазаръ; той е много удобенъ за движението на артилерията и голѣмия обозъ, но отъ всички получени сведения било явно, че тоя пжть е и най-опасенъ, тъй като въ нѣколко важни пункта, лежащи на него, била съсредоточена неприятелската армия.

2. Срѣдниятъ пжть, който минавалъ презъ Марковча и Кюлевча, билъ най-кжсъ и сравнително най-удобенъ за движение на тяжести; сжщо и на тоя пжть се указали вече значителни неприятелски сили при Мадара.

3. Третиятъ пжть — южния, който минавалъ по долината на р. Камчия, билъ най-дълъгъ и крайно неудобенъ за движение на артилерия и обози; той билъ свободенъ отъ противникъ, но трѣбвало да се изоставятъ артилерията и обозитѣ.

Имайки всичко това предвидъ, Решидъ-паша решилъ да извърши отстжплението по срѣдния пжть. Вечерьта на 29 май положението на везирската армия не било безнадеждно; действително противника билъ насочилъ по фланга и тила ѝ значителни сили; но тѣ били разхвърлени на отдѣл-

ни отряди, разположени по на 1/2 преходъ едни отъ други. Безъ да знае че на най-краткия пѫть за Шуменъ стои цѣлъ непріятелски корпусъ, великиятъ везиръ далъ заповѣдъ да се продължи движението по сѫщия пѫть; иначе, ако знаялъ истинското състояние на работитѣ, той навѣрно би се отказалъ да атакува разположения при Мадара противникъ, а като обходи дѣсния му флангъ, би се насочилъ презъ с. Марашъ и Шуменъ, може-би, съ рискъ да изостави значителна частъ отъ артилерията и обозитѣ.

Презъ нощьта на 29 срещу 30 май, Решидъ-паша раздѣлилъ армията си на две части, като едната (около 30000 чел.) насочилъ къмъ Кюлевча, а другата (около 10000 чел.) оставилъ въ ариергардъ за противодействие на Провадийския гарнизонъ (32). И така, имайки възможность да продължи съ форсированъ маршъ къмъ с. Кюлевча, да достигне презъ нощьта този пунктъ и на разсъмване да се нахвърля неочаквано върху разположения тамъ руски отрядъ, да го разбие и си проправи пѫть къмъ Шуменската крепость, въ тоя критически моментъ великиятъ везиръ се установилъ за нощуване въ Марковча, а на другия день, като изпратилъ въ настѫпление срещу Провадийския гарнизонъ часть отъ армията си, съ другата часть продължилъ похода къмъ Шуменъ; вмѣсто да събере всичкитѣ си сили и действува решително, той раздѣлилъ войскитѣ си, и като пристигналъ на височинитѣ надъ Кюлевча, преминалъ къмъ отбрана. Така лошо и неудовлетворително подготвена въ стратегическо отношение операцията при Кюлевча не могла да не пропадне и обсадната турска армия да бѫде не само отрѣзана отъ пѫтя си за отстѫпление въ Шуменъ, но и угрозена съ пълно унищожаване.

ГЛАВА III.

Кюлевченската операция.

(28 — 30 май.)

Маршъ-маньовъра на ген. Дибичъ върху съобщенията на обсадната армия подъ Провадия (24 — 30 май.)

Енергичното настѫпление на турцитѣ къмъ Провадия срещу разхвърляната и малочислена армия на ген. Рота принудило ген. Дибича, който въ началото на 1829 год. смѣнилъ Витгенщейна въ командуването, да остави единъ корпусъ (ген. Красовски — 25000 чел.) за продължаване обсадата на крепостьта Силистра, а съ другия корпусъ (18000 чел.) да се насочи на 24 май на помощь на Рота. Близката задача на тоя корпусъ била да се заеме с. Каурга, откѫдето

споредъ обстоятелствата, могло да се отиде къмъ Козлуджа за съединение съ ген. Ротъ или пъкъ, къмъ Н. Пазаръ — да застане на съобщенията на везирската армия съ Шуменската крепость (33).

На 27 май главнитѣ сили на II-и корпусъ заели с. Козлуджиларъ и вечерьта влѣзли въ непосредствена връзка съ отряда на ген. Ротъ който тоя день преминалъ отъ Козлуджа въ Ески-Арнаутларъ, като заелъ съ преднитѣ си войски и Ясѫ-тепе.

На 28 май II-корпусъ тръгналъ за Тюркъ-Арнаутларъ; прехода билъ извършенъ съ голѣма предпазливость, тишина и скритность. Презъ нощьта на 28 май въ руската главна квартира, разположена за нощуване въ Т. Арнаутларъ, билъ свиканъ воененъ съветъ за да се реши кѫде да се насочи армията. Мненията на участвующитѣ генерали били различни (34): ген. Бутурлинъ предлагалъ да се овладѣе съ нечаянъ щурмъ Шуменската крепость; други генерали били на мнение да се деблокира Провадия; ген. Дибичъ отхвърлилъ всички тия предложения и решилъ да изпълни своя любимъ проектъ — да отрѣже пѫтя за отстѫпление въ Шуменъ на обсаждащата Провадия турска армия, като застане на пѫтя Провадия — Шуменъ. Въ изпълнение на тоя проектъ той заповѣдалъ още презъ нощьта срещу 29 май ген. Паленъ (II-и корпусъ) да се насочи къмъ Н. Пазаръ, като вземе всички мѣрки на скритость, за да не бѫде това движение обнаружено отъ турцитѣ.

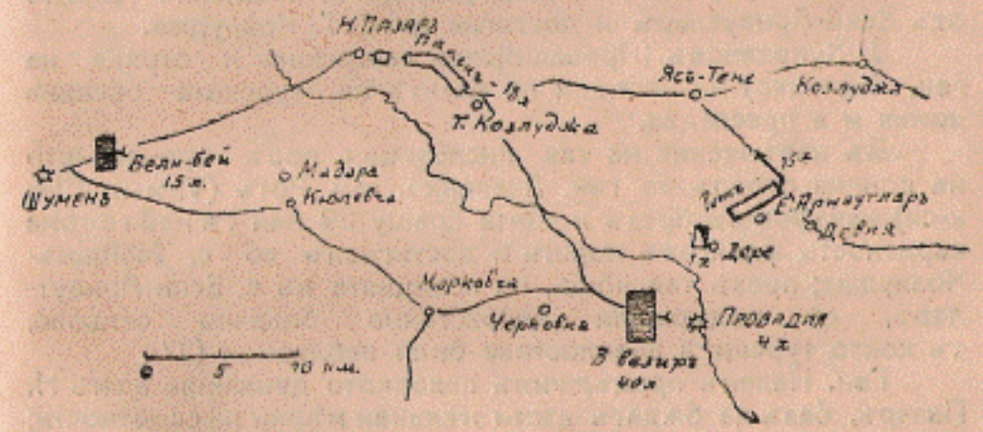

Разположението на двѣтѣ страни на 28 срещу 29 май.

Ген. Паленъ тръгналъ сѫщата нощь за Т. Козлуджа и заелъ за нощуване тоя пунктъ съ главнитѣ сили, а авангарда на корпуса, подъ началството на ген. Крейца, достигналъ Н. Пазаръ, кѫдето следъ кратъкъ бой съ турския рекогносцировъченъ отрядъ, заелъ града. И така, презъ нощьта на 28 срещу 29 май разположението на рускитѣ войски било следното (35):

Въ Т. Козлуджа и Н. Пазаръ — II-и корпусъ (Паленъ) 18000 чел. съ 88 орждия.

Въ Ески-Арнаутларъ ген. Ротъ 15000 чел. съ 65 орждия.

Въ Провадия ген. Купреяновъ 4000 чел. съ 32 орждия.

Въ Дерекьой — отряда на ген. Левченко 1000 чел. и 8 орждия.

И така, на линията на Т. Козлуджа — Провадия, дълга 30 клм., руситѣ могли да съсредоточатъ около 38 — 40000 чел. съ 180 орждия. Разположението на турскитѣ войски било по-съсредоточено и по-благоприятно, а именно:

Въ Провадия — Решидъ-паша . . . . 40000 чел.
Шуменски гарнизонъ — Вели-бей . . . . 15000 „

По тоя начинъ, турцитѣ имали силитѣ си събрани и могли съ смѣло движение да се хвърлятъ срещу кой и да е отъ разположенитѣ въ долината на р. Провадийска руски отряди съ сила не повече отъ 15—18000 чел. и да поставятъ противника въ критическо положение.

Съсредоточението на рускитѣ войски къмъ с. Мадара и боя при с. Буланлъкъ.

(29 май)

На 29 май руската армия трѣбвало да се предвижи още на западъ и да заеме с. Мадара; затова било заповѣдано (36):

1. Паленъ (II-и корпусъ) да продължи похода по пѫтя за Шуменъ и да заеме с. Мадара;

2. Ротъ (VI-и и VII-и корпуси) да се предвижи скрито отъ Ески-Арнаутларъ и достигне до с. Т. Козлуджа.

3. Купреяновъ (Провадийския гарнизонъ и отряда на ген. Левченко) да настѫпи по петитѣ на турската обсадна армия и я преследва.

Въ изпълнение на тая диспозиция, подъ прикритието на конния отрядъ на ген. Левченко, ген. Ротъ (VI-и и VII-и к-си) извършилъ презъ нощьта срещу 29 май съ най-голѣма скритность фланговъ маршъ и достигналъ до с. Таушанъ-Козлуджа; презъ тая нощь, на позицията въ с. Ески-Арнаутларъ, се подържали непрестанно бивачни огньове, съ което турскитѣ аванпостове били заблудени (37).

Ген. Паленъ продължилъ походното движение къмъ Н. Пазаръ, безъ да бѫдатъ взети нѣкакви мѣрки на скритность; напротивъ, тоя корпусъ се движилъ съ барабаненъ бой. Следъ излизането си отъ Н. Пазаръ, авангарда на колоната (ген. Крейцъ) се натъкналъ на силенъ рекогносцировъченъ турски отрядъ (около 1500 чел. конница) изпратенъ отъ комеданта на Шуменъ. Следъ кратъкъ бой турцитѣ били разбити и принудени бързо да отстѫпятъ къмъ Шуменъ. Ген. Крейцъ, като отдѣлилъ единъ полкъ за заемане на с. Мадара, продължилъ настѫплението си къмъ р. Мадарска и заелъ височинитѣ по лѣвия й брѣгъ.

Боя при с. Буланлъкъ.

Следъ поражението на рекогносцировъчния си отрядъ, Вели-бей излѣзалъ отъ крепостьта съ нѣколко конни полка, (3000 чел.) съ цель да спре по-нататъшното настѫпление на неприятеля и да разузнае силитѣ и намеренията му. Като заелъ височинитѣ по дѣсния брѣгъ на р. Мадарска, Вели-бей разположилъ на позиция, отъ дветѣ страни на пѫтя за Н.-Пазаръ, една силна батарея и подъ покровителството на нейния огънь, насочилъ въ атака на противника нѣколко колони. Обаче, съ почване на артилерийския бой руския авангардъ билъ усиленъ съ 4 улански ескадрона и 4 орждия; бързия и меткия огънь на руската конна артилерия принудилъ турцитѣ да се откажатъ отъ по-нататашната атака и да отстѫпятъ на около 1000 крачки назадъ. Противникътъ, отъ своя страна, следъ като билъ подкрепенъ съ още 4 улански ескадрона и 4 конни орждия, преминалъ въ атака; единъ казашки полкъ билъ насоченъ въ обхватъ. Турцитѣ не дочакали атаката и се отеглили на нова позиция, отъ която посрещнали противника съ артилерийски огънь; безъ да дочакатъ и втората атака турцитѣ закачили орждията си, преминали бързо р. Якъ-су-дере и отстѫпили въ крепостьта. Ген. Крейцъ заелъ съ главнитѣ сили на авангарда височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Мадарска, а съ преднитѣ постове брѣга на самата рѣка (38).

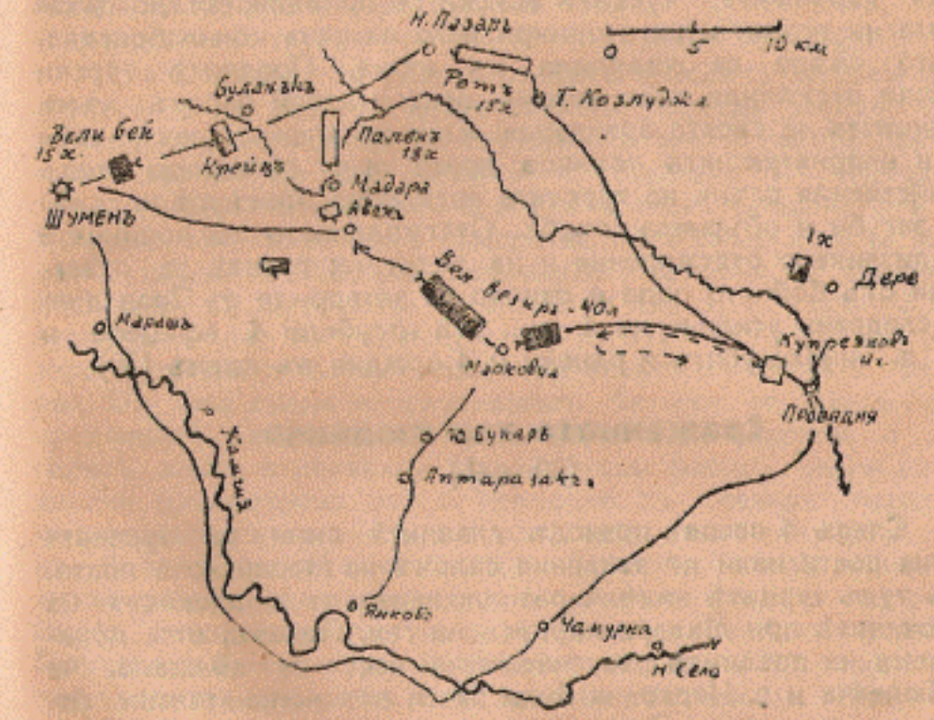

Разположението на 29 срещу 30 май.

Разположението на 29 срещу 30 май.

Когато ген. Крейцъ достигналъ с. Буланлъкъ, главнитѣ сили на II-и корпусъ, подъ прикритието на новъ аван-

гардъ, въ 2 часа сл. пл. заели с. Мадара. Авангардътъ (ген. Отрощенко), състоящъ се отъ 5 пехотни баталиона, 3 хусарски ескадрона и 10 орждия, преминалъ с. Мадара и се разположилъ сев. западно отъ селата Черковна и Кюлевча, по пжтя за Провадия; за наблюдение на пжтя с. Марашъ—Шуменъ билъ изпратенъ въ с. Чемердинъ единъ хусарски полкъ съ 2 орждия.

Вечерьта на 29 май разположението на рускитѣ войски нито най-малко не се промѣнило; двата главни отряда, корпуса на ген. Паленъ и войскитѣ на ген. Рота, пакъ останали отдалечени на половинъ преходъ единъ отъ други, въпрѣки възможностьта да бждатъ събрани презъ тоя день. Положението на руската армия, следствие възможностьта на атака отъ страна на везирската армия, продължавало да бжде крайно опасно. Още вечерьта на 29 май преднитѣ части на турската армия се показали източно отъ с. Кюлевча. II-и корпусъ билъ цѣла нощь въ трезога, очаквайки всѣки моментъ решителна атака, при което войскитѣ на ген. Ротъ не биха могли своевременно да се явятъ на помощъ.

Действията при Марковча 30 май.

На разсъмване на 30 май, оставяйки въ с. Марковча ариергардъ, турската армия въ походенъ редъ се насочила по пжтя за Шуменъ. Ариергардътъ, който заелъ височинитѣ източно отъ с. Марковча, билъ атакуванъ отъ Провадийския гарнизонъ. Рускитѣ войски се приближили до позицията на турцитѣ подъ прикритието на една конна бригада, която смѣло се хвърлила въ атака. Преднитѣ турски войски отстжпили подъ силния неприятелски напоръ къмъ позицията на своята артилерия, като привлекли следъ себе си и неприятелската конница, която като попаднала подъ убийствения огънь на турската артилерия, претърпѣла голѣми загуби и обърнала гърбъ. Отстжплението на конницата предизвикало отстжпление и на пехотата; руситѣ се оттеглили отъ бойното поле и отново се затворили въ Провадия; преследвани усилено на 4 км., тѣ изгубили 4 офицера и 155 д. чинове убити и ранени и 4 орждия въ пленъ (39).

Сраженнето при Кюлевча

(30 май)

Разположението на турскитѣ войски.

Следъ 4 часовъ преходъ главнитѣ сили на турската армия достигнали до западния склонъ на Мадарското плато. Отъ тукъ турцитѣ видѣли разположения въ подножието на височинитѣ при Мадара корпусъ на ген. Паленъ; отъ донесенията на преднитѣ разузнавателни части се виждало, че с. Кюлевча и с. Черковна били заети отъ неприятелски отрядъ съ артилерия. Виждайки, че пжтя за отстжпление въ Шуменъ е прегражденъ отъ неприятелски отрядъ, който въ значителна степенъ по-малочисленъ отъ турската армия, Решидъ-паша заповѣдалъ да се атакува противника

и освободи пжтя на отстжплението въ крепостьта. Въ бойна часть били назначени около 15000 чел. и по-голѣмата часть отъ артилерията; другата половина отъ армията (часть отъ регулярната пехота и конница, по-тежката артилерия и обоза) останала назадъ въ походна колона, въ готовность да продължи походното движение. Назначенитѣ въ бойна часть войски заели позиция по края на Мадарското плато, съ фронтъ къмъ Кюлевча и Черковна, както следва (40):

1. Иррегулярната пехота (6—8000 чел.) заела окрайната на гората, разположена отъ дветѣ страни на пжтя Провадия—Шуменъ и достигаща на северъ до стръмнитѣ непроходими Кюлевчански канари.

2. Полската артилерия, събрана въ две батареи, заела позиция на фланговетѣ на иррегулярната пехота, маскирана въ окрайната на гората.

3. Иррегулярната конница—задъ разположението на пехотата, вжтре въ гората.

4. На 500 кр. отъ окрайната на гората, по стръмния скатъ обърнатъ къмъ с. Черковна—два пехотни регулярни баталиона, построени въ каре, съ орждия въ интервалитѣ.

5. Голѣма полска батарея, въ лѣво отъ преднитѣ войски, до пжтя срещу с. Черковна.

Въпреки явното си численно превъзходство, великиятъ везиръ не се решилъ да атакува веднага противника; затова преднитѣ турски войски се приготвили за отбрана.

Отбиване на руската атака

Къмъ 10 часа сутриньта рускитѣ войски се раздвижили; корпуса на гр. Паленъ, който заемалъ позиция западно отъ с. Мадара, преминалъ въ боенъ редъ на югъ отъ това село; авангарда, както и по-рано заемалъ с. Кюлевча и Черковна. Къмъ 11 часа, когато руситѣ заели позиция западно отъ с. Кюлевча, авангарда подъ прикритието на огъня на една конна 4—орждейна батарея, преминалъ Черковна и Кюлевча и почналъ да се изкачва по ската на платото. Турцитѣ се отеглили бързо въ окрайната на гората и очистили обзора и обстрела на разположенитѣ скрито въ гората батареи. Въ това време неприятелската батарея се сиела отъ предницитѣ, заела позиция източно отъ с. Черковна, а хусаритѣ, които охранявали дѣсния руски флангъ, заели височината юго-източно отъ с. Черковна; въ следния моментъ неприятелската пехота настжпила бързо къмъ центъра и лѣвия флангъ на турската позиция. Турската 9—орждейна батарея, разположена маскирано на дѣсния флангъ, открила бързъ унищожителенъ огънь по лѣвия неприятелски флангъ. Срещу тая батарея руситѣ насочили огъня на 6 орждия отъ авангардната артилерия и 3 пехотни баталиона. Отначало неприятелската артилерия имала успехъ и даже замълчала турскитѣ орждия, въ прислугата на които настанало смущение; руската пехота продължила атаката съ необикновена енергия и смѣлость, приближила до турската позиция и се хвър-

лила на щурмъ на 9-орждейната батарея. Обаче, въ тоя моментъ, смутената за кратко време прислуга на батареята и цѣлата турска артилерия, съ изненада открили съсредоточенъ огънь по руситѣ и имъ нанесли страшни загуби. Отстжпилата въ началото на артилерийски бой турска пехота и скритата въ гората конница, открили силенъ пушеченъ огънь и бързо тръгнали въ контъръ-ударъ. Конницата, като изпреварила настжплението на пехотата, стремително въ най-силенъ алюръ се хвърлила напредъ по стръмния скатъ на платото и атакувала по фронта и отъ къмъ двата фланга неприятелския авангардъ, който изненаданъ отъ контъръ-атаката, неуспелъ да се построи въ карета и билъ принуденъ да отстжпи подъ упорния натискъ на турцитѣ чакъ до Черковна и Кюлевча (41). Лѣвия турски флангъ билъ на свой редъ контъръ-атакуванъ отъ неприятелския хусарски полкъ; обаче, като отбила тая атака турската конница се нахвърлила върху прикривания отъ хусаритѣ Муромски баталионъ, обкржжила го отъ всички страни и следъ страшна кръвопролитна ржкопашна борба го унищожила до последенъ човѣкъ, като взела въ пленъ и знамето му.

Бой при Кюлевча и Черковча.

На дѣсния турски флангъ противника указалъ голѣмо упорство; тритѣ пехотни баталиона, които атакували 9-орждейната батарея, отначало сило разстроени отъ понесенитѣ загуби, отстжпили бързо и въ безредие къмъ Кюлевча; обаче, като наближили селото руситѣ станали въ редъ и отбили нѣколко турски атаки съ огънь и щикъ.

Съ приближаването на турскитѣ контъръ-ударни колони къмъ Кюлевча и Черковна, началника на руския авангардъ, ген. Отрощенко, съ намерение да спре силния натискъ на турцитѣ съсредоточилъ цѣлата авангардна артилерия на дѣсния си флангъ и открилъ картеченъ огънь по настжпающитѣ турски войски. Ожесточени, турцитѣ преминали по труповетѣ на другаритѣ си и яростно продължили боя. Вдѣсно отъ пжтя, отново билъ заобиколенъ единъ руски баталионъ, който при все това, благодарение на смѣлитѣ непрекъснати контъръ атаки на хусаритѣ си пробилъ пжть и се оттеглилъ. Вжтре въ двете села боя се разгорѣлъ съ нова сила; турската пехота мжжествено нахълтала въ тѣхъ, прогонила закрепилия се тамъ неприятелъ и ги заела (42). Лѣвия флангъ, следъ като се преустроилъ, настжпилъ бързо въ нѣколко колони къмъ рѣката западно отъ с. Кюлевча и стремително тръгналъ напредъ въ обхватъ на корпуса на ген. Паленъ, разположенъ на около 3000 кр. отъ Кюлевча. Графъ Паленъ, виждайки критическото положение на авангарда, насочилъ се въ три ешелона къмъ полесражението. Когато първия ешалонъ (кн. Любомирски) се приближилъ до оврага, по който протича рѣката, турската конница се нахвърлила яростно по фронта и по фланга му (43). Отдалечъ руситѣ посрещнали тази атака съ артилерийски и пехотенъ огънь,

на който турцитѣ не отговорили, поради липса на артилерия; все пакъ рускитѣ карета се оттеглили назадъ, макаръ и крачка по крачка; тукъ се завързалъ ожесточенъ стрелковъ бой, който продължилъ до 2 часа следъ пладне.

Разположението къмъ 2 часа сл. пл. Рускитѣ.

Къмъ 2 часа следъ пладне положението на дветѣ страни било следното:

Руският ариергардъ, командуванъ отъ ген. Отрощенко, изпратенъ за рекогносцировка на турската позиция, билъ отхвърленъ съ голѣми загуби отъ Кюлевча и Черковна въ северна посока; 6 пехотни баталиона отъ корпуса на графъ Паленъ съ трудъ удържали натиска на лѣвия турски флангъ. Между авангарда и корпуса на Палена се образувалъ проривъ; ген. Ротъ (VI и VII корпуси), насоченъ тоя день отъ Н. Пазаръ за Мадара, достигналъ последния пунктъ и останалъ тамъ на 4 клм. отъ мѣстото на боя; поради това разпръскване на рускитѣ войски, положението имъ било крайно неблагоприятно и опастно.

Турцитѣ.

Въ 2 часа сл. пл. дѣсния турски флангъ се утвърдилъ въ с. Кюлевча и Черковна и почналъ да дебушира презъ селата за да продължи атаката; на лѣвия флангъ боя се продължавалъ съ ожесточение. Турцитѣ вкарали въ боя около 15,000 чел. и въ резервъ имали още толкова. Трѣбвало въ тоя благоприятенъ моментъ, когато противника претърпѣлъ сериозно поражение и войскитѣ му били раздѣлени на две групи, на 4 клм. една отъ друга, да се вкаратъ въ боя всички турски резерви и се насочи главния турски ударъ срещу корпуса на Палена и следъ разгромяването му, да се открие пжтя за Шуменъ. По този начинъ всички условия благоприятствували на турската армия да премине въ решително настжпление. Обаче къмъ 2 часа, когато графъ Паленъ съ неимовѣрни усилия едва удържалъ натиска на турцитѣ, великиятъ везиръ намѣсто да вкара въ боя резервитѣ си и да разширочи достигнатия вече успехъ, се бавилъ да вземе решение; той свикалъ воененъ съветъ за да обсжди какво да се прави по-нататъкъ; въ тоя моментъ, възползуванъ отъ бавностьта на турскитѣ военачалници, противника взелъ всички мѣрки за да поправи положението си и самъ да премине въ настжпление.

Действия на конната батарея на ген. Арнолди.

Като се окопитили отъ поражението си, руситѣ усилили авангарднитѣ войски и когато турцитѣ излѣзли отъ северната окрайнина на Кюлевча и Черковна, тѣ се натъкнали на упорита съпротива. Гжститѣ турски колони настжпили къмъ неприятелската позиция, разположена по дѣсния брѣгъ на оврага, северно отъ с. Черковна, кждето се закрепили останкитѣ отъ руския авангардъ. Въ тоя критически моментъ, когато противника билъ силно притиснатъ отъ стремителния напоръ на турската пехота и конница, една неприятелска 12-орждейна конна батарея, подъ началството на ген. Арнолди, въ най-силенъ алюръ пристигнала на по-

мощь на авангарда (44), снела се отъ предницитѣ на много близко растояние и открила ураганенъ картеченъ огънь по турцитѣ, които се повърнали назадъ.

Отеглянето на турцитѣ на старата позиция.

И на лѣвия флангъ, къмъ $2^1/_2$ часа, положението на турцитѣ, поради липсата на резерви, се влошило; ген. Паленъ усилилъ дѣсния си флангъ съ 35-орждейна батарея, вдѣсно отъ която се разположила хусарската бригада на ген. Будбергъ, изпратена отъ ген. Крейцъ следъ боя при Буланлъкъ. Хусаритѣ се явили въ обхватъ на лѣвия турски флангъ и следъ продължителна артилерийска подготовка, атакували турскитѣ войски. Както на лѣвия, така и на дѣсния си флангъ, турцитѣ нѣмали артилерия; турскитѣ орждия били тежки и неповратливи и не могли да придружаватъ пехотата въ пресечена мѣсность. Къмъ $3^1/_2$ часа, като не могли да отбиятъ обхватното нападение на ген. Будбергъ, войскитѣ отъ лѣвия турски флангъ се оттеглили назадъ; а къмъ 4 часа всички турски войски отстжпили на предишната си позиция, на края на платото и въ окрайната на гората. Не очаквайки да срещнатъ такова твърдо съпротивление и устойчивость турцитѣ паднали духомъ и, неспособни повече за атака, приготвили се за отбрана. И тоя пжть, вмѣсто да удържи настжпателния духъ чрезъ вливане на прѣсни сили въ настжпающитѣ войски и отново да повърне щастие на своя страна, великиятъ везиръ се отказалъ отъ нападението и възприелъ решението на военния съветъ—да отстжпи отъ Кюлевченската позиция къмъ Марковча и като се съедини съ ариергардния отрядъ — да премине презъ южния клонъ на Провадийската планина и по долината на р. Камчия да доведе армията си въ Шуменъ.

Въ изпълнение на това решение било заповѣдано сгжстенитѣ части, артилерията и обозитѣ, разположени въ общата походна колона по пжтя Провадия — Шуменъ, да почнатъ отстжпателенъ маршъ къмъ Марковча. За прикривание на отстжплението билъ назначенъ ариергардъ, въ състава на който влѣзли разгънатитѣ въ боенъ редъ войски, които водили боя при Кюлевча. Отстжплението се започнало къмъ 5 часа въ пъленъ редъ.

Между това, следъ усилената рекогносцировка, произведена съ авангарда на II-и корпусъ и превърнала се въ кръвопролитно сражение, въ което взелъ участие и часть отъ II-и корпусъ, гр. Дибичъ решилъ да атакува турската позиция съ останалитѣ войски отъ тоя корпусъ. Графъ Паленъ преминалъ оврага на Черковненската рѣка, настжпилъ къмъ окрайната на гората и заелъ изходно положение за атака, която трѣбвало да се произведе подъ ржководството на ген. Толь. Атакующитѣ войски се състоели отъ 14 пехотни баталиона, 8 ескадрона и 38 орждия; въ резервъ билъ оставенъ корпуса на ген. Ротъ, който заелъ позиция западно отъ с. Мадара; отрядътъ на ген. Крейцъ билъ усиленъ съ една пехотна и една хусарска бригади.

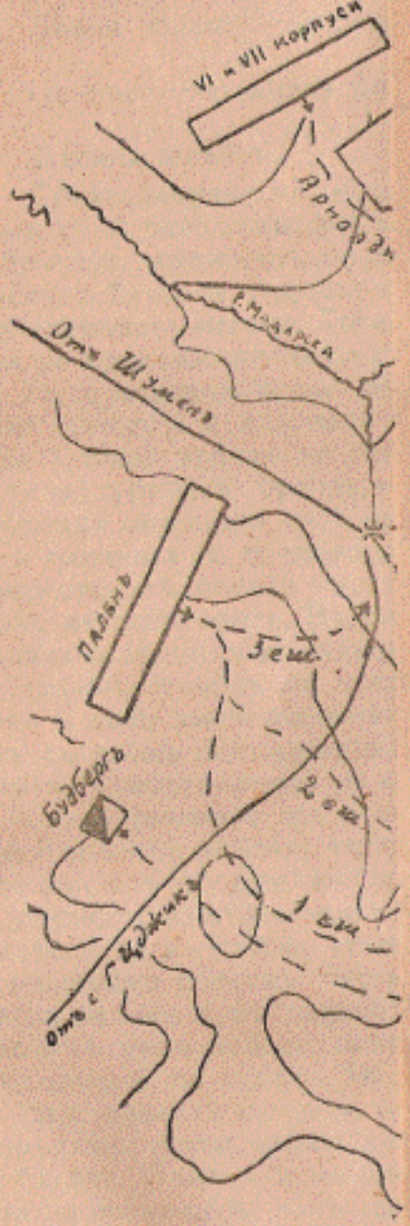

жпението урцитѣ отъ левченска позиция.

къмъ стр. 176.

Сраженията при Кюлевча.

Отстѫпяне турцитѣ старата ция

Къмъ 5 часа артилерията на атакующитѣ руски войски заела позиция на лѣвия брѣгъ на Черковненската рѣка и открила силенъ огънь по турската позиция. Рускитѣ войски се построили източно отъ Кюлевча и Черковна въ следния порядъкъ (45):

Лѣвия флангъ—юго-източно отъ Черковна . . . . 4 пех. баталиона.

Центърът—по лѣвия брѣгъ на Черковненската рѣка. 8 пех. баталиона.

Дѣсния флангъ . . . 2 „ „

Следъ заемане на изходната позиция за атака, ген. Арнолди съ 4 баталиона отъ центъра, подържанъ отъ конната бригада, настѫпилъ по долината източно отъ Черковна; турскитѣ батареи открили огънь и нанесли голѣми загуби на атакующата пехота. Тогава руската артилерия отъ центъра се предвижила напредъ, заела удобна позиция на ската, съ ураганенъ огънь разколебала духа на турската орждейна прислуга и вдигнала въ въздуха много зарядни сандъци. Силния взривъ на голѣма часть отъ бойнитѣ припаси смутилъ турскитѣ артилеристи, които морално потресени, напуснали орждията си и се разбѣгали въ гората; по-нататъкъ паниката се предала на всички пехотни и конни части; ариергарднитѣ войски изоставили артилерията и почнали бързо да отстѫпватъ. Възползувани отъ паниката, овладѣла отбраната, рускитѣ атакующи колони стремително се изкачили по стръмния склонъ на платото, овладѣли изоставенитѣ батареи и като заели окрайната на гората, почнали да преследватъ съ огънь отстѫпающитѣ турци, които не оказали почти никакво съпротивление на силната си позиция. Отъ минута на минута паниката все повече се разпространявала между ариергарднитѣ войски; частитѣ, намиращи се въ подръжка, заразени отъ общата паника веднага се разпилѣли, въпрѣки усилията на нѣкои началници. Войницитѣ напускали строя, смѣсвали се въ тълпи, които скоро обърнали отстѫплението на паническо бѣгство. Вестьта за разбиването на ариергарда внесла паника и въ редоветѣ на правилно отстѫпващитѣ въ походенъ редъ войски; напраздни били усилията на везиря и генералитѣ да спратъ бѣгството и разложението на армията. Изоставенитѣ орждия, предници, зарядни ракли и обози задръстили пѫтя; хората си хвърляли пушкитѣ за по-лесно бѣгане. Пъленъ и неописуемъ ужасъ се вселилъ въ сърдцата на войницитѣ, и въ продължение на нѣколко часа, цѣлата армия се разсѣяла по всички посоки. Само авангарда, състоящъ се отъ регулярна конница, отстѫпилъ въ редъ, преминалъ при село Юнузъ-Бунаръ Далмалийския хребетъ и се спусналъ въ долината на р. Камчия. Великиятъ везиръ, още на другия день, съ ескорта отъ 600 конника се промъкналъ въ Шуменъ; а наскоро следъ това, въ крепостьта пристигнала и по-голѣмата часть отъ регулярната конница (46).

Отстѫплението на турцитѣ отъ Кюлевченската позиция.

Падането на нощьта скрило отъ очитѣ на противника отстжплението и прекратило преследването, което руската конница водѣла на 8 км. отъ полесражението. Обаче, отъ една страна, като скрила съ непроницаема завеса отстжплението, отъ друга страна нощьта умножила и преувеличила причинитѣ за страхъ и паника; мрачната и страшна картина на това отстжпление ще бжде пълна, ако къмъ всичко това се прибави, че пжтя за Марковча, почти презъ цѣлото си протяжение, преминавалъ презъ висока, гжста гора. Съ настжпването на нощьта, безпорядъка и паниката непрекжснато се увеличавали и хората се пръскали въ гората поотдѣлно и на групи, като търсили спасение въ отдалечаването отъ задръстения съ обози, муниции и оржжие пжть. Презъ нощьта по-голѣмата часть отъ пехотата прехвърлила Далмалийския хребетъ при село Аптаразакъ, и на другия день се събрала въ долината на р. Камчия, при с. Янково (47).

Бързото отпадане на дисциплината въ турската армия най-много се дължи на това, че въ иррегулярнитѣ войски не било вкоренено повиновението, както и на недоволството царуващо въ регулярната пехота, още несвикнала на полската и аванпостна служби. Сжщо така се чувствувало недостатъкъ и въ продоволствието — войницитѣ гладували отъ 2—3 дни (48). Лишени отъ артилерия, която да й съдействува въ постигане на тежкитѣ и разнообразни бойни задачи, пехотата била силно морално потресена и следъ понесенитѣ огромни загуби, тя обърнала гърбъ на противника и потърсила спасение въ бѣгството. При Кюлевча загубитѣ на турцитѣ надминавали 2000 чел. убити и ранени и 43 оржжия изоставени. Рускитѣ войски понесли по-голѣми загуби: убити — 1500 и ранени—1000 между които и 63 офицера. Въпреки пълния успехъ на руското оржжие, Дибичъ не постигналъ своята цель да отрѣже везирската армия отъ Шуменъ: макаръ и разгромена, макаръ че Шуменския гарнизонъ останалъ безучастенъ зритель на голѣмото сражение, когато неговото влияние би могло да бжде решително за успеха на операцитѣ при Кюлевча, отстжпающата турска армия, възползувана отъ неенергичното и бавно преследване, се промъкнала въ крепостьта и принудила побѣдоносната руска армия да спре своето триумфално шедствие подъ стенитѣ на Шуменъ.

ГЛАВА IV.

Отстжплението на везирската армия въ Шуменъ.

Отстжплението на турцитѣ по долината на р. Камчия

Още на другия день следъ сражението, когато съприкосновението съ противника било загубено, турската армия почнала да се окопитва; реда и дисциплината бързо се възстановили. Конницата и часть отъ регулярната пехота, въ която до известна степень дисциплината била запазена, подъ командата своитѣ началници, съ форсирани маршове достигнали Смѣдово, Марашъ и Ченгелъ, и се скрили въ крепостьта. Ариергарда на армията, оставенъ презъ време на сражението въ Марковча, отстжпилъ не подъ натиска на противника. Въ пъленъ редъ ариергарднитѣ войски се насочили по пжтя за Янково презъ Юнузъ-Бунаръ и Аптаразакъ; тукъ въ непроходимитѣ превали на Далмалийския хребетъ турцитѣ били принудени да изоставятъ оржджията, раклитѣ и обозитѣ си. Едва на 31 май вечерьта тилния отрядъ билъ настигнатъ отъ противника при с. Юнусъ-Бунаръ и се разбѣгалъ, като оставилъ въ неприятелски ржце две оржджия, зарядни сандъци, обоза и 50 чел. въ пленъ (49). Това обстоятелство привело цѣлия ариергардъ къмъ бързо и безредно отстжпление къмъ с. Янково. Следъ този ариергарденъ бой, съприкосновението съ противника отново се изгубило, което дало възможность да се продължи трескаво работата по реорганизирането на пехотнитѣ части и отправлението имъ къмъ Шуменъ.

Главното затруднение, което при тая си деятелность турскитѣ офицери срещнали, била голѣмата липса на хранителни припаси. На 1 юний по-голѣмата часть отъ пехотата отстжпила въ Шуменъ, а на предния день, една колона отъ 3 баталиона регулярна пехота съ 8 оржджия се насочила отъ Янково за Смѣдово, и като преминала р. Камчия, пристигнала безпрепятствено въ с. Марашъ; отъ тукъ, подъ прикритието на силна вилазка отъ страна на крепостния гарнизонъ, влѣзла въ Шуменъ.

Преследването следъ сражението при Кюлевча.

Следъ сражението при с. Кюлевча рускитѣ атакующи войски преследвали турската армия само на 7—8 клм. отъ полесражението: съ падането на нощьта преследването било преустановено. На 31 май ген. Дибичъ разпоредилъ (50):

1. Ген. Крейцъ съ обсервационния отрядъ (6000 чел.) да продължава да наблюдава Шуменската крепость.

2. Ген. Паленъ (5-а дивизия) да продължи преследването на разбитата турска армия до с. Марковча, и като влезе въ контактъ съ Провадийския гарнизонъ, да го предостави на последния.

3. II-и корпусъ (6 и 7 дивизия) да остане въ с. Мадара, въ резервъ на армията.

4. Ген. Ротъ (VI и VII-и корпуси) да настжпи на югъ и завладѣе с. Марашъ, за да прекжсне съобщенията на Шуменъ съ долината на р. Камчия и прегради пжтя на отстжпающитѣ турски войски.

При все това, преследването на разбитата турска армия много закъснѣло; самъ главнокомандующия ген. Дибичъ не се надѣвалъ че то ще даде резултати, още повече че нѣмало никакви сведения за посоката на отстжплението на турцитѣ (51); въ щаба на Дибича се предполагало само, че везирътъ съ конницата си ще отстжпи въ Шуменъ презъ Марашъ.

На 31 май ген. Паленъ достигналъ с. Марковча, безъ да намѣри противникъ; той влѣзалъ въ връзка съ Провадийския гарнизонъ и, съгласно диспозицията за преследването, възложилъ на ген. Купреяновъ по-нататъшното търсене на противника. Сутриньта на 31 май ген. Купреяновъ тръгналъ по пжтя за Юнусъ-Бунаръ; вечерьта при последния пунктъ руситѣ настигнали тилнитѣ части на отстжпващия за Янково турски ариергарденъ отрядъ и ги разпръснали. Обаче, поради лошитѣ пжтища и настжпването на нощьта, руситѣ отново загубили контакта съ турцитѣ; едва на следния день, отряда на ген. Куприяновъ достигналъ с. Янково, откждето следъ кратъкъ аванпостенъ бой отстжпилъ обратно къмъ Провадия (52). Късното и вяло преследване не дало почти никакви резултати, нито пъкъ дало възможность да се установи точно посоката на отстжпление на визирската армия. Напротивъ, разсѣянитѣ турски войски получили пълна възможность да избѣгатъ отъ пленъ и да се присъединятъ къмъ Шуменския гарнизонъ. Презъ време на сражението и преследването въ плень били заловени не повече отъ 2000 чел.

На 31 май сутриньта отряда на ген. Ротъ се насочилъ къмъ с. Марашъ, както следва:

1. Авангарда—ген. Ридигеръ (18 пехотна дивизия и 2 уланski полка) настжпилъ по пжтя Г. Иджикъ—Касапларъ—Марашъ.

2. Главнитѣ сили (VI и VII-и корпуси), подъ началството на ген. Рота, следвали пжтя на авангарда

Вилазката на 31 май.

3. Флангарда—князъ Мадатовъ (3 конни полка и 8 конни орждия) се движилъ на височина на главата на главнитѣ сили, къмъ страната на крепостьта (53).

Ген. Ротъ извършвалъ марша къмъ Марашъ съ голѣма предпазливость и медлителность, поради неточното и неясно указване на задачата му (54); следствие на това закъсняване да се заеме с. Марашъ отстжпающитѣ турски войски своевременно се доближили и влѣзли въ крепостьта. За да даде възможность на голѣмата колона отъ регулярна пехота да влѣзе въ крепостьта, гарнизона предприелъ силна вилазка противъ този фланговъ маршъ по отношение на юго-източ-

ния фронтъ на Шуменъ; вилазочнитѣ войски настжпили бързо и заели позиция на гребена на Лагерния хребетъ, отъ стария редутъ № 26 до редутъ № 3. Когато непиятелскиятъ флангардъ, командуванъ отъ князъ Мадатовъ почналъ да дебушира отъ с. Г. Иджикъ,

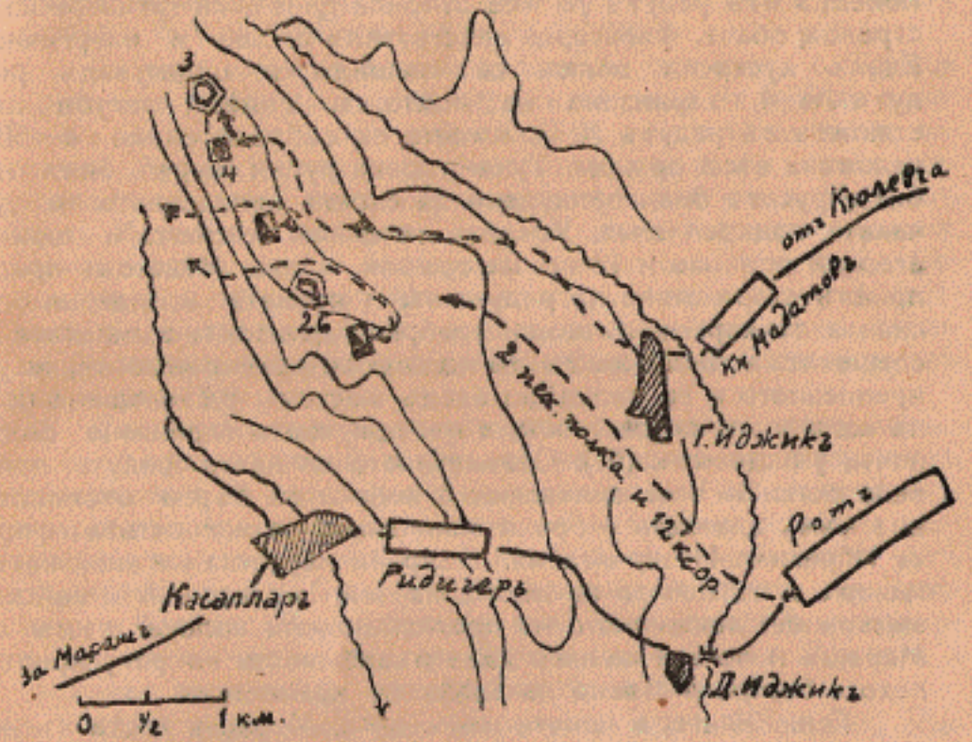

Вилазката на Шуменския гарнизонъ на 31 май.

турската конница заела редутъ № 26 и гребена, северо-източно отъ това укрепление и дала време на своята пехота да заеме редутитѣ №№ 3 и 4 и се приготви съ бой, за да спре по-нататъшния маршъ на противника. Обаче, руситѣ спрели движението си за кратко време; авангардътъ и главнитѣ сили продължили настжплението къмъ Марашъ, а флангардътъ се насочилъ въ атака на турската конница, при подръжка на една дивизия отъ главнитѣ сили. Възползувани отъ бавносiьта на рускитѣ войски турцитѣ заели позиция по гребена на Лагерния хребетъ; редутитѣ № № 3 и 4 били заети отъ пехотни части и полска артилерия, а въ центъра и до редутъ № 26 се разположилъ коненъ отрядъ отъ 3000 чел.

Едва турцитѣ се показали на гребена, когато князъ Мадатовъ повелъ атака по фронта и срещу лѣвия флангъ на турската конница (55), съ намерение да я отрѣже отъ пжтя за отстжпление въ Шуменъ; турцитѣ не удържали ата-

ката, подготвена отъ огъня на конната артилерия и отстжпили бързо задъ редутитѣ №№ 3 и 4. Втурнали се да преследватъ, руситѣ преминали покрай редутитѣ и съ изненада нападнали двата пехотни лагера, находящи се задъ укрепленията; часть отъ пехотата, която заемала лагеритѣ, се разбѣгала, а друга успела да се спаси въ редутитѣ. Въ тоя моментъ отъ редутъ № 4 се открила пушечна и артилерийска стрелба; обаче, флангарда действувалъ смѣло и енергично. Единъ хусарски полкъ се спешилъ и щурмувалъ редутъ № 4, гарнизона на който съ голѣми загуби отстжпилъ въ редутъ № 3, кждето се събрали около 4—500 человѣка съ 3 орждия. Тукъ първия руски щурмъ билъ отбитъ; руситѣ били принудени да спратъ нападението и да чакатъ подкрепления. Усиленъ съ единъ пехотенъ и единъ егерски полкове и 12 конни орждия, князъ Мадатовъ предприелъ втора атака на редутъ № 3; конната артилерия обсипала съ картеченъ огънь храбрия гарнизонъ, а пехотата и спешената конница въ гжсти колони се нахвърлили върху укрепленията и го овладѣли следъ жестокъ ржкопашенъ бой на вала и въ вжтрешностьта му, при които гарнизона билъ почти унищоженъ (56). Овладяването на двата редута привело останкитѣ на вилазочнитѣ войски въ бързо отстжпление къмъ главната отбранителна линия на крепостьта и форта Ибрахимъ-Назиръ-табия. Въпреки неуспеха на вилазката, макаръ и съ цената на много жертви, вилазочнитѣ войски задържали движението на противниковата колона къмъ с. Марашъ и по тоя начинъ дали възможность на регулярната пехота безпрепятствено да влѣзе въ крепостьта.

Ген. Ридигеръ пристигналъ въ с. Марашъ доста късно и се разположилъ на позиция юго-източно отъ селото; когато се обнаружило, че части отъ разбитата турска армия се появяватъ около с. Чифликъ (Читаларъ) и презъ с. Ченгелъ се насочватъ за Шуменъ, той предвижилъ пехотата си къмъ с. Чифликъ, а конницата—по долината на р. Камчия. Вечерьта авангарда заелъ позиция при с. Чифликъ, а главнитѣ сили се разположили на бивакъ около с. Марашъ (57).

На 1 юний ген. Ридигеръ продължилъ марша къмъ Преславъ и вечерьта се установилъ съ главнитѣ сили на авангарда въ с. Вели-бей, понеже считалъ че тоя пунктъ е по-важенъ отъ Преславъ; на всички околни пжтища били изпратени слаби отряди (58).

Вилазкитѣ на 1 юний.

Поради настжплението на ген. Ридигеръ до Преславъ и заемането на важнитѣ пунктове южно отъ крепостьта отстжплението на пехотнитѣ части отъ разбитата турска армия къмъ Шуменъ било сериозно затруднено, и даже, вече съвършенно невъзможно. Великиятъ везиръ, който още на 1 юний поелъ командуването на крепостьта, за да привлече вниманието на противника къмъ последната, предприелъ две вилазки въ посока на рѣка Камчия, за да даде възможность на отстжпващитѣ части да влѣзатъ въ Шуменъ.

Първата вилазка, предприета отъ Мачинското укрепление, била успешна. Още на предния денъ въ Ченгелъ била съсредоточена конница, която на 1 юний усилена съ пехота, подъ покровителството на артилерията на Мачинското укрепление, се насочила къмъ с. Марашъ. Възползувани отъ това, събранитѣ южно отъ Марашъ турски войски отъ разбитата армия настжпили по долината на Камчия и следъ кратъкъ бой си пробили пжть за Шуменъ.

Втората вилазка била произведена отъ къмъ с. Троица и насочена срещу оставения отрядъ въ тила на руския авангардъ за връзка между последния и главнитѣ сили на колоната. Турцитѣ започнали вилазката съ слаби сили; изненаданитѣ руски войски се отеглили бързо отъ с. Чифликъ къмъ Марашъ и западно отъ тоя пунктъ заели позиция. Обаче, когато руския авангардъ, заемащъ с. Вели-бей преминалъ р. Камчия, настжпилъ къмъ с. Чифликъ и се готвелъ за контръ-нападение, випазочнитѣ войски не се решили да атакуватъ руситѣ и презъ нощьта се оттеглили въ планината (59).

Действията отъ 2 до 5 юний.

Силния проливенъ дъждъ, който завалялъ презъ нощьта на 1 срещу 2 юний, попречилъ на руситѣ да разузнаятъ намеренията на гарнизона и движението на остатъцитѣ отъ везирската армия по брѣговетѣ на р. Камчия. Крайния резултатъ отъ вилазкитѣ на 1 юний било напускането отъ страна на руситѣ, безъ съпротивление, пжтищата за Преславъ и Кочово. Възползувани отъ това, турцитѣ прехвърлили нови части отъ разбитата армия въ Шуменъ и засилили значително крепостния гарнизонъ (60).

На 2 юний ген. Ридигеръ отново заелъ Преславъ, обаче, вече било късно; по пжтищата се срещали само единични хора отъ отстжпващата армия. Отъ разузнаването на крепостната конница се узнало, че ген. Ридигеръ на 2 юний заемалъ Преславъ и височинитѣ на лѣвия брѣгъ на р. Камчия; ген. Жировъ съ 2 казашки полка заемалъ с. Бешевлий, а преднитѣ му постове били раставени по дѣсния брѣгъ на р. Врана; въ Драгоево и Вели-бей имало силни конни постове. Изглеждало, че руситѣ имали намерение да проникнатъ въ крепостьта, като пробиятъ юго-западния й фронтъ при с. Кочово; въ тая посока противника произвеждалъ чести рекогносцировки. При все това, отъ полученитѣ сведения за разположението и състоянието на крепостнитѣ войски на тоя фронтъ, руситѣ не могли да се възползуватъ, поради безспирнитѣ проливни дъждове, които развалили пжтищата, умората на войскитѣ и липсата на продоволствие и фуражъ.

До 2 юний въ с. Кочово и въ прохода имало малко войски, обаче още сжщия день, когато се узнало за появата на голѣми руски сили по долината на р. Врана, турцитѣ засилили Врапския отрядъ съ 1500 чел. регуляр-

на конница, нѣколко пехотни баталиона и значително количество полска артилерия. Тия обстоятелства принудили противника да се откаже отъ проектираната усилена рекогносцировка на Кочовскиятъ проходъ и да се установи съ главнитѣ си сили въ Преславъ (61).

Въ течение на нѣколко дни дъждоветѣ непреставали и пѫтищата станали непроходими; това станало причина да се обрече руската армия на пълно бездействие. Отъ день на день гарнизона на крепостьта все се увеличавалъ съ присъединяващитѣ се къмъ него части отъ разбитата подъ Кюлевча армия и до толкова се усилилъ, че когато движението по пѫтищата било възстановено, противника вече не се решилъ да атакува крепостьта, каквото било първоначалното му намерение. При все това, руситѣ блокирали Шуменъ отъ югъ и изтокъ и започнали да проявяватъ усилена разузнавателна дейность, което заставило крепостния гарнизонъ да заеме усилено преднитѣ верки и да прояви голѣма бдителность при охранителната служба на преднитѣ постове (62).

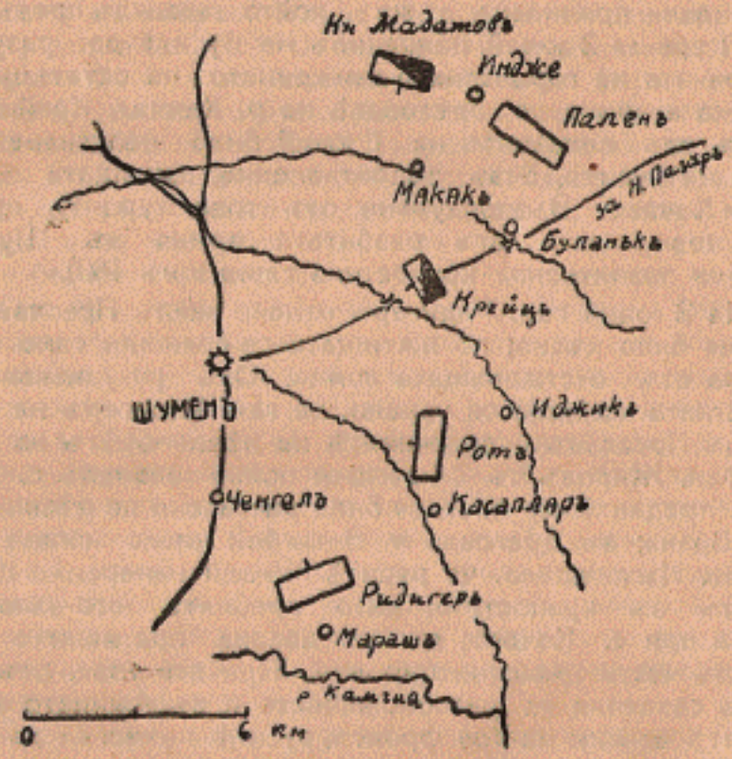

Разположението на рускитѣ войски на 5 юний.

Поради разхвърленото си разположение руската армия могла да бѫде лесно угрозена, особено съ обходъ отъ северъ и изолирана отъ Силистра; затова на 5 юний графъ Дибичъ съсредоточилъ войскитѣ си по пѫтя за Н. Пазаръ, както следва (63):

1. Ген. Ридигеръ (VII-и к-съ и Бугската уланска дивизия)—въ село Маратъ.
2. Ген. Ротъ (VI-и корпусъ)—сев. отъ с. Касапларъ.
3. Ген. Крейцъ (2-а хусарска дивизия) — по пѫтя за Н. Пазаръ.
4. Графъ Паленъ (II-и корпусъ) — въ Инджекьой,
5. Князъ Мадатовъ (3-а хус. дивизия)—въ с. Инджекьой.

На 6 юний графъ Дибичъ още повече съсредоточилъ войскитѣ къмъ Инджекьой и значително намалилъ фронта си. Ген. Ротъ преминалъ на северъ отъ пѫтя за Н. Пазаръ и застаналъ влѣво отъ II-и корпусъ, а ген. Ридигеръ се премѣстилъ въ с. Касапларъ, като оставилъ въ с. Маратъ казашки постъ. Линията на преднитѣ постове била изнесена малко напредъ предъ линията на главната позиция — по линията на редутитѣ № № 24, 18, 26, 25, 2 и 1, с. Макакъ и до пѫтя за Силистра. За да се предовратятъ вѣроятнитѣ настѫпателни действия отъ страна на гарнизона на Русчукъ, на 6 юний князъ Мадатовъ билъ изпратенъ въ с. Боуларъ; за връзка съ рускитѣ войски при Силистра ген. Крейцъ заелъ срѣдата на пѫтя Шуменъ — Силистра.

Положението на Шуменския гарнизонъ следъ сражението при Кюлевча.

Следъ несполучливия изходъ на операциитѣ при Кюлевча гарнизона на Шуменската крепость билъ въ критическо положение. Въ настѫпилата тревога и суматоха, при едно нечаяно нападение отъ страна на противника, крепостния гарнизонъ не би билъ въ състояние да даде твърда съпротива. Обаче, 2—3 дни следъ разгрома на полската армия, когато отново великия везиръ поелъ командуването на гарнизона и следъ като въ крепостьта пристигнала почти цѣлата регулярна конница и значителна частъ отъ пехотата, крепостниятъ гарнизонъ затвърдилъ положението си и се приготвилъ къмъ отчаяна и упорита отбрана. Въ непродължително време повечето отъ частитѣ, които съставяли полската армия, се събрали въ крепостьта, и гарнизона пакъ достигналъ до 30—35000 чел. Отначало моралния упадъкъ въ турцитѣ билъ много голѣмъ, но поради липсата на енергично преследване, духа бързо се повдигналъ; съ влизането на войскитѣ въ района на крепостьта появили се и надежди, че скоро всичко ще се поправи. Непоправима била загубата на обозитѣ, и особено на полската артилерия, което лишило гарнизона отъ настѫпателната му способность.

Следъ пристигането си въ Шуменъ войскитѣ отъ полската армия бивали веднага реорганизирани, екипирани съ всичко необходимо и изпращани за отбрана на фортоветѣ и крепостьната ограда; Звездниятъ хребетъ, с. Ченгелъ и с. Кочово били заети съ значителни сили. Великиятъ везиръ, вече изгубилъ довѣрие въ способноститѣ на войницитѣ си, не изказалъ явно това. И султанъ Махмудъ не укорилъ войскитѣ за поражението при Кюлевча; съ особенъ ферманъ той имъ вдъхналъ нова вѣра въ бѫдащето и ги подканилъ да бѫ-

датъ по-добри, енергични и храбри въ свещената борба. Страшния разгромъ на армията се скривалъ въ официалнитѣ бюлетини (64); казвало се, че армията благополучно се завърнала въ Шуменъ, съ изключение на заблудили се отряди, които поради лоши пжтища изоставили артилерията си. Това възбудило възторгъ въ войскитѣ и последнитѣ подтегнати, успокоени и отпочинали, станали непобѣдими подъ закрилата на крепостнитѣ верки.

Решидъ-паша взелъ мѣрки да затвърди отбраната на всички предни упорни пунктове, особенно на ония, които били разположени на южния фронтъ на крепостьта, съ цель да се отпарирать опититѣ на противника да проникне отъ югъ. Едновременно съ това били произведени редица вилазки, които съдействували на остатъцитѣ отъ полската армия да се спасятъ въ крепостьта. По-късно, когато противника изоставилъ настжпателния способъ на действие и се задоволилъ само да наблюдава източния фронтъ на крепостьта, гарнизона отпочиналъ добре и се втегналъ чрезъ редовни строеви и тактически занятия Обучението на войскитѣ се продължило резностно, особено въ пехотата по сгжстенъ и разсипанъ строй (65). На 16 юний въ крепостьта билъ вкаранъ продоволственъ транспортъ отъ 200 кола, идящъ отъ Ямболъ презъ Върбишкиятъ проходъ и Преславъ. Този транспортъ билъ забелезанъ отъ неприятелскитѣ предни постове и неговото прикритие било атакувано източно отъ с. Чифликъ отъ казашки разезди. Обаче, комендантътъ на Мачинското укрепления, своевременно изпратилъ на помощь 150 конника и отбилъ нападението. Великиятъ везиръ се заелъ деятелно да попълни и фуражнитѣ запаси на крепостьта, които били твърде недостатъчни, особено тревния фуражъ; започнали да използуватъ фуражнитѣ средства на долинитѣ на р. Камчия и р. Врана. Често фуражировкитѣ ставали причина за сблъсквания между преднитѣ войски на двете страни, които понѣкога преминавали въ значителни боеве. Такъвъ билъ случая на 27 юний; турски отрядъ произвеждалъ фуражировка при с. Маращъ. Казацитѣ, които заемали с. Касапларъ, се явили въ флангъ на турскитѣ фуражири, атакували ги и заловили частъ отъ тѣхъ въ пленъ. За да хванатъ въ пленъ останалата частъ отъ фуражировачния отрядъ руситѣ изпратили къмъ с. Касапларъ една уланска дивизия; обаче отъ крепостьта излѣзалъ отрядъ отъ 3000 чел. конници и подъ закрилата на артилерийския огънь отъ преднитѣ укрепления се посочилъ къмъ с. Касапларъ. Когато наближили противниковата конна дивизия, която подъ прикритието на огъня отъ 4 конни орждия, настжпвала въ боенъ редъ, турцитѣ се построили въ 3 линии: въ първата поставили фланкеритѣ, въ втората — 8 орждия и сгжстени конни части, а третата образувала резерва. Въ конния бой, който се развилъ северно отъ с. Г. Иджикъ,

Конния бой на 27 юний.

първитѣ две турски линии не удържали натиска на противника и отстжпили; обаче, ескадронитѣ, които били въ резервъ, бързо излѣзли напредъ и заели мѣстото на предната линия: артилерията открила огънь и ефикасно подкрепила, резерва, който отбилъ противника и повърналъ челнитѣ му ескадрони. Хвърлила се енергично и смѣло да преследва турската конница се натъкнала на оставенитѣ на фланга руски ескадрони, които на свой редъ, съ изненада атакували турцитѣ въ флангъ и ги принудили бързо да се оттеглятъ въ крепостьта (66).

Като ималъ предъ видъ враждебното на руситѣ население въ Дели-Орманъ, а сжщо така и успеха на партизанската война презъ време на миналогодишната блокада на Шуменъ, вел. везиръ решилъ да открие противъ съобщенията на руситѣ съ Силистра и Добричъ активни партизански действия (67). Обаче, поради липсата на смѣли и енергични кавалерийски офицери, войната въ тила на руската армия дала слаби резултати.

Отбраната на р. Камчия и изт. Балканъ.

Убедилъ се, че партизанскитѣ действия нѣма да отслабятъ противника, който споредъ постоянно получаванитѣ сведения, възнамерявалъ да премине Източния-Балканъ, комендантътъ на крепостьта възложилъ на Османъ-паша да организира отбраната на р. Камчия и Балканския хребетъ. По долното течение на р. Камчия имало на нѣколко мѣста гарнизони; срѣдното и горно течение били подъ закрилата на Шуменъ. Османъ-паша имайки на разположение значително число войски, не заелъ целесъобразно повѣрения му участъкъ и изоставилъ, както линията на р. Камчия, така и планинския хребетъ безъ истинска отбрана. Долината на р. Камчия била изобщо слабо заета; по-силно били укрепени само бродоветѣ по долното течение на рѣката, които водили къмъ Балканскитѣ проходи.

Заемането на р. Камчия за отбрана привлекло вниманието на руситѣ и, още отъ срѣдата на юний, тѣ почнали да отдѣлятъ отряди за усилени рекогносцировки въ тази посока, които Камчийскитѣ войски успешно отбили (68).

И така, въпреки голѣмото решително поражение на турската полска армия при Кюлевча, главнитѣ сили на преминалитѣ Дунава руски войски отново били приковани подъ стенитѣ на Шуменската крепость. Не решавайки се да атакува верхитѣ, а отъ друга страна нѣмайки възможность да го обходи, графъ Дибичъ билъ принуденъ цѣли 40 дни да стои въ бездействие предъ Шуменъ, който блѣскаво изпълнилъ всички възлагани му надежди Обаче, турскитѣ военачалници не се възползували отъ благоприятното положение, което се създало наскоро следъ погрома при Кюлевча, за да грабнатъ отново инициативата на военнитѣ действия въ свои ржце. Напротивъ, тѣ разпокжсали своитѣ усилия, пропуснали много сгодни случаи и оставили всичко на волята на сждбата.

ГЛАВА V.

Въздействието на Шуменския гарнизонъ при прехода на Балкана отъ руситѣ.

Положението на Шуменския гарнизонъ и камчийскитѣ войски въ края на юний.

Предизвестенъ за намеренията на графъ Дибича да премине Източно-Балканския хребетъ за да продължи похода си къмъ Одринъ, великиятъ везиръ все пакъ предполагалъ че руситѣ не ще преминатъ Балкана преди да блокиратъ и обсадятъ Шуменъ, и по тоя начинъ да си обезпечатъ пѫтя за старата турска столица. Смѣтайки, че изхода на войната ще се опредѣли подъ Шуменъ, Решидъ-паша почналъ да привлича въ крепостьта значителни подкрепления. Той се страхувалъ за сигурностьта на тази до сега непревземаема крепость, падането на която би произвело потресающе впечатление на цѣлия мюсулмански свѣтъ. Везиръть не обърналъ сериозно внимание на отбраната на Балканския хребетъ, макаръ че при така стеклитѣ се обстоятелства, военното изкуство диктувало обратното.

Въ началото на юний отбраната на р. Камчия била много отслабена поради изпращането на почти всички регулярни части въ Шуменъ (69); подъ командата на Османъ-паша останали само ирегулярни войски съ незначително количество артилерия. Рекогносцировкитѣ, които противника предприелъ къмъ Чалѫ-Махле и Кюприкьой дали да се разбере ясно, че руситѣ иматъ намерение скоро да преминатъ Балкана. Великиятъ везиръ все още не се отказвалъ отъ своитѣ предположения, но подъ угрозата отъ едно нашедствие въ Тракия, билъ принуденъ отново да обърне внимание на Камчийската отбранителна линия. Командующъ всички войски въ тоя районъ билъ назначенъ Абдарама-паша; часть отъ войскитѣ по р. Камчия били повѣрени на Ибрахимъ-паша, а резерва на армията командувалъ бившия командиръ на Камчийскитѣ войски — Османъ-паша.

Първата грижа на Абдарама-паша била да укрепи и заеме преправитѣ на р. Камчия съ значителни сили и артилерия; на преправитѣ при Ченге, Кюприкьой и Дервишъ-Йованъ били разположени около 15000 чел.; срещу Бургасъ и около Месемврия, подъ началството на Османъ-паша имало 8—10000 чел. И така, за непосредствена отбрана на р. Камчия и Източно-Балканския хребетъ, Абдарама-паша разполагалъ съ около 20000 чел. Стратегическия резервъ (5—8000 чел.) се намиралъ въ Одринъ (70).

Презъ това време въ Шуменъ имало 40—45000 чел. гарнизонъ; обаче, поради липсата на транспорти и полска артилерия тази значителна армия не била година за настѫпателни действия. Това принудило коменданта на крепостьта да изостави окончателно предишния начинъ на действия и възприеме пасивна отбрана.

На 18 юний крепостьта Силистра паднала подъ ударитѣ на обсадния корпусъ, командуванъ отъ ген. Красовски; на 25 юний везирьтъ получилъ положителни сведения, че обсаднитѣ войски, около 25000 чел., се съсредоточаватъ подъ Шуменъ за решителни действия срещу везирската армия (71).

Действително, къмъ края на юний корпуса на ген. Красовски (III корпусъ) се съсредоточилъ подъ Шуменъ и заелъ позиция южно отъ II и корпусъ; неприятелскитѣ сили срещу източния фронтъ на крепостьта възрастнали на 58—60000 чел. съ 220 орждия. Съсредоточението на рускитѣ войски при Шуменъ убедило за лишенъ пѫть турскитѣ полководци, че крепостьта ще бѫде блокирана и щурмувана.

Ген. Дибичъ

Отстѫпане на рускитѣ отъ Шуменъ; форсиране на р. Камчия.

Обаче гр. Дибичъ не мислелъ да обсажда Шуменъ, който и безъ това вече цѣли 40 дни приковалъ подъ стенитѣ си главнитѣ сили на армията, а и успеха на единъ щурмъ билъ твърде съмнителенъ. Следвайки своитѣ предначертания — да премине Балканскиятъ хребетъ, да нахлуе въ Тракия и тамъ да принуди турцитѣ на миръ, гр. Дибичъ се отказалъ отъ каквито и да е настѫпателни действия противъ Шуменъ и, ползувайки се отъ липсата на нападателна способность въ крепостния гарнизонъ, решилъ да премине Източно Балканския хребетъ съ 47000 чел. и 150 орждия, източно отъ Провадия, като се опре на крепостьта Варна и на Черноморския флотъ (72). Противъ Шуменъ трѣбвало да се остави заслонъ отъ 17000 чел. съ 70 орждия подъ командата на ген. Красовски; обсервационния корпусъ, съ съдействието на Провадийския и Добруджанския отряди и Дунавската армия (ген. Киселевъ) трѣбвало да обезпечатъ тила на армията презъ време на прехода презъ Балкана.

За печелене време, сѫщо и да се удържи везирската армия въ Шуменъ, докато главнитѣ сили на армията преминатъ Балканския хребетъ, оттеглянето на рускитѣ войски отъ Шуменъ ставало постепенно, като заминаващитѣ части

били замѣнявани съ пристигналитѣ войски отъ Силистра. Тръгването на войскитѣ и първия прѣходъ се извършвали нощно време. Армията се насочила къмъ Балкана въ три колони (73):

1. Лѣва колона (ген. Ротъ) — още на 30 юний напуснала позицията си на Водораздѣлния хребетъ и продължила понататъкъ марша презъ Н. Пазаръ, Т. Козлуджа, Девня и Б. Аладинъ; преправила се презъ р. Камчия при с. Дервишъ Йованъ и преминала Балкана презъ Айваджикъ.

2. Дѣсна колона (ген. Ридигеръ) — напуснала позицията си при Шуменъ презъ нощьта на 2 срещу 3 юлий и продължила марша презъ с. Кюлевча и Марковча; преминала р. Камчия при с. Кюприкьой и по дѣсния брѣгъ на р. Камчия достигнала до с. Дервишъ-Йованъ, откждето следъ лѣвата колона преминала Балкана.

3. Резерва на армията (ген. Паленъ) се оттеглилъ отъ Шуменъ едва на 4 юлий презъ нощьта; следвалъ пжтя на лѣвата колона.

Руситѣ извършили похода къмъ р. Камчия скритно и така изкустно, че турцитѣ не забелязали намаляването на войскитѣ и спокойно продължили да стоятъ въ укрепленията си. Смѣната на частитѣ въ неприятелската позиция се извършило въ пълна тайна; 8-ма пех. дивизия заела мѣстото на VII-и корпусъ, а 9-а дивизия — на VI-и корпусъ.

Следъ оттеглянето на II-и корпусъ, който формиралъ резервната колона, предъ Шуменъ останалъ само слабия отрядъ на ген. Красовски. Оттеглянето на 4 юлий било организирано по следния начинъ:

II-и корпусъ (графъ Паленъ) тръгналъ въ 8 часа вечерьта за Н. Пазаръ, кждето и пренощувалъ.

III-и корпусъ (ген. Красовски) съставилъ ариергарда и тръгналъ за Н. Пазаръ въ $11\frac{1}{2}$ часа сутриньта на другия день. Презъ нощьта конната дивизия на кн. Мадатовъ взела всички предни постове и се оттеглила следъ ариергарда, безъ да бжде преследвана отъ гарнизона; презъ този день ариергарда заелъ позиция на лѣвия брѣгъ на р. Канаре-дере, по двѣтѣ страни на пжтя Шуменъ—Н. Пазаръ.

Едва на 6 юлий преднитѣ турски постове открили общото отстжпление на руската армия къмъ Н. Пазаръ; Отъ разузнаването не се установило, че руситѣ се упжтили къмъ Източно-Балканскитѣ проходи, а че сж заели позиция западно отъ с. Каспичанъ. Великиятъ везиръ предположилъ, че противника е отстжпилъ поради липсата на достатъчно количество вода, хранителни и фуражни припаси и болеститѣ. Той смѣталъ, че това отстжпление ще продължи още, и руситѣ, както предъ сраженията при Кюлевча, ще заематъ за отбрана Провадия и Варна (74).

Обаче, въ това време главнитѣ неприятелски сили форсирали р. Камчия; камчийскитѣ войски не се отбранявали достатъчно твърдо; на 6 и 7 юлий преправитѣ при Кюпрюкьой и Дервишъ-Йованъ били овладѣни, а заемащитѣ ги

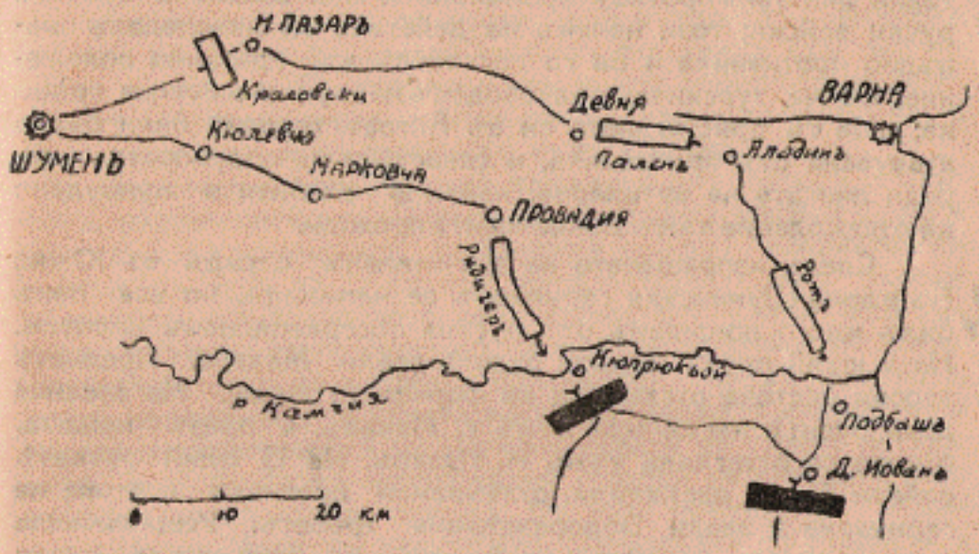

Форсирането на р. Камчия.

войски отхвърлени, безъ да бждатъ подкрепени отъ резервната армия на Османъ-паша. Везиръ билъ въ пълно неведение за действията по брѣговетѣ на р. Камчия, но следъ боевете при Монастиркьой (10 юлий), кждето и последнитѣ останки отъ армията на Абдарама-паша били разбити, силно обезпокоенъ отъ голѣмитѣ успехи на противника, той притеглилъ къмъ Шуменъ съ часть отъ войскитѣ на Русчукския гарнизонъ заедно съ Хюсеинъ-паша и като формиралъ отрядъ отъ 12000 чел. (9 баталиона регулярна пехота и 3000 чел. конница) смѣталъ да осуети преминаването на Балкана отъ руситѣ, като насочи тоя отрядъ на помощь на Абдарма-паша. Горниятъ отрядъ, подъ началството на Ибархимъ-паша излѣзалъ отъ крепостьта на 10 юлий, насочилъ се къмъ с. Ченге по долината на р. Камчия и следъ 3 дневенъ изтощителенъ маршъ, на 12 юлий съ преднитѣ си части достигналъ Бѣлица и Гулица. Тукъ се оказало, че руситѣ войски форсирали р. Камчия, преминали вече Балкана и се намирали по брѣга на Бургазкия заливъ. Тогава Ибрахимъ-паша се върналъ съ форсированъ маршъ въ Лопушненския проходъ и следвайки пжтя презъ Беликъ-махле и Алма-дере, достигналъ Айтосъ, кждето получилъ заповѣдь отъ везиря да държи тоя пунктъ до последна крайность (75).

Операциятa на Ибрахимъ-паша за попречване на прехода на Балкана отъ руситѣ.

Турцитѣ въ 4 дневни усилени планински преходи изминали 130 км. и на 13 юлий вечерьта пристигнали въ Ай-

тосъ, уморени и изтощени. Вмѣсто да заеме Айтосъ, Ибрахимъ-паша би могълъ отъ с. Ченге да продължи движението си, до тоя моментъ скрито за противника, по долното течение на р. Камчия и като се яви въ тила, да открие решителни действия противъ преминалитѣ Балканскиятъ хребетъ руски войски; този начинъ на действие би изненадалъ напълно противника и би го поставилъ въ критично положение. Обаче, турскиятъ полководецъ извършилъ крупна грѣшка; още съ пристигането си въ Айтосъ турцитѣ били бързо атакувани отъ противника, и следствие на преумората и поради липсата на артилерия, напълно разбити и принуденн на отстжпление къмъ Балканскитѣ проходи.

Действията отъ 3 до 16 юлий при Шуменъ.

Следъ изпращането на значителенъ отрядъ въ Южна България Шуменския гарнизонъ се намалилъ, но все пакъ билъ много по-силенъ отъ руския обсервационенъ корпусъ. На 9 юлий презъ нощьта руситѣ заели Мадара. Преднитѣ турски постове отстжпили на фортовата линия. На следния день руситѣ настжпили къмъ с. Макакъ, а презъ нощьта, отново се оттеглили къмъ Н. Пазаръ. На 15 юлий рускитѣ войски бързо настжпили, отхвърлили преднитѣ постове на гарнизона и заели Водораздѣлния хребетъ. Решидъ-паша съсредоточилъ въ източния фронтъ на крепостьта около 10000 чел. пехота и конница съ 6 полски орждия, и смѣталъ при опитъ на атакующия да премине р. Стража-дере и насочи тоя отрядъ въ контъръ-атака. Следъ кратъкъ коненъ бой между преднитѣ войски, руситѣ бързо отстжпили къмъ Н. Пазаръ. Явно било, че неприятелския маньовръ билъ само демонстрация, съ цель да се привлече вниманието на гарнизона на изтокъ, както и да се разузнае неговата численость, намерения и духъ. За руситѣ било важно да знаятъ не сж ли отправени отъ крепостьта отряди, а ако такива има, то съ каква сила, въ коя посока и съ какви задачи. Но и двегѣ неприятелски рекогносцировки нѣмали успехъ; противникътъ останалъ въ пълно неведение за онова, което ставало въ Шуменъ (76).

Действията на Халилъ-паша въ Тракия.

Следъ поражението на отряда на Ибрахимъ-паша при Айтосъ великиятъ везиръ безъ колебание решилъ енергично да противодействува на завоюването на Тракия; затова въ долината на р. Тунжа билъ отправенъ съ 15000 чел. Халилъ-паша (77). Този отрядъ излѣзалъ скрито отъ Шуменъ на 16 юлий, и презъ Ришкия проходъ прехвърлилъ Балкана; на 19 юлий, следъ форсированъ маршъ Халилъ-паша достигналъ Ямболъ. Този маньоврътъ не останалъ дълго време скритъ; още на 19 юлий вечерьта единъ силенъ неприятелски отрядъ, насоченъ за усилена рекогносцировка, атакувалъ охранителнитѣ турски части, обаче безъ голѣми усилия Халилъ-паша отбилъ това нападение. На следния день, намирайки позицията си при Ямболъ твърде слаба, Халилъ-паша се оттеглилъ на северъ и концентриралъ войскитѣ си

въ Сливенъ, съ намерение тукъ да даде силенъ отпоръ на противника и не му позволи да се насочи къмъ Одринъ. Въ Сливенъ Халилъ-паша останалъ въ пагубно бездействие цѣли 10 дни. Вмѣсто да се възползува на 20 юлий и съ изненада да се нахвърля върху раздѣленитѣ неприятелски корпуси, за да ги бие по части, той възприелъ пасивенъ начинъ за действие, докато не билъ атакуванъ отъ неприятеля и разбитъ. Съ голѣми мжки и при помощьта на генералитѣ Ибрахимъ-паша и Кисе-паша, Халилъ събралъ часть отъ армията си и се оттеглилъ къмъ Одринъ.

Последствия отъ прехода на Балкана отъ руситѣ.

Въ печално завършилитѣ сражения при Айтосъ и Сливенъ, изпратенитѣ отъ Шуменъ отряди срещу дѣсния флангъ на току-що преминалитѣ Балканския хребетъ неприятелски войски, съ цель да се спратъ по-нататъшнитѣ имъ успехи и прекрати побѣдоносното имъ нашедствие къмъ Одринъ, били напълно разгромени по части, благодарение на капиталнитѣ грѣшки на турскитѣ полководци. Превъзходството, което положението и силата на неодушевенитѣ елементи на терена и укрепленията на Шуменъ давали на страна на турцитѣ, многобройнитѣ непоправими грѣшки на турскитѣ полководци провалили отведнажъ. Въ този моментъ на безсилие султанъ Махмудъ напустналъ предишната си гордость и самоувѣреность и започналъ преговори за миръ съ противника, които турцитѣ, изкустни дипломати, продължавали всячески, за да се достигнатъ повече отстжпки и дипломатически побѣди. Военнитѣ действия не се прекратили; сега руситѣ отново разбрали значението на Шуменската крепость и отново били принудени да вематъ решителни мерки противъ нея, за да принудятъ турцитѣ къмъ отстжпки и бързъ миръ.

ГЛАВА VI.

Отбраната на Шуменската крепость отъ 16 юлий до 5 септемврий.

Действията на гарнизона отъ 16 юлий до 18 августъ.

Положението на гарнизона къмъ края на юлий.

Презъ юлий, Шуменския гарнизонъ броящъ повече отъ 35-40000 чел., следъ отдѣлянето на 27000 чел. отъ състава му за действия на югъ отъ Балкана, значително отслабналъ. Къмъ срѣдата на юлий, заедно съ всички подкрепления получени отъ Русчукъ и западна България, гарнизона едва достигалъ 15-20000 чел. Крепостьта имала постояно сношения съ Русчукъ и Търново, отъ кждето редовно се снабдявала съ хранителни и фуражни запаси. Многобройнитѣ неуспехи, съ каквито свършили почти всички

предприятия, силно отслабили духа на турцитѣ; все пакъ, макаръ и негодни за силни душевни изпитания и преживявания, войскитѣ стояли твърдо въ укрепленията си и били готови да се борятъ въ тѣхъ до последни сили съ такава упоритость и издържливость, която е способенъ да прояви само турскиятъ войникъ, защитявайки отечеството и вѣрата си.

Вилазката на 25 юлий.

Обсервационния корпусъ, който наблюдавалъ Шуменъ, къмъ срѣдата на юлий проявилъ усилена деятелность. На 25 юлий като оставили въ Н.-Пазаръ слаби пехотни части, руситѣ настжпили къмъ Преславъ. Главнитѣ сили се движили на 4 км. задъ авангарда безъ мѣрки за охрана. Решидъ-паша забелезалъ фланговия маршъ на противника, и когато главата на колоната достигнала с. Марашъ, а опашката била още при Касапларъ, съ 3000 конници и регулярна пехота излѣзалъ отъ Мачинското укрепление и се насочилъ къмъ с. Касапларъ. Руситѣ веднага открили вилазката и почнали бързо да се престрояватъ отъ походенъ въ боенъ редъ; поради настжпилата суматоха разгъването на войскитѣ въ боенъ редъ закъснѣло; турската конница се доближила до с. Касапларъ за да атакува опашката на колоната; набързо сформирувания руски флангардъ веднага открилъ огънъ и щомъ получилъ подкрепления, тръгналъ въ контъръ-атака и отхвърлилъ вилазочнитѣ войски къмъ Ченгелъ.

Везиръ-тъ не се отчаялъ; той изненадалъ неприятелския авангардъ съ атака презъ с. Тройца. Ген. Красовски не загубилъ присжствието на духа; щомъ започнало нападението на авангарда, той изпратилъ въ флангъ на атакующитѣ войски една значителна часть отъ главнитѣ сили на корпуса си и принудилъ турцитѣ бързо да отстжпятъ къмъ Мачинското укрепление, съ загуби 500 чел. убити и ранени. На 26 юлий руския корпусъ се предвижилъ северно отъ с. Касапларъ, поради опастностьта отъ ненѣдейна атака на Н. Пазаръ; авангарда достигналъ Ески-Джумая, безъ да срещне турски части (79.)

На 27 юлий сутриньта ген. Красовски развърналъ войскитѣ си въ боенъ редъ на линията с.Касапларъ-с. Марашъ и настжпилъ къмъ Мачинското укрепление. Подъ прикритието на това общо настжпление по цѣлия фронтъ ген. Красовски произвелъ усилено разузнаване на подстжпитѣ къмъ Наблюдателната планина, между с. Ченгелъ и Тройца; още въ началото на рекогносцировката гарнизона контъръ-атакувалъ руситѣ войски и ги принудилъ да се оттеглятъ къмъ с. Марашъ.

Другъ руски рекогносцированъ отрядъ настжпилъ по долината на р. Камчия къмъ с. Кара-Демиръ, за да проникне въ Герловската котловина. Южния изходъ на Преславския пролѣмъ, северно отъ с. Кара-Демиръ билъ заетъ и добре укрепенъ отъ слаби турски пехотни части, които посрещнали съ силенъ пушеченъ огънь руския отрядъ и го

повърнали къмъ Преславъ; въ тоя бой противника загубилъ 133 чел. убити и ранени (80).

Приближаването на рускитѣ войски къмъ крепостнитѣ верки на 27 юлий повдигнало тревога въ Шуменъ; предполагайки че противника ще премине къмъ тѣсна блокада комендантътъ на крепостьта свикалъ воененъ съветъ. Единъ отъ присжствующитѣ генерали предложилъ да се използува крайно неизгодното положение на противника, раздѣленъ на три части: въ Н. Пазаръ, с. Марашъ и Преславъ да се атакува решително презъ нощьта и разбие по части; главния ударъ да се начесе въ посока на Марашъ. Везиръ-тъ възприелъ този планъ, обаче решилъ да го приложи на 28 юлий презъ деня, понеже смѣталъ че нощната атака е твърде рискована и не ще даде желания резултатъ.

Вилазката на 28 юлий.

На 28 юлий въ 8 часа сутриньта вилазочнитѣ войски заели позиция южно отъ Мачинското укрепление; малочисленъ коненъ отрядъ билъ насоченъ къмъ с. Касапларъ съ демонстративна цель. Преднитѣ турски конни части се приближили до рускитѣ постове и завързали бой. Главнитѣ турски сили (7000 чел. пехота и 5000 конница съ 8 орждия) настжпили къмъ с. Марашъ.

Първоначално ген. Красовски посрещналъ турцитѣ на позицията сев. отъ с. Марашъ съ 8 пехотни баталиона и 2 конни бригади. Щомъ цѣлия корпусъ се разгъналъ за бой руситѣ тръгнали въ контъръ-ударъ. Турцитѣ не дочакали срещата, отеглили се бързо на линията на своята артилерия, която открила стрелба по руската конница. Казашкитѣ войски спрели настжплението си въ очакване на артилерията; следъ започване на артилерийскиятъ бой, като открили превъзходството на руската артилерия, турцитѣ се отказали отъ атаката и се оттеглили въ Мачинското укрепление. Руската конница, придружена отъ конна артилерия, повела енергично и смѣло преследване на вилозочнитѣ войски, които бързо загубили дисциплината и даже се разбѣгали. По-голѣмата часть отъ командующитѣ офицери не взели почти никакви мѣрки за прекратяване на паниката и установяване на порядъка, поради което войскитѣ понесли голѣми загуби —около 1000 чел. убити и ранени, когато руситѣ имали не повече отъ 50 чел. излѣзли отъ строя.

Вилазката на 28 юлий силно понизала духа и морала на гарнизона; комендантътъ лично разследвалъ причинитѣ на тоя неуспехъ и паника и, недоволенъ отъ държането на вишитѣ строеви началници, наказалъ съ смъртъ 2 бригадни генерали и 3 висши албански офицери (81.)

Действията отъ 4 до 18 августъ.

Руситѣ отстжпили въ Н. Пазаръ и до 4 августъ останали въ бездействие. Презъ нощьта срешу 4 августъ значителенъ руски отрядъ заелъ с. Кадж и рекогносциралъ северния фронтъ на крепостьта. На 5 августъ всички руски войски се съсредоточили въ с. Мадара, съ цель да наблю-

даватъ по-ефикасно гарнизона и да го приковатъ въ крепостнитѣ верки. Ободренъ отъ нерешителностьта на турцитѣ ген. Красовски изоставилъ демонстративния начинъ на действие и се приготвилъ за решителна офанзива. Първата задача на руситѣ била да прекжснатъ подвоза на припаси въ Шуменъ; за тая цѣль по пжтя за Преславъ билъ изпратенъ полковникъ Плаутинъ съ една конна бригада, а по пжтя за Разградъ — полковникъ Арсеневъ съ една уланска бригада. Обсервационния корпусъ настжпилъ и се разположилъ на Водораздѣлния хребетъ. На преславския пжть руситѣ заловили единъ голѣмъ транспортъ и взели 170 чел. въ пленъ.

На 14 августъ, възползуванъ отъ успехитѣ на руското оржжие при Одринъ, ген. Красовски предложилъ на везиря лично свиждане на основание следнитѣ условия за примирие:

1. Сдаване на крепоститѣ Шуменъ, Русчукъ, Гюргево и Видинъ.

2. Сдаването на Шуменъ да стане въ срокъ 24 часа; гарнизона му да се отправи за Търново.

3. Примирието да трае 3 седмици, следъ което да се почнатъ преговори за миръ (82).

Великиятъ везиръ все още не изгубилъ надеждата за обратъ на военното щастие; на свиждането, станало при чешмата до редутъ № 3, той категорично отхвърлилъ предлаганитѣ условия и настоявалъ да се сключи примирие безъ такива.

На 18 августъ Хюсеинъ-паша, пратеникъ на Решидъ-паша, прекратилъ преговоритѣ за примирие, като заявилъ че за водене на преговоритѣ за миръ везиря е изпратилъ пълномощници въ лагера на графъ Дибичъ.

И така, опита за примирие свършилъ безъ успехъ; великия везиръ го възприелъ само съ намерение да спечели време, като предполагалъ че съ започване на преговоритѣ руситѣ ще прекратятъ военнитѣ действия. Узналъ намерението на противника да не прекратява никакъ военнитѣ действия, докато не наложи своитѣ условия за миръ, Решидъ-паша се отказалъ отъ примирие и решилъ да брани Шуменската крепость до край — до като не се сключи мира.

Отбраната на източния фронтъ на крепостьта.

(18 августъ — 5 септемврий).

Следъ прекжсването на преговоритѣ съ везиря, ген. Красовски дошелъ до заключение, че Шуменския гарнизонъ е малочисленъ и съ отпадналъ духъ; затова той решилъ да започне сериозни действия, да обсади и овладѣе Шуменъ и съкруши упорството на турцитѣ.

Плана му за действие срещу крепостьта се състоялъ въ атака на източния фронтъ — именно укрепленията Узунъ-

табия, Чалж-(Мюхордаръ) табия, Селиктаръ-табия (VII) и Султанъ-табия; съ завладяването на първия веркъ атакующия придобивалъ голѣми преимущества, понеже отъ него можелъ да действува съ артилерията си по самия градъ и находящитѣ се въ него магазини и складове; освенъ това, Узунъ-табия билъ главна упорна точка на Лагерния хребетъ и отъ този веркъ можело да се действува по фланговетѣ на другитѣ укрепления, разположени по сжщия гребенъ. На 18 августъ, ген. Красовски насочилъ цѣлия корпусъ къмъ Шуменъ; още презъ сжщия день руситѣ достигнали на 1500 крачки отъ източния фронтъ на крепостьта и се разположили по двете страни на пжтя отъ Н. Пазаръ, лѣвия флангъ опренъ на р. Поройна, а дѣсния на р. Стража. Въ с. Мадара билъ оставенъ единъ пехотенъ баталионъ за прикритие на обозитѣ и излишнитѣ тяжести. Заедно съ обсадната артилерия рускитѣ войски подъ Шуменъ достигнали 18000 чел. съ 84 оржди (18 пех. баталиона, 22 ескадрона, 10 стотни казаци, единъ пионеренъ баталионъ, 54 полски и конни и 30 обсадни оржди) (83).

Започване на обсадни действия срещу укрепението Узунъ-табия.

Презъ нощьта срещу 19 августъ било пристжпено веднага къмъ обсада, за която всичко било готово отъ нѣколко дни напредъ. Руситѣ се приближили на 500—600 кр. отъ линията на укрепленията Султанъ-табия--Узунъ-табия--Чалж-табия; презъ тая нощь билъ заложенъ на 50 кр. отъ укреплението Узунъ-табия редутъ № I за 8 обсадни оржди; въ лѣво отъ редута, до р. Поройна, билъ изкопанъ ложиментъ. Тази работа се извършила толкова бързо, че на разсъмване редута билъ въоржженъ съ две леки оржди, а хората имали достатъчно закрития отъ истрелитѣ на крепостната артилерия; презъ цѣлата нощъ работата се извършвала подъ огъня на турската артилерия въ укреплението Узунъ-табия. Подржжкитѣ на изпратенитѣ въ първа линия войски се разположили задъ редутитѣ №№ 27, 11 и 12 и по лѣвия на р. Стража.

На 19 августъ въ дѣсно отъ редута № I била почната траншея, която презъ нощьта срещу 20 августъ била доведена до дължина 500 кр., дълбочина — 1·20 и широчина 1·5 м.; въ края на траншеята била заложена батарея № IV за 8 обсадни оржди; отъ батарея № IV била изведена нова траншея, дълга 32 кр., въ края на която билъ заложенъ редутъ № V (84).

На 20 августъ била заложена киселъ-батарея № II на 170 крачки отъ редута № I и почната работа за възвеждане на редутъ № III. Презъ нощьта на 21 августъ обсаднитѣ работи силно напреднали; батарея № IV била завършена напълно; въ насипа ѝ били прорѣзани амбразури, а батарея № II била окончателно завършена.

По тоя начинъ руситѣ се утвърдили на 500 кр. отъ укреплението Узунъ-табия и въ течение на 4 дни заложили първата паралель. Цельта имъ била да овладѣятъ съ постепен-

на атака Узунъ-табия и после да разширочатъ успеха си по цѣлия източенъ фронтъ.

Действително, противъ укрепленията Султанъ-табия и Чалж-табия гарнизона не обнаружилъ сериозни обсадни работи. За противодействие на атаката турцитѣ усилили гарнизонитѣ на укрепленията Султанъ-табия, Узунъ-табия, Селиктаръ-табия и Чалж-табия; крепостния резервъ билъ концентриранъ задъ източния фронтъ на крепостната ограда. Първата мѣрка на коменданта следъ започването на обсадата била да открие силенъ артилерийски огънь отъ веркитѣ на източния фронтъ по обсаднитѣ работи на противника, за да се попречи на тѣхното развитие. Денемъ, крепостната артилерия имала достатъчно ефикасна стрелба, която не позволявала никакво движение въ руския лагеръ. Обаче, противникътъ използувалъ нощьта за работа и огъня трѣбвало да се подържа непрекъснато и презъ нощьта.

На 21 августъ били предвижени непосредствено задъ укреплението Узунъ-табия часть отъ войскитѣ на крепостния резервъ съ цель да се произведе вилазка и завладѣе неприятелската паралель; обаче, приготовленията за вилазка били своевременно узнати отъ противника. Последниятъ презъ цѣлата нощь пускалъ ракети за освѣтление на предпозиционното пространство; а преди разсъмване били дадени сигнали за нападение на турскитѣ укрепления. На разсъмване руситѣ произвели две демонстративни атаки, една къмъ Узунъ-табия, а друга къмъ Чалж-табия. Своевременно открити, тия атаки били приети отъ коменданта на крепостьта като действителни опити за щурмъ, поради което вилазката била отмѣнена, а войскитѣ получили заповѣдъ да се приготвятъ за отбиване на щурма; крепостната артилерия веднага открила честа стрелба отъ всички укрепления. Презъ тия 4 дни турцитѣ имали слаби загуби, а противника —64 чел. убити и ранени.

Руситѣ не се задоволили само съ обсаднитѣ работи предъ източния фронтъ на крепостьта, а произвеждали обичнитѣ си демонстрации и въ околностьта на Шуменъ, на северъ и югъ отъ крепостьта. На 20 августъ полковникъ Арсеневъ съ единъ хусарски полкъ и казаци, съ задача да разузнае пѫтя къмъ Разградъ, обходилъ селата Кадж, Дерекйой, Узунларъ и Чамурли, а на 21 августъ се върналъ при главнитѣ сили. На 21 августъ ген. Пашковъ съ единъ уланski и единъ казашки полкове демонстриралъ по пѫтя за Преславъ. Тѣзи набѣги имали за цель да застрашатъ съобщенията на гарнизона и го заставятъ дасе затвори въ крепостьта.

На 22 августъ, презъ нощьта, отъ батарея № III билъ направенъ изходъ отъ паралела, а сѫщо така били прорѣзани и замаскирани останалитѣ амбразури. Презъ тая нощь възведенитѣ отъ руситѣ укрепления били въоржжени както следва (85):

редутъ № I —	еднопудови гаубици	2.
	24 фунтови орждия	4.
	леки орждия	2.
	всичко	8.
киселъ-батарея	№ II — двупудови мортири . .	3.
киселъ-батарея	№ III — двупудови мортири . .	3.
батарея № IV —	еднопудови гаубици	2.
	18 — фунтови орждия . . .	2.
	батарейни орждия	4.
	всичко	14.
редутъ № V —	фунтови орждия.	2.
	леки орждия	1.
	всичко	3.
	А всичко орждия . . .	23.

На 22 августъ въ руския лагеръ билъ отслуженъ молебенъ по случай коронацията на Императора и произведена салютна стрелба, следъ което веднага билъ открить огънь отъ всички орждия въ редутитѣ и паралела по турскитѣ укрепления Узунъ-табия, Чалж-табия и Селиктаръ-табия. Стрелбата продължила неотслабно презъ цѣлото денонощие и подъ нейното покровителство руската пехота извършила цѣлъ редъ траншейни работи. Неочакваната канонада на неприятелската артилерия отначало предизвикала смущение въ гарнизона, но, последния бързо се окопитилъ и отговорилъ съ артилерийски огънь отъ укрепленията си; обаче, частъ отъ артилерията на Узунъ-табия, силно поразявана отъ неприятелската стрелба, скоро отслабила огъня и даже съвършено замалчала. Руситѣ бързо използували временното превъзходство на своя огънь и продължили обсаднитѣ работи; презъ деня, между батареитѣ №№ III и IV билъ направенъ плацдармъ; въ киселъ-батареитѣ №№ II и III билъ изкопанъ и втория погребъ, а батареята № IV била окончателно завършена; освенъ това, били поправени и всички повреди причинени отъ неприятелскитѣ снаряди,

Презъ нощьта срещу 23 августъ отъ киселъ-батарея № III била изведена напредъ отъ паралела траншея на повече отъ половината разстояние до укреплението Узунъ-табия; отъ края на тази траншея билъ проведенъ зигзагъ съ дължина 160 кр.; на края била заложена батарея за 8 обсадни и 2 полски орждия.

За прикритието на обсадната работа билъ назначенъ Тамбовския полкъ, който настжпилъ напредъ и съ щикъ прогонилъ къмъ Узунъ-табия турскитѣ стрелци, заемащи ложиментитѣ предъ укреплението. Всичко това се извършило въ тъмна нощь и подъ непрекъснатъ проливенъ дъждъ.

Презъ деня на 23 августъ били направени на батарея № VI помещения за орждията и подстжпитѣ отъ траншеята къмъ тази батарея разширочени. Презъ тия два дни — 22 и 23 августъ руситѣ имали твърде малко загуби: 41 чел. убити и ранени.

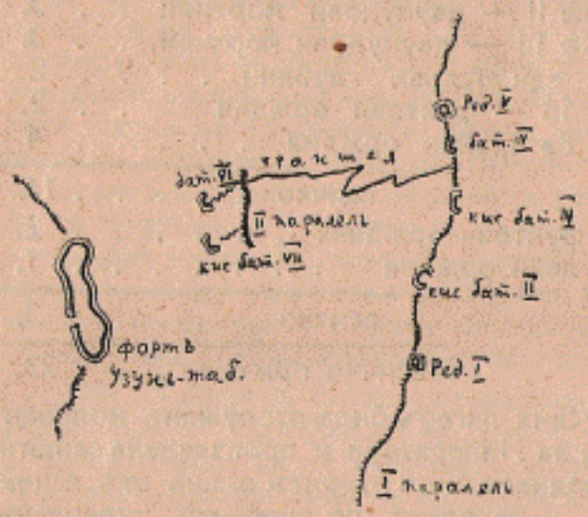

Развитие на обсаднитѣ работи срещу Узунъ-табия-

На следния день била окончателно готова батарея № VI, а близо до нея била възведена и киселъ-батарея № VII. Презъ нощьта срещу 25 августъ артилерията била размѣстена въ всички укрепления и увеличена съ 3 орждия; въ батарея № VI били премѣстени 3 еднопудови гаубици, 3 24 фунтови орждия и 3 18 фунтови орждия; въ киселъ-батареята № VII били поставени $4^1/_2$ пудови мортири; въ редутъ № I отъ 8-орждията били намалени на 5; въ батарея № IV отъ 8 на 2 и въ редутъ № V сжщо на 2 орждия. На разсъмване на 24 августъ отъ всички орждия на батарея № VI билъ открить силенъ огънь; орждията, находящи се по челния фасъ на укреплението Узунъ-табия били сбити; гарнизона на укреплението претърпялъ значителни загуби. Страхувайки се отъ шурмъ комендатътъ на укреплението взелъ бързи мѣрки за поправяне и попълване на загубитѣ. Подъ огъня на противника лѣвия фасъ на укреплението билъ продълженъ, а на задния фасъ били направени гнѣзда за тежки орждия; презъ нощьта тукъ били инсталирани 7 тежки орждия и нѣколко мортири. Артилерията на Султанъ-табия и Чалж-табия съ фланговъ огънь покровителствувала работата.

Набѣга на кн. Мадатовъ къмъ Джумая

Презъ тази нощь силенъ руски коненъ отрядъ (2000 чел. съ 6 орждия), подъ началството на кн. Мадатовъ обходилъ крепостьта отъ северъ и на 26 августъ се явилъ на Разградския пжть. Отъ разпитъ на мѣстното население руситѣ узнали, че Шуменския гарнизонъ се продоволствува отъ Търново по пжтя презъ Джумая. На 27 августъ кн. Мадатовъ преминалъ на този пжть и се установилъ въ с. Кюсекьой. Презъ този день билъ заловенъ транспортъ отъ 100 кола съ сухари и фуражъ. Отъ пленницитѣ се узнало, че отзадъ пристигатъ за Шуменъ други обози; кн. Мадатовъ изпратилъ по пжтя за Търново единъ хусарски ескадронъ, който намерилъ много разхвърлени коли съ припаси и ги унищожилъ. На 31 августъ кн. Мадатовъ се върналъ въ руския лагеръ съ плячка 50 коня, 400 глави рогатъ добитъкъ и 100 пленници (86).

Набѣга върху съобщенията на гарнизона съ Разградъ и Търново смутилъ великия везиръ. Крепостьта се заплашвала отъ пълна блокада, при осжществяването на която би се лишила отъ възможностьта за съобщение съ своитѣ източници на продоволствие и фуражъ. Турскитѣ тилови войски били страшно наплашени отъ неприятелскитѣ набѣги и при срещата си съ руски партизански части даже не се съпротивлявали. Мѣркитѣ, взети за осигуряване безопасността на единствената комуникационна линия на гарнизони, били безрезултатни, понеже противника нападалъ съ голѣми части, въ състава на които влизала и артилерия.

Възвзкотѣ на 25 августъ. Щурма на Узунъ-табия.

Артилерийската борба на източния фронтъ продължила съ ожесточение; турцитѣ инсалирали нови орждия въ задния фасъ на укреплението Узунъ-табия, бомбардирали неприятелската батарея № VI и подбили 4 обсадни орждия. На 25 августъ вечерьта една бомба разрушила погреба на сжщата батарея; последвалъ взривъ на находящитѣ се 60—70 заряда, безъ обаче да се причинятъ голѣми повреди на насипа и загуби на хората. При все това, по частенъ починъ, комендатътъ на Узунъ-табия веднага следъ взрива, тръгналъ въ атака на батареята съ цѣлия гарнизонъ на укреплението; поради изолираностьта на атаката и липсата на силни подръжки, турцитѣ били отбити съ пушеченъ и картеченъ огънь. Презъ нощьта задъ Узунъ-табия билъ съсредоточенъ резерва на източния фронтъ на крепостьта и се организирала нощна атака въ голѣмъ размѣръ на втората неприятелска паралель. Обаче, руситѣ предугадили намеренията на гарнизона и взели необходимитѣ мѣрки за отразяването на щурма; въ паралелитѣ били изпратени още 2 пех. батальона (87).

Презъ нощьта срещу 26 августъ голѣми турски маси тръгнали въ атака на втората паралель. Когато главитѣ на колонитѣ достигнели на 150-200 кр. отъ неприятелската траншея, руситѣ открили убийственъ огънь, а следъ малко находящитѣ се въ паралелата войски се хвърлили въ контъръ-атака. Разбъркани отъ внезапния неприятелски огънь, турскитѣ колони не издържали контъръ-удара и подъ натиска на противника отстжпили бързо. Три руски батальона преследвали турцитѣ по петитѣ, вмъкнали се следъ тѣхъ въ укреплението Узунъ-табия и го овладѣли. Тази смѣла атака била произведена подъ началството на полковникъ Желтовски и майоръ Римски-Корсаковъ. Обаче, руситѣ не могли да се удържатъ дълго въ турското укрепление: гарнизона на последното се зацепилъ въ близката мѣстность, организиралъ се и предприелъ енергично повратно нападе-

ние. Турцитѣ се изкачили на горжата на укреплението и съ отчаяна храбрость се втурнали въ вжтрешностьта му; тукъ въ дълбоката нощна тъмнина произлѣзалъ кръвопролитенъ ржкопашенъ бой, въ който паднали убити командиря на Тамбовския полкъ полковникъ Желтовски и майоръ Римски-Корсаковъ. Разколебани отъ загубата на началницитѣ си и неподкрепени рускитѣ войски напуснали укреплението и се оттеглили въ паралелитѣ. Въ тоя бой прстивника ималъ убити и ранени 266 д. чинове и 12 офицера; между раненитѣ били командующия дежурнитѣ войски — ген. Бартоломей и полковникъ Домети (88).

На 26 августъ турцитѣ открили отъ всички орждия на укрепленията огънь по обсаднитѣ работи; къмъ обѣдъ, по предложение на Хюсеинъ-паша, военнитѣ действия се прекратили за 3 часа за прибиране на раненитѣ и убититѣ, останали между турскитѣ укрепления и паралелитѣ.

Випазката на 28 августъ.

На 28 августъ везиря получилъ известие, че отряда на кн. Мадатовъ е пресекалъ съобщенията на гарнизона съ Търново. Предвидъ на това, той решилъ да атакува останалитѣ руски войски подъ Шуменъ. На 29 августъ той излѣзалъ отъ Шуменъ съ 7 баталиона, 8 орждия и 4000 чел. конница и бързо се насочилъ къмъ в. Бешъ-тепе. Това движение било веднага забелязано отъ руситѣ, които бързо взели мѣрки за противодействие. 17 егерски полкъ съ 4 орждия заелъ в. Бешъ-тепе; едновременно съ това ген. Красовски излѣзалъ отъ лагера съ 2 бригади отъ 8-а дивизия, 3 конни полка и 18 орждия и тръгналъ въ флангъ на вилазочнитѣ войски. Забелязвайки настжплението на голѣми руски части срещу дѣсния си флангъ, турцитѣ се спрѣли и открили огънь отъ артилерията си; следъ това, като се отказали отъ боя, бързо отстжпили по гребена на Водораздѣлния хребетъ въ укреплението Московъ-табия, построено на мѣстото на стария редутъ № 5.

Състоянието на гарнизона къмъ края на августъ.

Едновременно съ развитието на обсаднитѣ работи гарнизона усилвалъ своитѣ позиции и укрепления; на фланговетѣ на Узунъ-табия построилъ траншеи, които били заети отъ много войски; въ Узунъ-табия артилерията била увеличена на 24 орждия. Готовъ за пасивна отбрана дори и до крайность, гарнизона не билъ способенъ за по-активни действия. Общото падане на духа се отразило главно върху конницата, която загубила предишната си храбрость и самостоятелность. Поради това единствената комуникационна линия Шуменъ—Джумя—Търново не могла да бжде осигурена и запазена отъ покушенията на руситѣ. Това обстоятелство действувало много зле върху духа на войскитѣ и градското население, още повече, че и материялнитѣ загуби били твърде голѣми; при набѣга на 2 септември противника отбилъ 160 кола съ продоволствени запаси и взелъ 130 пленици (89).

Въ началото на септември Шуменскиятъ гарнизонъ броилъ 25000 чел., които били едва достатъчни за отбраната на крепостнитѣ верки; за решителни действия противъ обсадния корпусъ не могло и да се мисли, още повече че се започнали преговори за миръ въ Одринъ, за воденето на които великиятъ везиръ изпратилъ пълномощници отъ Шуменъ. Решидъ-паша и Хюсеинъ-паша не вѣрвали въ благополучния изходъ на тия преговори и затова, както и по-рано, тѣ мислили да се възползуватъ отъ предложението имъ да се спратъ военнитѣ действия и поправи положението чрезъ съсредоточението на нови войски въ театъра на военнитѣ действия.

Положението на воюващитѣ страни къмъ началото на Септември.

Турцитѣ имали пълно право да не считатъ положението изгубено. Отбраната на р. Дунавъ отъ Русчукъ до Видинъ изобщо била успешна; къмъ театъра на военитѣ действия се приближавала 40000 армия на Шкодренския Мустафа-паша. Тази армия била съсредоточена въ Видинъ за нашедствие въ Влашко; следъ прехода на Балкана отъ войскитѣ на Дибича Мустафа-паша трѣбвало да се яви за защита на Одринъ. Много пжти подканванъ отъ султана да тръгне веднага за старата турска столица, Шкодренския

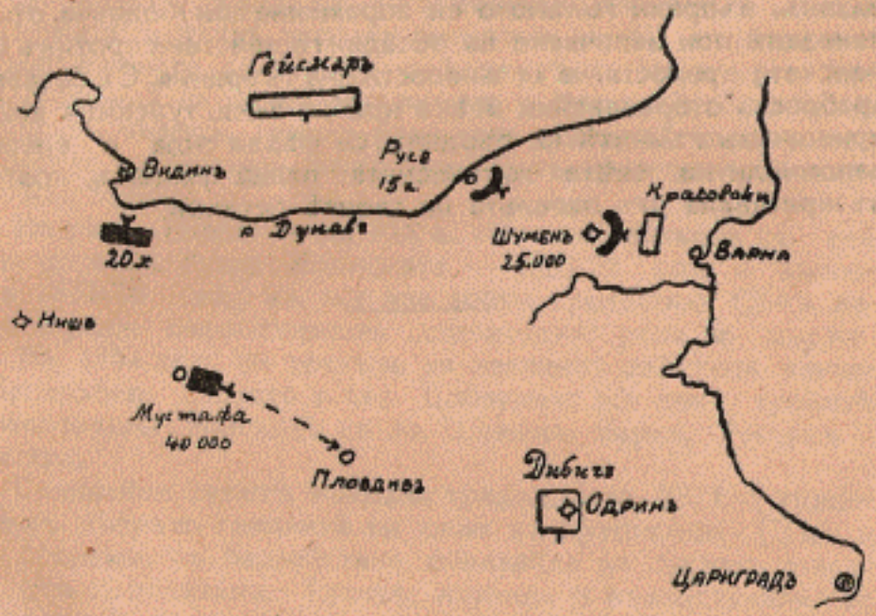

паша продължавалъ да бездействува и запазилъ своитѣ войски прѣсни, макаръ че султанскитѣ армии една следъ друга били разбивани и разсейвани. Мустафа-паша желаялъ да рухне окончателно военното могжество на султана—реформаторъ, докато още нѣмало опасность за Цариградъ. Но, когато графъ Дибичъ заелъ Одринъ и съ побѣдоносницитѣ си войски заплашилъ столицата на Империята, Мустафа-паша настжпилъ къмъ София и заелъ тоя градъ, кждето го

заварило подписването на мира въ Одринъ. Явилъ се последенъ на театъра на военнитѣ действия съ многочислена армия Мустафа-паша можелъ да даде другъ изходъ на войната и оправдае надеждитѣ на Шуменския комендантъ; но, поради колебанията си и продължителното спиране въ София той изигралъ предателска роля. Решидъ-паша приелъ съ скръбь известието за сключването на Одринския миръ, лично съобщено му на 5 Септемврий отъ ген. Красовски (90).

Подъ Шуменъ рускитѣ войски останали още два месеца (91); съ настжпването на зимата тѣ постепенно се изтеглили къмъ Добричъ и Провадия и очаквали да се свърши срока на окупацията, за да се отправятъ въ Русия. Две годишната жестока борба била свършена. Въпрѣки голѣмитѣ и катастрофални неуспехи на турското оржжие презъ злополучната 1829 год. и предателството на Мустафа-паша, султанъ Махмудъ до край упорствувалъ и успорвалъ крайния успехъ. Отзовали се съ нечувана дързость подъ Одринъ и Цариградъ, рускитѣ войски не били напълно побѣдоносни; крепоститѣ Видинъ, Русчукъ и Шуменъ стояли грозно въ тила на противника и като упорни стълбове крепили Отоманската империя отъ окончателния разгромъ. Шуменския гарнизонъ, въпреки голѣмото си поражение при Кюлевча, отново показалъ при започване на обсаднитѣ действия противъ Шуменската крепость, че тя е недостжпна твърдиня. Съ безаветна храбрость отбранявайки всѣка крачка земя, турскитѣ войски криящи въ гънкитѣ на сърдцето си рѣдка сила и енергия, напомнили на свѣта митическата птица феникъсъ, която се възкресявала отъ пепелта на своитѣ останки.

„Дунавъ! — Четиржгълника! — Балканитѣ! Това сж тритѣ вика, които започнаха да се повтарятъ отъ самото начало на войната; това сж тритѣ чудовища, които готвѣха да противостоятъ на руската армия . . .".

Изетъ-фуадъ-паша.
(Пропуснатитѣ случаи).

Вѣковнитѣ борби на Отоманската Империя съ Русия продължили и презъ втората половина на XIX в. Империята продължавала да отпада; реформитѣ на Махмуда и Абдулъ-Меджида не подигнали морала и старитѣ добродѣтели на турския народъ. Турция била вече „боленъ" човѣкъ и за спасението си болника много пжти билъ принуденъ да търси чужда помощь.

Втората половина на XIX в. се ознаменувала съ две войни противъ Русия: Кримската — 1853-55 год. и кампанията 1877-78 год.; въ тия две войни крепостния □-къ вече не игралъ първостепенна „спасителна" роля за държавата. Въ 1854 год. въ театъра на военнитѣ действия влизали Бесарабия, Влашко и сев. Добруджа; все пакъ турцитѣ съсредоточили войскитѣ си въ Шуменъ, Варна, Русчукъ и Силистра.

Следвайки своитѣ вѣковни традиции, въ 1877 г. турцитѣ пакъ събрали главнитѣ си сили въ крепостния □-къ и тамъ останали въ бездействие, очаквайки да бждатъ атакувани отъ противника. Руситѣ, изучили и възползували се отъ поукитѣ на миналото, вмѣсто да си разбиятъ главата въ якитѣ крепости, обходили отъ западъ □-ка и настжпили за Одринъ презъ Свищовъ и Търново. Стохилядната Шуменска армия на маршалъ Мехмедъ-Али се приковала въ своитѣ укрепления и не се помръднала даже и презъ славнитѣ плевенски дни. Прочие, пасивното поведение на Шуменския гарнизонъ и престжпното му бездействие пакъ изиграли първостепенна роля въ изхода на тази нещастна за Империята война; вмѣсто да я спаси отъ военния разгромъ, Шуменъ проявилъ отрицателно влияние.

Въ продължителната жестока борба подъ стенитѣ на Шуменската крепость военната история потвърдила старата истина, че силата на крепостъта не се състои само въ недостжпностьта на укрепленията и позициитѣ, мощьта на артилерията и многочисленостьта на защитницитѣ, но главно, въ морала и духа на гарнизона и твърдия характеръ на неговия комендантъ.

„Господарю! — извикалъ нѣкога храбрия рицаръ Баяръ на кралъ Францискъ I — нѣма слаби крепости, когато има мжжествени хора да ги защищаватъ"!

ОТДѢЛЪ VI.

Забележки и приложения.

ОТДѢЛЪ I.

(1) Ckite minore — Добруджа; Голѣма Скития обхващала обширнитѣ степни области на Южна Русия.

(2) Тракийски могили въ Шуменската равнина има при Дерменъдере (сев. отъ Шуменъ), Салманово, Смѣдово, Преславъ и Дурмушъ. До сега е разкрита само първата могила.

Много тракийски паметници сж намерени при Мадара, Кюлевча, Каспичанъ, Козлуджа-теке, Кабиюкъ и др. „Извѣстія рускаго археолог. института въ Константинополѣ" X. „Абоба—Плиска". 87.

(3) Прокопий 307—308; Евтропусъ — 6, 10.

(4) Marsianopolis — главенъ градъ на провинцията Moesia Inferiore, билъ разположенъ близо до с. Девня, на западъ отъ Варна.

(5) Развалинитѣ на Abritus се намиратъ при с. Аптаатъ. Този градъ е лежалъ на срѣдата на пжтя Durostorum-Callatis и въ срѣдата на провинцията Малка Скития.

(6) Провинцията Долня Мизия (Moesia Inferiore) обхващала источно-дунавската столова земя и долината на р. Янтра; на северъ граничила съ р. Дунавъ и Малка Скития.

(7) „Абоба — Плиска". 470 — 481.

(8) „Абоба — Плиска" — Стари поселения въ Шумен. планина.

(9) Златарски В Н. „История на българската държава 258, 412.

(10) Абоба—Плиска. Пастуховъ и Стояновъ „История на българския народъ" 58—61, 79.

(11) Надписа на Омортагъ-ханъ, намеренъ при с. Читаларъ.

(12) К. Иречекъ. „История на българитѣ"272. Шкорпилъ „География и статистика на България" 1892 г., 197. Б. Сакъзовъ. „Градъ Шуменъ въ миналото" Шуменски вести. 1922 г. бр. 24.

(13) К. Иречекъ—578. Б. Сакъзовъ—Градъ Шуменъ въ миналото.

(14) К. Иречекъ — 435-436, Zinkeisen 252—255, Leunclavius 268—276 Hammer. I. 203.

(15) Б. Сакъзовъ — градъ Шуменъ въ миналото.

(16) К. Иречекъ — 436.

(17) К. Иречекъ — 465—466; Zinkeisen. 649—705.

(18) Rumili und Bosna — 36.

(19) Б. Сакжзовъ. Градъ Шуменъ въ миналото.

(20) Бонгарсъ (1585 г.), Гьоргоевичъ (1595 г.), и К. Нибуръ (1787 г).

(21) Руджиеръ Иосифъ Бошковичъ — giornale di un viaggio da Constantinopoli in Polonia. 1784 год.

(22) Баронъ Beaujour е миналъ презъ Турция въ 1789 и 1805 г. Voyage militaire dans e' Impire Ottoman 1829 год.

(23) Ami-Boué-Recueil d'itineraire dans la Turquie d'Europe 1854 г.

(24) Молтке (1800—1891) год. още като капитанъ отъ ген. щабъ обърналъ вниманіе на Хозревъ-паша, който по дипломатически редъ изискалъ командироването му при Високата Порта (1835 г.). Сжщата година султанъ Махмудъ натоварилъ Молтке да инспектира Дарданелитѣ и да въстанови укрепленията съ съдействието на прусни инжинерни и артилерийски офицери. Въ 1836 г. Молтке билъ поканенъ въ свитата на султана, който предприелъ пжтуване изъ България, за да посети дунавскитѣ крепости. Въ 1837 г. на Молтке било възложено да състави проектъ за отбрана на държавата. Тогава той снелъ плановетѣ на различнитѣ крепости (Шуменъ, Силистра и Варна), които публикувалъ въ съчинението си „Der Russische Türkische Feldzung in der Europoischen Turkei 1828 und 1829. Следъ смъртьта

на султанъ Махмудъ, Молтке се завърналъ въ Прусия (1839 г.). Впечатленията си отъ Турция той изказва въ „ *Писма за събитията и приключенията въ Турция отъ 1835 до 1839 г.*"

За Шуменъ, на 5 май 1837 г., Молтке писалъ:

„Шуменъ е толкова живописно разположенъ, колкото и интересенъ въ военно положение. Града се открива предъ погледа само следъ като се премине знаменитата линия на укрепленията. Той е разхвърленъ въ котловина безисходна и заобиколена съ стръмни гористи планини; куполитѣ на джамиитѣ и банитѣ, стройнитѣ бѣли минарета, многочисленитѣ дървета между плоскитѣ покриви, благосъстоянието на страната, — всичко това представлява чудна картина; навсѣкжде шуртятъ фонтани; плодороднитѣ полета, засѣти съ жито украсяватъ обширната долина; даже и стръмнитѣ планински склонове сж покрити съ градини и лозя"

(25). Арнолдъ Хилбергъ, пжтувалъ въ 1876 год. отъ Русчукъ, презъ Разградъ, Джумая и Шуменъ за Варна, въ своя пжтенъ очеркъ (Nach Eski-Djumaia. Reise Ckizzen aus Bulgarien 1876) дава интересна картина, както отъ природата на Източна България, така и отъ битa на населението.

(26). A. F. Kanitz „Donau Bulgarién und der Balkan". 1860—1879 г. Въ 1875 година Каницъ пребroилъ въ Шуменъ 3129 кжщи, които се разпредѣляли така: турски 1637, български 1470 и еврейски 22.

(27). За населението на Шуменъ презъ XIX в. споменаватъ и следнитѣ автори:

Callot E.—„Der orient und Europa". Автора пжтувалъ презъ 1829 год. по Дунава и презъ България. Споредъ него Шуменъ ималъ 30,000 жит. (стр. 145).

Gaspari A. C. — „Lehrbuch der Erdbesehreibund zur Erlacuterund savohe des neuen medhodischen Schulstlasses". 1819. Шуменъ има 5,800 кжщи съ 24,000 жители. (стр. 528).

Witzleben F. A. — „Darstelung des russische Turkischen Feldzungs im Iahre 1828 in Europa und Asien". Шуменъ има 60,000 жители.

Hain J. — „Reine und Militär - geographie" — 1848. Шуменъ има 30,000 жит. (стр. 653).

Ген. Иохмусъ. Въ 1847 г. Шуменъ ималъ 1000 християнски и 5000 турски кжщи.

Slade Ad. „Recordes of Travels in Turkey". 1833. Шуменъ има 40,000 жит. (отъ които 5000 българи). (стр. 107).

Spencer Ed „Travels in Europeen Turkey in 1850, through Bosnia, Servia, Bulgaria, Thrace, Macedonia". 1851 гл. XXII. Journey to Shoumla

O. Squar. „La guerre européenne contre la Russie". 1854. Шуменъ има повече отъ 30,000 жители (143).

Killmeyer H. O. „Militär geographie von Europa". 1857. Шуменъ има 45,000 жит. (281).

Eder W „Handbusch der allgemeinen Erkunde der Lander und Staatenkunde". 1860. Шуменъ има 60,000 жители.

Molte A. V „Anales des voyages, de la geographie, de l'Histoir et d'archeologie". 1867. Шуменъ има 26,000 жит. (т. I 245—8).

ОТДѢЛЪ II.

(1) „Балканы". Военій Сборникъ 1877 г. № 6. Шкорпилъ-Княжество България. География и статистика. 1892 г. 47-52; Топографически карти: 5 верстова 1/21000 руска и 1/200000 (нѣмска)

(2) Описанието на пжтищата се отнася къмъ срѣдата на XIX в. Източници: Руска 10 верстова 1/42000 карта на юго-източна Европа, 5-верстова карта, и нѣмска карта 1/300000.

(3) Воен. Сборникъ 1877 г. № 6. „Балканы". К Иреченъ. „Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopol und die Belkanpässe", Eine historische-jegraphische Studie 1877 (Воен. Сбор. 1877. № 11 отдѣлъ IV).

(4) Котленския проходъ съединява долината на р. Врана съ долината на р. Тунджа (Е. Джумая—Сливенъ 95 кл.). При с. Тича минава р. г. Камчия (350 м. височина) и се изкачва на главния хребетъ, кждето превала има 725 м. височина. Отъ с. Градецъ по долината на р. Г. Камчия, и до с. Ичера пжтя преминава 7 пжти рѣката. Пжтеката презъ с. Жеравна съкратява пжтя съ 8 км.

(5) Гулишкия проходъ съединява Провадия съ Айтосъ — 66 км. При с. Калгамачъ преваля централната верига 570 м. и стръмно се спуска въ долината на р. Хаджи-дере (55 м.). Голѣмо значение прохода ималъ въ древнитѣ времена и среднитѣ вѣкове. Презъ него сж преминавали персийския царь Дарий въ 513 г. пр. Р. Хр., въ похода си срѣщу скититѣ, македонския царь Филипъ II въ 339 г. пр Р. Хр. въ войната срещу скитския царь Атеаса, Лизимахъ противъ мятежнитѣ гръцки градове Одесусъ, Калатиса (Мангалия) и Истросъ въ 313 г. пр. Р. Хр., а сжщо и римския полководецъ Лукулъ противъ сжщитѣ градове, следъ като покорилъ Одринъ и Кабиле. Изходенъ пунктъ на римския пжть е Marsianopolis; през р. Камчия се преминавало при гр. Panyssos, който въ 586 г. билъ разрушенъ отъ аваритѣ. На превала на главния хребетъ се намирало укреплението Скатре, възобновявало отъ Юстиниана; понататъкъ пжтя се спускалъ право въ Анхиало.

Презъ V в. прохода се наричалъ „Врата на Хемуса", а презъ царуването на императоръ Маврикия „Salulenti canales". Аваритѣ преминавали този проходъ въ 583, 586, 592 и 600 г. Въ тая епоха и двата му изходни пункта се промѣнили; въ VII в. загиналъ Marsianopolis и ролята му се продължила отъ Провадия; на югъ отъ Балкана пжтя се насочилъ къмъ Айтосъ.

Въ 1388 г., по този пжть, турцитѣ нахлули въ България и превзели Матара и Шуменъ; отъ тогава турцитѣ наричали тоя проходъ Надиръ-дервентъ и по него минавали съобщенията за Дунавска България и Влашко. Въ 1672 г. султанъ Мехмедъ IV преминалъ по него съ войскитѣ си, отивайки на походъ срещу Полша. (Seadedin Chronica—H. Halfa — Rumeli und Bosna), за „Хемски врата" гледай К. и Х. Шкорпилъ. Северо-Източна България въ географ. и археолог. отношение—Сб. Нар. Умотворения кн. III (44—48) и кн. VIII

(6) Върбишкия проходъ съединява Шуменъ съ Ямболъ (135 км.). преваля северната Балканска верига презъ Дервишъ-баиръ (зап. отъ Преславъ), а при с. Върбица, по долината на р. Герила навлиза въ срѣднята верига, превала Върбица — Исуплий е 26 км. (наклонъ 18—23°; височина на превала 580 м.). При Мокренъ и при Бурунджи пжтя преминава южната верига—Стидовския и Гребенецкия хребети

Ришкия проходъ съединява Шуменъ съ Карнобатъ (90 км.). Отъ Шуменъ за Карнобатъ има два пжтя: първия презъ Драгоево, Ришъ, Добролъ; втория презъ Смѣдово и Байрямъ-дере и по-натъкъ презъ Ришъ. Първия пжть е по-кжсъ, но по-стръменъ. Превала презъ северната верига е високъ 510 м. при с. Ришъ се изкачва по хребета на срединя верига (244 м.) и се спуска въ долината на р. Л. Камчия (175 м.), откждето презъ с. Комарево достига Карнобатъ.

Презъ сред. вѣкове прохода се наричалъ Верегава; използуванъ е отъ римлянитѣ и византийцитѣ, които по цѣлото му протяжение го укрепили; съединявалъ е Цариградъ съ Marsionopolis. Най-голѣмо значение прохода придобилъ презъ епохата на турското владичество, когато презъ него минавали съобщенията на Цариградъ съ Влашко и Полша. Въ 1595 г. презъ него преминалъ Синанъ-паша съ войскитѣ си на походъ срещу влашкия князъ Михаилъ Ветезулъ Hammer 2·603).

Лопушненския проходъ свързва Шуменъ съ Айтосъ. Пѫтя върви по лѣвия брѣгъ на р. Л. Камчия и при с. Дискотня прѣминава на дѣсния брѣгъ, следъ което се насочва по долината на р. Алма-дере.

(7) Айваджишкия проходъ (Via pontia) съединява Варна съ Бургасъ — 90 км. Въ римско време Анхиало билъ най-важното пристанище въ цѣлото Черноморско крайбрежие, а въ срѣднитѣ вѣкове билъ ябълка на раздоръ между България и Гърция. Въ X в. по този пѫть отивало търговското движение на Цариградъ съ Русия.

Прохода е навсекѫде удободостѫпенъ и има малки стръмнини. (Превали на Еминската планина е високъ 400 м). Презъ 1829 г. руситѣ преминали Балкана презъ него; презъ сред. вѣкове се е пазилъ отъ укрепленията Козякъ и Емона.

(9) Р. Г. Камчия (Тича, Panyssos 245 км. дължина, басейнъ 8000 кв. км.) извира отъ Сакаръ-Балканъ, на западъ отъ с. Тича. Тече въ източна посока презъ обширната Герловска котловина, а като се опре на Ришката седловина прави завой на северъ и презъ красивия Преславски проломъ пробива северната верига на Балкана. Въ горното си течение е малка и буйна рѣка, но въ Шумен. равнина тя е пълноводна, широка 10—15 м. и до 1 м. дълбока. При с. Янково р. Камчия навлиза въ тѣсната и скалиста срѣднокамчийска долина; при с. Сандъкчи приема най-голѣмия си притокъ р. Л. Камчия (дълга 145 км., при с. Дискотня пробива срѣднята Балканска верига, като се извива живописно между високи скалисти брѣгове). Въ долното си течение р. Камчия е широка 40-50 м. и дълбока 2 м. брѣговетѣ сѫ полегати и гористи; минаването въ бродъ е трудно.

(10) Въ „Общия планъ за отбраната на Шуменския укрепенъ пунктъ", съставенъ възъ основа на този отъ 1912 г. е употрѣбенъ израза: „платото служи като цитаделъ на укрепения пунктъ".

(11) „Терасенъ гребенъ"—възпросния плосъкъ гребенъ е първа тераса отъ долината на р. Камчия къмъ Шуменъ.

(12). „Наблюдателна планина", поради далечностьта на гледкитѣ, които се откриватъ отъ нея.

(13). „Канонирна планина" — поради разположението въ долината на р. Темна прилича на канониръ.

(14). „Възелното плато" служи за връзка на Жгловия и Звездния хребети съ Цитаделното плато.

(15). „Каменна планина" — поради каменистия характеръ на външния земенъ пластъ.

(16) „Жгловъ хребетъ" — поради типичния остъръ жгълъ, който хребета образува ю. и. отъ с. Дурмушъ.

(17). „Звездния хребетъ" — думата „звездонъ" е преводъ на турското название „Илдъзъ".

(18). Молтке характеризира този хребетъ съ скалистия му изгледъ.

(19). „Водораздѣленъ" хребетъ. К. Шкорпилъ — Географическ и обзоръ на Абобската равнина. „Абоба — Плиска".

(20). „Равелинна планина" —по разположението си тая планина има видъ на равелинъ на сев. зап. фронтъ на Шумен. крепость.

(21). „Плацдармено плато" и „Теналенъ гребенъ" — поради приликата имъ съ съответнитѣ фортификац. постройки.

(22). „Планъ дѣйствій корпусовъ гр. Каменскаго и Суворова противъ Шумлы въ Іюлѣ 1774-го года", приложенъ къмъ „Война Россій съ Турціей и польскими конфедератами съ 1769 — 1774 годъ". Полк. А. Петровъ. V.

(23). Руска генерална карта на Балкан. п-въ десетверстова. Нѣмска ген. щабна карта 1/200000; „Планъ сраженія подъ Шумлою 11-го и 12-го Іюля 1810 год.", приложена къмъ „Описаніе Турецкой войны въ царствованіе Императора Александра съ 1806-го до 1812-го года" ч. II. ген. лейт. Михайловски-Данилевски. 1843 г.

(24). „Der Russisch - Turkische Feldzueg in der Europöischen Turkei 1828 und 1829 dargestellt durch Freiherr von Moltke — 1845. I.-10. (Руски преводъ отъ отъ Н. Шильдеръ. Воен. сбор. 1877. № 1.)

(25). Вилиямъ Стрекеръ (Решидъ-паша — 1830-1890), като пруски офицеръ взелъ участие въ Кримската война и преминалъ на турска служба. Презъ войната 1877-78 г. ржководилъ укрепяването на Шуменъ и Варна; отъ 1879 до 1884 г. командувалъ румелийската милиция.

ОТДѢЛЪ III.

(1). Ген. майоръ А. Н. Петровъ. Вліяніе турецкихъ войнъ съ половины прошлаго столѣтія на развитіе рускаго военнаго искуства. I. Война 1769—1774 г. 285—287.

(2). Сѫщо. 305—307.

(3). Сѫщо. 320.

(4). Ген. майоръ А. Н. Петровъ. Война Россій съ Турціей и польскими конфедератами съ 1769—1774. V. 31—32.

(5). Сѫщо. 39—43. С. Соловьовъ. Исторія Россіи въ царствованіе императрицы Екатерыны 2-а. V. 92. Hamer. XVII.

(6). Ген. А. Н. Петровъ. Война Россій съ Турціей и т. н. V. 56—57.

(7). Сѫщо. 57.

(8). Сѫщо. 58.

(9). Сѫщо. 59.

(10). Сѫщо. 52.

(11). Сѫщо. 61.

(12). Сѫщо. 63—64.

(13). Сѫщо. 61. Воен.сбор. 1877.№ 8.„Графъ А.С. Милорадовичъ".

(14). А. Н. Петровъ. 62.

ОТДѢЛЪ IV.

(1). А. Н. Петровъ. Война Россій съ Турціей 1806—1812. III. 23. Ген. лейт. Мих. Данилевски. Описаніе турецкой войны въ царствованіе Императора Александра съ 1806-го до 1812-го года. ч. II. гл. I. А. Н. Петровъ. Вліяніе турец. войнъ. II. 570—575.

Плана на гр. Каменски 2-и приличалъ на тоя на Румянцевъ въ 1774 г., но билъ неуспешенъ въ подробноститѣ. Румянцевъ не смѣталъ да овладѣва Силистра и Русчукъ, а само да ги обезвреди. Каменски пъкъ се стремилъ да овладѣе тия крепости и да насѫпи къмъ Шуменъ едновременно, поради което раздробилъ армията си на части.

А плана на кн. Багратиона въ 1809 г. билъ противоположенъ на тоя въ 1810 г. Багратионъ смѣталъ да насочи главния си ударъ на Шуменъ, като заслони кр. Варна, Силистра и Русчукъ съ незначителни сили.

(2). Донесение на гр. Каменски до Императора № 56 отъ 3. VII, 1810 г.; А. Н Петровъ 56-57 М. Данилевски. III. 27.

(3). А. Н. Петровъ. 60.

(4). А. Н. Петровъ. 61.; М. Данилевски III. 29—30.

(5). А. Н. Петровъ. 61—62; М. Данилевски. III. 31.

(6). А. Н. Петровъ 60.

(7). М. Данилевски III 32—33.

(8) А. Н. Петровъ. 63

(9). М. Данилевски. III 33.

(10). А. Н. Петровъ. 64.

(11). А. Н. Петровъ. 65—66.

(12). А. Н. Петровъ. 66. Ген. Фридерици, обвинявайки Каменски 1-и въ умишлено бездействие, смѣта че истинската причина на това е пагубната му ревность къмъ славата на брата му, който по-младъ отъ него, му станалъ началникъ.

(13). А. Н. Петровъ. 67.; Воен. Енцикл. лексиконъ. 1855. VII. 402.

(15). А. Н. Петровъ. 68—69.

(16). Донесение № 70 на гр. Каменски до Императора,

(17). Eug de la Coste. 97. Писмо на гр. Каменски 2-и до ген. Борклая отъ 22 юний,

(18). А. Н. Петровъ. 77.

(19). Сжщо 79. М. Данилевски. IV 39.

(20). „Наредихъ да се докаратъ нѣколко обсадни орждия, но повече разчитамъ на глада."

(21). М. Данилевски. IV. 41.

(22). А. Н. Петровъ. 84.

(23). А. Н. Петровъ. 114—116. М. Данилевски. VI. 71—73.

(24). А. Н. Петровъ. 118.

(25). А. Н. Петровъ. 119.

(26). М. Данилевски. VI. 75.

(27). А. Н. Петровъ. 123.

(28). Букурешкия миръ билъ предизвиканъ отъ приготовлението на Наполеона за походъ въ Русия. Затова руситѣ се задоволили само съ Бесарабия. Загубата на Бесарабия възбудила въ Цариградъ голѣма ярость и драгомана на Портата Мурузи-бей, който водѣлъ преговоритѣ за миръ, билъ арестуванъ въ Шуменъ и осжденъ на смърть. Преди да бжде отведенъ въ Цариградъ той подарилъ златна чаша на църквата.

ОТДѢЛЪ V.

1828 година.

(1). Н. Епанчинъ — Очеркъ похода 1829 года въ Европейской Турціи. ч. I. 362—364. Молтке Der Russich — Türkissche Feldzug in der Europöischen Türkei 1828 und 1829. 1845. ч. I. (френски преводъ и руски преводъ — Н. Шильдеръ).

(2). Н. Епанчинъ. I. 364.

(3) Ген. Хенрихъ Жомини взелъ участие въ похода презъ 1828 год., въ състава на императорския щабъ; своето мнение и бележки той изказалъ въ „Observations sur la guerre de Türqui", извадки отъ което за пръвъ пжть сж направени отъ Н. Шильдеръ въ превода на съчинението на Молтке.

Още на 13 Априлъ 1828 г. Жомини изказалъ мнение въ доклада си до Императора, че въ войната срещу турцитѣ трѣбва да намѣрятъ приложение правилата и начина на действия на Наполеона, като се действува противъ организиранитѣ неприятелски маси, а не противъ географическитѣ пунктове, които се рушатъ, когато живата сила бжде унищожена. Споредъ него на руситѣ предстояли 4 главни задачи:

1) Да се премине р. Дунавъ и отхвърли неприятеля къмъ Балкана;

2) Да се съсредоточатъ главнитѣ руски сили предъ Шуменската крепость, на която турцитѣ ще базиратъ своята отбранителна система

3) Да се влезе въ решително сражение съ главнитѣ турски сили и

4) Да се обложи Шуменъ, ако турцитѣ се затворятъ въ крепостьта или пъкъ да се премине Балкана, като се обходи тая крепость презъ Котелъ или Провадия, и така да се застави Шуменския гарнизонъ да отиде на помощь на Одринъ.

Въ докладната си записка отъ 15 Юний 1828 г. Жомини отново настоява да се настжпи по направление на Шуменъ, който споредъ неговитѣ предположения билъ заетъ отъ главнитѣ турски сили.

(4) Епанчинъ I. 365. Молтке. (фр. преводъ) I. 111.

(5) Епанчинъ I. 125.

(6) Молтке I. 15.

(7) Молтке I. 15.

(8) Молтке I. 126—127.

(9) Молтке I. 126,

(10) Молтке I. 128.

Бойно разписание на Шуменския гарнизонъ.

Сераскиръ и комендантъ на крепостьта—Хюсеинъ-паша
Н-къ на кр. артилерия—Кара-Дженемъ—Ибрахимъ-паша
Н-къ на рег. пехота—Халилъ-паша
Помощникъ—Нури-паша
Командиръ албанския корпусъ—Омеръ—Врионе-паша
Н-къ на рег. конница—Али-Шахъ-паша
Помошникъ—Ибрахимъ-паша
Н-къ на юрег. конница—Кадиръ-ага
Н-къ на креп. резервъ—Есадъ-паша
Н-къ на войскитѣ въ Мачин. укрепление—Джиафаръ-паша.

(11) Молтке I. 111—112. Н. П. Липранди — Битва и занятіе позицій при Шумлѣ 8-го іюля 1828 г., въ присутствій государя Императора 1851 г, 118—120.

(12) Н. Липранди. 46—47.

(13) Н. Шильдеръ—Приложение къмъ описание на действията на нашитѣ войски подъ Шуменъ въ 1828 г. Движение на армията къмъ Н. Пазаръ—приложение къмъ руския преводъ на Молтке часть I.

На 7 юлий следъ авангардния бой при Н. Пазаръ, кждето трѣбвало да се съсредоточатъ настжпающитѣ противъ Шуменъ войски, Императоръ Николай I заедно съ своя щабъ се изкачилъ на височинитѣ западно отъ тоя градъ. Отъ тукъ Императорътъ ясно видѣлъ стръмнитѣ склонове на Шуменската планина и очертанията на укрепленията. Общия видъ на Шуменската крепость му произвелъ дълбоко впечатление и той съ погледъ отправенъ къмъ недостжпната турска твърдиня се отдалъ на нерадостни мисли.

Голѣмата загриженость на Императора обърнала вниманието на присжствующитѣ генерали. Веднага обвинили началника на Императорския щабъ ген. Дибича въ непридвидливость; натякнали му че съ слѣпата увѣреность въ своитѣ планове, той може да подхвърли армията на неуспехъ и да компрометира репутацията на своя Императоръ, като го принуди да даде сражение при най-неблагоприятни условия съ противника, който се опиралъ на укрепленията на една много силна крепость. Разногласието между руситѣ генерали се увеличило, когато фелдмаршалъ Витгенщейнъ подбуденъ отъ тревожното настроение на Императора изказалъ на гр. Дибича съжалението си, че още въ началото на войната допустналъ да се намѣси въ командуването и доведе армията при такива лоши обстоятелства. Между двамата избухналъ горещъ споръ, който билъ докладванъ на императора. Николай I изслушалъ двамата, а вечерьта свикалъ воененъ съветъ за уреждане на всички дразнящи въпроси Между другото,било заявено, че всѣки день Императора се подхвърля на опасность да бжде заобиколенъ отъ многочислени турски маси, както Петъръ Велики билъ обкржженъ по брѣговетѣ на р. Прутъ. Императорътъ въ отговоръ на това, заключилъ спора като заповѣдалъ на другия день армията да атакува противника и заеме позиция предъ Шуменъ.

(14) Молтке I. 123.

(15) Н. Липранди. 74-77.

(16) Н. Липранди 78.

(17) Н. Липранди. Въ свитата на Императора били генералитѣ Ланжеронъ, Василчиковъ, Довре, Жомини, кн. Трубецкой, Бекендорфъ, Левенщернъ, Орловъ-Денисовъ, Вороцовъ, Толь, князъ Щербатовъ, Веляминовъ, Корниловъ, Сухтеленъ, князъ Меншиковъ, кн. Горчаковъ, Липранди, Трузонъ Михаиловски-Даниловски и дипломата Неселроде.

(18) Молтке, противно на Жомини, намира решението на руситѣ да настѫпятъ къмъ Шуменъ неправилно и неподходяще за обстановката. По-слаби по число отъ Шуменския гарнизонъ, ако руситѣ обложатъ крепостьта, тѣ се подхвърляли на очевидна опасность да бѫдатъ разбити по части.

„Въ случай, че би се удало наистина съ гладъ да принудятъ гарнизона къмъ отстѫпление, което отъ никѫде не би могло да се възпрепятствува, благодарение множеството изходи въ тая планинска крепость и пѫтищата, разсѣяни въ протяжение на нѣколко мили то, обладаването на Шуменъ нѣмало значение за руситѣ. Действително, крепостьта е обърната съ стратегическия си фронтъ на северъ и иска за своята защита многочислена армия, която тѣ за тая цель нѣмали въ свое разпореждане; при това даже обладаването на Шуменъ не откривало на руситѣ проходитѣ презъ Балкана; продоволствието на армията тукъ не би било обезпечено, и въ заключение, все пакъ ще се принудятъ да се обърнатъ къмъ Варна". (I. 129—130).

„Движението на руската армия къмъ Шуменъ на пръвъ погледъ се струва смѣло предприятие, имаще за цель да разгроми неприятеля въ най силния пунктъ на положението му. По-горе се каза, че ние гледаме на това решение като най-голѣма стратегическа грѣшка, която трѣбвало да подготви на неудовлетворителния изходъ на похода. Шесть недѣли по-рано би могло да се решатъ на внезапна атака на Шуменъ, именно когато тоя важенъ пунктъ билъ почти съвършено лишенъ отъ войски. Но, руситѣ като се разположили тукъ за дълго време, направили всичко, което турцитѣ могли да желаятъ. Отказали се отъ инициативата, руситѣ влезли въ борба съ противника на попрището на неговото всѣкогашно отличие, показваще се при отбраната на укрепления"

(Заключение. критически разборъ на войната 1828 г.)

(19) Молтке. I. 129—130.

(26) Молтке I. 132 Епанчинъ I. 367.

(27) Н. Шильдеръ Престояването на Императора Николая подъ Шуменъ. Пѫтуването на господаря за Варна.

(28) Молтке. I. 134. Писмото на ген. Киселевъ до кн. Меншиковъ отъ 2 августь.

(29) Воен. Уч. Архив. № 2704.

(30) На 29 юлий Витгенщейнъ донесалъ на Императора; „мѣрясія, вынужденная обстоятелствами и желаніемъ дать хотя нѣкоторой части арміи наступателное дѣйствіе, не завѣряетъ однакожъ въ успѣхѣ главной цѣли, которая можетъ быть достигнута только усиленіемъ в йскъ подъ Шумлю".

(31) Молтке. I. 134.

(32) Сѫщо. 134

(33) Сѫщо. 135

(34) Сѫщо. 134

(35) Сѫщо. 135

(36) Ген. лейтенантъ Ивановъ билъ смъртоносно раненъ и отнесенъ въ Н. Пазаръ, кѫдето на 10 августь починалъ. Погребенъ е въ сѫщия градъ при полковникъ Реадъ.

(35) Н. Епанчинъ. I. 368. Споредъ Н. Шилдеръ убити 4 оф. и 61 д. ч., ранени 19 оф. и 320 д. ч., безъ вестъ пропаднали 1. оф. и 63 дол. чин.

(38) Молтке I. 136.

(39) Ген. Делисхаузенъ по заповѣдъ къ фелдмаршалъ Витгенщеинъ произвелъ дознание по изненадата на гарнизона на ред. № 5 и констатиралъ:

1. Отъ 264 чел. заемащи редута 100 били въ верига. Окопната работа въ рова препятствувала на веригата да чува приближаването на неприятеля. 15 мин. преди нападението била направена провѣрка на веригата и намѣрена изправна.

2. Отъ казашката верига, която била близо задъ пехотната, се далъ сигналъ съ пистолетенъ истрелъ, но по причина на голѣмата стремителность на турцитѣ и близкото разстояние до редута, по дадения сигналъ гарнизона не можалъ да се приготви за отбрана.

3. Орѫдието, което стояло на предния жгълъ на дѣсния флангъ презъ който неприятеля се вмъкналъ въ редута, не успело да направи нито единъ истрелъ; другото орѫдие на лѣвия флангъ, като дало 2 истрела, било обърнало къмъ вѫтрешностьта на укреплението за стрелба по влезлитѣ въ укреплението турци, но въ сѫщия мигъ било взето отъ тѣхъ съ превъзходни сили.

4. Положението на редута било неизгодно; самата постройка не била напълно готова, поради каменистия грунтъ на почвата.

(Рапортъ на фелдмаршалъ Витгенщейнъ отъ 28 августь).

Липранди(Взглядъ на настоящій театръ воен. дѣйствій на Дунаѣ стр. 49—50) приезжда, че веригата предъ редута била съ празни пушки, а въ редута пушкитѣ били почистени и внесени въ палаткитѣ, защото на сутринята предстоялъ орѫженъ прегледъ.Фитилитѣ на орѫдията не били запалени.

(40). Молтке. I. 136.

(41) Молтке I. 137—138.

(42) Сѫщо 141.

(44) Н. Липранди 125. Неуспеха на атаката се дължи и на липсата на взаимодействие между пехотата и конницата. Дѣснофланговия турски коненъ отрядъ, който ималъ назначение да обхване лѣвия руски флангъ, закъснѣлъ да атакува; той влѣзалъ въ боя, когато втората атака на редутъ № 12 била вече отбита.

(44) Молтке. I. 142

(45) Сѫщо I. 193—194

(46) Донесение на гр Дибичъ до Императора отъ 12 августь 1828 г.

(47) Донесение на гр. Дибичъ отъ 14 юлий и 9 августь 1828 г.

(48) Липранди 86—88

(49) Записката на ген. Киселевъ отъ 28 юлий.

При отбиване на турската вилазка на 28 августъ хусарскитѣ ескадрони не могли да настигнатъ отстѫпающитѣ турци; въ една бригада паднали 16 коня отъ изтощение.

(50). Молтке. I, 142

(51). Н. Шильдеръ. Забележка къмъ гл. IX. въ руския преводъ на Молтке.

(52) Липранди. 121.

(53). Молтке. I. 142 и IX 191

(54). Сѫщо I. 222.

(55). Епанчинъ. I. 369—370.

(56). Молтке. I. 223.

(57). Епанчинъ I. 341.

(58). Молтке. I. 224.

1829 година.

(1). Valentini 159.

(2) Молтке. II. Въведение.

(3). Молтке. II. 63.

(4). Епанчинъ II. 213.

(5). Сжщо. II 213.
(6). Сжщо II. 123 и 127. Изчисленията сж приблизителни, поради липса на достатъчно сведения.
(7). Va'entini. 158.
(8). Епанчинъ. II. 127.
(9). Лукьяновичъ Описаніе турецкой войны 1828 и 1829 г. III. 22.
(10). Епанчинъ II. 217. Молтке (II—68) опредѣля силитѣ на в. везирь до 15—20000 чел., считайки че Шуменския гарнизонъ брои 40000 чел., половината отъ които останали въ Шуменъ Ротъ опредѣля везирската армия на 20000 чел. пехота и 8000 конница (Рапортъ № 418 отъ 6. VI 1829 г.). Лукьяновичъ пресмѣта силитѣ на везиря на 25000 чел. III—90.

(11). Молтке (II. 70) счита 10,000 чел. Рапортъ на ген. Ротъ № 418.
(12). Епанчинъ II. 218.
(13). Лукьяновичъ. III. 92. Вахтенъ пристигналъ въ 3 ч. сл. пл. Ген. Ротъ донася, че той пристигналъ въ 3 часа, а Вахтенъ въ 9 ч. пр. пл.

(14). Охотския полкъ съ 2 орждия. Ген. Ротъ донася, че този полкъ не билъ изпратенъ да преследва, а да посрещне турската атака отъ къмъ с. Невша.

(15). Писмо на В. Везиръ до Хюсеинъ-паша отъ 16 мая 1829 г;
(16). Молтке (III. 71 — 72) твърди, че тази атака била настойчива, а Лукьяновичъ (III. 98) казва, че не е произвеждана такава.
(17). Епанчинъ. II. 222.
(18). Писмо на в. везиръ до Хюсеинъ-паша отъ 15 май 1829 г.
(19). Епанчинъ. II. 231—232.
(20). Молтке. II. 76; Епанчинъ II. 258. Веригинъ. Воен. Сбор. 1880. № 1.
(21). Епанчинъ II. 233.
(22). Сжщо. 234.
(23). „Действія Провадскаго отряда". Воен. Сбор. 1875 г. № 3. Епанчинъ. II. 234 — 237.
(24). Епанчинъ II. 228
(25). Сжщо II. 239—241
(26). Вятския пехотенъ полкъ — 23 оф. и. 948 д чинове.
(27). Епанчинъ II. 244.
(28). Сжщо. II. 284 Показанията на пленения турски капитанъ Ахмедъ.
(29). Сжщо. II. 284.
(30) Пленения капитанъ Ахмедъ разказва, че везиръть нѣмалъ известие за пристигането на гр. Дибича; той смѣталъ, че това сж войскитѣ на ген. Ротъ
(31) Молтке II. 82 Дѣйствія Провадскаго отряда. 47.
(32) Епанчинъ II. 277.
(33). Сжшо. II 250—251. Въ Разградъ билъ заловенъ куриера на в. везиръ съ писмо до Хюсеинъ-паша; отъ това писмо Дибичъ узналъ че Шуменския гарнизонъ ще настжпи на 15 май къмъ Провадия. Тогава Дибичъ решилъ да остави Красовски подъ Силистра, а съ останалитѣ войски да отрѣже везиря отъ Шуменъ. Дибичъ писалъ на императора на 27 май: „Собравъ всѣ сведенія о положеніи непріятеля и о мѣстности, я рѣшился отрѣзать везиръ отъ Шумлы . . ."
(34). Молтке. II. 79.
(35). Епанчинъ II. 275.
(36). Лукьяновичъ, III. 153.
(37). Сжщо. III. 152. Епанчинъ. II. 278.
(38). Епанчинъ. II. 280—283.
(39). Сжщо. II. 314—320.
(40). Молтке. II. 89
(41). Сжщо. II. 90—91.
(42). Епанчинъ. II. 298—300.

(43). Молтке II. 91. Първия ешалонъ се състоялъ отъ 2 бат. отъ 5-а дивизия, втория отъ 4 бат. от сжщата, а третия отъ 8 бат. (5-а дивизия).
(44). Епанчинъ. II 303.
(45). Молтке, II. 93.
(46). Епанчинъ. II, 306.
(47). Сжщо, II, 313
(48). Молтке. II, 99—100
(49). Действія Провадскаго отряда. 50.
(50). Епанчинъ. II. 324.
(51). Всепод. донесеніе Дибича Госюдарю отъ 31-го мая 1829 г.
(52). На 31 май Купреяновъ нощувалъ въ с. Алтаразакъ; сутриньта на 1. юний руситѣ неочаквано се натъкнали на турскитѣ постове при с. Янково и следъ кратъкъ бой съ тѣхъ се повърнали обратно въ Провадия. Отряда се състоялъ отъ 4 пех. батальона и 50 казака.

(53). Ахтирски и Александровски хусарски и 1-и Бугски улански полкове.
(54). Епанчинъ II. 326—327.
(55). По фронта — Бугския улански полкъ и 2 орждия, а по фланга—двата хусарски полка и 6 к. орждия. Молтке. II. 140. Лукьяновичъ. III. 184—185.

(56). Епанчинъ. II. 328. Руситѣ имали убити и ранени 100 чел., а турцитѣ 600 чел., взети въ пленъ 6 орждия и 12 знамена. Молтке (II. 140) — показва 5 знамена и 12 орждия.

(57). Авангарда ген. Ридигеръ се разположилъ при с. Читаларъ, при преправата на р. Камчия. Усилени разезди били изпратени къмъ Вели-бей, Кочово и Преславъ. Ридигеръ молилъ разрешение да заеме Преславъ, което ген. Ротъ разрешилъ неохотно (предписаніе ген. Рота ген. Ридигеру отъ 31 май 1829 год.)
(58). Епанчинъ. II, 335.
(59). Краткая записка о дѣйствій нашихъ войскъ съ 31-го мая до 5-го іюнія В. У. Ар. № 2770.

Ген. Ротъ, страхувайки се, че везирьтъ ще атакува рускитѣ войски въ долината на р. Камчия и ги разбие по части, взелъ решение да оттегли отряда къмъ с. Марашъ, а ген. Ридигеръ да се повърне въ с. Чифликъ. Въ предписанието си № 508 Ротъ изрично заповѣдалъ авангарда да се върне въ с. Чифликъ. Ген. Ридигеръ не билъ съгласенъ съ мнението на Рота (рапортъ №№ 462 и 463). той донася, че въ с. Троица не сж забелезани турски войски, а оставянето на позицията при Вели-бей ще даде възможность на разбититѣ турски войски да влѣзатъ въ Шуменъ.

(60). Писмо на ген. Ридигеръ отъ 29 юний 1829 юний 1829 г.
(61). Епанчинъ II. 338—339. На 3 юний Ротъ предписалъ да се произведе усилена рекогносцировка къмъ Кочово. По този повод ген. Ридигеръ донесалъ (№ 468), че поради лошото време, непроходимитѣ пжтища и преумората на войскитѣ не може веднага да изпълни предписанието. Сжщия денъ Ридигеръ повторно донесалъ, че пжтя е труденъ за артилерията и р. Врана мжчно може да се премине даже и въ бродъ. На 4 юний Ротъ отмѣнилъ рекогносцировката (предпис. № 529).

(62). Епанчинъ. II 334. Молтке II. 141. На 1 юний Дибичъ произвелъ лично рекогносцировка на изт. фронтъ на Шуменъ, и убедилъ се, че гарнизона е много силенъ, не се решилъ на атака.
(63). Диспозиція, на 5-е число іюня 1829 г. лагерѣ при Шумлѣ.
(64). „Кюлевченская битва по турецкимъ бюлетинамъ".
(65). Молтке. II. 110.
(66). Епанчинъ I'. 350
(67). Молтке II 109.
(68). На 19 юний полк. Иове произвелъ рекогносцировка въ долината на р. Камчия, обаче, при Н. Село билъ отбитъ.

(69). Лукьяновичъ (IV. 12) показва, че везиря привлекалъ въ Шуменъ 12 рег. пех. баталиона, а Молтке (II. 116) — 9.

(70) Епанчинъ III. 12.

(71) Преминаването на Балкана било съкровена мечта на гр. Дибича, която не го напускала отъ самото начало на войната. Сжщо и Императоръ Николай I считалъ, че мира трѣбва да се диктува въ Одринъ (Писмото му до Дибича отъ 9 Юний). На 26 Юний Императора пакъ писалъ: „Долгое пребиваніе подъ Шумлою невыгодно въ нравственомъ и политическомъ отношеніяхъ".

(72) Епанчинъ III. 29

(73) Молтке. П. 117—118; Епанчинъ III. 17-23.

(74) Епанчинъ III. 50.

(75) Valentini Der Turkenkrieg. 160

(76) Епанчинъ III. 81-90. Ген. Красовски едва на 15 Юлий узналъ, че 10000 чѣл. сж отправени на югъ отъ Балкана, обаче тия сведения не били провѣрени.

(77) Лукьяновичъ IV. 34. Красовски не узналъ своевременно за излизането на Халилъ-паша отъ Шуменъ. На 20 юлий въ журнала си ген. Красовски пише, че подъ Шуменъ „не произошло ничего достопримѣчателнаго; черезъ переметчиковъ, возходившихъ ежедневно изъ Шумли, потверждалисъ прежнія сведенія, что везирь ни откуда не выходитъ и войско своихъ не отправлялъ". А на 22 юлий донася, че наистина Халилъ-паша излезалъ отъ Шуменъ съ 8-10000 чел. но се билъ върналъ следъ нѣколко дни съ 115 чел.

(78) Епанчинъ I I. 133-135.

(79). Епанчинъ. III. 272—274.

(80). Епанчинъ III. 275. Руския отрядъ се състоялъ отъ 2 пех. бат. отъ авангарда на кн. Горчаковъ.

(81) Епанчинъ III. 275—276. Шилдеръ (преводъ на Мотке) II. 253.

(82) Епанчинъ III. 280—285.

(83). Сжщо III. 285. Приложение № 24.

(84). Сжщо III. 286.

(85). Сжщо III. 287.

(86). Сжщо III. 289.

(87). Сжщо III. 290.

(88). Сжщо III. 291. Въ щурма участвували Тамбовски и Трощкия пех. полкове.

(89). Епанчинъ III. 295.

(90). Когато Мустафа-паша заплашилъ тила на армията на Дибича, последния предписалъ на ген. Киселевъ да присъедини корпуса си къмъ обсервационитѣ войски при Шуменъ и заедно съ тѣхъ да овладѣятъ крепостьта съ нечаяно нападение. Съ цель да рекогносцира Шуменската крепость и състави планъ за атаката й ген. Красловски на 3 септемврий произвелъ разузнаване къмъ Разградския пжть. На 5 септемврий, следъ връщането си, Красовски узналъ за сключването на мира. На 6 септемврий съ голѣма свита Красовски отишелъ въ турския лагеръ да извести на везиря за мира. На това свиждане везиря се съгласилъ да бжде погребанъ въ Шуменъ починалия князъ Мадатовъ.

(91). Епанчинъ. III. 300—306.

СЪДЪРЖАНИЕ.

ОТДѢЛЪ I.

Възникване и издигане на Шуменската крепость.

Стр.

1. Шуменъ и неговата околность презъ времето на траките, римското и визан. владичество 9
2. Идване на славяни и българи въ Източна Мизия. Крепостна политика на първитѣ български ханове 13
3. Завоеванието на Шуменъ отъ турцитѣ. Обсадата на поляцитѣ въ 1444 г. Издигането на Шуменъ като първостепенъ турски стопански и воененъ центъръ . . 17

ОТДѢЛЪ II.

Описание на мѣстностьта и крепостнитѣ верки.

1. Общъ обзоръ на мѣстностьта за настжпателни действия противъ крепостьта Шуменъ . 23
2. Подробно описание на мѣстностьта около Шуменъ 27
3. Описание на крепостнитѣ верки 39

ОТДѢЛЪ III.

Действията на руситѣ подъ Шуменската крепость презъ 1773—74 год.

1. Общъ погледъ върху военнитѣ действия презъ 1773 год. 53

Стр.

2. Настжплението къмъ Шуменската крепостъ презъ пролѣтьта — 1774 год. . . . 54
3. Обложение на Шуменската крепость . . 56

ОТДѢЛЪ IV.

Щурмъ и блокада на Шуменската крепостъ презъ 1810 година.

1. Настжплението на главната руска армия отъ брѣговетѣ на р. Дунавъ къмъ гр. Шуменъ 65
2. Щурмъ на Шуменската крепость:
Планъ и подготовка на щурма . . . 69
Извършване на щурма — II юний . . 73
Тускитѣ контъръ-атаки на 12 юний . . 83
3. Блокада на Шуменската крепость:
Мѣрки за пълно облагане на крепостьта . 85
Боя на 26 юний за овладѣване на бомбардирната батарея 89
Снемане блокадата на Шуменската крепостъ 92
4. Опитъ на Шуменския гарнизонъ да настжпи на северъ и деблокира крепостьта Русчукъ:
Боя при с. Дерекьой 98
Сраженето на Плоския гребенъ . . . 102

ОТДѢЛЪ V.

Отбрана на Шуменската крепость презъ войнитѣ въ 1828 и 1829 година.

1828 година.

1. Общъ погледъ върху действията на рускитѣ войски презъ май и юний 1828 год. въ с. и. България 111
2. Състоянието на укрепяването, въоржжението и гарнизона на Шуменската крепость до обложението й 116
3. Боя при с. Буланъкъ за овладѣване предната позиция на Шуменската крепость . . 121
4. Облагане на източния фронтъ на Шуменската крепость 127

Стр.

5. Опити за пълно обложение на Шуменъ; операциитѣ въ долинитѣ на р. Камчия и р. Врана 133
6. Последствия отъ неуспеха на блокадата; преминаването на кр. гарнизонъ въ настжпление 140
7. Разгромъ на блокадната армия подъ Шуменъ 145

1829 година.

1. Положението на Шуменската крепость следъ вдигането на блокадата . . . 153
2. Майскитѣ офанзиви на Шуменския гарнизонъ:
Първото настжпление къмъ Провадия . . 159
Второто настжпление къмъ Провадия . . 162
3. Кюлевченската операция:
Маршъ-маневра на ген. Дибичъ върху съобщенията на обсадната армия подъ Провадия 168
Съсредоточение на рускитѣ войски къмъ с. Мадара и боя при с. Буланъкъ . . 170
Сраженето при Кюлевча 172
4. Отстжплението на везирската армия въ въ Шуменъ 179
5. Бездействие на Шсменския гарнизонъ при преминаване на Балкана отъ руситѣ . . 188
6. Отбраната на Шуменъ отъ 16 юлий до 5 септември
Действията на гарнизона отъ 16 юлий до 17 августъ 193
Отбраната на източния фронтъ на крепостьта 196

ОТДѢЛЪ VI.

Забележки и приложения . . 209

Обща карта на сев. ист. България.

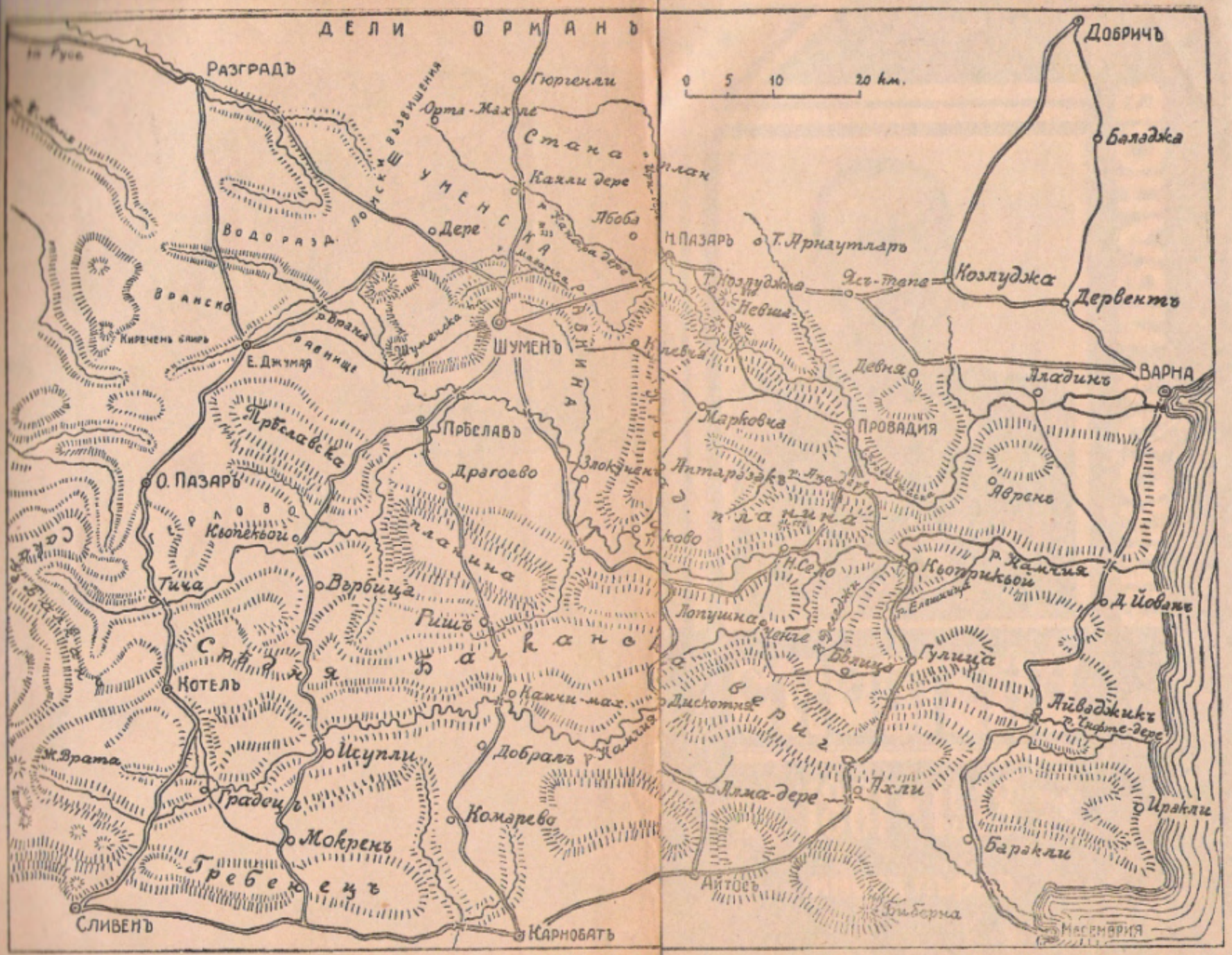

Проходи презъ Източно-Баканския хребетъ.

ПЛАНЪ

НА ШУМЕНСКАТА П

Мащабъ $\frac{1}{75000}$

Височина на сеченето 10·75 метра

ЛАНИНА. *Приложение № 3*

Илдъзъ — табия.

Планъ.

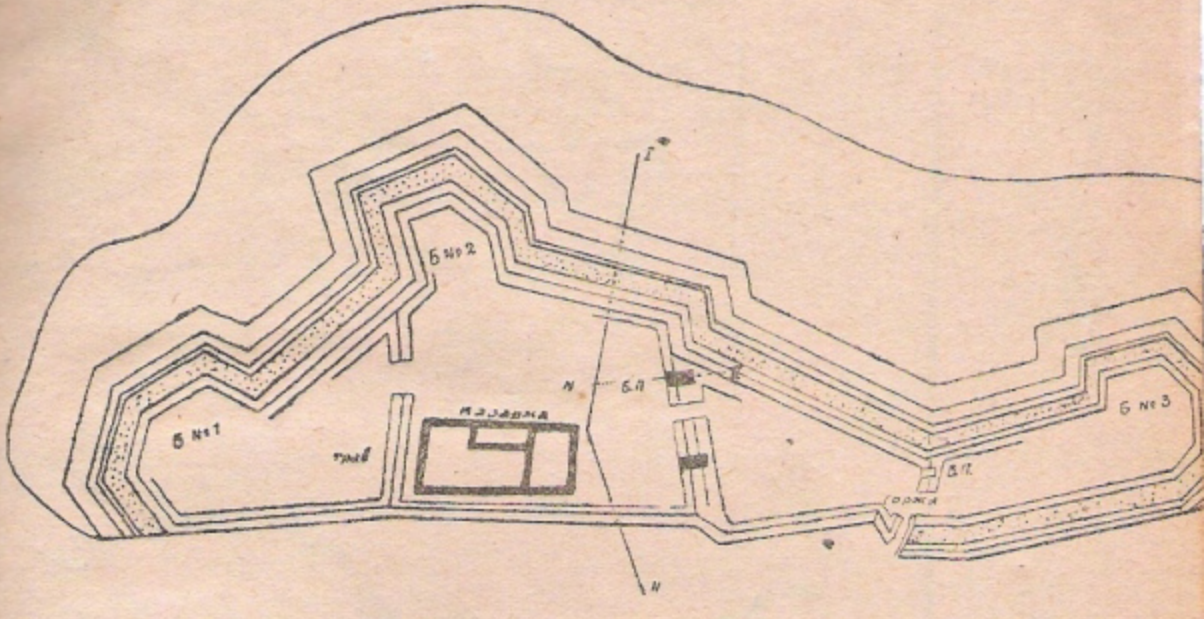

Профилъ по № I.

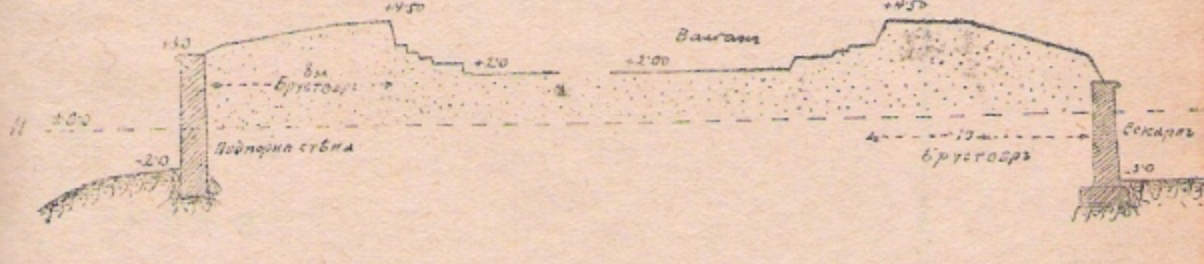

Барутенъ погребъ.

Профилъ по № II.

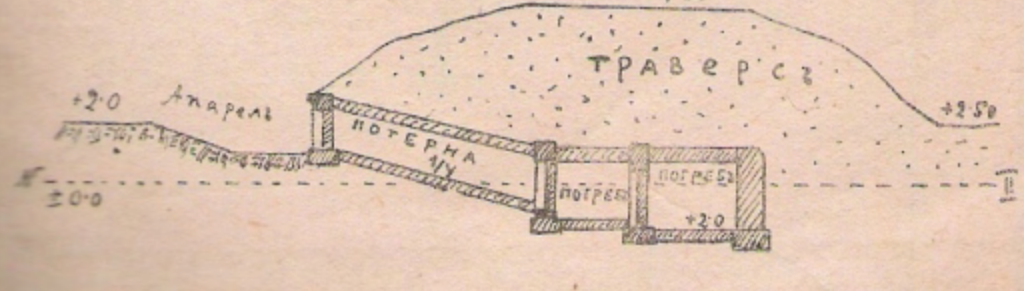

Мащабъ { на плана = 1 : 3500
на профила = 1 : 400.

Узунъ — табия.

Планъ.

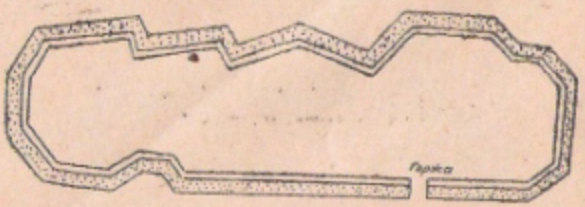

Профилъ.

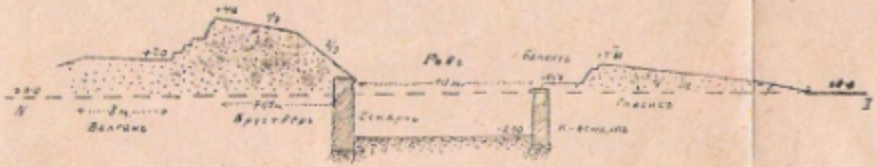

Редутъ № VIII.

Планъ.

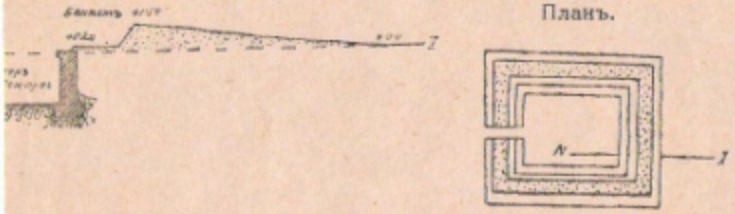

Профилъ.

Крепостна ограда.

Профилъ.

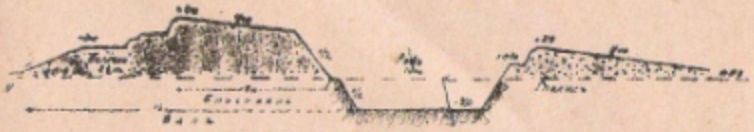

Чалж — табия.

Планъ.

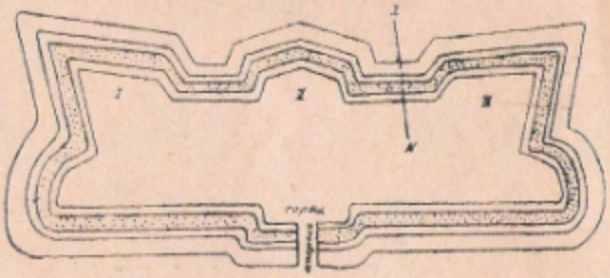

Профилъ.

Бешъ — тепе — табия.

Планъ.

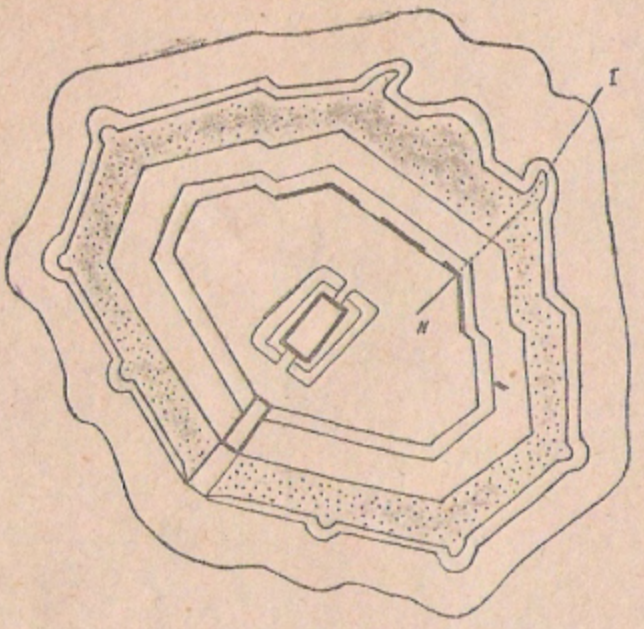

Планъ на ка
пост

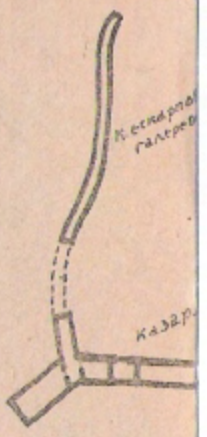

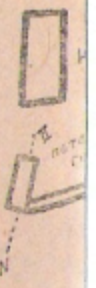

Горжева потерна.

Профилъ.

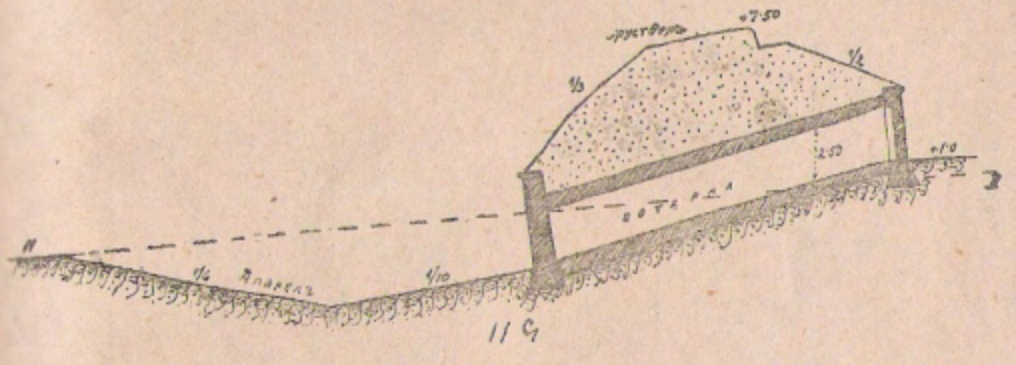

Профилъ по № I.

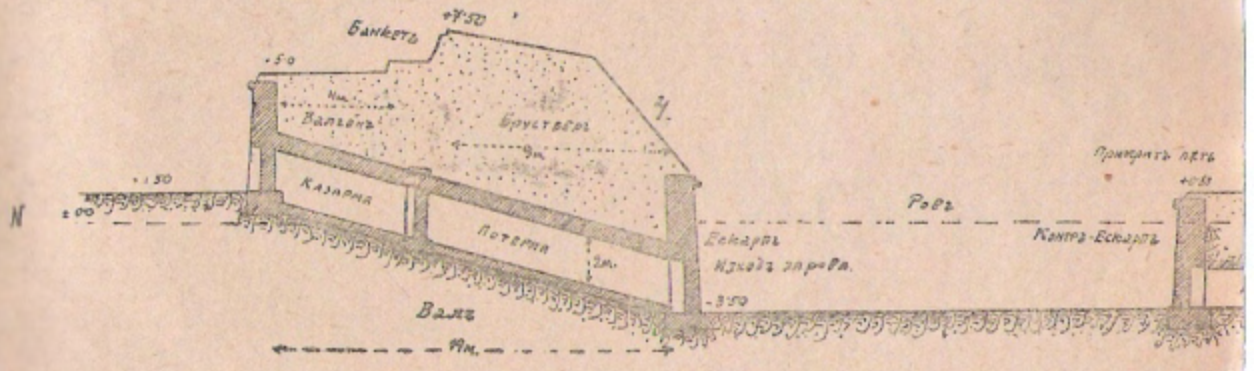

Мащабъ: { на плана = 1 : 3500.
на профела = 1 : 400.

етрованитѣ
и.

Московъ — табия.

Планъ.

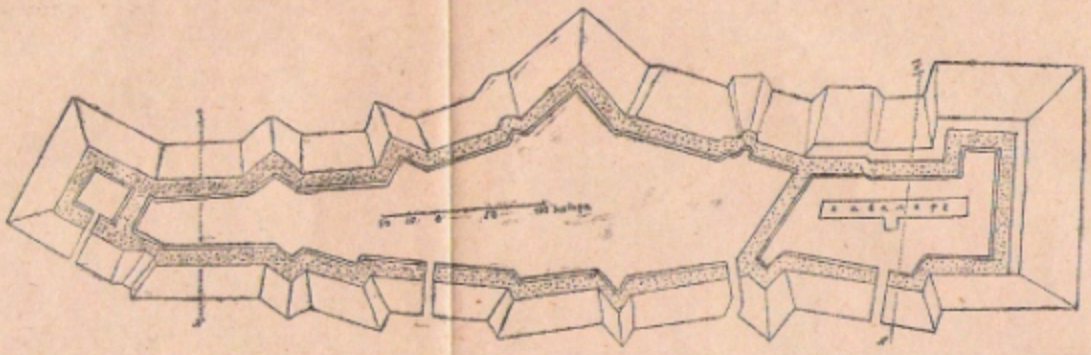

Профилъ.

Ченгелъ — табия.

Планъ.

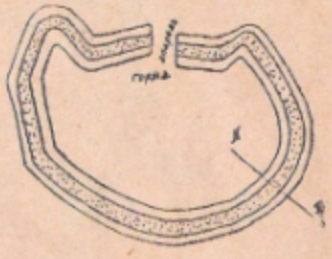

Профилъ.

